

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Journal Of Turkic World Researches

YIL / YEAR: 43

CİLT / VOLUME: 128

SAYI / NUMBER: 252

ISSN: 0255-0644

SAYI:
252

MAYIS - HAZİRAN 2021
MAY - JUNE 2021

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Journal Of Turkic World Researches
ISSN: 0255-0644

2021 / 252
MAYIS - HAZİRAN
MAY - JUNE

DergiPark
AKADEMİK

SÖBIAD

TÜRKİYE DIYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
ISAM.
TÜRKİYE DIYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES
مركز البحوث الإسلامية
وقف الديانة التركي

intihal.net

İstanbul - 2021

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Journal Of Turkic World Researches - ISSN: 0255-0644

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
The Foundation Of Researches About Turks All Around The World

Kurucusu / Founder
Prof. Dr. Turan YAZGAN

Sahibi / Owner
Közhan YAZGAN

Dizgi / Typesetting
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

İletişim Adresi / Management Center
Kemalpaşa Mah. Bukalıdede Sok. No: 4 Saraçhane - İstanbul / TÜRKİYE
Tel: (0212) 511 10 06 / Belgegeçer: (0212) 520 53 63

İnternet adresleri: www.tdadergi.com - www.turan.org.tr / **e-posta:** tdav@turan.org - dizgi@turan.org

Posta Çeki Hesabı Numarası: İstanbul Aksaray PTT Şubesi - 141720
Vakıfbank İstanbul Fatih Şubesi: TR76 0001 5001 5800 7287 8397 25

Baskı / Press
Şenyıldız Matbaacılık: Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No: 19/102 Topkapı / İSTANBUL

Yayın Türü
2 Aylık, Süreli, Uluslararası, Hakemli

EBSCO PUBLISHING
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **Ebsco Publishing** tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır.
Ebsco Publishing: www.ebscohost.com/titleLists/poh-coverage.pdf adresinden takip edebilirsiniz.

ISSN: 0255-0644

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI»
Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet veren vakıf olarak kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan
«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI»nın hakemli, uluslararası, süreli ilmi yayın organıdır.

Adedi	1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik / Subscription	1 Yıllık Yurt İçi Abonelik
50 TL	80 \$ veya karşılığı Türk Lirası	300 TL

Şeref Kurulu / Honorary Board		
Prof. Dr. Eyyüp AKTEPE	Prof. Dr. Nevzat ATLIĞ	Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU
Prof. Dr. İsmail Hakkı DÜĞER	Prof. Dr. Birol EMİL	Prof. Dr. İnci ENGINÜN
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN	Prof. Dr. Ayşegül Demirhan ERDEMİR	Prof. Dr. Mustafa ERKAL
Prof. Dr. Mümin ERTÜRK	Prof. Dr. Fadil HOCA	Prof. Dr. Metin KARAÖRS
Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK	Prof. Dr. Edalet MURADOV	Prof. Dr. Bolat MYRZALİYEV
Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ	Prof. Dr. Gültekin RODOPLU	Prof. Dr. Yümni SEZEN
Prof. Dr. Muratgeldi SÖYEGOV	Prof. Dr. Almas ŞAYHULOV	Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ
Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN		

Yayın Kurulu / Editorial Board	
Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK	<i>Bahçeşehir Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ	<i>Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ	<i>Beykent Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Aycamal KANTÖRÖEVA	<i>Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi - Kırgızistan</i>
Prof. Dr. Fariz AHMADOV	<i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan</i>

Danışma Kurulu / Advisory Board	
Antropoloji	Prof. Dr. Mustafa AKSOY • <i>Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Başkanı</i> Doç. Dr. Kürşat GÜLBAYAZ • <i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü</i>
Coğrafya	Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN • <i>Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü</i> Dr. Öğr. Üyesi Muhsin KADIOĞLU • <i>İstanbul Teknik Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü</i>
Dil	Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • <i>Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Edebiyatları Bölümü</i> Prof. Dr. Vahit TÜRK • <i>İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü</i>
Felsefe	Prof. Dr. Ayhan BIÇAK • <i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i> Doç. Dr. Cahid ŞENEL • <i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i>
Hukuk	Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ • <i>İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü</i>
İktisat	Prof. Dr. Mustafa DELİCAN • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü</i> Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü</i>
Maliye	Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN • <i>Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü</i> Prof. Dr. Mehmet YÜCE • <i>Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü</i>
Siyaset Bilimi	Prof. Dr. Kürşad ZORLU • <i>Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı</i> Doç. Dr. Köksal ŞAHİN • <i>Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü</i>
Sosyoloji	Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ • <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü</i> Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN • <i>Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü</i>
Tarih	Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL • <i>Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı</i> Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL • <i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Rektör Yardımcısı</i>
Uluslararası İlişkiler	Prof. Dr. Kutay KARACA • <i>İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü</i> Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR • <i>Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>

Editör Kurulu / Editorial Board			
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU	Teknik Editör	<i>Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>	gokmenkilicoglu@duzce.edu.tr
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ	Editör	<i>Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>	serkankekevi@gmail.com
Mehmet Töre YILDIRIM	Yabancı Dil (İngilizce) Editörü	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı</i>	yayin@turan.org

Alan Editörleri / Field Editors			
Prof. Dr. Salih OKUMUŞ	Edebiyat	Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	salihokumus@gmail.com
Öğr. Gör. Cansever KAYAPUNAR KESGÜL	Edebiyat	Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	cansever.kayapunar@yeniyuzyil.edu.tr
Doç. Dr. Suat KOL	Eğitim Bilimleri	Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü	skol@sakarya.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz POYRAZ	Eğitim Bilimleri	İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü	cengiz_poyraz@yahoo.com
Dr. Ayça Özer DEMİRLİ	Sanat Tarihi	Sanat Tarihçisi, Müze Araştırmacısı	moonozzer@hotmail.com
Doç. Dr. Kader ÖZLEM	Siyasi, İktisadi ve İdari Bilimler	Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü	kaderozlem@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA	Siyasi, İktisadi ve İdari Bilimler	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü	yavuz.cankara@bilecik.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Çatlı ÖZEN	Sosyoloji, Felsefe	İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü	gokcenozen@aydin.edu.tr
Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM	Tarih	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	kursatyildirimtr@yahoo.com
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEKİNSOY	Tarih	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü	yunusemretekinsoy@gmail.com

Dergi Yönetimi / Journal Management			
Saadet Pınar YILDIRIM	Yazı İşleri Müdürü	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı	tdav@turan.org
Gökhan KAYA	Dergi Sekreteryası	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı	dizgji@turan.org

Sayı Hakemleri / Issue Reviewers

- Prof. Dr. Tuncer BAYKARA** - Ege Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY - İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Abdülkadir DONUK - Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ - Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Feyzan GÖHER - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuarı, Müzikoloji Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Kemal ÖZCAN - Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ - Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Emin ŞEN - Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT - Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Ahmet GÜVEN - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Müslüme Melis SAVAŞ - Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Fatih USLU - Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ - Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sevilay GÖK - Akdeniz Üniversitesi, Antalya Devlet Konservatuarı, Geleneksel Türk Müziği Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Gül Seda ACET İNCE - Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Doğanşehir Vahap Küçük MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEKİNSOY - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Erol ÜLGEN - İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Hakem Kurulu / Reviewer Board

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK • Ardahan Üniversitesi,
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Bülent BAYRAM • Kırkareli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU • Marmara Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Veysel BOZKURT • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
İktisat Bölümü, İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı / Türkiye

Prof. Dr. Üçler BULDUK • Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV • Hakas Devlet Üniversitesi,
Arkeoloji Etnografya ve Bölgesel Tarih Bölümü / Hakasya - Rusya

Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU • İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Recai COŞKUN • Bakırçay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dekanı / Türkiye

Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE • Nicolaus Copernicus Üniversitesi,
Tarih Bölümü / Polonya

Prof. Dr. Sebahat DENİZ • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Orhan DOĞAN • Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı / Türkiye

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ • Erçiyas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Güljanat ERÇİLASUN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Reşat GENÇ • Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü
- Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV • Türkmenistan Azadi Üniversitesi,
Tarih Bölümü - Emekli / Türkmenistan

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ • Ankara Üniversitesi,
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL • Çanakkale Üniversitesi Eski Rektörü -
Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU • Balıkesir Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli
Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Fatih KIRIŞÇIOĞLU • Gazi Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Yıldız KOCASAVAŞ • İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa,
Hasan Ali Yücel Eğitim Fak., Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Abdullah KÖK • Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Zeki KUŞOĞLU • Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi,
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALI • Marmara Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili ABD / Türkiye

Prof. Dr. Türker ÖZDOĞAN • George Washington Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü / ABD

Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
İktisat Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Metin ÖZKUL • Süleyman Demirel Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Recep SEYMEN • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Sabri SÜMER • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Biyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Muratgeldi SÖVEGOV • Aşkabat Uluslararası Türkmen-Türk Üniv.,
Türk Dili Bölümü / Türkmenistan

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN • Kayseri Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Valentina TUGJJEKOVA • Hakas Devlet Üniversitesi,
Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsü / Hakasya - Rusya

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. İsmail YAKIT • Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi ve Felsefesi Ana Bilim Dalı - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Okan YEŞİLÖT • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Durali YILMAZ • İstanbul Kültür Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Osman YORULMAZ • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Sergi ZAHARIA • Komrat Devlet Üniversitesi / Gagauzeli

Doç. Dr. Besire AZİZALİYEVA • Azerbaycan Milli İlimler Akademisi,
Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan

Doç. Dr. Celil BOZKURT • Düzce Üniversitesi,
Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Uğur GÜRSU • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Yavuz HAYKIR • Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Cemile KINACI • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Dinçer KOÇ • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Ömer KURTBAĞ • Erçiyas Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ • Gaziantep Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Elvin YILDIRIM • İstanbul Aydın Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Meşure YILMAZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU • İstanbul Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ergün Öz AKÇORA • Bingöl Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKIŞ • İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa,
Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÖZDEN CANKARA • Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyasal Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü /
Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Uğur DOLGUN • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
İktisat Bölümü, İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Neşe İŞİK • İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ŞERİFOĞLU • Kastamonu Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Aygün ÜLGEN • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi,
Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Erol ÜLGEN • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı / Türkiye

Öğr. Gör. Dr. Işıl TUNA PINAR • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Dr. Murat KARATAŞ • Abdullah Gül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarih Bölümü / Türkiye

Dr. Sinan OĞAN • TÜRKSAM Başkanı - Stratejist / Türkiye

Türk Dünyası Araştırmaları'na Gönderilecek Yazılarda Uyulması Gereken Kurallar

1. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA), Türkiye ve Türk Dünyası ile ilgili akademik çalışmaları teşvik etmeyi, bu çalışmalar için bir veri tabanı oluşturmayı, alanla ilgili bilimsel, eleştirel çalışmaların yayımlandığı bir platform olmayı amaçlamaktadır. TDA; sosyal ve beşeri bilimler alanında iki aylık dönemlerde (Ocak-Şubat; Mart-Nisan; Mayıs-Haziran; Temmuz-Ağustos; Eylül-Ekim; Kasım-Aralık) yayın yapan, hakemli, uluslararası, akademik bir dergidir.

2. Yayın Kurulumuzca, 120. ciltten (Eylül-Ekim 2018) itibaren TDA'da yayınlanacak çalışmalarda Orta Asya: *Türkistan*; Maveraü'n-Nehir: *Aşağı Türkistan*; Amu-Derya: *Seyhun*; Sir-Derya: *Ceyhun*; Türk Cumhuriyetler; *Türk Cumhuriyetleri* gibi millî terimlerimizin kullanılması uygun görülmüştür. Yazarlar, yayın kurulumuz tarafından yayınlanacak yazılarda, bu terimlerin otomatik olarak değiştirilebileceğini kabul etmiş sayılırlar.

3. Makale Hazırlama:

a. TDA'ya gönderilen bütün yazılar dergipark sistemi üzerinden <https://dergipark.org.tr/pub/tda> adresimize gönderilmelidir.

b. Gönderilen makalelerin dergi yazım kurallarına uygunluğu ilk olarak dergi sekreteryası tarafından kontrol edilecek, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanmış makaleler teknik düzeltme talepleri ile birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

c. Dergimize gönderilen çalışmalar değerlendirme sürecinin herhangi bir basamağında benzerlik tespit yazılımı (intihal.net) ile taranmaktadır. Benzerlik oranı yüzde 15'in üzerinde olan çalışmalar yazarna iade edilir.

d. Gönderilen makalelerde yazar adı soyadı, kurumu ve/veya yazarın tanıtıcı bilgilere yer verilmemelidir.

e. Gönderilen bütün makalelerle birlikte ayrı bir başlık sayfası da sisteme yüklenmelidir. Bu sayfa;

- Makalenin başlığını ve makalenin amacını içeren en fazla 50 kelimelik açıklamayı,
- Yazarların isimlerini, kurumlarını ve eğitim derecelerini,
- Yazarların ORCID numaralarını,
- Varsa mali destek bilgisi ve diğer destek kaynakları hakkında detaylı bilgisi,
- Sorumlu yazarın ismi, adresi, telefonu (cep telefonu dahil) ve e-posta adresini,
- Makale hazırlama sürecine katkıda bulunan ana yazarlık kriterlerini karşılamayan bireylerle ilgili bilgileri,
- Makale daha önceden bir bilimsel toplantıda sunulduysa, ilgili bilimsel toplantının detaylı bilgilerini içermelidir.

f. **Teknik Bilgiler:** TDA'ya gönderilen bütün yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, 1.5 pt satır aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar 8 punto (normal) Times New Roman Türk fontu ile dizilmelidir. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Paragraflar 1 cm (4 karakter) içeriden başlatılmalıdır. Makaleler PC uyumlu *Microsoft Word* veya ".doc" uzantılı belge oluşturmaya elverişli herhangi bir kelime işlem programında, eski harfli metinler ise *Universal Word* ve benzeri programda yazılmış olmalıdır. Yazarlar istedikleri transkripsiyon sistemini kullanabilirler. Ancak dizgi imkânları da göz önünde bulundurularak, mümkün olduğunca Türkiye'de yaygın olarak kullanılan transkripsiyon sisteminin kullanılması gerekir. Özel bir yazı karakteri kullanılmış ise, belgeyle birlikte söz konusu karakterlerin fontlarının da gönderilmesi gerekmektedir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil *eğik* harflerle yazılmalıdır. Alıntılar *eğik* harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın iki yanından 1 cm içeride, blok hâlinde, 1 satır aralığıyla ve 9 punto ile yazılmalıdır.

h. **Anahtar Sözcükler:** Makaleler en az 3 en fazla 5 anahtar kelimeyle birlikte gönderilmelidir. Anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanıp ilgili özeti altına yazılmalıdır.

i. **İngilizce Genişletilmiş Özet:** Türkçe yazılan makalelerin uluslararası platformda görünürlüğü ve atf oranını arttırmak amacıyla, yalnızca araştırma makaleleri için 850-1000 kelime arasında İngilizce geniş özet hazırlanmalı, makalenin kaynakçasının arkasına eklenmelidir. İngilizce geniş özet makalenin hipotezini, çıkarımlarını ve yorumların kapsamlı bir biçimde özetleyecek şekilde hazırlanmalıdır.

i. **Makale İç Başlıklar:** Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

d. **TDA'nın dili** Türkiye Türkçesi'dir. Makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınacaktır. Gerek görüldüğü hallerde, çağdaş Türk lehçelerinde yazılmış yazılara da yer verilir.

5. Yazılarda kullanılacak şekil, resim vb. malzemenin orijinallerinin yüksek yoğunlukta taranmış "jpeg" formlarının veya kaliteli fotoğraflarının gönderilmesi şarttır.

6. Çeviri türündeki yazılarda, orijinal makalenin yazarından alınan izin ile orijinal makalenin bir kopyası ve asıl metnin tam bibliyografik künye bilgilerini içeren dosyalar da dergipark makale sistemine yüklenmelidir.

7. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

8. Yayımlanmayan yazılar, istek halinde iade edilebilir.

9. Değerlendirme sürecinden geçmiş çalışmaların iadesi için yazarın (çoklu çalışmalarda bütün yazarların) ıslak imzasını içeren dilekçeleri ile dergi yönetimine başvurmaları gerekmektedir.

10. Dergimizde yayınlanmak istenen aşağıda sayılan türdeki çalışmalarda Etik Kurul İzin Belgesi sunulması gerekmektedir:

• Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,

- İnsan ve hayvanların (materyal / veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

Ayrıca;

- Olgu sunumlarında "Aydınlatılmış Onam Formu"nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

11. Kaynak gösterme: Dipnotlar, atf ve açıklama için kullanılabilir. İki hâlde de sayfa altında gösterilir. Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, bu referansa, esere ilgili mevcut bibliyografik bilgilerin tümü, aşağıdaki sırayla yer alır:

Yazar adı ve soyadı, eser adı, yayına hazırlayan (veya editör), çeviren veya çizer adı ve soyadı, cilt, basım, baskı ve yayım bilgisi (Cilt sayısı, basım sayısı, baskı sayısı, seri adı, yayım yeri, yayınevi, yayım tarihi), cilt numarası ve sayfa numaraları. Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler kısaltılarak verilir.

a. Yazar Adı: Bir eserde yazar, kişi veya tüzel kişi (kurum, kuruluş gibi) özelliğini taşıyabilir. Dipnotta, yazar adları, kaynak kitabın iç kapağında verildiği şekilde tekrarlanır. Yani önce yazar adı (varsa önce ilk, sonra ikinci adı), sonra yazarın soyadı belirtilir.

b. İki veya üç yazarlı eserlerde, her yazarın adı, eserin iç kapağında verilen sırayla ve aralarına virgöl konularak verilir.

c. Üçten fazla yazarı olan eserler için, sadece ilk yazarın adı ve soyadı verildikten sonra 've diğerleri' anlamına gelen 'v.d.' veya Latince 'et. al.' ibaresi kullanılır.

d. Atf yapılan eserin iç kapağında herhangi bir yazar adı verilmemişse ve eserin yazar/yazarları başka sayfa veya kaynaklardan da elde edilememişse, o zaman dipnot, eser adıyla başlar. Ancak, eserin yazarları başka sayfa veya kaynaklardan doğru olarak saptanmışsa, o zaman bu adlar, atf yapılan eserin iç kapağı dışında bir yerden elde edildiklerini göstermek üzere, parantez içine alınır.

e. İç kapakta, yazarın takma veya müstear adı kullanılmışsa, bu ad dipnotta da aynen verilir. Ancak, yazarın gerçek adı biliniyorsa veya saptanmışsa, takma addan sonra bir parantez veya köşeli parantez içinde gösterilebilir.

f. Kitap Adı: Kitap adı, atf yapılan eserin iç kapağında olduğu şekilde verilir. Ancak, kitap adı, hem asıl ad, hem de tamamlayıcı ikinci ve/veya üçüncü adlardan oluşmuşsa, o zaman asıl ad ve tamamlayıcı ikinci ad arasında, iç kapakta olmasa bile iki nokta üst üste konur. Böylece, asıl ve tamamlayıcı adın birbirine karıştırılması önlenir.

g. Dipnotlarda kitap adları, koyu renk harflerle yazılır ve kitap adından hemen sonra virgöl konur.

h. Süreli yayınlara adları, kitap adları gibi koyu renk harflerle yazılır.

i. Yayına Hazırlayan (veya Editör), Çeviren, Resimleyen, Çizen vb.'nin Adları: Kitap, makale gibi eser adlarından sonra, eğer varsa, yukarıda belirtilen kişi/kişiler, 'yayına hazırlayan, editör, çeviren vb.' denildikten sonra, iki nokta üst üste konarak gösterilir. İstenirse, bu işlev adları, 'yay. haz., ed., çev., çiz.', şeklinde kısaltılarak da verilebilir.

j. Makale Adı: Makale yazarı/yazarlarının adından sonra virgöl konur. Virgülden sonra makale adı, çift tırnak içinde verilir. Makale adından sonra yine virgöl konur. Bunu kitap adı gibi yazılan süreli yayının adı izler.

k. Tez Adı: Yayınlanmamış tezlerin adları, makale adı gibi çift tırnak içinde verilir.

l. Ansiklopedi Maddelerinin Adları: Makale adı gibi verilir.

m. Elektronik kaynaklara ilişkin dipnotlarda ise,

i) Eser, aynı zamanda daha önce basılı halde yayınlanmışsa, o zaman, önce yazının yer aldığı ilk kaynağın referans dipnotu, sonra parantez içinde 'çevrimiçi' ibaresi ve daha sonra da eserin yer aldığı elektronik kaynağın site adı ile siteden yararlanılan tarih verilir.

ii) Eğer eser daha önce basılı halde yayınlanmamışsa, varsa yazarın adı ve soyadıyla eser adı, sonra 'çevrimiçi' ibaresi ile eserin yer aldığı elektronik kaynağın site adı ve siteden yararlanılan tarih verilir.

n. Cilt, Basım, Baskı ve Yayım Bilgisi: Dipnotlarda, yazar adı, eser adı, çeviren, çizen, hazırlayan kişilerin adlarından sonra, cilt, basım, baskı ve yayım bilgileri, Madde 20/a'daki sıraya uygun biçimde verilir.

i) Cilt bilgisi: Yukarıda belirtilen cilt bilgisi, genel olarak atf yapılan kitaplar için geçerlidir. Bir kitap, sadece bir ciltten ibaretse, cilt bilgisi verilemez. Kitap birden fazla cilt halinde yayımlanmışsa, bu durumda, kitabın kaç ciltten oluştuğu, örneğin 4 c. şeklinde belirtilir. Cilt sayısından sonra virgöl konur ve eğer varsa basım ve baskı sayıları verilir.

ii) Basım, baskı bilgisi: Atıfta bulunulan eser ilk basım (edition) ise, dipnotta basım sayısı belirtilmez. Ancak eserin, 2. veya daha sonraki basımlarından yararlanıldıysa, o zaman basım sayısı, 2. bs., 3. bs., şeklinde belirtilir.

Atf yapılan eserin basım sayısının yanı sıra, baskı (print, printing) sayısı da mevcutsa, bu sayı da, basım bilgisinden sonra virgöl konarak gösterilir. Örneğin, 3. bs., 12. bsk. gibi.

iii) Yayım bilgisi: Bu bilgi, atf yapılan eserin yayım yeri, eseri yayımlayan kuruluş ve eserin yayım tarihinden oluşur. (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999 gibi) Yayım yeri ile yayımcı kuruluş arasında virgöl konur.

Atıfta bulunulan eserde yayım yeri yoksa, bu durum 'y.y.' (yayım yeri yok) kısaltmasıyla, yayımcı kuruluşun adı yoksa, yine 'y.y.' (yayımcı yok) kısaltmasıyla ve yayım tarihi belirtilmemişse 't.y.' (tarih yok) kısaltmasıyla gösterilir.

Eserin iç kapağında yayım tarihi belirtilmemişse, ancak iç kapağın arkasında copyright tarihi (© sembolünden sonra verilen tarih) gösterilmişse, o zaman bu tarih, dipnotta yayım tarihi olarak verilir.

iv) Cilt ve Sayfa Numaraları: Dipnotlarda, kitap, süreli yayın, ansiklopedi, tez gibi eserlerin hangi cildinden alıntı yapıldığını göstermek için, ilgili cilt numarası büyük Romen rakamıyla verilir. Bundan sonra virgöl konur ve hemen ardından alıntı yapılan sayı, virgöl, yayım yılı, virgöl, ilgili sayfa veya sayfaların numarası verilir. (Örnek: C. IV, No: 4, 1995, s. 1 gibi)

o. Arşiv Belgelerine Yapılan Atıflar: Bu tür atıflar için verilen dipnotlarda, belgenin mahiyetini bildiren açıklama, belge tarihi, arşiv ve varsa dosya numaraları belirtilir.

p. Gazete Makaleleri veya Haberlerine Yapılan Atıflar: Gazete makaleleri ve haberlerine yapılan atıflarda, süreli yayın makaleleri için belirtilen kurallar uygulanır. Ancak, her iki durumda da, makale veya haber başlığından sonra, ilgili gazetenin adı, günü, ayı, yılı ve sayfası belirtilir.

r. Kutsal Kitaplara ve Klasik Eserlere Yapılan Atıflar: Kuran ve benzeri kutsal kitaplara yapılan atıflarda, kitap adları, koyu renkle yazılmaz.

Dipnotlarla İlgili Diğer Kurallar

Referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunulması gerektiğinde, bibliyografik bilgiler, aşağıdaki sırayla ve kısaltılarak uygulanır:

Yazarın soyadı, virgül, eserin uygun biçimde kısaltılmış adı, virgül, sayfa numarası.

Bu konuda aşağıdaki listede verilen uluslararası ve Türkçe kısaltmalardan bir tanesi tercih edilmeli; tercih edilen kısaltma yöntemi tezin bütününde uygulanmalıdır.

Bibliyografik Bilgiler	Türkçe
Bakınız	Bkz.:
Karşılaştırınız	Karş.
Karşı görüş	k.g.
Aynı eser/yer	a.e.
Adı geçen eser	a.g.e.
Yazara ait son zikredilen yer	a.y.
Eserin kendi içinde yukarıya atıf	bkz.: yuk.
Eserin kendi içinde aşağıya atıf	bkz.: aş.
Eserin bütününe atıf	b.a.
Basım yeri yok	y.y.
Basım tarihi yok	t.y.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	v.d.
Sayfa/sayfalar	s.
Editör/yayına hazırlayan	Ed. veya Haz.
Çeviren	Çev.

Dipnot Atıf Örneği

Kitaba atıf:

Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 6. bs., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2016, s. 43.

Rinat Muhammediyev, *Turan: Göz Açtırmayan Boran*, Çev. Mehmet Yasin Kara, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2016, s. 11.

Talcott Parsons, *The Social System*, Routledge and Kegan Paul, London, 1964, pp. 3-23.

Aynı esere izleyen şekilde ikinci kez referans:

A.e.

Aynı esere, fakat farklı sayfasına referans:

A.e., s. 40.

Araya başka referanslar girildiğinde, Sümer'in kitabına yeniden referans:

Sümer, *Oğuzlar*, s. 22. veya

Sümer, a.g.e., s. 22.

Editö edilmiş kitapta makaleye referans:

Gökmen Kılıçoğlu, "Süleyman Demirel ve Dış Politika", *Cumhurbaşkanları ve Dış Politika: Mustafa Kemal Atatürk'ten Günümüze*, Ed. Haydar Çakmak, Kripto Kitaplar, Ankara, 2016, s. 221.

Aynı esere izleyen referans:

A.e., s. 170.

Sürelili yayında makaleye atıf:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk", *Hukuk Araştırmaları*, Çev. Hayrettin Ökçesiz, C. II, No: 3, Eylül-Aralık 1987, s. 44.

Celil Bozkurt, "1968 Olayları'nın Türk Siyasetine Etkisi: Milliyetçi Hareketin "Komando" Kampları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 231, Yıl: 39, Cilt: 117, Kasım-Aralık 2017, s. 67-84.

Makalenin aynı sayfasına tekrar atıf:

Bozkurt, a. y.

Ansiklopediye atıf:

Paul Bohannan, "Law and Legal Institutions", *International Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. IX, Ed. by., David L. Shils, W. Place, McMillan and Free Press, 1968, pp. 73-77.

Klasik eserlere atıf:

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik i*, 10, s. 22-23.

Kutsal kitaplara atıf:

Kur'an i. 10.

Old Testament iii. 5.

Elektronik kaynağa atıf:

John N. Berry, "Educate Library Leaders", *Library Journal*, February 15, 1998, (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000 veya Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?", (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

Bibliyografya

Bibliyografyada, atıf yapılan kaynaklarla ilgili olarak dipnotlarda verilen tam bibliyografik kimlikler, bibliyografyada da aynen yansıtılır. Ancak, bibliyografyada, kaynakların yazarlarının soyadı en başa alınır. Soyadı ile ad arasına virgül konur.

Addan sonra da iki nokta üst üste konur. Bibliyografyada yer alan kitaplar için, sayfa numarası belirtilmez. Ancak, makalelerde, makalenin hangi sayfalar arasında yer aldığı belirtilir. Bibliyografya unsurları, girişlerinin ilk harflerinden başlayan bir düzen içinde alfabetik olarak dizilir.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA) yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve ULAKBİM tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser. Gönderilen bütün makaleler özgün, başka bir mecrada yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerinden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirilmeden geçirilir. İntihal, sahte yazarlık / inkar edilen yazarlık, araştırma / veri fabrikasyonu, uydurulmuş veri / sonuç üretimi, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, aynı yayını birden fazla yere gönderme, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser.

- Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.
- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımin gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir. Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır. Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır. Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcılara riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır. Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir. Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdik edilmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır. İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin özgün olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı her türlü belge (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır. Bu bağlamda "yazar" yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve tasarımına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel gözetimi tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen bütün bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Bütün yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar. Yazarlık için yeterli ölçütleri

karşılama ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler "teşekkür / bilgiler" kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir. Bütün yazarlar, araştırmacının sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş (Teknik) editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş (Teknik) editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır. Baş (Teknik) editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür. Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve / veya araştırmacının finansal destekleriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafından herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir. Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir. TDA'ya gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulu'nca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın Kurulu'nun değerlendirmesi sonucunda makale Alan Editörüne yönlendirilir. TDA'nın yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. TDA, değerlendirme sürecinde kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir. TDA'ya gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. TDA'ya katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. TDA hakem değerlendirme sürecinde normal koşullarda editör 1-2 gün içerisinde ön değerlendirme aşamasını bitirir. Hakemlerin değerlendirme süresi 15 gün, düzeltme istemesi halinde yazarın düzeltme süresi de 15 gündür. Normal şartlarda bir makalenin tüm değerlendirme sürecinin 20-40 gün içinde bitmesi beklenmektedir. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmekte veya hakemin raporunu son değerlendirme tarihinden önce göndermesi, yazar tarafından yapılması gereken düzeltmelerin kısa sürede tamamlanması vb. nedenlerden dolayı makale değerlendirme süreci kısalmaktadır. TDA'ya makale gönderen yazar / yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. TDA'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, TDA'ya devredilmiş sayılır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

TÜRKÇÜLÜK YARGILAMALARINDAN BİR PORTRÉ: CEMAL OĞUZ ÖCAL <i>A PORTRAIT FROM TURKISM JUDGMENTS: CEMAL OGUZ OCAL</i> Doç. Dr. Meşkure YILMAZ	13
TÜRK DÜNYASI'NIN GÖZÜNDEN ALPARSLAN TÜRKESİ: İRAK TÜRKLERİ ÜZERİNE SÖZLÜ BİR TARİH ÇALIŞMASI <i>FROM THE TURKIC WORLD'S PERSPECTIVE ALPARSLAN TURKES: ORAL HISTORY STUDY ON IRAQI TURKS</i> Dr. Yasin Cemal GALATA - Öğr. Gör. İzzet İsmail DUR	33
ZEKİ VELİDİ TOGAN'IN FİKRİ GELİŞİMİ, TÜRK BİRLİĞİ FİKRİ VE <i>TÜRK YURDU</i>'NDAKİ YAZILARINA GÖRE TARİHÇİLİĞİ <i>INTELLECTUAL EVOLUTION OF ZEKİ VELİDİ TOGAN AND HIS HISTORIOGRAPHY ACCORDING TO HIS ARTICLES IN THE TURK YURDU</i> Dr. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU	53
ADALET DAİRESİ TEMELLENİRMESİ ETRAFINDA HİNDİSTAN'DAKİ TÜRK SULTANLARININ UYGULAMALARINA BAKMAK <i>LOOKING AT THE PRACTICES OF TURKISH SULTANS IN INDIA AROUND THE FOUNDATION OF THE JUSTICE DEPARTMENT</i> Dr. Öğr. Üyesi Bilal KOÇ	71
MİMAR SİNAN'IN MİLLİYETİ HAKKINDA YAPILAN TARTIŞMALAR <i>DISCUSSIONS ON THE NATIONALITY OF MIMAR SİNAN</i> Prof. Dr. İsmail YAKIT	93
KAFKASYA'DA ALMAN KOLONİZASYONU VE AZERBAJCAN'DA KURULAN BİR ALMAN KÖYÜ "HELENEN DORF / GÖYGÖL" <i>GERMAN COLONIZATION IN THE CAUCASUS AND A GERMAN VILLAGE ESTABLISHED IN AZERBAIJAN "HELENEN DORF / GÖYGÖL"</i> Öğr. Gör. Dr. Fatih ÇOLAK	111
ERMENİSTAN'IN İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI SIRASINDA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ULUSLARARASI SİLAHLI ÇATIŞMALAR HUKUKU İHLALLERİ <i>VIOLATIONS AGAINST THE LAW OF ARMED CONFLICTS CARRIED OUT BY ARMENIA DURING THE SECOND KARABAKH WAR</i> Günel CHALABIZADA	133

URFA BÖLGESİNDE YAŞAYAN KARAKEÇİLİ AŞİRETİ*KARAKEÇİLİ TRIBE LIVING IN URFA REGION*

Şükran GÜRAY 153

ÇİHANBEYLİ - BOĞRUDELİK KÖYÜ SİBİRYA TATARLARI VE MÜZİK*ÇİHANBEYLİ - BOGRUDELİK VILLAGE SIBERIAN TATARS AND MUSIC*

Adem KAYA - Doç. Dr. Resul BAĞI 171

KÜTAHYA MECMUASI VE MECMUADAKİ EDEBİ METİNLERİN DÖNEMİYLE İLİŞKİSİ*KUTAHYA JOURNAL AND THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PERIOD OF LITERARY TEXTS IN THE JOURNAL*

Tuğba DEMİRCAN - Ahmet DEMİRCAN 197

SÂİLÎ-İ ŞİRÂZÎ'NİN TÂRİH-İ ÂL-İ OSMÂNÎ ADLI ESERİNDE KOZMİK UNSURLAR*COSMIC ELEMENTS IN TARIKH-E AL-E OSMANI WORK OF SAELI-YE SHIRAZI*

Arş. Gör. Dr. Serpil YILDIRIM 217

KİTAP İNCELEMELERİ:**KUTADGU BİLİĞ'E GÖRE TÜRK HÜKÜMDARLIK SANATI**

Öğr. Gör. Fatih ERARSLAN 233

KİTAP İNCELEMELERİ: DELİ KURT

Mahmut GÖZLÜKLÜ 237

TÜRKÇÜLÜK YARGILAMALARINDAN BİR PORTRÉ CEMAL OĞUZ ÖCAL

Doç. Dr. Meşkure YILMAZ*

Öz

Bu makalede Cemal Oğuz Öcal ele alınmıştır. Öcal, Seydişehir'in İncesu köyünde dünyaya geldi. Öğretmen okulunu bitirdi. Bir süre öğretmenlik yaptı. Milli duygularla dolu şiirlerin yanı sıra görev yaptığı yerleri tanıtan şiir ve yazılar kaleme aldı. Daha sonra Gazi Eğitim Pedagoji Bölümü'ne girdi. Buradaki öğrencilik döneminde 3 Mayıs 1944 olayları nedeniyle tutuklandı. Bu dava "İrkçılık-Turanlık Davası" adı altında İstanbul'da devam ettirildi. Bu davada tutuklananlar hükümete darbe yapmaya teşebbüs etmekle yargılandılar. İstanbul'da Sansaryan Han'da "tabutluklarda" işkence gördüler. Öcal bu davada on bir aya mahkûm edildi. Davanın yüksek mahkeme tarafından bozulması üzerine tutuklular serbest bırakıldılar. Öcal serbest bırakıldıktan sonra hemen öğretmenliğe dönemedi. Geçimini sağlamak amacıyla değişik işlerde çalıştı. Bu arada davası Türkçülükle ilgili edebi eserler vermeye devam etti. 1971 yılında İstanbul'da vefat etti.

Anahtar kelimeler: Türkçülük, İşkence, Cemal Oğuz Öcal.

A Portrait From Turkism Judgments: Cemal Oguz Ocal

Abstract

Cemal Oguz Ocal has been discussed in this article. Ocal was born in the village of Incesu in Seydişehir. The teacher has finished his school. He worked as a teacher for a while. In addition to poems full of national feelings, he wrote poems and articles introducing the places he served. Later he entered Gazi Education Pedagogy Department. During his student years there, he was arrested due to the events of May 3, 1944. This case was continued in Istanbul under the name of "Racism-Turanism Trial". Those arrested in this case were tried for attempting a coup against the government. They were tortured in "coffins" in the Sansarian Han in Istanbul. Ocal was sentenced to eleven months in this case. The detainees were released after the case was quashed by the high court. After Ocal was released, he could not immediately return to teach-

Geliş Tarihi: 05 Mart 2021 - Kabul Tarihi: 25 Nisan 2021.

Atıf Bilgisi: Meşkure Yılmaz, "Türkçülük Yargılamalarından Bir Portre: Cemal Oğuz Öcal", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 13-32.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, meskure.yilmaz@hvbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3396-2914.

hing. He worked in various jobs to earn his living. Meanwhile, his case continued to produce literary works on Turkism. He passed away in Istanbul in 1971.

Keywords: Turkism, Torture, Cemal Oguz Ocal.

Giriş

Devletlerin takip ettiği dış politikalar zaman zaman iç politikalarını da etkileyebilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı'na dahil olmamak için olağanüstü bir çaba göstermiştir. Savaşa girmemek için uyguladığı denge siyaseti kazanan/kazanması muhtemel ülkelere göre yön değiştirmiştir. Bu bağlamda özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında seslerini basın yolu ile duyuran Türkçü-Turancı harekete karşı resmi ideoloji hoşgörülü ve göreceli olarak destek veren bir politikadan Almanlarla ilişkilerin kesildiği 1944 yılından sonra bu hareketin tasfiye edilmesine yönelmiştir. Almanya Stalingrad önlerinde yenilince SSCB'nin kazanacağı anlaşılmıştı.

"Türkiye'de devlet kararını vermişti. Önce sağ sonra sol kesimler için davalar açılacaktı. Dergilerin kapatılması, alınan birinci önlemdi. İkinci önlem davalardı."¹ Bir yandan gözaltılar ile tutuklamalar sürerken, gazetelerde itham ve iftira yazıları yayımlanırken, Bakanlar Kurulu, 18 Mayıs 1944 günü, Anadolu Ajansı aracılığı ile bir "resmî tebliğ" yayımladı. Hedef gösterilen kişilerin gizli cemiyet kurdukları anayasayı çiğnedikleri gibi çeşitli suçlamalar yapıldı.

Ertesi günü 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yaptığı konuşma da tebliği destekler nitelikteydi. Bu kişilerin komşularla aramızı bozduğundan, saf vatandaşları ve gençleri kandırıldığından bahsederek bunlara karşı vatanın savunulacağını açıkladı. Böylece açılacak davalar için de zemin hazırlanmış oluyordu.

1944 "Irççılık-Turancılık Davası", Nihal Atsız-Sabahattin Ali davasından kaynaklanmıştı. "Daha doğrusu Atsız-Sabahattin Ali davası Irççılık-Turancılık Davasının açılmasını belki de öne çekmiş oldu."² Atsız, sahibi olduğu Orhun dergisinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na iki açık mektup yayınlamıştı. Atsız, başbakanı yazdığı mektupta:

"Komünistlerin Milli Eğitim Bakanlığı'nda örgütlendiklerini, Bakanlığın da bu duruma kayıtsız kaldığını yazıyordu. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'di. Atsız'ın Milli Eğitim Bakanlığı tarafından korunduğunu iddia ettiği isimlerden birisi de Sabahattin Ali idi. Sabahattin Ali kendisine hakaret ettiği gerekçesiyle Atsız'a dava açtı. Dava 26 Nisan 1944'te Ankara'da görülmeye başlandı. Duruşma için Ankara'ya gelen Atsız'ı kalabalık bir grup karşıladı. Mahkeme salonu da aynı şekilde kalabalıktı. 3 Mayıs'ta davanın ikinci duruşmasında da aynı kalabalık söz konusuydu. Adliyede herhangi bir olay meydana gelmedi. Başbakanlık önünde ve Ulus Meydanı'nda gösteri ve yürüyüş yapanlar, taşkın hareketlerde buldukları iddiasıyla dağıtılmış ve bazıları da kışkırtıcı oldukları gerekçesiyle gözaltına alınmışlardı. Bu etkinliklerin sonunda olaylar, zamanın

¹ Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, Um:ag Vakfı Yayınları: 22, 26. Baskı, Mart 2019, Ankara, s. 48.

² Mumcu, *a.g.e.*, s. 49.

Cumhurbaşkanı başta olmak üzere bakanlar ve birçok yetkili tarafından hiç akla gelmeyen çok sert bir tepki ile karşılandı. Takip eden günlerde, bu tepki Türkçülüğe yönelik bir saldırı ve iftira kampanyasına dönüştü. Ankara'daki göz altılarla yetinilmedi; yurdun değişik yerlerinde yaşayan veya çalışan bazı Türkçülerin de evleri ve işyerleri arandı, gözaltına alınmasına girişildi. Üstelik gözaltına alınanlar, getirildikleri Ankara'da bırakılmayıp o sırada sıkı yönetim altında bulunan İstanbul'a götürüldüler. Cumhuriyetin kurucu politikası Türkçülük olmasına rağmen bu olaylardan sonra radikal bir değişiklikle "Türkçülerin yargılandığı" bir politikaya dönüşmüştür. Nihal Atsız'ın yargılanması ile başlayan mahkeme ve 3 Mayıs 1944'te görülen duruşmadan sonra meydana gelen olaylarla tek parti yönetimi tarafından "İrkçılık-Turancılık Davası" başlatılmıştır. Böylece "3 Mayıs 1944'te Türkçülüğe karşı Haçlı Seferine girilmiştir."³

Bir yandan da Ankara ve İstanbul'da yayınlanan başlıca gazetelerde Türkçülere ve Türkçülüğe yönelik iftira yazıları furyası başlatıldı. Gözaltına alınıp İstanbul'da toplanan Türkçüler, 3 Mayıs 1944 günü yapılan gösteri ve yürüyüşle hiç ilgisi bulunmayan suçlamalarla, işkenceler altında sorgulandılar, yargılandılar, cezalarını orada çekme durumunda bırakıldılar. Fakat sonuçta hepsi aklandı. "1944 İrkçılık-Turancılık Davası nereden bakarsanız bakın bir siyasi davaydı. Her siyasal davada olduğu gibi, bu davanın sorgularında da sanıklara işkence yapıldı."⁴ Sorgulamalar sırasında uygulanan çeşitli ve ağır işkenceler ile başlayan ve aylarca süren zindan hayatı, onlar üzerinde maddi ve manevi yıkıntılar oluşturdu. Bazılarına yapılan zulümler, aklanmalarından sonra da sürdürüldü. Kimisinin görevine iadesi uzun süre engellendi; kimisi de hukuken bulunmaları gereken görevleri yerine, yurdun uzak yerlerinde en alt kademedeki görevlere sürgün olarak gönderildi. Yani maddi ve manevi işkenceler yıllarca sürdü. 26 Nisan - 3 Mayıs 1944'te başlayan ve değişik evrelerle 1947 yılına kadar uzanan bu süreç içinde tam bir devlet terörü estirildi. Türkçü veya milliyetçi olarak tanınan kişiler, buldukları yerlerde toplumdan soyutlandılar. Herkes onlara korku ile bakar oldu. En yakınlarının bile onlarla olan ilişkileri ya tümüyle kesildi ya da en aza indi. Zamanın iktidarınca "İrkçılık-Turancılık Davası" diye adlandırılan o karanlık sürecin başlangıcında bu olaylar yaşandı.⁵ Bu makalede "İrkçılık-Turancılık Davası"nda yargılananlar arasında bulunan Cemal Oğuz Öcal incelenmiştir.

Cemal Oğuz Öcal

Doğumu, Ailesi, Eğitimi ve Meslek Hayatı

3 Mayıs 1944'teki nümayişler fırsat bilinerek "cadı avı" başlatılmıştır. Böylece "İrkçılık-Turancılık Davası" açılmış 1947'de sonuçlanmıştır. Bu davada yargılananlardan birisi de Cemal Oğuz Öcal'dı. Bu davada yargılananlarla il-

³ Ömer Özcan, *Türkçüler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 27.

⁴ Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, a.g.e., s. 73.

⁵ Necmeddin Sefercioğlu, *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları: 43, Araştırma Dizisi: 8, Boyut Tan Matbaacılık, Ankara 2009, s. 7.

gili çok sayıda kitap ve makale yazılmış olmasına rağmen adından az bahsedilen kişilerden birisi de Öcal olmuştur. Öcal Konya'nın Seydişehir kazasına bağlı İncesu'da 1913 yılında dünyaya gelmiştir. Babası, Akseki-Kızılağaç köyünden Seydişehir'e gelip yerleşen Hafız Hasan,⁶

“Kuvvetli bir medrese tahsili görmüştür. Muhtelif köy ve kasabalarda imamlık; Birinci Cihan Harbi'nde esaretten kurtulduktan sonra da Beşiktaş Camii şerifinde vaizlik yapmıştır. Okumayı sever, kalender meşrep, uyanık bir din adamı olan Hafız Hasan Efendi, kısa bir müddet jandarma olarak da vazife görmüştür. Annesi, Kazan Türklerinden Hatice Hanım'dır. Öcal'ın yetişmesinde büyük rolü olan Hatice Hanım ailesi ile birlikte Moskof zulmüne dayanamayıp 93 Harbi sırasında Kazan'dan Anadolu'ya göçmek zorunda kalmışlardır. Öcal ve ailesinin amansız Moskof düşmanı olmalarının ve bu soyadı almasının sebebi budur. Öcal, Seferberlik, Mütareke ve İstiklal Savaşı yıllarının buhranlı günlerinde yoksulluk içinde büyüdü. Ancak 15 yaşında yüzünü görebildiği babasını 1927, annesini ise 1932 yılında kaybetti.”⁷

Bir ağabeyi Çanakkale Savaşı'nda şehit düşmüş, babası da aynı savaşta gazi olmuştur. Başka bir ağabeyi Abidin Seydişehir'de tüccarlık yapmıştır. Öcal'ın diğer kardeşi Abdullah ise astsubay olarak görev yapmıştır.⁸

Öcal, eğitim hayatına Seydişehir Merkez İlkokulu'nda başladı. Konya ve İstanbul Erkek Öğretmen Okulları'nda okudu. İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra 1935 yılında öğretmenliğe başladı. Müdafaaanamesinde adı geçen nişanlısı Sultan Yanartaş ile evlenmiş daha sonra ayrılmıştır. Öcal 30 Ağustos 1944 tarihinde hüccresinde kâğıt, kalem yasak olduğu için çamaşırlarına sardığı eski bir gazetenin beyaz kısımlarına toplu iğne ile bir haftada, *“Ayırdılar sevgilimden, yuvamdan, doya doya kokladığım havamdan, ölsem bile vazgeçmem davamdan. Talihsiz yavuklum ağlar Konya'da, ondan başka kimsem yok bu dünyada, kavuşturdun bizi, gördüm rüyada”* dizelerini yazmıştır.⁹

Öcal daha sonra Eskişehir'de öğretmen Meliha Hanım ile 1945 yılında evlenmiş ve Tomris adında bir kızı olmuş ancak bu evlilikte sona ermiştir. Ailesi Türkistan'dan Türkiye'ye göç etmiş Sadettin Nadir Beyin kızı Azmiye Bozyiğit ile 3 Ocak 1948 yılında üçüncü evliliğini yapmıştır. Eskişehir'de bulunan Özbek tanıdıklarının tavsiyesi ile tanışan çiftin nişan yüzüklerini de Zeki Velidi Togan takmıştır. Bu evlilikten 7 Temmuz 1950 doğumlu Kürşat adında bir oğlu ve 19 Eylül 1951 doğumlu Süyümbike adlı bir kızı olmuştur. Süyümbike ilkokul birinci sınıftan ikinci sınıfa geçtiğinde aile İstanbul'a taşınmıştır. Oğlu Kürşat bankacı olarak çalışmış ve 1995 yılında vefat etmiştir, çocuğu yoktur.

⁶ Şerafettin Yıldız, “Seydişehir'deki Aksekili ve İbradililer”, *İbradi*, Sayı: 2, Aralık 2015, s. 13.

⁷ Cemal Oğuz Öcal, *Olan Oldu Bizlere*, Beyazıt Matbaası, İstanbul 1960, s. 6. İlhan Egemen Darrendelioğlu adı geçen kitabın başına “Cemal Oğuz Öcal Kimdir?...” başlığıyla bir bölüm yazmıştır.

⁸ Cemal Oğuz Öcal'ın kızı Süyümbike Keten ile 17.02.2021 tarihinde yapılan görüşme.

⁹ Öcal, *Olan Oldu Bizlere*, a.g.e., s. 66.

Kızı Süyümbike Hanım hayattadır ve aile ile ilgili bilgiler kendisinden alınmıştır. Süyümbike Kenet, Metin Kenet ile evlidir. Çiftin bir oğlu, bir kızı ve üç torunu bulunmaktadır.¹⁰ Öcal,

“yurdun değişik yerlerinde; Gümüşhane, Adana ve Konya vilayetlerinin kaza ve köylerinde öğretmen, başöğretmen ve maarif memuru olarak çalıştı. 1943 yılında yazılı ve sözlü imtihanları kazanarak Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü’ne girdi. 3 Mayıs 1944 yılında Atsız’ın Ankara’da görülen davası sonrasında düzenlenen öğrenci nümayişine katıldığı gerekçesiyle devrin idaresi marifetiyle okuldan uzaklaştırıldı.”¹¹

Yargılanması

Yukarıda belirtildiği gibi bu davada yargılananlarla ilgili yazılan kitap ve makalelerde az söz edilen kişilerden biri Öcal’dır. Aslında bu durum yalnızca Öcal ile de ilgili değildir. Şimdiye kadar dava dosyasına ulaşamamıştır. Bu durum konuyla kitap, makale ve tez yazarların karşılaştığı en büyük güçlük olarak karşımıza çıkmaktadır. Dava ile ilgili Türk Tarih Kurumu’nun arşivinde Askeri Yargıtay’ın tetkik raporu ve temyiz dilekçeleri bulunmaktadır. Savunmalarla ilgili yazılan önemli bir eser olan Yavuz Bülent Bakiler de kaleme aldığı *“1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davasında Sorgular Savunmalar”* kitabında bütün savunmaların olmadığına dikkat çekiyor. Adı geçen kitapta 23 sanıktan 14’ünün savunması yer alıyor. Kendisine verilen savunmaların eksik olduğunu gören Bakiler kitabında, bu savunmaları veren Nejdet Sançar’ın eşi Reşide Sançar’ın *“Bizde bu kadar.”* dediğini yazıyor. Bakiler bu işin takipçisi olduğunu ancak kendisine resmi kanallardan dosyaların olmadığını söylediğini yazıyor. Bakiler 1944 yılında yargılananların, yakınları ile temasa geçmesi sonucu elindeki dosyalara ek olarak Fethi Tevetoğlu’nun kızı Filiz Tevetoğlu Ortaç’tan babasına ait dosyayı ve o dosya içinde Zeki Velidi Togan’a ait dosyaya ulaşabiliyor. Yavuz Bülent Bakiler *“Öcal’ı tanımadığını ve ailesi ile de görüşmediğini söyledi.”¹²* Öcal’ın kızı Süyümbike Kenet’te *“annem, Bakilerle görüşseydi bana söylerdi”* diyerek aile ile görüşülmediğini dile getirdi.¹³ Bakiler bunlardan bağımsız olarak adı geçen kitabında o yıllarda yaşananlar için; *“1944 yılında, İstanbul’da Bir Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi’nde görülen utanç yüklü bir davanın özeti gibidir. Bazı vatansever kişiler, 1944 yılında suç işledikleri, suçlu oldukları için değil; Türk oldukları, Türkçülük idealine aşkla bağlandıkları için büyük zulümlerden, işkencelerden geçtiler. O dava ile Sovyetler Birliği’ne şirin gözükme istediler.”¹⁴* diyor. Mahkemeyi eski yazı ile kaydeden Nejdet Sançar’ın günlüklerini *“1944 Irkçılık-Turancılık Davası Mahkeme Günlükleri”* adıyla Bozkurt Yayınevi 2019 yılında yayınlamıştır. Kitabı yayına

¹⁰ Cemal Oğuz Öcal’ın kızı Süyümbike Keten ile 23.01.2021 tarihinde yapılan görüşme.

¹¹ Öcal, *Olan Oldu Bizlere, a.g.e.*, s. 7.

¹² Yavuz Bülent Bakiler ile 03.03.2021 tarihinde yapılan görüşme.

¹³ Cemal Oğuz Öcal’ın kızı Süyümbike Keten ile 17.02.2021 tarihinde yapılan görüşme.

¹⁴ Yavuz Bülent Bakiler, *1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davasında Sorgular Savunmalar*, Edebiyat Vakfı Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2010, s. 7-8.

Serkan Akgöz hazırlamış. Akgöz'ün belirttiği gibi 8 Kasım 1944-19 Ocak 1945 arasındaki olaylara ait defterler mevcut değildir. Kitapta bazı sanıklarla birlikte Öcal'ın savunmasının olmadığı da belirtilmektedir.¹⁵

Konu ile ilgili Hayri Yıldırım tarafından yazılan “3 Mayıs 1944 Irkçılık Turancılık Davası” adlı kitapta da dava dosyasının olmadığına dikkat çekiliyor.

Hayri Yıldırım adı geçen kitabında Öcal ile Atsız'ın nasıl tanıştıklarından ve sonraki ilişkilerinden bahsetmektedir. Öcal, Atsız ile 1938'de mektupla 1939'da ise İstanbul'da evine giderek tanışmıştır. 1942 yılında İstanbul'a geldiğinde Atsız'ın daveti üzerine bir haftayı onun evinde geçirmiştir. Atsız 1944'de Ankara'ya geldiğinde 25 Nisan - 9 Mayıs 1944 tarihleri arasında Sebat Otel'de kaldığında Öcal'da onunla birlikte kalmıştır.¹⁶ Atsız, 25 Nisan'da duruşma için Ankara'ya geldiğinde “*istasyonda başlarında Cemal Oğuz Öcal'ın bulunduğu bir öğrenci kitlesinin kendisini hararetle karşıladığını ve bundan sonra Sebat Oteli'ne gittiğini, duruşmalar sırasında da aynı ilginin devam ettiğini*” 4 Mayıs 1944 tarihli mektupta yazdığı gibi daha sonra mahkemedeki ifadesinde de dile getirmiştir.¹⁷

Gerek Nejdet Sançar'ın gerekse Yavuz Bülent Bakiler'in adı geçen kitaplarında yer alan savunmalarda Öcal ile ilgili hemen hemen aynı ifadelere verilmiş, tapu kadastrodaki toplantıya katıldığı ve Ankara'daki nümayişin düzenleyicisi olarak gösterilmiştir.

Öcal ile ilgili bilgilere bu olaylar içinde yer alan kişilerle ilgili bilgilerden de ulaşabiliyoruz. Ömer Özcan “*Türkçülük*” kitabında Hüseyin Namık Orkun'u ele aldığı bölümde, Orkun'un Ankara'ya duruşmaya gelen Atsız'ı 2 Mayıs'ta evine akşam yemeğine davet ettiğini, Atsız'ın Orkun'un evine Öcal ile birlikte gittiğini yazmıştır.¹⁸

Sabahattin Ali'nin, Atsız'a açtığı “*hakaret davası*” 26 Nisan 1944 günü başlar. Yüzlerce genç, Atsız'ı Ankara tren garında karşılayarak Saman Pazarı'ndaki adliyeye kadar eşlik ederler. İkinci duruşma 3 Mayıs 1944 gününe ertelenir.

3 Mayıs'ta duruşmadaki heyecan ve coşku caddeyi dolduran kalabalığa da intikal etmiştir. O gün “*Bir arada fotoğrafınızı çekelim.*” diyenlerin emniyet mensubu olduğunu, gençler tutuklandıktan sonra anlayabilmiştir.¹⁹

Siyasi iktidar önceden hazırladığı, Türk milliyetçisi olarak bilinen önemli fikir adamlarının da aralarında bulunduğu bir grubu tutuklamak için aradığı bahaneyi 3 Mayıs gösterisiyle bulmuş, milliyetçiliğe karşı yürütülen haçlı seferlerinin öncü kadroları İsmet İnönü, Hasan Ali Yücel, Falih Rıfıkı Atay ve Nevzat Tandoğan harekete geçmişlerdir.²⁰

Yücel, Atay ve Tandoğan 3 Mayıs günü yapılan nümayişi İnönü'ye ileterek ve gençlerin Çankaya köşkünün ilerlediğini söylemeleri üzerine İnönü telaşa

¹⁵ Nejdet Sançar, *1944 Irkçılık-Turancılık Davası Mahkeme Günlükleri*, Hazırlayan: Serkan Akgöz, Bozkurt Yayınları, İstanbul 2019.

¹⁶ Hayri Yıldırım, *3 Mayıs 1944 Irkçılık Turancılık Davası*, Togan Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 366, 368.

¹⁷ Hayri Yıldırım, *3 Mayıs 1944 Irkçılık Turancılık Davası, a.g.e.*, s. 374; Nihal Atsız'ın 5 sıra nolu 4 Mayıs 1944 tarihli mektubu.

¹⁸ Ömer Özcan, *Türkçülük, a.g.e.*, s. 328.

¹⁹ Reha Oğuz Türkkkan, *Tabutluktan Gurbete*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975, s. 47.

²⁰ Ömer Özcan, “Türklüğe Karşı Haçlı Seferi”, *Türk Yurdu*, Yıl: 100, Sayı: 285, Mayıs 2011, s. 52.

kapılır ve muhafız alayını harekete geçirir. Tüm tahriklere rağmen gençler 3 Mayıs günü Çankaya'ya saldırıya geçmeyince Tandoğan'ın emri üzerine atlı ve motosikletli polisler gençlerin önünü keser ve onlara karşı şiddete başvurur. Türkçü gençler ve gençleri alkışlayan halk, devlet terörüne maruz kalır.²¹

Osman Yücel Serdengeçti'nin anılarına göre Öcal kendisiyle birlikte 3 Mayıs 1944'te gözaltına alındı. Onlar gözaltında iken Atsız'ın 9 Mayıs'ta duruşması vardı. Haberleri, dışarıda olan arkadaşlarından alırlar.²² Atsız mahkûm edilmiş, sicili temiz olduğu için cezası ertelenmiştir.²³

Artık kimse Atsız-Sabahattin Ali davasıyla ilgilenmiyordu. Milliyetçiler tek tek tutuklanmaya başlamıştı. Serdengeçti'ye göre; "3 Mayıs 1944 hadisesinde, mukaddes cepheye karşı harp eden üç düşman, 'ittifak-ı müselles': Hasan Âli Yücel bu harekâtın sinsice politika tarafını, Nevzat Tandoğan jandarmalığını, Falih Rifki Atay propagandasını yapıyordu."

Ankara Valisi Tandoğan maiyeti ile birlikte Emniyet'e gelerek Öcal'a "Gazeteleri okuyor musun Cemal?" diye sorunca "Okuyorum; hepsi yalan, Türk gençliğine iftira ediyorlar." Vali sonra Serdengeçti'ye dönerek "Sen?", "Okuyorum, baştan başa iftira ve tezvîr." Vali, Serdengeçti'nin cevaplarına çok kızarak "Sen görürsün serkeş" dedi. Serdengeçti "Hakikaten gördüklerini, gözaltındaki diğer arkadaşlarının imtihanları olduğunu söyledikleri için bırakıldığını Öcal ile ikisinin bırakılmadığını ve ayrı odalara alındıklarını" anlatıyor.²⁴ Serdengeçti²⁵ ve Öcal imtihanlara giremedikleri gibi okulları ile ilişkileri de kesilmiştir.²⁶

Medya bir yerden emir almışçasına Türkçüler aleyhinde yayınlar yapar. Hükümet tarafından kapatılan Orhun dergisinin sahibi Atsız'ın başını çektiği bir çeteden bahsedilerek oluşturdukları gizli teşkilatın Teşkilatı-Esasiye Kanunu'nun aleyhinde davrandıkları iddiası ile Türkçüler tutuklanmaya başlar. Nihal Atsız-Sabahattin Ali arasındaki dava 9 Mayıs günü karara bağlanmıştı. Türkçüler her şeyin çözüldüğünü veya bittiğini zannediyorlardı. Fakat "Çankaya'da Kâbus" daha yeni başlıyordu. Atsız mahkeme çıkışı kaldığı otelde tutuklandı. Reha Oğuz Türkkan İstanbul'dan Ankara'ya geldiği trende tevkif edildi. Orhan Şaik Gökyay, Hüseyin Namık Orkun gibi devlet vazifesi gören Türkçüler önce açığa alındılar, ardından tutuklandılar. Cadı kazanı kaynıyordu. Türkçülerin suçu "hükümeti devirmeye teşebbüs etmek" idi.

Hükümet "Turancı Hareketin" sonunun getirilmesi gerektiğine inanmaktaydı. Yücel Hacaloğlu, 3 Mayıs 1944'te yaşananlarla ilgili kendisiyle yapılan söyleşide:

"3 Mayıs günü yapılan gösteri de bu kanunun güçlenmesine yol açmıştı. 1943'te artık savaşın gidişatından Almanların kaybedeceği belliydi. 1943'te bunun hazırlığı başlamış. Hasan Ali Yücel başkanlığında bir komisyon, dergi ve gazetelerle ilgili bir rapor hazırlamış. O raporda bunların

²¹ Necmettin Sefercioğlu, *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası*, a.g.e., s. 11.

²² http://devlet.com.tr/makaleler/y181-3_MAYIS_1944_TUFANI_1.html, erişim tarihi: 01.01.2021.

²³ *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1944.

²⁴ http://devlet.com.tr/makaleler/y181-3_MAYIS_1944_TUFANI_1.html, erişim tarihi: 01.01.2021.

²⁵ Yavuz Bülent Bakiler, *Serdengeçti*, Yakın Plan Yayınları: 181, İstanbul 2019, s. 53.

²⁶ Cemal Oğuz Öcal, *Olan Oldu Bizlere*, a.g.e., s. 25.

izleri var. Önceden bir hazırlık yapılmış. 47 kişiyi tespit etmişler bunlar zararlıdır, diye. Bunlar, çok kaliteli, çok popüler adamlar. Onları tutuklamaya cesaret edememişler. Bu 30-35 kişi gözaltına alınıyor. Mahkemede yargılanan, hapse giren 23 kişi. 5'i üniversite öğrencisi, 8'i subay ve yedek subay. Mesela Nihat Sami Banarlı, Peyami Safa, Remzi Oğuz Arık, Tahir Akın Karaoğuz, Mehmet Halit Bayrı, Mükrimin Halil Yinanç, Osman Turan gibi kişileri tutuklamaya cesaret edememişlerdir.”

diyor. Hacıoğlu ile söyleşi gerçekleştirenlerden Serdar Sağlam ve Erdal Aksoy da: “O isimler yargılanmış olsalardı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefi yargılanmış olacaktı.” şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir.²⁷

Niyazi Berkes de hiç sevmediği İnönü'nün, iktidarı için her şeyi yapabileceğini, İngilizlerin baskısı üzerine Mareşal Fevzi Çakmak ile yardımcısı Orgeeneral Asım Gündüz'ü emekliye zorladığı hatta Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu bile tasfiye edebileceğini “Unutulan Yıllar” kitabında yazıyor.²⁸ Berkes yine aynı kitabında; Türkçü ve Turancılara karşı duyduğu derin nefretini saklamaya gerek duymadan 3 Mayıs olaylarının analizini ve tespitini Hacıoğlu'nun tespitine yakın bir şekilde yapıyor: “Hiçbir siyasi ve militer etkinliği olmayan bir profesör, iki toy subay, bir iki öğretmen ve birtakım şüpheli kişiden oluşan bir grup bunca tehlikeli görünmüş de, açıkça Nazilik, Irkçılık, Turancılık doğrultusunda faaliyetleri bilinen Erkilet, Orhan Seyfi, Peyami Safa gibi ünlülere hiç dokunulmamış” demekle aslında tutuklamaların siyasi bir gözdağı olduğunu yoksa tutuklanan kişilerin Cumhurbaşkanı ve rejimini devirecek güce sahip olmadıklarına dikkat çekmektedir.²⁹

“Nihal Atsız'ın tutuklanmasını başka birçok kişinin tutuklanması izledi. Bu kişilerin isimleri Yücel'in başkanlığındaki bir komite tarafından belirlenmişti. Komitenin tespit ettiği ve “Irkçı-Turancı” olarak nitelendirildiği 47 kişinin isminin yer aldığı rapor İçişleri Bakanlığı aracılığıyla İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na gönderildi.”³⁰

Basında tutuklananların aleyhine yazılar yayımlanmaya başladı, bununla da kalınmadı. Bakanlar Kurulu, 18 Mayıs 1944 günü, Anadolu Ajansı aracılığı ile bir “resmî tebliğ” yayımladı. Bu tebliğde “3 Mayıs'ta gözaltına alınanların üzerinden çıkanlar ve sonra bazı kişilerin evlerinde yapılan aramalar sonucu ulaşılan belgelerle bu kişilerin gizli teşkilat kurdukları ve zararlı fikirlerini yaymak istedikleri anlaşıldığından ve bu durum Anayasa'ya ve Türk Ceza Kanunu'na göre suç olduğundan yetkili makamlar tarafından kanuni takibat yapmak üzere işe el konulmuştur.” deniliyordu.³¹

²⁷ Ömer Özcan - Erdal Aksoy ve Serdar Sağlam'ın yaptığı söyleşi; “Yücel Hacıoğlu ile 3 Mayıs 1944 Üzerine”, *Türk Yurdu*, Yıl: 104, Sayı: 333, Mayıs 2015, s. 45-46.

²⁸ Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, 8. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 296.

²⁹ Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, a.g.e., s. 284.

³⁰ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1989-1945)*, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s. 249.

³¹ *Aydın Tarihi*, Sayı: 126, 1944, s. 21.

Ertesi günü 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yaptığı konuşma da tebliği destekler nitelikteydi: “*Turancılık fikri*”ni zararlı bir fikir, bu fikre inananları da maceraperest olarak niteliyordu. Bu fikri savunanların Türkiye ile komşularının arasının açılmasına neden oldukları gibi genç çocukları ve saf vatandaşları da aldattıklarını ileri sürüyordu. İnönü, vatandaşlara “*Emin olabilirsiniz ki vatanımızı bu yeni fesatlara karşı da kudretle müdafaa edeceğiz.*” diyordu. Böylece açılacak davalar için de zemin hazırlanmış oluyordu.³² 20 Mayıs'ta gazeteler İnönü'nün Nutku'nu manşetten yayınladılar.³³

Bütün bunların yanı sıra Milli Şef İsmet İnönü'nün 19 Mayıs Nutku, Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun bütçe müzakereleri dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmanın Irkçılık-Turancılık ile ilgili olan kısımları, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in Maarif Bütçesi'nin müzakeresi dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmanın Irkçılık-Turancılık ile ilgili olan kısımları, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in 4 Nisan 1944 tarihinde Maarif Teşkilatı'na yaptıkları tamimi, CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'in parti teşkilatlarına yaptıkları tamimi ve gazete köşelerinde yayınlanan makalelerin bir kısmı “*İrkçılık-Turancılık*” adı altında Maarif Vekâleti tarafından bir kitap olarak hazırlandı. Bütün okullarda ders kitabı olarak okutuldu.³⁴

“*İrkçılık-Turancılık Davası*” iç ve dış siyasi olaylara göre başlamış ve bitmiştir. Almanya'nın yenileceği anlaşılınca resmî çevrelerde ve basında estirilen bu büyük kasırganın sonunda, gösteriler ve eylemlerle ilgili olarak açılan davanın 1 Numaralı Sıkı Yönetim Mahkemesi'nde görülmesine karar verildi. 165 kişi gözaltına alındı. 23 Türkçü tutuklandı ve mahkemeye sevk edildi. Öcal da tutuklananlar arasındaydı.

Ankara'da ve başka şehirlerde tutuklananlar sıkı yönetim olduğu için İstanbul'a nakledildi. Reha Oğuz Türkkkan'ın yazdığına göre kendisiyle birlikte Öcal'da 22-23 Mayıs 1944'te Ankara'dan İstanbul'a nakledilmiştir.³⁵ Siviller Sirkeci'de, Sansaryan Han'daki İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde bulunan hücrelere, askerler Tophane'deki Askerî Cezaevi'ne konurlar. Reha Oğuz Türkkkan savunmasından Öcal'ın da elektrikli hücreye götürülüp içinde işkence gören Osman Yüksel gösterilerek “*dinamonun koluna basarsak bülbül gibi ötersin*” denildiğini okuyoruz.³⁶ Türkkkan savunmasında Öcal'ın tabutluklarda işkence görmekle tehdit edildiğini belirtirken Alparslan Türkeş 1944 Milliyetçilik Olayları kitabında “*şair ve öğretmen olan Cemal Oğuz Öcal'da tabutluk işkencelerine tabii tutulmuştu*”³⁷ diye yazmaktadır. Tabutluklar, yani bu korkunç işkence mahalleri İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün üst katında Yeni Nezarethane denilen kısımdaki 19 ve 20 numaralı hücrelerdir ve bu hücrelerin resmi

³² *Ayın Tarihi*, Sayı: 126, Mayıs 1944, s. 27-29.

³³ *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1944.

³⁴ *İrkçılık-Turancılık*, Ankara Maarif Vekâleti, (TİTE) Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1944, s. 35.

³⁵ Türkkkan, *Tabutluktan Gurbete*, a.g.e., s. 42.

³⁶ Yavuz Bülent Bakiler, *1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davasında Sorgular Savunmalar*, a.g.e., s. 463.

³⁷ Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayları*, Hazırlayan: Selim Yıldız, Berikan Yayınevi, Ankara 2020, s. 87.

ağızlardaki adı “mutena hücre”dir.³⁸ İşkençe yuvaları her ne kadar örtülmeye çalışıldıysa da, birçok sanık mahkeme huzurunda ve daha sonra tabutluk işkencelerini anlatmışlardır.³⁹ Ayrıca dava sırasında çeşitli işkencelere maruz kalan sanıkların birçoğu Alparslan Türkeş; “1944 Milliyetçilik Olayları”, Nejdet Sançar; “İsmet İnönü ile Hesaplaşma”, Reha Oğuz Türkan; “Tabutluktan Gurbete”, Hikmet Tanyu; “Türkçülük Davası ve Türkiye’de İşkenceler” gibi kitaplarda konuyu ele almışlardır. Nihal Atsız da 1950’de çıkardığı Orkun dergisinde 3. sayıdan itibaren “İrkçılık-Turancılık Davası’nın İç Yüzü” tefrika olarak yayınlanmaya başlamış, ancak yazı dizisi değişik mazeretler gerekçe gösterilerek 61. sayıda bitirilmiştir. Dergi de 68 sayıdan sonra yayın hayatını bitirmiştir.⁴⁰ Yalnızca yargılananlar değil yazarlarda bu konuda kitaplar yazmıştır, yazmaya devam etmektedir. Yine aynı konu ile ilgili şiirler ve makaleler de yazılmıştır. Tutuklulara yapılan işkenceler, Rifat Bali’nin “Tabutluklar, Sansaryan Han ve İki Emniyet Müdürü” kitabında da ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.⁴¹

Öcal dizelerinde Sansaryan Han’daki tutukluluk günlerinde yaşananları dizelerinde şöyle dile getiriyor:

*“Bin beş yüz mumluk ampul beyinleri delerken,
Bir veremli ülküdaş kan kusar, sendelerken;
Tabanca namlusunu alımızda duyduk biz,⁴²
Neler reva görüldü 23 Türkçü gence,
Anlatmakla tükenmez yaptıkları işkence!..
Titretti gök kubbeyi feryadımız, ahımız,
Bu vatana delice sevmekti günahımız!..
Yüz sürmedik çok şükür kirli namert dizlere,
Koşarken hak yolunda olan oldu bizlere!..
Kaydetmiyor tarihin böyle zorlu bir savaş,
Unutma bu savaşı, ey Türkçü genç arkadaş!.. 23.10.1944.”⁴³*

İrkçılık - Turancılık Davası’nın İstanbul’da Başlaması

7 Eylül 1944 tarihinde Tophane’deki 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi’nde “İrkçılık-Turancılık Davası” başladı. Haftada üç gün görülen, davada Türk Milliyetçileri tam 65 oturum boyunca canlarını fedaya hazır oldukları, devlete kast etmek gibi bir niyetleri olmadığını ispata çalıştılar. Savcının okuduğu son tahkikat kararı, gazetelerde Sıkıyönetim Komutanlığı’nın resmî tebliği: “İrkçılık-Turancılık gayeleriyle gizli cemiyet kurarak millete ve vatana karşı hıyanet hareketine teşebbüs ettiklerinden dolayı tahkikatları mevkufen

³⁸ Mustafa Müftüoğlu, *Çankaya’da Kâbus*, Başak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 113.

³⁹ Çağrı Doksan Çolak, *Türkiye’de Türkçü-Turancı Düşüncenin Kökleri ve İrkçılık-Turancılık Davası*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2014, s. 174.

⁴⁰ *Orkun*, Sayı: 3, 20 Ekim 1950 - Sayı: 61, 30 Kasım 1951.

⁴¹ Rifat N. Bali, *Tabutluklar, Sansaryan Han ve İki Emniyet Müdürü*, Libra Kitap: 40, İstanbul 2011.

⁴² Cemal Oğuz Öcal’ın kızı Süyümbike Keten de kendisi ile 17.02.2021 tarihinde yapılan görüşme de babasının başına sorgulama sırasında tabanca dayandığını söylemişti.

⁴³ Cemal Oğuz Öcal, *Olan Oldu Bizlere*, Beyazıt Matbaası, İstanbul 1960, s. 78.

(tutuklu olarak) yapılan şahıslar hakkında alınan son tahkikat kararı umumi efkâra aynıyle arz olunur.” şeklinde yayımlanmıştır.⁴⁴

Son tahkikat kararındaki suçlamalar, 18 Mayıs'ta yayımlanan hükümetin tebliğiyle aynıydı.

Son tahkikat kararında genel suçlamalardan sonra 23 sanık ayrı ayrı suçlanmıştır. 3 Mayıs gösterilerinin de Nihal Atsız, Cemal Oğuz Öcal ve Reha Oğuz Türkkân'ın “tahrîk ve teşvîki”; Cebbar Şenel ile Sait Bilgiç'in “tertîp ve tanzim”i ile yapıldığı iddia edildi. Dava sırasında sanıkların aralarında öteden beri olan anlaşmazlıklar da daha ileri boyuta ulaşmıştır. Tutukluların mevcut savunmalarından anlaşıldığı gibi sanıklara ağır işkenceler yapılmış ve hazırlanan ifadeler bazılarının baskıyla imzalatılmıştır. Bu nedenle sanıklar arasında karşılıklı suçlamalar da görülmüştür. Atsız, Öcal'ı kendi aleyhinde ifade vermekle suçlarken⁴⁵ Öcal, Atsız Ankara'ya geldiği zaman kaldığı Sebat otelini kendisinin bulduğunu tutuklandığı için ücreti ödeyemediğini belirtirken Atsız da savunmasında “Ankara gençliğinin bana gösterdiği konukseverliği kendine inhisar ettirmesi: O da bir zühuldür.” diye açıklar.⁴⁶

“İrkçılık-Turancılık Davası'nın avukatı Prof. Dr. Kenan Öner, hazırladığı savunmada; iddianamedeki bütün iddiaları ret ile müvekkilinin millet, vatan, devlet ve cumhuriyete bağlı olduklarını, asıl endişelerinin kuruluşlara komünist sızmaları önlemek olduğu üzerinde durdu.”⁴⁷

Toplam 23 sanığın yargılandığı dava 29 Mart 1945 tarihinde sonuçlandı. Bazı sanıklar beraat etti. Bazıları değişik cezalara çarptırıldı. Öcal da 11 ay hapis cezası aldı.⁴⁸⁻⁴⁹ Öcal ve diğer sanıklar davayı temyize götürmüştür. Öcal, 24.05.1945 tarihli ve tek temyiz raporunda sadece beraatını istemiştir.⁵⁰ Öcal'ın 24.05.1945 tarihli temyiz dilekçesinde hükmün hangi noktalarına itiraz ettiğini göstermemiş olduğu için temyiz talebi reddedilmiştir.⁵¹ Öcal, 25.04.1945 tarihinde esas temyiz raporunu mahkemeye sunmasına rağmen ek temyiz raporu vermemiştir. Bu nedenle esas temyiz raporunda hakkında verilmiş olan kararın hangi hükmüne itiraz ettiği belirtilmemiştir. Bu nedenle mahkeme bu temyiz talebini reddetmiştir.⁵² Alınan kararlar savcılık tarafından sanıklara tebliğ edilmiş, bu kararlarda sanıkların talepleri reddedilmiş olmakla birlikte mahkeme bir ara karar alarak, duruşma isteklerini kabul etmiş ve duruşmanın da 16 Ekim 1945 Salı günü saat 15:00'de yapılmasına (7 Ağustos 1945 tarihinde) karar vermiştir.

Öcal'ın Adli Amir'in temyiz dilekçesine karşı sunduğu 3 Eylül 1945 tarihli dilekçesinde “Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yazılarında söz konusu olan husus-

⁴⁴ Tanin, 8 Eylül 1944.

⁴⁵ Hayri Yıldırım, 3 Mayıs 1944 İrkçılık Turancılık Davası, a.g.e., s. 362.

⁴⁶ Yavuz Bülent Bakiler, 1944-1945 İrkçılık-Turancılık Davasında Sorgular Savunmalar, a.g.e., s. 102.

⁴⁷ Süleyman Kocabaş, 1944 Türkçülük-Turancılık Olayı, Vatan Yayınları, İstanbul 2008, s. 75.

⁴⁸ Son Posta, 30 Mart 1945.

⁴⁹ Tanin, 30 Mart 1945.

⁵⁰ TTK, 25/6-1B, Belge No: 202, s. 134.

⁵¹ TTK, 25/6-1B, Belge No: 251, s. 172.

⁵² TTK, 25/6-1B, Belge No: 202, s. 134.

lar benim için asla yerinde değildir.” demiştir. “Kendisinin Irkçılık ya da Turancılık ile yargılanmadığını ve bu konu yüzünden sanık olmadığını belirterek, sadece Ankara nümayişi yüzünden sanık bulunduğunu açıklamıştır. Bu arada bir dilekçe ile mahkeme kararının adresine gönderilmesi için hem iadeli posta ücretini, hem de karar bedelini nakden ve peşinen verdiği halde gerekçeli hükmün bu güne kadar tarafına” gönderilmediğinden yakınmıştır.⁵³

Öcal dilekçesinde, “nümayişin kötü bir düşünce ve niyetle yapılmadığını, milli manevi değerleri korumak ve Ebedi ve Milli Şeflere, onların kurdukları ve kendilerine emanet ettikleri Türk Cemiyet rejimine, hükümete, Büyük Millet Meclisi’ne bağlı olduğunu toplum için zararlı hale gelmeye başlayan komünistleri protesto etmek amacıyla samimi bir tezahürat olduğunu kendisinin Kemalist bir öğretmen olarak yüzlerce genç yetiştirdiğini belirtmiştir. Öcal ayrıca Ankara nümayişini kendisinin tertip etmediğini asıl düzenleyenlerin Cabbar Şenel ve Said Bilgiç olduğu halde kendisinin aleyhinde şahitlik yapanların verdiği ifadeler yüzünden zor durumda bırakıldığını ve olayın üzerine kaldığını ifade etmiş, Atsız’ın bile gösteri suçundan beraat ettiğini” belirtmiştir. Öcal bu konuda “bu fiil olsa bile Tecemmüt Kanunu çerçevesi içinde düşünülebilir. Böyle basit bir tezahürata katılmamdan dolayı Sıkıyönetim Komutanlığı’nun hakkımda TCK’nun 161. maddesinin uygulanmasını istemesi adaletle ne dereceye kadar uygun olacağını takdirini yüksek Yargıtay’ın yüksek kanaat ve temiz vicdanına bırakıyorum. Bu bakımından kanunsuz ve dayanaksız talebin reddiyle hakkımda beraat kararı verilmesini talep ve istirhamdan ibarettir.” demiştir.

Savcılığın Öcal’ın bu cevap dilekçesi hakkındaki düşünceleri şu şekildedir: “Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yapılan temyize karşı düşüncelerimizi tebliğ namede açıkça belirtmiş ve istemlerimizi arz etmiştik. Bu defada sanıklardan Öcal tarafından Adli Amirin temyizine karşı gönderdiği cevap tasarısına karşı yapılacak bir işlem bulunmadığı merkezindedir.” Savcılığın bu cevap dilekçesi üzerine 29 Eylül 1945 tarihinde verdiği cevapta Öcal için yapılacak herhangi bir işlem bulunmadığı belirtilmiştir.⁵⁴

Temyiz raporlarının Adli Amirlik sonrası Askeri Yargıtay’da incelenmesi sonucu Askeri Mahkeme 29 Mart 1945 günü kararını açıkladı.⁵⁵ Sanıklardan 10’nu çeşitli cezalara çarptırılırken Öcal da 11 ay hapis cezası aldı. 13 kişi beraat etti.⁵⁶

Mart ayında görülen karar duruşmasından sonra Irkçılık-Turancılık davasıyla ilgili yeni bir gelişme yaşanmıştır. 23 Ekim 1945’te Askeri Yargıtay, Birinci Sıkıyönetim Mahkemesi’nin 29 Mart tarihli kararını bozmuştur. Davanın İkinci Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından yeniden görülmesine karar verilmiş ve bütün sanıklar 26 Ekim 1945 tarihinde tahliye edilmişlerdir.⁵⁷

Askeri Yargıtay tarafından İstanbul 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi’ne aktarılmış olan “Irkçılık-Turancılık Davası”, 5 Ağustos 1946’da yeniden başlamıştır.

⁵³ Hayri Yıldırım, 3 Mayıs 1944 Irkçılık Turancılık Davası, a.g.e., s. 476, 490.

⁵⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 492-493.

⁵⁵ Son Posta, 30 Mart 1945.

⁵⁶ Tanin, 30 Mart 1945.

⁵⁷ Vakit, 25 Ekim 1945.

Dava 31 Mart 1947'de sona ermiştir. Okunan karar özetinde “3 Mayıs 1944'te yapılan ve davaya konu olan nümayişin, Ankara gençliğinin sırf millî duygularından doğduğu” belirtilmiş ve “Bu nümayiş, millî bir ideolojinin, millî olmayan bir ideolojiye karşı tepkisinden ibarettir.” denilmiştir. Kararda hükümet darbesi kastının bulunmadığı, “mantıken de buna imkân olmadığı” ve iddiaların aksine sanıkların “millî bir gaye için çalıştıkları” belirtilerek bütün sanıkları beraat ettirilmiştir.⁵⁸

Günay Göksoy Özdoğan davayı şöyle yorumluyor:

“Bir grup insanın tutuklanarak Irkçılık-Turancılık Davası adıyla açılan davada yargılanmasının siyasal önemi, yalnızca suçlamaların niteliğinden kaynaklanmıyordu. Dönemin özgül siyasal koşulları, sorgulama, tutuklama, temyiz ve temyiz sonrası duruşmalar gibi çeşitli aşamalardan geçen dava sürecinin bütününe damgasını vurmuştur.”⁵⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru SSCB'nin Türkiye'den taleplerini Türk Büyükelçisi'ne açıkça iletmesi ve 1946'da tek partili dönemin sona ermesi ve çok partili hayatın başlaması da çok önemliydi. İç ve dış siyasetteki bu değişiklikler davanın seyrini etkiledi. Bu gelişmeler sanıkların serbest bırakılmasında önemli rol oynadı.

Bu durumu Nizam Önen “İki Turan” kitabında;

“1944 Irkçılık-Turancılık Davası adıyla bilinen yargılamalar sırasında basın da bu davaya karşı bir kampanya yürütülmüştü. Turancı hareketin Türkiye'de sonu gelmiş görünüyordu. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş'ın başlaması ve Türkiye'nin “sıcak savaş” a girmemesine rağmen bu “soğuk savaş” ta yer alması, aldığı bu yerin de Sovyetler Birliği'nin karşısında olması Irkçılık-Turancılık Davası ile ölen Bozkurtları yeniden diriltecektir.”

diye açıklıyor.⁶⁰

Hikmet Tanyu mahkemeler bittikten sonra işkenceleri yapanların hesap vermesi için Danıştay'a dava açtı.⁶¹

“Kamuran Çuhruk, Ahmet Demir ve Sait Koçak hakkında lüzumu mahkeme kararı oldu. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı da, Bir Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi başkanı ve üyeleriyle savcı Kazım Alöç'ün muhakemelerine lüzum görüldü. Bu işkenceleri seçim sürecinde gündeme getiren DP'liler⁶² iktidara geldikten sonra, işkence görenlerden birisi olan Sait Bilgiç'te milletvekili olmasına rağmen işkenceden dolayı ceza alan sorum-

⁵⁸ Cumhuriyet, 1 Nisan 1947.

⁵⁹ Günay Göksoy Özdoğan, “Turan” dan “Bozkurt” a, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 91.

⁶⁰ Nizam Önen, İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 323.

⁶¹ Uğur Mumcu, Kırkların Cadı Kazanı, a.g.e., s. 70. Açılan bu davayı soruşturan Emniyet Genel Müdür Yardımcısı İhsan Sabri Çağlayangil ve Mülkiye Müfettişi İbrahim Tevfik Kutlar tarafından soruşturmaya gerek olmadığına karar verildi.

⁶² İlhan Darendelioglu, Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga, Oymak Yayınları, İstanbul 1976, s. 134.

luları genel af kapsamına alarak affetmişlerdir. 1953 yılında, Isparta milletvekili Sait Bilgiç'in 1944'de milliyetçilere işkence yapanların halen hangi vazifelerde bulduklarına dair soru önergesi vermiş, dönemin Devlet Bakanı Celal Yardımcı, 7 Mayıs 1953 günkü TBMM oturumunda, İstanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir'in halen Emekli Sandığı İdare Meclisi Üyesi Kamuran Çuhruk'un Merkez Valisi, Sait Koçak'ın ise İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu'nda görevli olduklarını açıklamıştır. Demokrat Parti iktidarı zalimleri cezalandırmak yerine böyle taltif etmiştir.⁶³

Davadan Sonra Yaşadıkları

3 Mayıs 1944 günü başlayan cadı avı sırasında gözaltına alınan Öcal aynı davada yargılanan arkadaşları gibi beraat edinceye kadar ve sonrasında birçok haktan mahrum bırakıldı. Gözaltına alındığı zaman okulla ilişkisi kesildiği için Gazi Eğitim'deki yükseköğrenim hayatına dönemedi. İlkokul öğretmenliğine dönmesine de izin verilmedi.⁶⁴ Bu nedenle,

“Eskişehir’de çıkan Kocatepe gazetesinde yazarlık, Şeker Fabrikası’nda işçi ve Seyitgazi Toprak Mahsulleri Ofisi’nde memurluk yaptı. 1 Ekim 1946 ve 29 Nisan 1947 tarihleri arasında Eskişehir ve Konya Bölge Müdürlüklerinde mümeyyizlik yaptı. 1947’de ilkokul öğretmenliğine dönebildi. Eskişehir’de bir süre öğretmen olarak çalıştıktan sonra 6 Kasım 1959’da kendi isteği ile mesleğini İstanbul’da sürdürdü.”⁶⁵

Eserleri

Öcal daha küçük yaşta halk ve saz şairlerinin ölmez eserleriyle şanlı tarihimizdeki kahramanlık menkıbelerini okumaktan büyük haz duyardı. Bütün şiirlerinde vatan, millet, köy, köylü, okul, çocuk, Türklük, Türkçülük, aşkıyı samimiyetle ve başarıyla dile getirmiştir. Öcal yazı hayatına 1935 yılında Serveti Fünun dergisinde öğrenciyken başladı. Öcal, görevi ne olursa olsun çalıştığı yörelerin güzelliklerini şiirlerine yansıttı. Öcal, *“manzum ve mensur yazılarında asıl imzasından başka Oğuz Fazlıoğlu, Aşık Fedai, C. İncesu ve Uslu Ozan mahlaslarını kullandı.”⁶⁶*

Ülkenin güzelliklerini milli bir sevgiye dönüştürdü. Şiirlerinde ağırlıklı olarak Türkçülük yolundaki duygularına yer verdi. Hece ölçüsünü başarıyla kullandı. Öcal, coşku yüklü şiirleriyle okul çağındaki çocukların milli duygularını kuvvetlendirmek amacıyla seri halinde çocuklar için kitaplar yayınladı.

Millî duyguları terennüm eden şiirleriyle tanınan bir şair oldu. Yurttan Sesler (1939), Türk Geliyor (1944), Ata Sevgisi (1946), Savulun Kızillar, Gençlik Geliyor!: Moskoflara ve Uşaklarına Cevap (1949), Türk Çocuklarına Millî Şiirler (1951), Her Şey Vatan İçin (1953), Kıbrıs’a Seferim Var (1958), Ramazan Şiirleri (1960), Eyüp Sultan’ı Ziyaret (1960), Olan Oldu Bizlere (Hapishane

⁶³ Mustafa Müftüoğlu, *Çankaya’da Kabus*, a.g.e., s. 224-226.

⁶⁴ <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ocal-cemal-oguz>

⁶⁵ Cemal Oğuz Öcal, *Olan Oldu Bizlere*, a.g.e., s. 8.

⁶⁶ Öcal, a.g.e., s. 15.

Şiirleri) (1960), Yavrularımıza Okul ve Bayram Şiirleri (1960), Bir Millet Şahlanıyor (bütün şiirleri 1968), Öğretmenim (1970) gibi kitaplar yazmıştır.

“*Olan Oldu Bizlere*” kitabı diğer kitaplarından biraz farklı bir kitap. Kitabın başında İlhan Egemen Darendelioğlu, “*F. Cemal Oğuz Öcal Kimdir?...*” başlıklı ayrıntılı bir özgeçmiş yazmış. Öcal kendisi de bu özgeçmişten sonra “*Eser Hakkında Birkaç Söz*” başlığı ile kitabın niçin yazıldığının cevabını şiirlerin vereceğini belirtmiş ve özellikle 1944 olaylarından bahsetmiş. Kitap altı bölümden oluşuyor. Birinci bölümde “*Ankara Emniyet Müdürlüğü Nezarethanesi*” ile Etimesgut-Pendik treninde yazılan şiirler yer alıyor. İkinci bölümde “*İstanbul Emniyet Müdürlüğü Nezarethanesi*”ndeki 7 numaralı azap hücrelerinde yazılan şiirler var. Üçüncü bölümde “*İstanbul Emniyet Müdürlüğü Nezarethanesi*”ndeki 9 numaralı azap hücrelerinde yazılan şiirler bulunuyor. Dördüncü bölümde “*Tophane Zindanları*”nda yazılan şiirler yer alıyor. Bölümle aynı adı taşıyan şiirden birkaç dize:

*“Beklemeyiz kimseden ne lütuf, ne inayet,
İşlemedik çünkü biz ne cürüm, ne cinayet,
(Türklük için Nümayiş) olamaz bir hıyanet,
Tophane Zindanları, Tophane Zindanları!..
Coşturup bizi (Namık Kemal’in) erkek sesi,
Düşmüyor dilimizden (Hürriyet Kasidesi),
Sarsacak temelini bu vatan neşidesi,
Tophane Zindanları, Tophane Zindanları!.. 29/3/1945.”*

Beşinci bölümde hapisshaneden çıktıktan sonra yazdığı şiirler bulunmaktadır. Altıncı bölümde adı geçen kitabın başında anlattığı gibi kendisine yaşatılanlardan dolayı sorumlu tuttuğu İsmet İnönü için yazdığı “*Sağırnameden*” dolayı 1954 Ramazan ayında hapsedildikten sonra cezaevinde yazdığı şiirleri yer almaktadır.

Kısa zamanda milliyetçi şair olarak tanınan Öcal’ın şiirleri; Orhun, Bozkurt, Gök-börü, Çınaraltı, Tanrıdağı, Bucak, Serdengeçti, Toprak, Türkeli, Büyük Dava, Ocak ve Büyük Türkeli gibi Türkçü gibi milliyetçi dergilerde yayınlandı. Bozkurt ve Gök-börü’de Öcal’ın şiirlerinin yayınlandığı dergiyi çıkaran Reha Oğuz Türkkkan “*Tabutluktan Gurbete*” kitabında da yazmaktadır.⁶⁷

Osman Yüksel Serdengeçti’nin 1947-1962 yılları arasında çıkardığı Serdengeçti dergisinde bütün sayılarda şiirleri çıkan tek şair Öcal’dır.⁶⁸ Serdengeçti, Öcal’ın haftada en az dört şiir yazdığını çok üretken bir şair olduğunu Bakiler’e anlatmıştır.⁶⁹

1 Ekim 1943’te Atsız, Orhun’u, 1934’te yayını durdurulan mecmuanın devamı olarak yeniden yayımlamaya başladığında Öcal’ın şiirleri bu dergi de yine yer almaya devam etmiştir.

Öcal, “*İnkılapçı Gençlik, Akgün, Verim, Ekekon, Selçuk, Yeni Adana, Söz Millet’in, Bayrak, Tasvir, Büyük Cihad, Büyük Doğu, Fazilet, Meş’ale, İstikbal, Demokrat Eskişehir gibi gazetelerde de yazmıştır.*”⁷⁰

⁶⁷ Reha Oğuz Türkkkan, *Tabutluktan Gurbete*, a.g.e., s. 466.

⁶⁸ Cemal Kurnaz, *Serdengeçti Şairleri*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2016, s. 56.

⁶⁹ Yavuz Bülent Bakiler ile 03.03.2021 tarihinde yapılan görüşme.

⁷⁰ Cemal Oğuz Öcal, *Olan Oldu Bizlere*, a.g.e., s. 13.

Öcal, hem sosyal hem de milli konularla ilgili şiirler yazmıştır. “Öğretmen” şiirinde öğretmenin hiçbir şanı şöhreti olmadığı; herkesi yetiştiren, zaferler kazandıran kişi olduğu anlatılmıştır.

1941 senesinde Adana’nın Kurtkulağı Köyü’nde öğretmenlik yaparken köye ithafen “Köyüm ve Köylüm” şiirini yazmıştır. Adana Halkevi’nin Görüşler adlı dergisinde 1941 senesinde yayınlanan bu şiirde köylünün sosyal hayatı, kendisinin de köylü olduğunu belirterek “*kurban olsun canım yurdumun efendisine*” diyerek bitirmiştir.

“*Atamız ve Cumhuriyet*” şiirinde de Atatürk’ü ve Cumhuriyet’in kuruluşunu övmektedir.⁷¹ Lozan’i öven şiirler de yazmıştır.

Mareşal Fevzi Çakmak’ın ölümü üzerine 12 Nisan 1950’de Eskişehir’de “*Aziz Mareşal’e*” şiirini yazmıştır.

Genel olarak milli duyguları çok coşkulu bir şekilde dile getiren şiirler yazan Öcal, zaman zaman kişileri sert eleştiren şiirler de yazmıştır. Ahmet Emin Yalman’ın 22 Kasım 1952’de Malatya’da maruz kaldığı suikast girişiminden sonra Yalman’ı eleştiren bir şiir yazmıştır.⁷²

İsmet Paşa’ya hitaben de oldukça ağır bir dille yazdığı “*Sağırname*” de bulunmaktadır.⁷³ 1952 yılında yazdığı ve Serdengeçti dergisinde yayınlanan bu şiirden sonra İnönü’ye hakaretten hakkında dava açılmış ve üç ay hapis yatmıştır.⁷⁴ Daha sonra “*Müdafaaaname*” adı altında kendilerine yapılan hak-sızlıkları dile getiren bir yazı kaleme almıştır. Gerçi yalnızca Öcal değil “*İrkçılık-Turancılık Davası*”nda yargılanan birçok kişi daha önce temas ettiğimiz gibi kendilerine yaşatılan acılardan dolayı hak etmedikleri bu işkencelerin sorumlularına karşı duydukları öfkeyi dile getiren başka yazılar da yayınlamışlardır.

“*Mevlanasız hayal boştur, hülya boş, Mevlanasız Konya boştur, dünya boş!*”⁷⁵ diyen Öcal, Konya için “*Selam*”, doğum yeri olan Seydişehir için de “*Seydişehir Destanı*”nı yazmıştır. Seydişehir’de bir caddeye adı verilmiştir.

“*Öcal ateşli bir şair ve değerli yazarlığının yanında kitleyi coşturmasını bilen bir hatipti. Özellikle 1947-50 yılları arasında Eskişehir’de Halkevi Konferans salonunda, gerekse milli bayramlarla mitinglerde söylediği heyecanlı ve pervasız konuşmalarıyla herkesi heyecanlandırmıştır. Öğretmen okulunda öğrenciyken Halkevlerinde çeşitli görevler almıştır. Eskişehir Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi Reisi bulunduğu 1947-50 yılları arasında en faal olduğu ve Türkçülüğe en çok hizmet ettiği devre olmuştur. Türkçüleri anma günleri düzenlemiştir. Rıza Nur ve Nihal Atsız’dan Halkevlerinde ilk defa bahseden Öcal olmuştur. Öcal birçok faydalı dernekte de görev almıştır. Yunus Emre’nin mezarının nakli sırasında Yunus Emre Derneği kâtabi sıfatıyla 6 Mayıs 1948’de bu programı yapmış ve dönemin valisi Danış Yurdakul’a kabul ettirmiştir.*”⁷⁶

⁷¹ Cemal Oğuz Öcal, *Ata Sevgisi*, Yıldız Matbaası, Eskişehir 1946, s. 3.

⁷² http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/bir_donmeye.pdf

⁷³ Cemal Oğuz Öcal, “Sağırname”, *Serdengeçti*, 6. Cilt, Sayı: 19-20, Ankara 1952, s. 4.

⁷⁴ Cemal Oğuz Öcal’ın kızı Süyümbike Keten ile yapılan 23.01.2021’de yapılan görüşme.

⁷⁵ Cemal Oğuz Öcal, “Mevlanasız”, *Toprak*, Sayı: 61, Yıl: 5, Cilt: 5, 1 Aralık 1959, s. 16.

⁷⁶ Cemal Oğuz Öcal, *Olan Oldu Bize*, a.g.e., s. 15-17.

Başkalarına şiirler yazan Öcal için bir mersiye de kendisi gibi milliyetçi bir şair olan Arif Nihat Asya tarafından O'nun adına yazılmıştır.

“Arif Nihat, yakın arkadaşlarından Öcal’ın mücadelecisi, sabırlı kişiliğine dikkat çeker. Onun dünyada huzur bulmadığını belirtir. Ölümü onun için huzura açılan bir kapı olarak addeder: Şimdi -garip gerip- sana bir yandan ‘Dön yine feyzini saç, Cemal Oğuz!’ derken, düşünüp, bir yandan diyoruz: ‘Bu nankör dünyadan kaç, Cemal Oğuz!’ Ki az didinmedin... artık, huzurun büyük kapısını aç, Cemal Oğuz!”⁷⁷

Ömrünü inandığı Türkçülük davasına adayan Öcal karaciğer rahatsızlığından 1971 yılında İstanbul’da hayatını kaybetmiştir. İstanbul’daki Sakız-ağacı Mezarlığı’na defnedilmiştir.

Sonuç

Cemal Oğuz Öcal’ın hayatının seyri 3 Mayıs’taki nümayişten sonra gözaltına alınması ve sonraki süreçte tutuklanmasıyla değişmiştir. Öcal Gazi Eğitim’den ilişigi kesildiği için yükseköğrenimine devam edemedi. İlkokul öğretmenliğine dönmesine de izin vermedikleri için geçimini sağlamak amacıyla mesleği dışındaki işlerde çalışmak zorunda kaldı. Yazdığı şiirler ve yazılarıyla milli duygularını dile getirmeye devam etti.

Öcal’ın da yargılandığı “*İrkçılık-Turancılık Davası*” bugün bile tartışılmaya devam etmektedir. Çünkü davaların başlaması da bitirilmesi de hukuki değildir. Sanıkların tutuklanması gibi serbest bırakılması da iç ve dış olaylara bağlı olarak gelişme göstermiştir. Yani tutuklamalar hukuki değil siyasettir. Türkçü-Turancuların 1941 yılındaki faaliyetleri ile 1944 yılındaki faaliyetleri arasında hem ideolojik hem de davranış olarak bir fark bulunmuyordu. Faaliyetleri her zaman dergi, broşür ve kitap çıkarmaktan ibaretti. 1941 yılında sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan çok güçlü değillerdi. 1944 yılında da bu konularında değişen bir şey yoktu. Kurgulanmış bir davaydı. Bir oyun gibi sahneye kondu, şartlar değiştikçe biçilen roller değişti. Aslında değişen uluslararası güç dengesi idi. Yani “*konjonktür gereği idi*”. Bu konjonktür gereği “*olmayan suçlarla*” yargılandılar. Davada yargılananlar çektikleri maddi-manevi bütün bu sıkıntılara rağmen beraat ettikten sonra daha önce yaptıkları gibi seslerini yayın yoluyla duyurmaya devam ettiler. Gelecek kuşak Türkçüler içinde önemli bir birikim oluşturdular.

Kaynaklar

Ayn Tarihi, Sayı: 126, Mayıs 1944.

Yavuz Bülent Bakiler ile 03.03.2021 tarihinde yapılan görüşme.

BAKİLER, Yavuz Bülent: *1944-1945 İrkçılık-Turancılık Davasında Sorgular Savunmalar*, Edebiyat Vakfı Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2010.

_____: *Serdengeçti*, Yakın Plan Yayınları: 181, İstanbul 2019.

BALİ, Rifat N.: *Tabutluklar, Sansaryan Han ve İki Emniyet Müdürü*, Libra Kitap: 40, İstanbul 2011.

⁷⁷ Mehmet Tat, “Ayrılığın Mısralara Dökülmüş Hali: Arif Nihat Asya’nın Mersiyeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 42, Şubat 2016, s. 390.

BERKES, Niyazi: *Unutulan Yıllar*, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, 8. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.

Cemal Oğuz Öcal'ın kızı Süyümbike Keten ile 17.02.2021 tarihinde yapılan görüşme.

Cemal Oğuz Öcal'ın kızı Süyümbike Keten ile 23.01.2021 tarihinde yapılan görüşme.

Cumhuriyet, 1 Nisan 1947.

Cumhuriyet, 10 Mayıs 1944.

Cumhuriyet, 20 Mayıs 1944.

ÇOLAK, Çağrı Doksan: *Türkiye'de Türkçü-Turancı Düşüncenin Kökleri ve Irkçılık-Turancılık Davası*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2014.

DARENDELİOĞLU, İlhan: *Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga*, Oymak Yayınları, İstanbul 1976.

GOLOĞLU, Mahmut: *Milli Şef Dönemi (1989-1945)*, Kalite Matbaası, Ankara 1974.

http://devlet.com.tr/makaleler/y181-3_MAYIS_1944_TUFANI_1.html, erişim tarihi: 01.01.2021.

http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/bir_donmeye.pdf

İrkçilik-Turancılık, Ankara Maarif Vekâleti, (TİTE) Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1944.

KOCABAŞ, Süleyman: *1944 Türkçülük-Turancılık Olayı*, Vatan Yayınları, İstanbul 2008.

KURNAZ, Cemal: *Serdengeçti Şairleri*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2016.

MUMCU, Uğur: *40'ların Cadı Kazanı*, um:ag Vakfı Yayınları: 22, 26. Baskı, Mart 2019, Ankara.

MÜFTÜOĞLU, Mustafa: *Çankaya'da Kâbus*, Başak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007.

Orkun, Sayı: 3, 20 Ekim 1950 - Sayı: 61, 30 Kasım 1951.

ÖCAL, Cemal Oğuz: "Mevlanasız", *Toprak*, Sayı: 61, Yıl: 5, Cilt: 5, 1 Aralık 1959.

_____ : "Sağırname", *Serdengeçti*, 6. Cilt, Sayı: 19-20, Ankara 1952.

_____ : *Ata Sevgisi*, Yıldız Matbaası, Eskişehir 1946.

_____ : *Olan Oldu Bizlere*, Beyazıt Matbaası, İstanbul 1960.

ÖNEN, Nizam: *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2005.

ÖZCAN, Ömer - AKSOY, Erdal - SAĞLAM, Serdar: "Yücel Hacıoğlu ile 3 Mayıs 1944 Üzerine", *Türk Yurdu*, Yıl: 104, Sayı: 333, Mayıs 2015.

ÖZCAN, Ömer: "Türklüğe Karşı Haçlı Seferi", *Türk Yurdu*, Yıl: 100, Sayı: 285, Mayıs 2011.

_____ : *Türkçüler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.

ÖZDOĞAN, Günay Gökse: *"Turan"dan "Bozkurt"a*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

SANÇAR, Nejdet: *1944 Irkçılık-Turancılık Davası Mahkeme Günlükleri*, Hazırlayan: Serkan Akgöz, Bozkurt Yayınları, İstanbul 2019.

SEFERCİOĞLU, Necmeddin: *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları: 43, Araştırma Dizisi: 8, Boyut Tan Matbaacılık, Ankara 2009.

Son Posta, 30 Mart 1945.

Tanin, 30 Mart 1945.

Tanin, 8 Eylül 1944.

Tanin, 30 Mart 1945.

TAT, Mehmet: "Ayrılığın Mısralara Dökülmüş Hali: Arif Nihat Asya'nın Mersiyeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 42, Şubat 2016.

TTK, 25/6-1B, Belge No: 202.

TTK, 25/6-1B, Belge No: 251.

TÜRKEŞ, Alparslan: *1944 Milliyetçilik Olayları*, Hazırlayan: Selim Yıldız, Berikan Yayınevi, Ankara 2020.

TÜRKKAN, Reha Oğuz: *Tabutluktan Gurbete*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975.

Vakit, 25 Ekim 1945.

YILDIRIM, Hayri: *3 Mayıs 1944 Irkçılık Turancılık Davası*, Togan Yayıncılık, İstanbul 2015.

YILDIZ, Şerafettin: "Seydişehir'deki Aksekili ve İbradılılar", *İbradı*, Sayı: 2, Aralık 2015.

Extended Abstract

A Portrait From Turkism Judgments: Cemal Oguz Ocal

This article, discusses about Cemal Oguz Ocal whom tried in the court that goes in the history books as “*Racism-Pan Turkism Case*”. A study has been conducted regarding Ocal’s; birth, family life, education, career and his trials from 1944 to 1947. Later on, in the article his life after his sentencing and literature works will be mentioned. Ocal was born in Incesu Village of Seydisehir. He graduated from a Teaching School. He taught for a while, doing so he also wrote poems filled with national feelings. His poem and writings were not only limited with that, but also included introducing the places he had taught in. Later on, he was admitted to Gazi University Department of Pedagogy. During his student times, he got arrested for his involvement in 3 May 1944 incidents. This court was continued with the insignia “*Racism-Pan Turanism*” in Istanbul. They were charged with attempting a coup against the government. In Istanbul at Sansarian Han they were tortured in what’s called “*coffin places*”. Ocal was sentenced with 11 months in prison. After the case being dropped by the higher court, they were released. Ocal was not able to get back to teaching immediately. To get on with his living he worked in different jobs. Meanwhile doing so, he continued to write about his idea; Turkism, and publishing literature as well. He passed away in 1971 in Istanbul. In the quick picture of this biography it is almost inevitable to mention events occurred or the others that has been persecuted as well. In order to search about these subjects, first works of the Ocal, who is a teacher and a poet, has been analyzed. In his books in addition of social subjects it has been noticed that he wrote about Turkism, love of homeland and nation. Ocal’s book named “*Olanlar Oldu Bize*” is differs from his other works by being not only a poem book. In the first pages of the book a detailed biography of the Ocal written by Darendelioglu Ilhan Egemen exists. Also, he himself in the very same book gives a short mention about the difficulties he has gone through as well. The poems in the book mentions about the time he had spent in the jail which is a difference from the other poem books he has written. Conducting the study regarding the subject, excluding the books written by Ocal, works of whose stood trial in 1944 caused by insults between Atsız and Sabahattin Ali and renamed as Racism-Pan Turkism. During the trials those who suffered from torture and their works, Alparslan Turkes, “*1944 Milliyetçilik Olayları*”; Nejdet Sancar, “*İsmet İnönü ile Hesaplaşma*”; Reha Oguz Turkan, “*Tabutluktan Gurbete*”; Hikmet Tanyu, “*Türkçülük Davası ve Türkiye’de İşkenceler*” also mentions the trial and Ocal. These works as a result has been studied on as well.

Nihal Atsız also with the publishing of his magazine “*Orkun*” in 1950 mentions in several feuillets for a while about the trials titled “*İrkçılık-Turancılık Davası’nın İç Yüzü*”. His articles stopped being published shortly, caused by various excuses. Another work, a diary written by Nejdet Sancar, published by “*Bozkurt Yayinevi*” titled “*1944 İrkçılık-Turancılık Davası Mahkeme Günlükleri*” in 2019. The editing of the book conducted by Serkan Akgöz. Akgöz notes that the events occurred between the dates November 8 1944 January 19 1945 is not available in the diary. During so these dates, Ocal’s defense and some others are not available are noted in the book. In the defense texts handed to Yavuz Bulent Bakiler by Nejdet Sancar’s spouse Reside Sancar includes only 14 defenses of the 23 who stood trial. Still in today some of the defenses and their filings made by defendants are not available.

As another source, Turkish Institution of History holds the investigative report of the trial in its records. Also, a book, mentions about the documents that addresses the trials, written by Hayri Yildirim published with the title “*3 Mayıs 1944 İrkçılık-Turancılık Davası*”. These sources cited and mentioned in the study arrives at an agreement, regardless of the political view of their authors, that “*Racism-Pan Turkism*” case is a political case and the cause of this case is thought to be, politics followed by the Turkish Government in order not to enter as a side in World War II.

Turkey showed a great effort in order not to be a side in the World War II. The balance politics followed by Turkey changed its path according to the situation of the war and possible victor in time. In this context, a display of sympathy and tolerance shown to the Turkist-Pan Turkism movements made by press. Later in the war when the calendars showed the year 1944 with the fall of communication between Nazi Germany these movements are started to get purged by the Turkish government. Nazi Germany’s defeat in the city of Stalingrad was a clear sign of the incoming loss. Following this outcome, the Turkish governors first started trials against the Turkist “*Sağ Gruplar*” (Rightist Groups) and later on against the “*Sol Gruplar*” (Leftist Groups). The magazines published by Turkist Groups purged and the steps that will lead to the case “*Racism-Pan Turkism*” has been set. With the court opened by Sabahattin Ali to Nihal Atsız accusing him of insultation the government acted upon. Atsız, has been arrested in the result of this trial even though his sentence was suspended to another time. In another event during the trial, those who conducted demonstrations, has been dispersed and retrieved of their right to demonstrate. Even some of them has been took under custody for provocative acts. The demonstrators in an unexpected turn of events received

an inconceivable harsh feedback from the cabinet lead by President Ismet Inonu. In following days this commentaries and feedbacks converted themselves to a campaign of false and unsupported accusations. Arrests has been made across the country. Though the founding politic of the republic was Turkism following up these events, a radical change of politics has been made that to follow “*judge Turkists*”. Arrested in different cities, Turkists has been gathered in Istanbul and accused of false and fake crimes related to demonstrations of May 3rd 1944. For their false accusations they have been questioned and sentenced under torture conditions.

Even though in the end, all their charges dropped, series of unending torture, false accusations and long jail sentences left marks physically and morally on them. Some cruelties even continued after their innocence was proved as well. These can be exemplified as lengthy process of returning to their duties, demotions and assignments made to remote places as exiles. They continued to make their voice and struggles to be heard by publishing works and magazines as they have made before. Doing so they have created a rich amount of literature for future generations of Turkists. In this article Cemal Oguz Ocal, one of the major contributors of creating this literature and who stood trial in the “*Racism-Pan Turkism*” case is studied.

Makale Türü: Araştırma

24.12.2020 tarihinde vefat eden
Irak Türklüğünün yılmaz savunucularından
İzzettin Alparslan'a ithafen

TÜRK DÜNYASI'NIN GÖZÜNDEN ALPARSLAN TÜRKES: IRAK TÜRKLERİ ÜZERİNE SÖZLÜ BİR TARİH ÇALIŞMASI

Dr. Yasin Cemal GALATA* - Öğr. Gör. İzzet İsmail DUR**

Öz

Alparslan Türkeş, Türk siyasi hayatında Türk milliyetçiliğinin ve Türk Dünyası'nın her daim önemli bir aktörü olmuştur. Türkeş, Doğu Türkistan'dan Rumeli Türklerine, Kırm'dan Kıbrıs'a kadar uzanan geniş coğrafyalarda haksızlığa, mağduriyete uğrayan Dış Türklerin seslerine kulak vermiştir. Özellikle Türkeş'in önderliğindeki sivil kuruluşlar Türkiye kamuoyunda Dış Türkler meselesini mitingler, protestolar ve söylemlerle gündeme getirmişlerdir. Türk Dünyası'nın mazlum ve mağdur köşelerinden biri de Irak Türkleri'dir. Irak devleti kurulduktan sonra çeşitli vesilelerle Türkiye'yi vatan kılmış Irak Türklerinin gönlünde Türkeş'in kendileri için vermiş olduğu mücadele hiç unutulmamıştır. Çalışmamızda Türk Dünyası'nın liderlerinin Alparslan Türkeş ile anılarına değindikten sonra Irak Türkleri'nin hafızalarda tazeliğini koruyan; fakat yıllar geçtikçe unutulmaya yüz tutmuş Alparslan Türkeş'e dair anıların bir kısmını mülakatlar aracılığıyla kayıt altına alınması çalışmamızın özünü oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Alparslan Türkeş, Dış Türkler, Irak Türkleri, Kerkük.

From The Turkic World's Perspective Alparslan Turkes: Oral History Study On Iraqi Turks

Abstract

Alparslan Turkes has always been the voice of Turkish nationalism and the Turkic World in Turkish political life. Turkes has always protected and backed our cognates who have been subject to injustice and victimized throughout

Geliş Tarihi: 11 Ocak 2021 - Kabul Tarihi: 10 Mart 2021.

Atıf Bilgisi: Yasin Cemal Galata - İzzet İsmail Dur, "Türk Dünyası'nın Gözünden Alparslan Türkeş: Irak Türkleri Üzerine Sözlü Bir Tarih Çalışması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 33-52.

* Kıbrıs Ada Kent Üniversitesi Hukuk Fakültesi, yc.galata@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-5318-8591.

** Yalova Üniversitesi Çınarcık Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ismaildur@yalova.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8069-9517.

a vast geography from Eastern Turkistan to Rumelia, from Crimea to Cyprus, and gave great struggles for them in order that they can gain their political and cultural rights. Civil organizations have brought the matter of foreign Turks to the agenda in Turkey public opinion by virtue of meetings, protests and rhetoric under the leadership of Turkes. One of the oppressed and aggrieved people of the Turkic World is the Turks living in Iraq. Turkes has given fight for Turkmens who have made Turkey their homeland following the establishment of the Iraqi by several occasions state has never been forgotten. We have recorded a part of memories of Turkes which are never forgotten by Iraqi Turks but which have been forgotten in our society over the years, by virtue of interviews.

Keywords: Alparslan Turkes, Foreign Turks, Iraqi Turks, Kirkuk.

Alparslan Türkes ve Dış Türkler

Alparslan Türkes, 1571'de Osmanlı hâkimiyetine kavuşan Kıbrıs'ın Lefkoşa şehrinde 1917 yılında doğmuştur. Gözünü Türkiye dışındaki Türk illerinde açan Türkes, hayatının her aşamasında Bosna'dan Doğu Türkistan'a, Kırım'dan Kerkük'e Turan coğrafyasında var olan tüm Dış Türklerin sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Yazmış olduğu eserlerde, yürüttüğü siyasi partilerin liderliğinde, kurulmasına vesile olduğu birçok kurum ve kuruluşlarda Dış Türkler meselesi onun nezdinde her daim en önemli ve öncelikli konu olmuştur.

Türkes söylevlerinde, demeçlerinde ve yazılarında Dış Türklerin baskı altında tutulmalarına ve vatandaşı oldukları ülkelerde milli kimliklerinin inkâr edilmesine sert tepkiler göstermiştir. Türkes'in dış politikadaki eylemlerinin arka planında Türkiye sınırları dışında yaşayan Türkler için daha güvenli bir ortam yaratma hissi yatmaktaydı. Soğuk Savaş döneminde de bu tepkisini açıkça dile getirmiş; Sovyet yetkililerine, Yunanistan, Bulgaristan, İran, Irak gibi ülkelere Türklere karşı yapılan insan hakları ihlalleri bağlamında eleştirilerini sürdürmüştür.¹

Türkes, Dış Türkler meselesine verdiği önemi sadece söylemeleri ile değil, eylemleriyle de net olarak hayata geçirmiştir. Elçibey'e fahri doktora verilirken salonda bizzat bulunarak destek olması, Türkmenistan devletinin beşinci kuruluş yıldönümü kutlamasına katılmak için Türkmenistan'a seyahat etmesi, Irak Türkleri'nin lideri Şehit Necdet Koçak'ın idam edilmemesi için yoğun diplomatik faaliyetler yürütmesi, Kırım Türkleri'nin lideri Mustafa Cemil Kırımoğlu'nun hapisane şartlarının düzeltilmesi için Türkiye'de mitingler düzenlenmesi, Doğu Türkistan lideri İsa Yusuf Alptekin ile sıcak bir dostluk bağı kurması gibi birçok örnek sayılabilmektedir.

Dış Türkler konusunu gerek Türkiye kamuoyunda gerekse uluslararası alanda gündemde tutarak, sorunlarla alakalı aksiyoner tavrı Türkes'in "*Türk Dünyası'nın Başbuğu*" olarak anılmasına vesile olmuştur. Türkes'in resmi olmayan "*Dış Türkler Bakanı*" gibi hareket etmesi kamuoyunun dikkatini çekmiş, basın mensupları bu olayı köşelerinde ele almışlardır. Fikret Bila, Milliyet

¹ Metin Heper - Sabri Sayarı, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 181-182.

gazetesindeki 4 Mayıs 1992 tarihli yazısında Türkiye'nin Türk Dünyası'na yönelik politikasının şekillenmesinde Türkes'in etkisi net olarak dile getirilmiştir. Türk Keneşi örneğinde olduğu gibi bugün hayata geçirilen Türk Dünyası ve Dış Türklerle ilgili birçok yapılanmada Türkes'in fikirlerinin etkileri görülebilmektedir. Günümüzde Türk Keneşi'nin kurumsal bir yapılanmaya gittiği düşünüldüğünde, Türkes'in 1992'de Türk Cumhuriyetlerinin Cumhurbaşkanı veya Başbakanları tarafından oluşacak ortak bir konseyden bahsetmesi, Türkes'in öngörü sahibi bir lider olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.²

Türkes'in Türk Dünyası için yaptıklarının önemli kısmının yazılmadığını, bu bilgilerin kişilerin hafızasında saklı kaldığını söyleyebiliriz. Çalışmamızda, Alparslan Türkes'in Türk Dünyası'na olan tutumunu ortaya koyma noktasında Türkes'in, Türk Dünyası'nın liderleri olarak ifade edilen kişilerle ilgili anı ve olaylara kısaca yer verildikten sonra Irak Türkleri'nden Alparslan Türkes ile tanışma fırsatı bulmuş kişilerin kayda geçirilmemiş anıları mülakat yöntemiyle sözlü tarih kapsamında kayda geçirilmesi amaçlanmaktadır.

Alparslan Türkes ve Ebulfeyz Elçibey

Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık mücadelesinin en ön saflarında yer alan Ebulfeyz Elçibey aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet başkanlığı görevinde de bulunmuştur. Elçibey'in Türkes ile ilişkisi iki resmi devlet adamı olmanın çok ötesinde kardeşlik ilişkisi gibiydi. Elçibey ve Türkes'in Türk Dünyası'nın birliğine inanması ve bu yönde politika üretmeleri bu ilişkinin samimiyetini artıran başlıca unsur olmuştur. Elçibey, Türkes'e olan saygı ve sevgisinin yanında en çok beğendiği liderin Türkes olduğunu belirtmiştir.³

Türkes'in, 3 Mayıs 1992 tarihinde Azerbaycan'ın Azadlık meydanında Elçibey'e destek amaçlı konuşması yapması oldukça değerlidir. Konuşmanın bu manada en dikkat çekici kısmı ise şöyledir:

“Kendi milletimiz için, büyük Türk Milleti için de Hürriyet istiyoruz! İstiklal istiyoruz! İnsan haklarına sahip olarak barış içinde, dostluk içinde, refah içinde aş ve ekmek sahibi olarak yaşamak istiyoruz. Bunun peşindeyiz. Yoksa imparatorluk kurarak sömürgecilik peşinde değiliz. İnsanlık için, şerefli yaşama peşindeyiz.”⁴

Elçibey'in Türkiye'ye her gelişinde resmi bir devlet görevi olmayan Alparslan Türkes ile fikri istişarede bulunması iki liderin gönül dostluğunu ve dava birlikteliğini gösteren bir diğer unsurdur. Bu görüşmelerin önemli kısmını yakın sohbetler oluştururken, Türkes'in adeta “Gayri Resmi Türk Dünyası Bakanı” olması Elçibey ve diğer Türk dünyası liderlerinin bu ziyaretlere devlet erkânı ile birlikte katılma imkânı vermiştir. Türkes'in “Gayri Resmi Türk Dünyası Bakanı” sıfatını hükümetlerden bağımsız olarak vefatına kadar sürdürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

² Fikret Bila, “Türkes, Demirel'in Sözcüsü mü?”, *Milliyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1992, s. 12.

³ “Azerbaycan'da İç Savaş Korkusu”, *Milliyet Gazetesi*, 8 Mayıs 1992, s. 7.

⁴ “Basbuğ Türkes ve Elçibey Azatlık Meydanında”, www.youtube.com/watch?v=0OUKqsW8Qs0, (12.10.2020).

Fotoğraf:
Elçibey ve
Alparslan Türkeş

Elçibey, Alparslan Türkeş'in vefatının ardından düzenlenen sempozyuma aşağıdaki telgrafi göndererek Türkeş'e olan hürmetini bir kez daha yinelemiştir.

“Böyük Türk dünyası zaman zaman yeni Başbuğlar yetişdirecek. Ancag Başbuğ dedikde hamudan önce könlümüzde daim yaşayan Alp Arslan Türkeş yad edilecek, gelecek nesiller onu gurur ve iftiharla hatırlayacaktır.” Ebülfeyz Elçibey - 18.03.98.⁵

Alparslan Türkeş ve Mustafa Cemil Kırımoğlu

Kırım Tatar Türklerinin efsanevi lideri Mustafa Cemil Kırımoğlu, Alparslan Türkeş ile tanışmasını şöyle anlatmaktadır:

“1973 yılında 3 yıl ceza verdiler. Moskova'daki cezaevine trenle giderken vagona bir gazete vardı, gazetede Türkiye'nin siyasi durumu anlatılırken bir yorumda şu ifade yer alıyordu:

“Türkiye'deki en iyi parti Türkiye Komünist Partisi (TKP); en faşist, en kötü parti ise Milliyetçi Hareket Partisi (MHP).” Alparslan Türkeş'in ismini ilk kez orada duymuştum. Biz Sovyet propagandasının tam tersini anlıyorduk. Sonra arkadaşşıma dönüp: ‘Galiba Türkiye’de en sayılan kuvvet Alparslan Türkeş'in partisidir.’ dedim. Sonra öğrendim de Dış Türklerin davasını, Kırım Türklerinin davasını dile getiren o yıllarda Alparslan Türkeş ve Milliyetçi Hareket Partisi'dir. Onun için elbette ona saygımız çok büyüktür.”⁶

Kırımoğlu, Türkiye'ye ilk gelişinde de Türkeş ile görüşüğünü belirterek, ülkücülere ve Türkeş'e olan teşekkürünü şu sözlerle ifade etmiştir: “Bu âli-

⁵ Ebülfeyz Elçibey, “Alparslan Türkeş Daim Yaşayacaktır”, *Alparslan Türkeş Armağanı (Birinci Yıl)*, Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, Ankara 1998, s. 13.

⁶ “Tarihin Arka Odası Programı”, *Habertürk*, 7 Aralık 2013.

Fotoğraf:
Kırımıoğlu ve
Alparslan Türkeş

cenap insan ve onun ülküdaşları, bizimle beraber ağlamışlar, bizim acılarımızı paylaşmışlar, bizler için dualar etmişler. Kırım Tatar Türkleri merhum Alparslan Türkeş'e ve Ülkücülere müteşekkirdir."⁷

Almanya'da gerçekleşen Türk kurultaylarında özel davetli olarak gelen Kırmıoğlu ile Türkeş'in sıcak kucaklaşmaları da hafızalarda tazeliğini korumaktadır. 16. Büyük Türk Federasyonu Kurultayı'nda Alparslan Türkeş'in, Mustafa Cemil Kırmıoğlu ile ilgili sözleri ise iki liderin saygı ve sevgisinin karşılıklı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

"Aziz dava arkadaşlarım, Kırım Tatarlarının, kardeşlerimizin ve Kırım Millî Meclisi'nin çok kıymetli başkanı, büyük mücahit, büyük dava adamı, Türk Milleti'nin yetiştirdiği büyük lider, büyük devlet adamı, değerli Mustafa Cemil Kırmıoğlu kardeşimiz, Mustafa Kırmıoğlu Sovyetlerin Kırım Türklerine, Kırım Tatarlarına yapmış oldukları caniyane zulümlere karşı, Kırımlıların öz vatanı olan Kırım'a tekrar dönebilmeleri için çok kahramanca, çok şereflice mücadele vermiştir.

Türk Milleti büyük bir millettir. Büyük insanlar yetiştirmiş, büyük liderler yetiştirmiştir. Son çağda da Kırım Türkleri arasından Mustafa Kırmıoğlu gibi çok sağlam imanlı, ileyi gören, çok değerli bir lider çıkarmıştır. Onun mücadelesi etrafında Kırımlı kardeşlerimizin el ele vermeleri sonucunda Kırımlılar bugün öz vatanları olan Kırım'a büyük ölçüde dönmüşlerdir, dönmektedirler. Kırım, Kırımlıların, Kırım Türklerinin, Kırım Tatarlarının toprağı, vatanıdır. Daima onların olacaktır. Ve ebediyete kadar da onların kalacaktır."⁸

⁷ Mustafa Abdülcemil Kırmıoğlu, "Alparslan Türkeş Daim Yaşayacaktır", *Alparslan Türkeş Armağanı*, Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, Ankara 1998, s. 15-16.

⁸ Yusuf Yılmaz Araç, "Mutlu Bir Gün - Mustafa Cemil Kırmıoğlu", www.ulkucudunya.com, (16.12.2019).

Fotoğraf:
Rauf Denктаş ve
Alparslan Türkeş

Alparslan Türkeş ve Rauf Denктаş

1878 İngiltere'nin Kıbrıs adasını egemenliği altına almasından sonra adadaki fanatik Rumların kurduğu EOKA örgütü, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını (ENOSİS) gerçekleştirme hedefi doğrultusunda Kıbrıs Türkleri birçok baskıya, soykırıma tabi tutulmuştur. 1 Ağustos 1958 yılında kurulan Türk Mukavemet Teşkilatı, Rumların Türklere yönelik soykırım ve baskı girişimlerini sonlandıramasa da silahlı EOKA örgütüne karşı önemli mücadeleler vermiştir. Türk Mukavemet Teşkilatı'nın kurucularından olan Rauf Denктаş, Türkeş ile ilk temasının 1960 Darbesi'nden sonra olduğunu ifade etmiştir. Rauf Denктаş, Türkeş'in Kıbrıs kökenli olması ve ihtilalin güçlü figürlerinden biri olması sebebiyle ziyaretin gerçekleştiğinden bahsetmiştir. Rauf Denктаş, 1960'lı yıllarda Türkiye'nin Devlet Başkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile yapılan toplantılarda Türkeş'in de bulunduğunu belirtmiştir.⁹

Türkeş ile yaptıkları bir toplantıda Denктаş, Makarios'un planları üzerinden Kıbrıs'ın sorunlarını anlatmıştır. Türkeş, Rauf Denктаş toplantı sonrasında baş başa görüşmelerinde şu sözleri ifade etmiştir: *"Merak etmeyiniz. Biz size silah yerine Kıbrıslı ve asker kökenli bir Büyükelçi göndereceğiz. Makarios'a fırsat verilmeyecektir."*¹⁰ Bu cümle Türkeş'in Kıbrıs meselesine bakışının kudretini, ileri görüşlülüğünü, stratejisini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Türkeş'in vefatının birinci yıldönümü vesilesiyle yapılan sempozyuma Rauf Denктаş'ın gönderdiği mesaj aşağıda yer almaktadır:

"Türk tarihinde yerini almış, iz bırakmış liderlerden Alparslan Türkeş'i tanımış ve onunla Kıbrıs meselesinde işbirliği yapmış olmak benim için

⁹ Rauf Denктаş, "Kıbrıs ve Türkeş", *Alparslan Türkeş Armağanı*, Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, Ankara 1998, s. 5-6.

¹⁰ *A.g.e.*, s. 6.

Fotoğraf:

Sadık Ahmet ve Alparslan Türkeş

Fotoğraf:

İsa Yusuf Alptekin ve Alparslan Türkeş

daıma bir onur vesilesi olmaya devam edecektir. Büyük, cesur, kararlı ve Türk ulusu ile övünen, Türkiye'nin kılına zarar gelmesini diye didinen bir liderdi. Allah rahmet eylesin, nur içinde yatsın.” Rauf Denктаş KKTC Cumhurbaşkanı.¹¹

Alparslan Türkeş ve Sadık Ahmet

Batı Trakya Türklüğü'nün en önemli liderlerinden olan Dr. Sadık Ahmet'in Alparslan Türkeş ile olan konuşmalarının mahiyetine ulaşmak mümkün olmasa da Türkeş ile irtibat içinde olduğu bilinmektedir. Sadık Ahmet'in 2-4 Aralık 1991 tarihleri arasında Türkiye'de başbakan ve bakanlar düzeyindeki görüşmelerine o dönem bağımsız milletvekili olan Alparslan Türkeş de dâhil olmuştur.

Alparslan Türkeş ve İsa Yusuf Alptekin

Alparslan Türkeş, İsa Yusuf Alptekin'den büyük bir dava adamı olarak bahsetmektedir. Türkeş'in, Doğu Türkistan'ın istiklal ve hürriyet mücadelesinin sembol isimlerinden merhum İsa Yusuf Alptekin'le sıklıkla bir araya geldiği bilinmektedir.

“Tarihimizin başlangıç noktası, kültürümüzün ana kaynağı Doğu Türkistan; o topraklarda hayat mücadelesi veren 30 milyon insanımızın meselesi olduğu kadar, dünya Türklüğünün de acı ama gerçek bir meselesidir. Doğu Türkistan meselesi geride bıraktığımız yıl toprağa verdiğimiz değerli insan merhum İsa Yusuf Alptekin ile 45 yıl önce Türkiye'nin ve dünyanın gündemine gelmiş ve o günden bugüne Dış Türkler davamızın en önemli kısmını teşkil etmiş bulunan bir büyük davadır.”¹²

¹¹ Denктаş, a.g.e., s. 7.

¹² Macit Soydan, “Türkeş: Türkistan Türklüğün Davası”, *Yeniçağ Gazetesi*, <http://www.yenicag-gazetesi.com.tr/turkes-turkistan-turklugun-davasi-20025h.htm>, (26.12.2017).

Irak Türkleri Tarihi

Türklerin Irak bölgesini yurt edinmeleri, Selçuklu Devleti öncesine dayanır. Emevi ordusunda Türkistan'dan gelen Türk kumandan ve askerlerin görev almaya başlamalarıyla Irak coğrafyasını yurt edinen Türklerin bu bölgeye yerleşme tarihini yedinci yüzyıla kadar götürebilmek mümkündür. Bu bağlamda yedinci yüzyılda Buhara'dan Irak'a 2000 askeri okçu getirilmiş ve Basra'da bir sokağın adı Buharalılar Sokağı olmuştur. Türklerin ata binmede, ok atmada ve kılıç kullanmada üstün yeteneklerini bilen Abbasi hükümdarları, Türklerin yerli halkla karışık üstün askeri yeteneklerinin kaybolmasının önüne geçmek için ayrı bir şehir kurma kararı almıştır. Abbasi hükümdarı Harun El-Raşid'in üçüncü oğlu Mutasım'ın annesi Türk bir cariyedir. Halife Mutasım döneminde 836'da Samarra şehri kurulmuş ve burası Abbasi devletinin başkenti ilan edilmiştir. Günümüzde Rusya Federasyonu sınırları içerisinde Tataristan'a yakın bir bölgede de aynı isimle bir şehir bulunmaktadır. Bu yer adlarının benzerliği kültürel bağı göstermesi açısından önemlidir.¹³

Sonraki dönemlerde de Türkler, Irak coğrafyasına akın akın gelmişler ve yurt edinmişlerdir. Büveyhiler, Selçuklular, Atabeyler, İlhanlılar, Celayir, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar döneminde önemli askeri, idari, sosyal, kültürel ve mimari eserler Irak Türkleri tarafından ortaya konmuştur.¹⁴

Türkiye sınırından itibaren Telafar'den İran sınırına doğru çapraz bir kuşak çizerek Mendeli'ye kadar Erbil, Musul, Altunköprü, Kerkük, Tazehurmatu, Tavuk (Dakuk), Tuzhurmatu, Diyala ve diğer önemli kasaba ve köylerde 5 milyona yakın Irak Türkü yaşam mücadelesi vermektedir. Şehir, kasaba ve köyler birçok Türk boylarının adını taşımakta ve Irak'ta üç bine yakın Türkçe yer adı bulunmaktadır.¹⁵

Irak Türkleri'nin Maruz Kaldığı Soykırımlar

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı devletinin Irak topraklarından çıkmasıyla birlikte Iraklı Türkler için zor günler başlamıştır. Yüzlerce yıl Irak topraklarında yönetici ve idareci olan Türkler; Irak devletinin kurulması sonrası üçüncü etnik unsur olarak görülmüştür. Baskı, şiddet ve soykırım girişimlerine ilaveten Araplaştırma ve Kürtleştirme politikaları, Irak Türkleri'nin diline ve kültürüne büyük zarar vermiştir. Buna karşın kadim Türk kültürü, Türkmeneli bölgesinde yaşamaya devam etmiştir.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Irak Türkleri farklı zaman aralıklarında soykırımlara maruz kalmıştır. Irak Türkleri'ne yönelik ilk soykırım girişimi 4 Mayıs 1924 tarihinde gerçekleşmiştir. Kerkük çarşısında Levy adıyla bilinen Teyyari (Asuri) askeri birliğinin Türkmen esnafa saldırması sonucunda yaşanan gerilimde; Türkmenlerin dükkânları ve evleri yağma edilmiş, birçok Türkmen bu olayda yaralanmış ve hayatını kaybetmiştir.¹⁶

¹³ Ramazan Şeşen, *El-Cahuz ve Türklerin Faziletleri*, İSAR, İstanbul 2002, s. 28-35.

¹⁴ Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken, İstanbul 2007, s. 10-15.

¹⁵ Necat Kevseroğlu, *Irak'ta Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Kerkük 2012, s. 3.

¹⁶ Saatçi, *a.g.e.*, s. 217-219.

Irak Petrol Şirketi'nde çalışan Türkmenlerin çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik 12 Temmuz 1946 tarihinde yapmak istedikleri eyleme izin vermek istemeyen polisler tarafından savunmasız kişilere ateş açılması sonucunda on dört kişi yaralanmış, beş Türkmen ise hayatını kaybetmiştir. Bu olay tarihe Gavurbağı Katliamı olarak geçmiştir.¹⁷

Irak Türkleri'nin maruz kaldığı en ağır soykırım 14-16 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı'dır. 1958 yılında Irak'ta askeri darbe yaşanmış ve General Kasım devlet yönetimine el koymuştur. Darbenin sene-i devriyesinde Irak'ın birçok kentinde olduğu gibi Kerkük'te de kutlama hazırlıkları yapılmaktaydı. 14 Temmuz 1959 tarihinde Kerkük şehir merkezinde yapılan tören esnasında silahlı terörist militanlarca halkın üzerine ateş edilmiştir. Bu olay sonrasında olayların yatışması gerekçe gösterilerek ilan edilen sokağa çıkma yasağının Türkmenlere yönelik katliam planının bir parçası olduğu ise sonradan anlaşılmıştır. Sokağa çıkma yasağına uyan Türkmen liderler evlerinden zorla toplanarak vahşi bir şekilde katledilmişlerdir. Türkmen toplumunun hafızasında önemli bir sarsıntıya yol açan bu hadisede Ata Hayrullah, İhsan Hayrullah, Kasım Neftçi, Selahattin Avcı gibi önemli toplum liderlerinin yanında birçok Türkmen şehit edilmiştir.¹⁸

28 Mart 1991 Altunköprü Katliamı; 1. Körfez Harbi sırasında Irak'ın kuzeyinde isyan eden ayrılıkçı Kürt grupları bastırmak amacıyla hareket eden Irak'ın merkezi ordu birlikleri Kerkük şehrine girmiş, silahlı peşmerge grupları ise merkezi ordunun gelmesinden çok önce Irak'ın kuzey bölgelerine kaçmışlardı. Kerkük'e yakın mesafede olan Altunköprü vilayetine sığınan Tazehurmatulu, Kerküklü Türkmenlerin bir kısmı ve Altunköprü'de yaşayan Türkmenler sorgu ve sualden geçmeden, suçsuz yere Saddam'ın ordusu tarafından kurşuna dizilmişlerdir. Yaklaşık yetmiş beş Türkmen şehit edilmiştir.¹⁹

Önemli bir Türk yerleşim yeri olan Tuzhurmatu'da ise iki katliam yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1954 yılında gerçekleşen yerel seçimlerinden sonra yaşanmıştır. Seçimlere hile karıştırıldığını gören Türkmenler, demokratik tepkilerini göstermek için toplandıkları esnada üzerlerine ateş açılmış ve Türkmen Süleyman Ali hayatını kaybetmiştir. İkincisi ise 2003'de ise ABD işgalinden sonra Aksu nehrinin tepesinde Tuzhurmatu dağlarında kutsal tarihi ziyaretgâh olan İmam Murtaza türbesinde Türkmenlere yönelik bombalı bir suikast gerçekleşmiş sekiz kişi hayatını kaybetmiştir. Tarihi bir ziyaretgâh olan türbe büyük hasar görmüştür.²⁰

Sonuç itibarıyla; Türkmenler diğer dış Türkler gibi yaklaşık her beş on senede bir sistematik bir şekilde soykırıma, şiddete ve haksızlıklara maruz kalmışlardır. Dünya kamuoyu tarafından Halepçe katliamı ezbere bilinirken, Irak Türklerine yönelik yapılan soykırımlar ve katliamlar kasıtlı olarak gözden kaçırılmakta ve dikkate alınmamaktadır.

¹⁷ Erşat Hürmüzlü, *Irak'ta Türkmen Gerçeği*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 93.

¹⁸ Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, TTT Yayınları, İstanbul 1996, s. 55.

¹⁹ Yasın Cemal Galata - Ahmet Şahiner, "Türkmeneli Diyarında 5 Gün-2", *Kardaşlık Dergisi*, Sayı: 57, Yıl: 15, İstanbul 2013, s. 34-38.

²⁰ Hürmüzlü, *a.g.e.*, s. 174.

Irak Türkleri'nin Liderleri

Irak Türkleri'nin birbirinden değerli birçok lideri ve aydını ya idam edilmiş, ya faili meçhul kazalar neticesinde hayatlarını kaybetmiş ya da katliamlarda yitirilmiştir. 1959 yılında Kerkük katliamında dört büyük Türkmen önder Ata Hayrullah, İhsan Hayrullah, Kasım Neftçi ve Mehmed Avcı evlerinden zorla çıkartılarak Kerkük'ün sokaklarında şehit edilmişlerdir.

Irak Türk liderleri, yapmış oldukları toplantılarda ve kaleme aldıkları eserlerde genç nesle milli şuur vermeye çalışmışlardır. Merhum liderlerden Ata Hayrullah 1922'de Kerkük'de doğmuş 37 yaşına kadar, millet ve Irak Türk-lüğü davası için çalışarak birçok dava adamının yetişmesine vesile olmuştur. Hayrullah milli hedefe ulaşmak için iki şeye ihtiyaç olduğundan bahsetmiştir: 1) Bir Iraklı olarak görülen aksaklıkları ıslah için çalışmak ve o vasıtayla siya-sete girmek. 2) Milliyetçiliktir.²¹

1980 yılında ise Türkiye'de eğitim hayatını tamamlamış, başta Irak Türkleri olmak üzere Türk milliyetçilerinin gönlünde taht kurmuş dava adamı şehit Necdet Koçak ile Abdullah Abdurrahman, Rıza Demirci ve Adil Mermerci'nin idamları Türkmenlerin gönlünde derin yaralar açmıştır. Bu insanların suçları ise Türkiye'yi sevmeleridir. İdam süreçlerinde vatandaşı oldukları Irak devletine ve tüm Iraklılara fayda sağlamaları kasıtlı olarak göz ardı edilmiştir. Türkiye'de ise Türkes dışındaki birçok siyasi lider ve devlet adamı idamlar karşısında sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan mağduriyetler için miting ve protesto düzenleyen parti ve sivil toplum örgütleri Irak Türkleri'nin yaşamış olduğu katliamlara karşı duyarsız kalmışlardır.

Nejdet Koçak eğitim hayatını Türkiye'de tamamlamış, Ankara Cebeci'de kaldığı bekar evi adeta Irak Türkleri'nin bir kültür merkezi olmuştur.²² Şehit lider Nejdet Koçak Irak Türkleri'nin milli davasını şu şekilde özetliyordu: *"Bizim hareketimiz ayrılıkçı yönelişlerden beslenmez. Hareketimiz toparlayıcı ve birleştirici bir akım olup mezhep, bölge farklılıklarını, diğer taraftan yerel ve feodal yönelişleri reddeder."*²³

1980 yılından sonra da Irak - İran savaşı nedeniyle birçok Iraklı Türkmen Irak ordusunda asker olarak savaşmış, birçoğu ya şehit edilmiş ya da Saddam'ın zulmü altında hayatları son bulmuştur. Baskı, şiddet, savaş ve işgal Irak Türklerini yıldırnamamış, siyasi hak ve hürriyet mücadelelerini her daim sürdürmüşlerdir.

Türkiye'den koparıldıktan sonra liderlerinin etrafında birleşen ve güç bulan Irak Türkleri, liderlerini kaybettikten sonra teşkilatlanma konusunda güçlükler yaşamalarının yanı sıra diğer toplumsal ve sosyal sorunlarla da karşı karşıya kalmışlardır. 1950'li yıllardan sonra Türkiye'ye üniversite okumak için gelmeye başlayan genç Iraklı Türkler Iraklı istihbarat baskılarına ve tehditlerine karşın milli ülkü etrafında birleşip ülkücü kuruluşlar ve Türkes ile yakın temaslar kurmuşlardır.

²¹ Ata Hayrullah, *Bizim Genç*, Erşat Hürmüzlü (Yay. Haz.), Bengü, Ankara 2020, s. 5-27.

²² Nejdet Koçak, *Türkmen Ülküsü*, Erşat Hürmüzlü (Yay. Haz.), Bengü, Ankara 2020, s. 66.

²³ Erşat Hürmüzlü, *Mavi Urbalılar*, Bengü, Ankara 2020, s. 59.

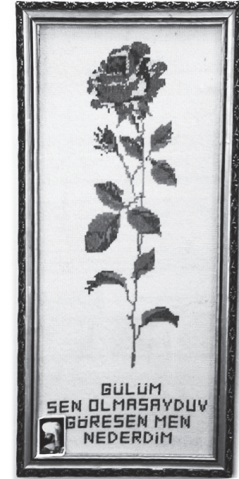
Alparslan Türkeş İle Anılar

Irak Türklerinde, Alparslan Türkeş'in anlam ve önemine Erbil, Kerkük, Tazehurmatu, Tavuk, Tuzhurmatu ve Altunköprü şehirlerini kapsayan Irak Türkmeneli araştırma gezisinde ve İstanbul'da yapmış olduğumuz mülakatlar esnasında şahit olunmuştur.

Mülakatların ilk kısmı 2012 senesinin Ekim ayında Irak Türkmeneli bölgesinde Erbil, Altunköprü, Tavuk, Tazehurmatu, Kerkük ve Tuzhurmatu bölgelerini akademik araştırma vesilesiyle gerçekleşen ziyarette kayıt altına alınmıştır. Program sırasında ziyaret edilen Erbil şehir merkezinde bulunan Türkmen mezarlığında, ay yıldızlı mezar taşı 1980-1987 Irak-İran savaşında şehit olmuş bir Türkmen gencine aitti. Mezar taşının isim kısmında ise Türkeş yazılıydı. Irak Türkleri, Türkeş ismini sevmişlerdir, çünkü onlar için Türkeş; Türkiye, Turan, Türklük, Osmanlı ve en önemlisi Türk milletinin birliğini hatırlatmaktadır. Alparslan Türkeş isminin Türkmenler arasında artmasının ardından çocuklara bu ismin konulmasının önüne geçebilmek için Irak hükümeti yasaklar konuşmuş ve kanunen Alparslan ismi yasaklanmıştır. Alparslan ismini koyamayan Türkmenler bu defa Türkeş ismini kullanmaya başlamışlar ve nüfus kâğıtlarına Türkeş ismini yazdırmışlar. Yazdıramayanlar da lakap veyahut unvan olarak kullanmışlardır.

Çalışmamızın bu kısmında Irak Türklüğü davasına önemli katkılarda bulunmuş, bu uğurda hapis yatmış, memleketlerini terk etmek zorunda kalmış Irak Türkmenlerinin kendi ağızlarından Alparslan Türkeş ve Türk milli ülküsü adına yaşamış oldukları anılar aktarılacaktır.

2012 yılının Ekim ayında Kerkük'te evinde ziyaret ettiğimiz emekli öğretmen Nihat Akkoyunlu; hayatının yaklaşık 25 yılını hapishanelerde geçirmiştir. Hapse girmesinin sebepleri ise yürütmüş olduğu Türkçülük faaliyetleri ile 1980'de yapılmış devlet başkanlığı seçiminde Saddam'a hayır oyu vermiş olmasıdır. Akkoyunlu'yu ziyaret ettiğimizde evinin baş köşesinde dokuz yapraklı bir gül tablosu bulunmaktaydı. Bu tabloyu çileli hapishane yıllarında kendi elleriyle işlemiştir. Türk milleti gülü en sevdiği varlıklarla özdeş tutmuş, onlara simge yapmıştır. Gül peygamberin, sevginin, muhabbetin simgesi olmuştur.²⁴ Akkoyunlu'nun tablosundaki gül Peygamber Efendimizi temsil ederken, gülün dokuz yeşil yaprağı ise Türkeş'in doktrini olan Dokuz Işık'ı temsil etmektedir. Irak eski devlet başkanı Saddam Hüseyin'in döneminde inandığı dava uğruna ömrünün en güzel yıllarını eşinden ve sevdiklerinden uzakta baskı altında, kötü hapishane koşullarında geçiren Nihat Akkoyunlu Türklük davasından asla vaz-

Fotoğraf:
Nihat Akkoyunlu'nun
Dokuz Işık'ı
Temsil Eden Toblosu
Kerkük / Irak

²⁴ Yasin Cemal Galata, *Nihat Akkoyunlu İle Kişisel Görüşme*, (12.10.2012).

Fotoğraf: Alparslan Türkeş ve Irak Türkleri - Ankara
(Türkeş'in sağ tarafında İzzettin Alparslan)

geçmemiştir. Türklüğün milli bekası için temel doktrin olarak inandığı Dokuz Işık'ı temsilen gül yaprağı olarak el işlemesine çizmesi ve evinin baş köşesinde bulundurması bunun en büyük işaretidir.²⁵

Kerkük ile Bağdat arasında bulunan önemli Türk yerleşim yerlerinden biri Tuzhurmatu'dur. Programımız çerçevesinde kadim Türk şehrini bizlere gezdiren rehberimizin ismi ise Iraklı Türklerin gönüllerine kazınan isim olan Türkeş idi. Mihmandarımız Tuzlu Türkeş Bey şehri baştanbaşa bizlere gezdirirken, yerel halk tarafından da sevgiyle karşılanmıştık. Şii mezhebine mensup Türklerin yaşadığı bölgede dahi Türkeş ismine rastlamış olmamız; Şii, Sünni ayırt edilmeksizin Türkeş'in tüm Iraklı Türklerin gönlünde taht kurduğunu göz önüne sermişti. Iraklı Türkler mezhepçilik politikalarıyla bölünmemiş, milli birlikteliklerine önem vermişlerdir.²⁶

Mülakatlarımızın ikinci kısmı ise İstanbul'un çeşitli semtlerinde devam etmiştir. Bursa Uludağ Üniversitesi'nde öğrenciliğini tamamlayan ve öğrencilik dönemlerinde ülkücü kuruluşlarda görev almış olan Yusuf Yılmaz Araç ile yaptığımız mülakatta Türkiye'ye yeni gelmiş Iraklı Türk'ün gönlündeki Türkeş sevgisine ev arkadaşlarıyla birlikte bizzat şahitlik etmiştir:

"1988 yılında Bursa'da Yurtoğlu öğrenci evine Eskişehir Ülkü Ocağından Metin Tokdemir'in selamıyla gelmiş olan Kerküklü Neşet İran-Irak savaşı mağdurlarındandı. Irak'tan kaçarak Türkiye'ye girmiş, ülkücülerin yardımıyla zar zor Bursa'ya kadar gelebilmiştir. Türkiye ile alakalı tek duyduğu Alparslan ve Atatürk imiş. Alparslan'ı da devlet başkanı olarak biliyormuş. Neşet bizlere hep Alparslan'ı soruyor, dünya güzüyle bir görebilsem diyordu. Kısa bir zamandan sonra Türkeş Bursa'ya Milliyetçi Çalışma Parti binasına geldi. Hep beraber il binasına gittik, merhum Başbuğumuza durumu arz ettim. Hemen bir aslan edasıyla kalkarak Neşet'i kucakladı. Yarım saat Neşet ile sohbet ettiler, oradaki durumları sordu ve

²⁵ Servet Somuncuoğlu, *Gül Yazıları*, Matbuat, İstanbul 2019, s. 11.

²⁶ Yasin Cemal Galata, *Tuzlu Türkeş ile Kişisel Görüşme*, (13.10.2012).

*Kerkük'ün Türkmen önderlerinden yirmi kadar kişinin isimlerini saydı. Buluşma sonrasında Neşet; hayatındaki en mutlu günü yaşadığını söylüyor, artık ölsem de gam yemem, diyordu.*²⁷

Türkeş isminin Irak Türkmenlerinin gönlünde nasıl taht kurduğunu, hakkındaki bilgiler eksik de olsa Türkeş'e verilen önemi gözler önüne seren yaşanmış anlamlı bir hadisedir.

Irak'ta uzun yıllar Türkmen siyasi mücadelesi içinde yer almış olan Kerküklü İzzettin Alparslan farklı zamanlarda Türkeş ile karşılaşmış ve birçok anı biriktirmiştir. Bu anıların önemli kısmı kendi ağzından kayıt altına alınmıştır:

"1975 senesinde Türkiye'ye kaçak olarak geldim. Milliyetçi Hareket içinde çalışmalarda bulundum. İlk tanıştığımızda Başbuğ, bizim lider Haza Haddat vardı, onu sordu. Hayret ettim nereden tanıyor diye. O zamanlar Haza Haddat Türkiye'ye bile gelmemiş, yani görüşmemişlerdi. Aynı zamanda Kerkük'ün mahallelerinin ismini söylüyordu. Musalla, Korya, Sarkehya, hepsini sayıyordu. Orada tanınmış insanların hepsini sorardı, tek tek isimlerini sorardı ne yapıyorlar, nasıllar, nasıl çalışıyorlar? Son görüşmemiz 1989 senesinde Ankara'da Yaşar İmamoğlu'nun evinde oldu. Tahminen on kişiydik, hepimiz Kerküklüydük. Başbuğ'a sorular sorduk. 1980 senesinde Necdet Koçak'ların idam edilme meselesine Türkiye müdahale edemez miydi? Türkeş cevap olarak; 'Demirel ile bizzat görüştüm, bakın bizim soydaşlarımız orada, siz başbakan olarak müdahale edin, affetsinler, cezalarını azaltsınlar devlet olarak müdahale edin, dedim. Fakat Demirel yeteri kadar milli bir politika izleyememiş, dik duramamıştır' dedi. Ayrıca Türkeş; Nejdet Koçak'a okulu bitirdikten sonra Kerkük'e gitmeyin; siz Türkiye'de göz önünde olan insanlarsınız, burada Türkmenlerin imdadına, yardımına koşuyorsunuz, sizi Irak'ta sıkıntılar bekliyor, dedim. Koçak da; ben okulu bitirdim memleketime, milletime hizmet etmeye gitmeliyim, cevabını vermişti.

1990'lı yıllarda tertiplenen Nejdet Koçak'ın mevlidinde Türkeş ile karşılaştık, yanımda Kerkük'ten gelen bir arkadaşım vardı, Türkeş'i görmek istiyordu. Mevlidin sonunda beraber yanına gittik. Arkadaşım dedi ki; Başbuğum beni tanıyor musun? Elini omzuna dokunarak gözlerinin içine baktı, senin arkadaşın Almanya'ya gitti mi? dedi. On beş sene önce görüşmüş bu arkadaşlarla. On beş sene geçmesine karşın hâlâ bu hadise aklında kalmış. Arkadaşım ve ben çok şaşırmıştık.

Benim soyadım Alparslan, oğlumun adı da Türkeş. Bunun sebebi Başbuğdur. Türkeş ismi Irak Türkmenleri arasında çoktur. Kerkük'e giderseniz, orada çok Türkeş ismine rastlarsınız. Türkeş için yazılmış Kerkük hoyratımız vardır,

*"Türkeşini Türkeşini çok sever Türkeşini
Kerkük dört gözle bekler Turanın Türkeş'ini"*

²⁷ Yasin Cemal Galata, Yusuf Yılmaz Araç ile Kişisel Görüşme, (9.10.2017).

*Hakikaten o zamanlar biz Türkes'i tanıdık, Türkes'i bildik. Türkiye'ye gelmemde, burada tutunmamda Alparslan Türkes'in ve ülküdaşlarımızın çok payı vardır. Allah hepsinden razı olsun.*²⁸

Önemli diplomatik görevlerde bulunan Kerkük Vakfı Başkanı Prof. Dr. Erşat Hürmüzlü; Merhum Türkes ile Ankara'da öğrencilik yıllarında tanışmasını şöyle anlatmaktadır:

*"Kendisiyle Acar Okan ağabey tarafından tanıştım, yanına gittiğimizde Kerkük'te bütün sosyal mekânlarda dolaşmamızı; spor kulüpleri, eğlence yerleri, gençlerin gittikleri sosyal yerlerde takılmamızı ve aynı zamanda camilere gitmemizi istedi. Çünkü ne kadar sosyalleşebilirsek o ölçüde topluma nüfuz edebilecektik ve sonunda şu cümleyi ekledi: 'Fedakârlıkların en büyüğü tezvira katlanmaktır.' Çünkü toplum içinde her zaman kıskançlıklar, fesatlıklar, tefrikalar olur. Bunlara aldırılmamız için bu cümleyi kullanmıştı.*²⁹

Irak Türkleri'nin değerli şahsiyetlerinden Prof. Dr. Suphi Saatçi:

*"Kendisiyle sıklıkla görüşürdük, özellikle bayramlarda gider Türkes'in ve kıymetli eşleri Muzaffer hanumefendinin elini öperdik. Necdet Koçak şehit olduktan sonra yanına gittiğimizde çok öfkeli ve üzüntülüydü. Nasıl bu ihaneti yapabilirler, Necdet hâlâ gözlerimin önünden gitmiyor, ifadelerini kullanarak bir şeyler yapamamanın ıstırabını yaşıyordu.*³⁰

Uzun yıllar Irak Türkmen siyasi harekâtında önemli görevler üstlenmiş olan Yaşar İmamoğlu da farklı yıllarda Türkes ile karşılaşmıştır. Alparslan Türkes ile ilgili aklında kalan önemli anılar şu şekildedir:

"Türkes ile üniversite yıllarında tanışmıştım. 1973'te Ankara'ya gelip huzurunda bulunmuş, elini öpmüş ve tanışmıştık. 1974'te Eskişehir'de bir gece yapılıyordu. Gecede bizde vardık. Yasaktı bizim için böyle milliyetçi etkinliklere katılmak, ama milli heyecanımıza engel olamıyorduk. Türkes gördü beni yanına çağırdı, tekrar elini öptüm, geç arkamda otur, dedi. Bu olayda anlatmak istediğim Türkes'in zekâsı ve kabiliyeti fevkaladeydi. Bir de biz Kerkük'te öğrenciyken Dokuz Işık'ı ve Türkçülüğünün Esasları'nı eski Türkçeye (Arap harfleriyle okunabilecek Türkçeye; yani Osmanlıcaya) çevirdik genç arkadaşların okumaları için, çünkü kimse Latin yazısını okumasını bilmiyordu.

1980'li yılların sonunda Kerkük'te durumlar karışınca bizler ailece memleketi terk etmek zorunda kaldık ve Türkiye'ye yerleştik. Kerküklü arkadaşlarımız bizim valideyi anlatmışlar Türkes'e. Kerkük'te bizim Türkmenlerden validemin yanına kim gelirse muhakkak ona Türkes'i sorardı ve "Onun yanına uğrayın, o samimi ve büyük bir dava adamıdır." diye sıkı sıkı tembih ederdi. Türkes de merak etmiş, muhakkak bu teyzeyi ziyaret

²⁸ İzzet İsmail Dur - Yasin Cemal Galata, *İzzetin Alparslan ile Kişisel Görüşme*, (7.10.2017).

²⁹ İzzet İsmail Dur - Yasin Cemal Galata, *Erşat Hürmüzlü ile Kişisel Görüşme*, (14.10.2017).

³⁰ İzzet İsmail Dur - Yasin Cemal Galata, *Suphi Saatçi ile Kişisel Görüşme*, (14.10.2017).

Fotoğraf:
Alparslan Türkeş
ve
Kadriye
İmamoğlu
Ankara / Türkiye

etnem gerekir, demiş. Bana haber gönderdi, size gelelim validenizi bir tanıyalım. 1988 Şubat'ta bizim için özel bir akşam yemeği yedik. Türkeş ile fotoğraf çektik, arkadaşlarla beraber; ama hepsi özel bu arkadaşların, davaya sadık olanlar ve o zamanlar Saddam iktidarı var. Bu fotoğrafları daha sonra almak için bir arkadaşına emanet bıraktık. Saddam düştükten sonra bu fotoğrafları aldık; çünkü Saddam döneminde bu fotoğrafların görülmesi Irak'ta büyük suçtu, fotoğrafta kim varsa, ailesiyle birlikte idam ederlerdi.

O akşam hep birlikte Allah ne kısmet etmişse Kerkük yemeklerinden yedik. Perde pilavını çok beğendi. Maşallah o kadar iştahlıydı ki, bir gencin yediğinin iki misli yedi. Bu toplantıdan kimsenin haberi yoktur, size özel. O yüzden sorun istediğinizi, dedi. Ben sordum; Sayın Başbuğum, biz hep istedik milli devlet milli iktidar; biz ne zaman göreceğiz bu iktidarı? Dedi ki, çocuklar bu geceden itibaren on sene sayacaksınız, biz ya iktidarız ya da iktidara ortağız. Hakikaten 1999'da iktidar olduk; ama kendisine kısmet olmadı.

Birde validemizle koltukta oturuyordu, böyle bir fotoğraf çekilelim, dedi. Validem; "Ben ölsem gözüm açık gitmez, sizi gördüm, ne kadar dürüst bir dava adamısınız." dedi. Kerkük şivesiyle bizim lehçeyle konuştu. Annemin bu sohbet çok hoşuna gitti, annemle yarım saatten fazla özel sohbet ettiler. Annemle konuşurken Kerkük şivesini çok rahat anladı, oda ayrı bir kabiliyettir. Türkeş, herkese karşı ilgi gösteren, çocukla çocuk olan, yaşlı bir teyzeyle baş başa sohbet edecek kadar anlayışlı ve mütevazı bir liderdi."³¹

Irak Türkmen siyaseti harekâtının önemli simalarından Sadun Köprülü'nün Türkeş ile tanışması ise 1973 yılında İstanbul'da gerçekleşen bir miting sonrasında olmuştur. Tanışma sırasında "Türk Kalırız" şiirini Türkeş'e bizzat okumuştur: "Turan Türklük, uğrunda adak kanımız bizim. Türkeş, Ata-

³¹ Sadun Köprülü, "Irak Türklerinin Sevdalısı", <http://www.bizturkmeniz.com/tr/index.php?page=article&id=16238&articleFrom=30>, 01.11.2020.

türkçüyüz, Türk'üz, Türk kalırsız biz."³² Köprülü, Irak'ta bir yıl dört ay hücre hapsine çaptırılmış, yaşamış olduğu işkencelerde Iraklı askeri komutanların "Atatürk'ü ve Alparslan Türkeş'e saygı duyuyorsun fakat Irak devlet adamlarına saygı duymuyorsun." sözlerine şahit olmuştur.³³

Türkeş, Saddam'ın Irak'ta uyguladığı baskı politikalarını bildiği için Iraklı Türkler'in yaşamış oldukları sorunlara karşı her zaman çözüm üretmeye çalışmıştır. Kerküklü Hüsamettin Türkmen Irak devletiyle sorunlar yaşamış ve Türkiye'den Irak'a giderse hakkında dava açılacaktı. Hüsamettin Türkmen'in durumu dönemin Başbakan Yardımcısı Türkeş'e iletildiğinde diplomatik sorunlar hal edilmiş ve Hüsamettin Türkmen'in Türkiye'de kalması sağlanmıştır.³⁴

1972 yılının Ağustos ayında Ötüken dergisinde Irak Türklerinden Nasrettin Beyatlı tarafından Alparslan Türkeş için bir şiir yayınlanmıştır:

Türkeş'e Hitap

*Kara Altın Bölgesi, halini gören ağlar,
Deresin düşman almış, başı dumanlı dağlar,
Barını eller yemiş, gülleri solan bağlar,
KERKÜK zindana dönüp aç kapısın Türkeş'im!*

*Bağrında yanan yağlar, döndermiş göğü kana,
Çayında susuz taşlar, benzer yaralı cana,
Beynindeki ezanlar, dönüversin mi çana?
KERKÜK zindana dönüp aç kapısın Türkeş'im!*

*Kanı coşup sel gibi, hakkın bulmaz yurttaşlar,
Her an yurttan yerleşir, alçak yabancı başlar,
Analar siyah giymiş, gözünden gitmez yaşlar,
KERKÜK zindana dönüp aç kapısın Türkeş'im!*

*Kahramanlar yurduydu, mertler çekmiş cefasın,
Bugün mezara dönüp, eller sürer sefasın,
Kirlî ayaklar bastı, şehitler kafasın,
KERKÜK zindana dönüp aç kapısın Türkeş'im!³⁵*

Alparslan Türkeş'in Nejdet Koçak'ın idamı sonrası üzüntüsüne şahitlik eden birçok kişinin anısı bulunmaktadır. Nevzat Kösoğlu;

"80'lere gelmeden önce Türkiye ile irtibatlı olan Irak'taki Kerküklü Türkmen lideri Doç. Dr. Necdet Koçak'ı Saddam Hüseyin idam etti ve biz hiçbir şey yapamadık. Çok ağrımaza gitti. Türkeş dedi ki: 'Bu bir mücadeledir.

³² Sadun Köprülü, "Irak Türklerinin Sevdalısı", <http://www.bizturkmeniz.com/tr/index.php?page=article&id=16238&articleFrom=30>, 01.11.2020.

³³ Sadun Köprülü, "Yurdundan Koparılan Türkmenler", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/yurdundan-koparilan-turkmenler-4-2548h.htm>, 01.11.2020.

³⁴ Yusuf Ziya Arpaçık, *Yolbaş*, İteriş Yayınları, İstanbul 2005, s. 100.

³⁵ Nasreddin Beyatlı, "Türkeş'e Hitap", *Ötüken Dergisi*, Sayı: 8, İstanbul, Ağustos 1972, s. 14.

*İstiyorsanız intikamını alalım, Saddam'ı vuralım. 'Biz, hayır, dedik, yoksa yapabiliirdi de. İnlanmış bir adamı kimse tutamaz.'*³⁶

Nuri Gürgür; *"Nejdet Koçak'ın haksız yere idamıyla ilgili dönemin Dışişleri Bakanı'nın görüştüğü Irak Büyükelçisine, rahmetli Türkeş'i kastederek, Hükümet'e destek veren bir siyasi grubun ısrarı ile bu teması yaptığını söylemiştir."*³⁷

Sonuç

Türklük davası uğruna hayatının altıbuçuk senesini hapisanede ve sürgünde geçirmiş, davasını kısa vadeli siyasi kazançlardan hep üstte tutmuş olan Alparslan Türkeş, Türk Milliyetçiliğinin ve Dış Türklerin yılmaz savunucusu olmuştur. Kurmuş olduğu bütün kurum ve kuruluşlarda milli değerlere sahip Türk gençleri yetiştirmek için çaba sarf etmiştir.

Türk Dünyası'nda yaşanan insan hakları ihlallerine karşı mücadele içerisinde olan Türkeş; Dış Türklerin gözünde ve gönlünde efsaneleşmiş, hakkında hoyratlar, şiirler, hikâyeler yazılmıştır. Türkeş, siyasi kaygılardan ziyade Dış Türklerin sorunlarına çözüm aramış, devlet adamlığına yakışan yüksek tutum ve davranışlar sergilemiştir. Türk dünyası liderlerinden de üst düzeyde saygı görmüş ve *"Başbuğ"* sıfatı Türkeş için Altaylardan Tuna'ya bütün Türk Dünyası'nda bilinen bir unvan olmuştur.

Alparslan Türkeş yaşadığı süre boyunca Irak'tan veya diğer Türk bölgelerinden gelenlere karşı kapısını daima açık tutmuş, sorunlarıyla ilgilenmiş, ihtiyaçlarını gidermiş ve çok öncesinden tanışılmış bir dosta gösterilen sıcaklıkla her zaman destek olmuştur.

Alparslan Türkeş ile Dış Türklerin birçok anısı olmasına rağmen bu anıların çok önemli bir kısmı kayıt altına alınmamıştır. Türkeş ile anılarını kaleme alan bazı anı sahipleri ise kendini ön plana çıkarma hevesiyle objektif değerlendirmelerden uzak metinler yazmıştır. Türkeş ile anısı olan kişilerin büyük bir kesimi ise bu anılarını kayıt altına alınmadan vefat etmiştir. Bu doğrultuda çalışmamızın alana katkı sağlayacağını düşünülmektedir. Türk Dünyası'nda çok önemli bir lider olarak yer edinen Alparslan Türkeş ile anısı olan kişilerin anılarının objektif bir şekilde kayıt altına alınarak geleceğe aktarılması Türk siyasi tarihi açısından değerlidir. Çalışmamız bu manada mütevazı bir çabanın ürünü olmakla beraber anıların ortaya konulması noktasında araştırmacılara faydalı olmasını düşünmekteyiz.

Kaynaklar

ARAÇ, Yusuf Yılmaz: "Mutlu Bir Gün - Mustafa Cemil Kırımoğlu", *www.ulkucudunya.com*, 16.12.2013.

ARPAÇIK, Yusuf Ziya: *Yolbaşı*, İteriş Yayınları, İstanbul 2005.

"Basbug Türkes ve Elcibey Azatlik Meydanında", *www.youtube.com/watch?v=0OUKqsW8Qs0*, 12.10.2020.

³⁶ Selim Efe Erdem, "Türkeş Saddam'ı Vurduracaktı", *www.star.com.t: http://www.star.com.tr/pazar/turkes-saddami-vurduracakti-haber-742798/*, 2.01.2018.

³⁷ Koçak, a.g.e., s. 72.

DENKTAŞ, Rauf: *Kıbrıs ve Türkiye, Alparslan Türkeş Armağanı (Birinci Yıl) içinde*, Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, Ankara 1998.

DUR, İzzet İsmail - GALATA, Yasin Cemal: *Erşat Hürmüzlü ile Kişisel Görüşme*, 14.10.2017.

DUR, İzzet İsmail - GALATA, Yasin Cemal: *İzzettin Alparslan ile Kişisel Görüşme*, 7.10.2017.

DUR, İzzet İsmail - GALATA, Yasin Cemal: *Suphi Saatçi ile Kişisel Görüşme*, 14.10.2017.

DUR, İzzet İsmail - GALATA, Yasin Cemal: *Yaşar İmamoğlu ile Kişisel Görüşme*, 10.10.2017.

ELÇİBEY, Ebülfez: *Alparslan Türkeş Daim Yaşayacaktır, Alparslan Türkeş Armağanı (Birinci Yıl) içinde*, Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, Ankara 1998.

ERDEM, Selim Efe: (2013, Nisan 6). "Türkeş Saddam'ı Vurduracaktı", Ocak 2, 2018 tarihinde /[www.star.com.tr](http://www.star.com.tr/pazar/turkes-saddami-vurduracakti-haber-742798/): <http://www.star.com.tr/pazar/turkes-saddami-vurduracakti-haber-742798/> adresinden alındı.

FİKRET, Bila: "Türkeş, Demirel'in Sözcüsü mü?", *Milliyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1992.

GALATA, Yasin Cemal - ŞAHİNER, Ahmet: "Türkmeneli Diyarında 5 Gün - 2", *Kardaşlık Dergisi*, Sayı: 57, Yıl: 15, İstanbul 2013.

GALATA, Yasin Cemal: *Nihat Akkoyunlu Kişisel Görüşme*, 12.10.2012.

GALATA, Yasin Cemal: *Tuzlu Türkiye ile Kişisel Görüşme*, 13.10.2012.

GALATA, Yasin Cemal: *Yusuf Yılmaz Araç ile Kişisel Görüşme*, 9.10.2017.

HAYRULLAH, Ata: *Bizim Genç*, Yay. Haz. Erşat Hürmüzlü, Bengü, Ankara 2020.

HÜRMÜZLÜ, Erşat: *Irak'ta Türkmen Gerçeği*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.

_____ : *Irak'ta Türkmen Gerçeği*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

_____ : *Mavi Urbalılar*, Bengü, Ankara 2020.

KEVSEROĞLU, Necat: *Irak'ta Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Kerkük 2012.

KIRIMOĞLU, Mustafa Abdülcemil: "Alparslan Türkeş Unutulmaz Bir Şahsiyet Olarak Hakk'ın Rahmetine Kavuştu", *Alparslan Türkeş Armağanı (Birinci Yıl) içinde*, Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, Ankara 1998.

KOÇAK, Nejdet: *Türkmen Ülküsü*, Yay. Haz. Erşat Hürmüzlü, Bengü, Ankara 2020.

SAATÇİ, Suphi: *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, TTT Yayınları, İstanbul 1996.

_____ : *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötügen, İstanbul 2007.

ŞEŞEN, Ramazan: *El-Cahız ve Türklerin Faziletleri*, İSAR, İstanbul 2002.

SOMUNCUOĞLU, Servet: *Gül Yazıları*, Matbuat, İstanbul 2019.

SOYDAN, M. Türkiye: "Türkistan Türklüğün Davası", *Yeniçağ Gazetesi*, 17 Temmuz 2009, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkes-turkistan-turklugun-davasi-20025h.htm>, 26.12.2017.

Tarihin Arka Odası [TV Programı]. Ciner Medya Grubu, İstanbul, Habertürk TV, 7.12.2013.

Extended Abstract

From The Turkic World's Perspective Alparslan Turkes: Oral History Study On Iraqi Turks

Alparslan Turkes's influence in Turkish political life has not become limited to the geography of Turkey. The idea of Turkish nationalism lies on the basis of this influence advocated thereby which has gone beyond borders of Turkey. When the rhetoric and actions of Alparslan Turkes are examined it is observed that he has attached importance to national more than having political power in Turkey. He has stated as the core of this idealism, that the Turks must be one and together in order to prevent the attempts of massacres and repressive policies against the foreign Turks living in various geographies of the world. Alparslan Turkes, as the activist of the ideology he has brought forward, has always become an important actor of the Turkic World.

Turkes put into practice the importance he gave to the issue of foreign Turks not only with his rhetoric but also with his actions and ensured that the problems were included in the public opinion. Turkes had numerous activities such as supporting Elcibey while he was awarded an honorary doctorate by being present personally in the award hall, traveling to Turkmenistan to attend the fifth anniversary of the establishment of the Turkmenistan state, carrying out intense diplomatic activities in order to prevent the execution of Martyr Necdet Kocak, the leader of Iraqi Turks, organizing rallies in Turkey to better the conditions of Crimean Turkish leader Mustafa Cemil Kirimoglu in Russian prisons, establishing a warm and deep-rooted friendship bond with İsa Yusuf Alptekin, the leader of East Turkestan, and being at the forefront in the events held for East Turkestan and many of his activities against the problems experienced in different geographies of the Turkic World.

Turkes's discourse on foreign Turks was based on the fact that Turks living in various parts of the world should brought together in cultural, economic and international areas and join their forces. It can be said that at the heart of the struggle carried out by the Turkic World regarding the establishment of the union lies the end of the systematic massacres and genocide attempts suffered by the Turkish nation in various geographies. In this context, Alparslan Turkes listened to the voices of foreign Turks who suffered injustice and victimization in wide geographies ranging from East Turkestan to Rumelia Turks, from Crimea to Cyprus.

Our subject of study is to understand the traces left by Alparslan Turkes in the Turkic World and especially the position he has in the hearts of Iraqi Turks. We have stated that the close and warm relations of Alparslan Turkes have an important place in the influence of the Turkic World; however, many events and testimonies with Turkes were not recorded, not shared with the public and ignored in academic studies.

As a result, a significant part of the personal memories regarding Alparslan Turkes have not been recorded, and as time progresses, with the death of people who have memories with Turkes, information of historical importance disappears.

Our study focuses on the leaders of the Turkic World, especially the Iraqi Turks, who had memories with Turkes within the scope of oral history. We think that oral history studies related to Alparslan Turkes and other Turkish leaders have significance. Considering the lifetime of the people who are the subjects of oral history research, oral history studies have to be made within a certain period of time. Recording memories of Alparslan Turkes, which are still fresh in Iraqi Turks' memory but which have been forgotten over the years, through interviews will create resources for researchers who will work in this field in future.

Iraqi Turks have been subjected to many persecution and massacres in the geography they have lived. As a result of the persecution and massacres, some of the Turks in Iraq had to migrate from Iraq to different countries. Turkey is one of the first countries to which they have emigrated. For Iraqi Turks, Turkey is more than a place of migration, it is an ancestral land. As such, it can be stated that there is a spiritual connection between the Iraqi Turks and Turkey.

Care was given not to be limited to a certain region while recording the memories of Iraqi Turks with Turkes. For this reason, it was tried to reach the memories of Alparslan Turkes with the Iraqi Turks who live in various provinces of Iraq and Turkey.

The relations between Alparslan Turkes and the Iraqi Turks are undoubtedly greater than the memories we recorded. However, the first textualization of the memories we recorded will contribute to this area, although they are limited.

Turkes, who has been concerned in political, diplomatic and cultural efforts to protect the rights of Turks living in various parts of the world in addition to Iraqi Turks, has also supported the struggle given by foreign Turkish leaders in the regions where they are by being in contact with them. The support provided here is a struggle for the protection of rights, rather than for the purpose of meddling in the internal affairs of countries. The Turkish leaders with whom Turkes was in communication also gave political, legal,

cultural and diplomatic struggles to eliminate systematic attempts at persecution, massacres and genocide against the Turks in the region.

Although Alparslan Türkeş did not have an official duty, he tried to achieve results in his political struggle by influencing state officials and succeeded in this to the fullest extent possible. No doubt, his not being an authorized political actor prevented him from creating solutions to every issue of the Turkic World. Nevertheless, the struggle that Türkeş gave made him being loved and respected and called as the *"Informal Minister of the Turkic World"*.

ZEKİ VELİDİ TOGAN'IN FİKRİ GELİŞİMİ, TÜRK BİRLİĞİ FİKRİ VE TÜRK YURDU'NDAKİ YAZILARINA GÖRE TARİHÇİLİĞİ

Dr. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU*

Öz

Zeki Velidi Togan, 1890 yılında Başkurdistan'ın Küzen Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Arapça ve Farsça'yı anne ve babasından öğrenen Zeki Velidi'nin eğitimi aile çevresinin büyük bir rolü vardır. Gençlik yıllarında Tatar kökenli reformist İslam alimlerini okumuş, bazılarıyla tanışarak onlardan etkilenmiştir. Daha sonra Rus şarkiyatçılar muhitine girerek onlarla yakın temas halinde olmuş, Rus alimlerin Türk tarihiyle ilgili çalışmalarını takip etmiştir. Togan, Türk tarihi üzerine yaptığı çalışmalarına umumi bir açıdan yaklaşmıştır. Türkistan tarihi konusunda dünya çapında bir otorite konumuna yükselmiştir. Türkiye'de modern manada ilk Türkistan tarihi araştırmalarını ve aynı zamanda ilk tarih metodolojisi çalışmalarını yapmıştır. Türk Yurdu'nda kaleme aldığı yazıları onun aslında neredeyse bütün ilmi hayatı boyunca eserlerinde ileri sürdüğü fikirlerin bir hulasasını yansıtmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda onun Türk Yurdu'nda yazdığı yazıları inceleyerek tarihçiliği hakkında çıkarımda bulunmayı amaçladık. İlk önce fikirlerine tesir eden yetiştiği muhiti inceledik, peşinden Türklük fikri ve Türk Yurdu'ndaki yazılarından hareketle tarihçilik anlayışını ve umumî Türk tarihine bakışını değerlendirdik.

Anahtar kelimeler: Zeki Velidi Togan, Türkistan, Tarihçilik, Türk Birliği.

Intellectual Evolution Of Zeki Velidi Togan And His Historiography According To His Articles In The Turk Yurdu

Abstract

Zeki Velidi Togan was born in 1890 in Kuzen Village in Bashkortostan. The family circle played a major role in the education of Zeki Velidi, who learned Arabic and Persian from his parents. In his youth, he read the works of Tatar reformist Islamic scholars and was influenced by some of them. Later, he joi-

Geliş Tarihi: 18 Şubat 2021 - Kabul Tarihi: 03 Mart 2021.

Atıf Bilgisi: Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "Zeki Velidi Togan'ın Fikri Gelişimi, Türk Birliği Fikri ve Türk Yurdu'ndaki Yazılarına Göre Tarihçiliği", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 53-70.

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oguzhan0037@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2396-6022.

ned the Russian Orientalist circle and was in close contact with the Russians. He followed the studies of Russian scholars on general Turkish history. Togan approached his studies on Turkish history from a general perspective. He has become a worldwide authority on the history of Turkistan. He has made the first Turkestan historical research in the modern sense in Turkey. He also has carried out studies on the methodology of history for the first time in Turkey. His writings in Turk Yurdu actually reflect a summary of the ideas which he put forward throughout his scientific life. For this reason, in our study, we aimed to make inferences about his historiography by examining his articles in Turk Yurdu. First, we examined the circles that influenced his ideas, and then we evaluated his historiography and view on general Turkish history according to his writings in Turk Yurdu.

Keywords: Zeki Velidi Togan, Turkestan, Historiography, Turkish Union.

Giriş

Hayatının neredeyse her dönemini mücadeleyle, bilhassa Türk milletinin mukadderâtı meseleleriyle uğraşarak geçiren Zeki Velidi Togan, Türk tarihçiliğinin temellerini atmış bir ilim adamıdır. Türkiye'deki ilk tarih metodolojisi kitabını kaleme almış ve bu yönüyle tarih ilminin nasıl yapılacağı hususunda yol gösterici olmuştur. Türkiye'deki Türkistan ve umumî Türk tarihçiliğinin kuruluşu ve gelişimine de önemli katkılarda bulunmuştur.

Togan'ın hayatı ve faaliyetleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları lisansüstü tezler,¹ bazıları ise araştırma kitap ve makalelerdir. Son yıllarda Zeki Velidi hakkında hazırlanan en kapsamlı eser Serkan Acar'ın editörlüğünü yaptığı kitaptır.² Bu kitabın içerisinde Zeki Velidi'nin pek çok yönünü aydınlatan kıymetli yazılar bulunmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde Zeki Velidi'nin fikri gelişimine etki eden tesirlerin ihmal edildiği göze çarpmaktadır. Bu önemli eksiğin Ahmet Kanlıdere tarafından giderildiğini zikretmek gerekir.³ Zira Kanlıdere, Togan'ın yetiştiği aile muhitinin onda bıraktığı etkiyi, ilk gençlik yıllarındaki temaslarını, bu yıllarda okuyup etkilendiği kitapları ve Rusya'da yazdığı eserlerini inceleyerek onun fikri evrelerini tespit etmeye çalışmıştır. Buna göre Zeki Velidi'nin Rusya'da ilk önce Tatar aydınların etkisiyle reformist İslamcı, Rus şarkiyatçılar muhitinin etkisiyle sosyalist, halkçı ve son olarak Bolşevik Devrimi'nin ilk yıllarında Türklük fikrine doğru bir fikri evrim geçirdiği söylenebilir.⁴ İsenbike Togan

¹ Akhat Salihov, *Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın Hayatı ve Muhaceretten Evvel Rusya'da Yayınlanmış Eserleri*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997; Çağdaş Görücü, *Zeki Velidi Togan: Milliyetçilik ve Tarih Yazımı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009; Süha Durak, *Zeki Velidi Togan'ın İlmî Hayatı, Din ve Tarih Görüşü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2016; Sueda Kapusuz, *Zeki Velidi Togan'ın Rusya'da (Şûrâ, Vakit ve Süyüm Bike'de) Yayınlanan Makaleleri: İnceleme ve Metin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016; Ömer Özercan, *Bir Medeniyet ve Tarih Mütefekkeri Zeki Velidi Togan*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

² *Zeki Velidi Togan: İlmî Hayatı, Eserleri, Siyasî Faaliyetleri, Hatıralar*, Editör: Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.

³ Ahmet Kanlıdere, "Zeki Velidi Togan'ın Fikri İnkişafı", *Zeki Velidi Togan: İlmî Hayatı, Eserleri, Siyasî Faaliyetleri, Hatıralar*, Ed.: Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 23-48.

⁴ Ahmet Kanlıdere, "Zeki Velidi Togan'ın Fikri İnkişafı", s. 44-45.

ise Zeki Velidi'nin eserlerinde Türk tarihine bütüncül bir bakışla yaklaştığını onun *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eserini inceleyerek ortaya koymuştur.⁵

Togan'ın tarih ilmine yönelmesi 1911 yılından itibaren olmuştur. Rus Devrimi sırasında Türklük şuurunun daha da belirginleşmesiyle Türk tarihine ağırlık vermiştir. Çalışmamızda onun *Türk Yurdu*'nda yazdığı yazılarını inceleyerek tarihçiliği hakkında çıkarımda bulunmayı amaçladık. Çünkü *Türk Yurdu*'nda kaleme aldığı yazıları onun aslında neredeyse bütün ilmi hayatı boyunca eserlerinde ileri sürdüğü fikirlerin bir özetini yansıtmakla birlikte, tarihçilik anlayışı hakkında da fikir vermektedir. Bu çalışmada ilk önce onun fikirlerine tesir eden yetiştiği muhite değindik, peşinden Türklük fikri ve *Türk Yurdu*'ndaki yazılarından hareketle tarihçilik anlayışını ve umumî Türk tarihine bakışını değerlendirdik.

Türkiye'nin en köklü dergilerinden biri olan *Türk Yurdu*'nda yazdığı yazılarına göre Togan'ın tarihçilik anlayışını değerlendirme amacı taşıyan bu çalışmada onun tarih araştırmacılarına vermek istediği metod, yabancı dil öğrenmenin önemi, yabancı ilim adamlarıyla kurulan işbirliği ve uluslararası kongrelere katılmanın gerekliliği hakkındaki düşüncelerine yer verdik.

Yetiştirdiği Muhit ve Fikri Gelişimi

Zeki Velidi Togan, 1890 yılında Başkurdistan'ın Sterlitamak uyezidine bağlı Küzen Köyü'nde doğmuştur. Çocukluk yıllarında bir yandan özel Rusça dersleri almış ve bir yandan da babasından Arapça, annesinden ise Farsça'yı öğrenmiştir. Hem anne hem de baba tarafından müderris bir aileden gelmesi, onun ilmî tekâmülünde önemli bir rol oynamıştır. 1902'den sonra dayısı Satlıköglü Habib Neccar'ın medresesine devam etmiş ve ardından 1906-1908 yılları arasında Kazan'a giderek Kasımiye Medresesi'ne girmiştir.⁶ Burada medrese dışında modern eğitim kurumlarının kurulmasını sağlayan ve "*Dilde, fikirde, işte birlik*" sloganıyla öne çıkan İsmail Gaspıralı'nın "*Usûl-i Cedid*" hareketiyle tanışmıştır.⁷ Tabiki Togan'ın fikir hayatına katkıda bulunan unsurlar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Kasımiye Medresesi'nde bulunduğu sıralarda Aşmarin ve düşünceleriyle onu etkileyen Hakas Türklerinden şarkiyatçı Prof. Nikolay F. Katanov⁸'dan faydalanma imkânı bulmuştur.⁹ Bunun yanı sıra Baron Viktor von Rosen, W. Barthhold ve Macar Türkolog Vambery gibi bilim adamlarının etkisi altında kaldığını hatıralarında kendisi de ifade etmiştir. Musa

⁵ İsenbike Togan, "Umumi Türk Tarihine Giriş: Zeki Velidi Togan'ın Türklerin Tarihini Bir Sistem İçinde Kurgulayışı", *Zeki Velidi Togan: İlmî Hayatı, Eserleri, Siyasî Faaliyetleri, Hatıralar*, Ed.: Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 161-180.

⁶ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Tan Matbaası, İstanbul 1969, s. 12-18.

⁷ Çağdaş Görücü, *Zeki Velidi Togan: Milliyetçilik ve Tarih Yazımı*, s. 59-60.

⁸ Aslen Hakas Türklerinden olan Katanov, 1884-88 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nden mezun olmuş ve tamamen bilimsel araştırmalarına yoğunlaşmıştır. Türkoloji bilimine mühim katkılar sağlayan Katanov'un yaklaşık 9.000 kitaptan oluşan özel kitaplığı, bugün İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü'nde korunmaktadır. Bkz. Mustafa S. Kaçalın - İsmail Türkoğlu, "Katanov, Nikolay Fyodoroviç", *TDVİA*, XXV, Ankara 2002, s. 28-29.

⁹ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 4-5.

Carullah,¹⁰ Rızaeddin b. Fahreddin¹¹ ve Abdürreşid İbrahim¹² gibi âlimlerle tanışmış, yetiştiği ortam sayesinde tanıdığı bu âlimler ve onların fikirleri, Togan'ın Rus egemenliği altında geri kalmış Türk topluluklarının kültürü, tarihi ve dili ile ilgili çalışmalara yönelişinde oldukça etkili olmuştur.¹³

Togan'ın ilmi olarak tanınması ise 1912 yılına rastlamaktadır. Aynı yıl içinde yayınladığı “*Türk ve Tatar Tarihi*” adlı eseri, onun çeşitli Türk topluluklarının aydınları arasındaki ününü artırmıştır. Bu eser sayesinde Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Katanov, Aşmarin ve Barthold başta olmak üzere birçok âlimin övgüsünü elde etmiştir. Daha sonra Kazan Üniversitesi'nin Tarih ve Arkeoloji Cemiyeti'ne üye seçilmiş ve 1913'te bilimsel araştırma yapması için Fergana'ya; 1914'te ise St. Petersburg'daki Rusya Bilimler Akademisi tarafından Buhara Hanlığı'na gönderilmiştir.¹⁴

Togan'ın tüm hayatı boyunca meşgul olduğu Türk illerinin mukadderatı meseleleri onun fikri dünyasını etkilerken, ilmi ve siyasi hayatını da şekillendirmiştir. Siyasi faaliyetleri Rusya İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte başlamıştır. Sovyet yönetiminin Orta İdil boyunda etkinliğini artırmasıyla beraber buradaki Başkurt güçlerinin varlığı, Bolşevikler için temel sorun haline gelince Stalin, Başkurt kuvvetlerinin dağıtılması kararını vermiştir. Bunun üzerine İdil boyunda Bolşeviklere karşı mücadele etmenin mümkün olmayacağını anlayan Togan, Türkistan'a geçmiştir. Burada bir yandan başında Enver Paşa'nın bulunduğu Basmacılar Hareketi'ne katılırken bir yandan da Türkistan Milli Birliği'ni kurarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1922 yılının Ağustos ayında Enver Paşa'nın şehadeti üzerine Türkistan'da mücadele yürütenin mümkün olmadığını görerek, Türkistan sorununu uluslararası alana taşıma gâyesiyle Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir. Abdülkadir İnan ile birlikte İran ve Afganistan üzerinden önce Hindistan'a ulaşmış, oradan deniz yoluyla Türkiye üzerinden Marsilya'ya ve oradan da Paris'e gitmiştir. Bir süre burada kaldıktan sonra yine Abdülkadir İnan ile birlikte Berlin'e geçmiştir.¹⁵ Togan burada hem Türkistan Milli Birliği'nin kongresini düzenlemiş hem de bilimsel araştırmalarına yoğunlaşmıştır.

Türkiye'ye Gelişi ve Türk Tarihçiliğine Katkıları

Zeki Velidi Togan, Avrupa'ya gittikten sonra, dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'in daveti üzerine Türkiye'ye gelmiştir. 12 Nisan 1925'te

¹⁰ Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005.

¹¹ İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858-1936)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

¹² İsmail Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1997.

¹³ Togan, *Hatıralar*, s. 62-63, 79, 135. Şerif Mardin de Zeki Velidi'yi etkileyen Tatar muhitine değinmiştir. Bkz. Şerif Mardin, “Abdurheshid İbrahim and Zeki Velidi Togan in the History of the Muslims of Russia”, *Rethinking Central Asia*, ed. Korkut A. Ertürk, Ithaca Press, Lübnan 1999, s. 121.

¹⁴ Baykara, *Zeki Velidi Togan*, s. 6; Görücü, *Zeki Velidi Togan: Milliyetçilik ve Tarih Yazımı*, s. 63.

¹⁵ Baykara, *Zeki Velidi Togan*, s. 11-14; Nadir Özbek, “Zeki Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu: Küçük Başkurdistan'dan Büyük Türkistan'a”, *Zeki Velidi Togan: İlmî Hayatı, Eserleri, Siyasî Faaliyetleri, Hatıralar*, Ed.: Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 297-298.

Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, Togan'ı çağırılmış ve Hamdullah Bey'in kendisine yazdığı mektupları göstermiştir. Bu sırada Cambridge hocalarından Prof. E. Browne, neşrini tasarladığı Türk ve İran tarihine ait Farsça ve Arapça eserlerin tenkitli neşri üzerinde çalışmak için, Togan'ı İngiltere'ye çağırmişti. Oraya gitmeyi tasarlayan Togan, Hamdullah Bey'in mektubu ve ardından Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Dekanı Köprülüzâde Fuad Bey'in Türkiye'ye davet için gönderdikleri mektupların tesiriyle İngiltere yerine Türkiye'yi tercih etmiştir.¹⁶ Hamdullah Suphi Bey, Togan'ın Türkiye'ye getirilmesinin onun Maarif Vekili iken yaptığı en hayırlı işlerden biri olacağına inanıyordu. Nitekim Togan'ın Türk tarihçiliğine yaptığı katkılar onun bu düşüncesinde ne kadar haklı olduğunu kanıtlamıştır. Türkiye'ye gelir gelmez Hamdullah Suphi Bey tarafından Te'lif-Tercüme Heyeti azalığına tayin edilmiştir. Yine Hamdullah Bey'in teklifiyle Türk Ocağı'nda Türk kavimlerinin mukadderâtı meselesine dair konferanslar vermeye başlamıştır. Bu arada Türkiye'de İlimler Akademisi ve bir Tarih Araştırma Enstitüsü kurulması hususunda projeler sunmuştur. Bir de Çağatay edebiyatı tarihine ait Neng'ler ve Reşideddin'in *Cami'üt-Tevarih'i* ile Topkapı Sarayı'nda bulunan Hafız Ebru Tarihi'nin Farsça metinlerinin tercüme edilerek neşrine dair tekliflerde bulunmuştur. Togan, yedi büyük cilt halinde neşredilecek olan bu eserin Çağatay edebiyatı ve Reşideddin'e ait çalışmalarının ilk ciltlerini teslim etmiştir. Ancak Hamdullah Suphi Bey görevinden ayrılınca Togan'ın çalışmaları yarım kalmış ve Çağatay edebiyatına ait hazırladığı eser Maarif matbaasında kaybolmuştur.¹⁷

Togan, 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türk Tarih Tezi'nde ortaya atılan bazı iddialara karşı çıkmış, fakat maruz kaldığı tepkiler üzerine yeniden Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir.¹⁸ Sadece ilmi olmadığını düşündüğü bazı iddialara karşı çıkmasına rağmen bu mesele şahsileştirilmiş ve Zeki Velidi adeta linçe uğratılmıştır. Bununla beraber kendisine karşı ilmi haset besleyenlerin engellemelerini görmezden gelmiştir. Bu durum hayatının merkezine ilmi faaliyetleri koyduğunu göstermektedir.¹⁹ Avrupa'nın muhtelif merkezlerinde yedi yıl boyunca bilimsel çalışmalar yaptıktan sonra, Türkiye'ye dönmüş ve 1 Eylül 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne tayin edilmiştir.

Milliyetçilik Anlayışı ve Türk Birliği Fikri

Rusya'dan Türkiye'ye gelen Türk kökenli aydınların birçoğu genellikle Türk dili ve tarihiyle ilgili bilimsel çalışmalara yoğunlaşmışlardır. Bu aydınların bir kısmı Türkiye dışındaki Türk topluluklarının tarihine ve kültürüne

¹⁶ Zeki Velidi Togan, "Hamdullah Suphi Bey'e Ait Bazı Hatıralar", *Türk Yurdu*, C. 6, S. 332, Şubat 1967, s. 27.

¹⁷ Togan, "Hamdullah Suphi Bey'e Ait Bazı Hatıralar", s. 28.

¹⁸ Togan, Türklerin Türkistan'dan göçlerinin kuraklıktan kaynaklandığı iddiasına karşı çıkıyor, kuraklık tezini kanıtlamak için dile getirilen "on yedi kumaltı şehri" ile ilgili görüşlerin yanlış olduğunu belirtiyordu. Bkz. Görücü, *a.g.t.*, s. 150; Baykara, *a.g.e.*, s. 23-24.

¹⁹ Serkan Acar, "Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi", *Zeki Velidi Togan: İlmî Hayatı, Eserleri, Siyasî Faaliyetleri, Hatıralar*, Ed.: Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 185.

olan ilgiyi artırmak için de çalışmışlardır. Araştırmalarında Türkistan tarihine ağırlık veren Togan ve diğer aydınların ortak amacı sadece Türkistan'ı değil, bütün Türk dünyasını incelemek, Türk illerinin birbiriyle olan münasebetlerini öğrenmek ve böylece Türk memleketlerinin problemlerine çözüm bulmak olmuştur.

Zeki Velidi, Rusya'dan gelen diğer milliyetperver Türk aydınları gibi genellikle *Türk Yurdu*,²⁰ *Yurt Bilgisi*²¹ ve *Orhun*²² gibi Türkçü dergilerde yazılar yazmaya önem vermiştir. Togan, Türkler arasında kültürel birliğin sağlanması gerektiğini düşünmektedir. Aslında Rusya'dan gelen diğer aydınların da genel düşüncesi bu yöndedir. "*Türk*" tanımı içinde, Türk dilinde konuşan ve hatta bazı durumlarda dilini unuttuğu halde milli şuurunu muhafaza edenleri de saymakta, bunlar arasındaki tam şuurlu kısmın Türkiye Türkleri olduğunu öne sürmektedir. Ona göre Türk milliyetçiliği tarihten gelen soy birliğini milleti teşkil eden unsurlardan sayıyorsa da diğerlerine üstünlük iddiasında bulunan antropolojik ırk prensibini hiçbir zaman kendi milli teşekkülünde müessir bir faktör olarak almamıştır. Bu görüşünü "*Bugün dahî İngiliz, Arap, Zenci ve Çerkeslerden Türk harsına tereddütsüz ve nihai olarak iltihak edenleri milletimiz kendisinden sayar.*"²³ şeklinde belirtmiştir.

Togan'ın faaliyetlerini belirleyen temel ülküsü, Türklerin birliğini sağlatacağına inandığı "*Uluğ Türkistan*" fikridir. 10-22 Eylül 1922'de Taşkent'te düzenlenen Umûmî Türkistan Kongresi'nde "*Uluğ Türkistan*"ın orta, batı ve güney olmak üzere üç bölgeden meydana gelen bir federasyon olabileceğini, Başkurdistan'ın "*Küçük Başkurdistan*" denilen doğu kısımlarının da Batı Türkistan içinde yer alabileceğini öngörmüştür. Kazanlıların ise Başkurtların batı kısımlarını da içine alarak bir "*İdil-Ural Cumhuriyeti*" kurmaları gerektiğini belirtmiştir. Bunların hayata geçirilmesinin ardından Doğu Türkistan, İdil-Ural ve "*Uluğ Türkistan*"ın "*Büyük Türkistan Konfederasyonu*" adı altında birleşebileceğini de düşünmüştür. Togan ilk önce "*Büyük Türkistan Konfederasyonu*" içinde görmemekle beraber Doğu Türkistan'ın doğusundaki Çin hakimiyetinde olan Müslüman Türklerin, İdil-Ural'ın batısında yer alan Müslüman olmayan Çuvaşların, yine Müslüman olmayan Altay Türklerinin de bu yapıya dâhil edilebileceğini söylemiştir. Buradaki kabilelerin kaynaşmasının ve birliğin sağlanmasının umûmî, millî ve edebî bir lisanın ortaya çıkmasıyla mümkün olacağını belirtmiştir.²⁴

²⁰ Bütün Türk kavimlerinin mâzî ve haldeki "*âsâr, efâl, ahvâl ve muhitini*" öğrenme ve öğretme gayesini benimsemiş olan Türk Ocakları'nın dergisi *Türk Yurdu*, ilk olarak 1911'de yayınlanmaya başlamıştır ve halen yayın hayatını devam ettirmektedir.

²¹ 1932-1934 yılları arasında Ahmet Caferoğlu'nun başyazarlığında aylık olarak çıkarılan *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, sadece Azerbaycan değil Türkistan, Kırım, Kazan ve Doğu Avrupa'daki Türk toplulukların kültürleri, dilleri ve tarihleri hakkında bilgi vermeye odaklanmıştır.

²² Hüseyin Nihal Atsız tarafından çıkarılmış olan derginin yazarları arasında çok sayıda Rusya'dan gelen aydın da bulunmaktadır.

²³ Zeki Velidi Togan, *Türklüğün Mukadderâtı Üzerine*, Haz. Tuncer Baykara, Yağmur Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1977, s. 40.

²⁴ Görücü, *a.g.t.*, s. 90; Nadir Özbek, "Zeki Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu: Küçük Başkurdistan'dan Büyük Türkistan'a", s. 298-300.

Togan'ın Tarihçiliği

Togan, ilmi araştırmalarına Türkistan tarihi ağırlıklı olarak buradaki Türk kavimlerinin tarihini tetkik etmek, öğrenmek ve öğretmek amacıyla yoğunlaşmıştır. Bu yönüyle o, Türkiye'deki umumî Türk tarihi araştırmalarının kurucularından birisi olarak kabul edilir.²⁵ Togan, Türklerin tarihine sülalelerin, devletlerin ve bölgelerin tarihi olarak değil, bir bütün olarak bakmış ve bu durum eserlerine de yansımıştır. *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eserinde tarihe bir sistematik halinde yaklaşmış, Türklerde “Kağanlı dönemler” ve “Yabgulu dönemler” olmak üzere ikili bir siyasi kültür olduğunu vurgulamıştır. Onun ileri sürdüğü “ülüş sistemi” şeklinde gelişen kültürün hanlar ve beyler arasında nöbetleşe değişim göstermesi ve birbirine geçişli olması Türk tarihinin bütünlüğünü oluşturmaktadır.²⁶

Togan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Köprülüzade Fuad'ın imzası ile “Umûmî Türk Tarihi” tedarisini deruhde etmek amacıyla yapılan davete 26 Ocak 1927'de icabet ettiğinde, ilk dersine başlarken Türk tarihine bakışını izah etmiş, Türk tarihi incelenirken nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini açıklamıştır. Ayrıca tarih araştırmalarında yabancı dil bilmenin önemini belirterek araştırmacıların birlikte çalışmaları gerektiğini de söylemiştir:

“Milletimizin eski ve ortaçağ Asya ve Avrupa tarihinde oynadığı rol cihanşumüllük, muhtelif kavimler ve medeniyetler tarihiyle girift bir şekilde bulunmak bakımından dünya tarihinde ancak 18. - 19. asırlarda İngiltere'nin bu iki kıta tarihinde oynadığı cihanşumül rol ile karşılaştırılabilir. Yani tarihimizin seyri, bu tarihi, tekmül Asya ve Avrupa milletleri tarihiyle birlikte öğrenmeyi icâb ettirmektedir. Biz tarihimizi;

1- Bir taraftan Türkiye tarihini Yakın Şark, Akdeniz sahası ve Avrupa tarihi ile birlikte,

2- Diğer taraftan Umûmî Türk, yani Türk kavimleri tarihini Asya ve Şarkî Avrupa, bilhassa Çin, Hind ve Rusya tarihi ile birlikte iki koldan öğrenmek mecbûriyetindeyiz.

Biz eski İskitler, Garbî Hunlar, Peçenek ve Bulgarlar, nihayet Osmanlılar tarihini öğrenmek için eski Yunanca ve Latince, Şarkî Hunlar tarihi ve umum Orta Asya tarihinin her devri için Çince; tarihimizin Budist devrini, hafriyatlarda çıkmakta olan tarihi vesikaları öğrenmek içinde Hindce, eski İran dillerini orta ve yeni çağlar için Arap ve Fars dillerini öğrenmek mecbûriyetindeyiz. Elbette bunlar tek bir insanın yapacağı iş değildir. Arapça ve Farsça ve üç Avrupa ilim dilini bilen Türk Tarih mütehasıslarından birisi Çince, diğeri Hind ve Eski İran dillerini, üçüncü birisi Latin ve Grek dillerini, dördüncü biri de Slav ve Rus dillerini bilmek mecbûriyetinde olacak ve Türk Tarihi, bu dilleri bilen mütehasısların beraberce, aynı çatı altında çalışmaları süretiyle öğrenilebilecektir.”²⁷

²⁵ Şerif Mardin, “Abdurheshid Ibrahim and Zeki Velidi Togan in the History of the Muslims of Russia”, s. 112.

²⁶ İsenbike Togan, “Umumi Türk Tarihine Giriş: Zeki Velidi Togan'ın Türklerin Tarihini Bir Sistem İçinde Kurgulayışı”, s. 161-162.

²⁷ Zeki Velidi Togan, “İstanbul Üniversitesi'nce Yapılması Gereken İşlerden Birisi”, *Türk Yurdu*, C. 2, S. 10 (292), Ocak 1961, s. 21.

Togan'ın 1927'de tarih araştırmaları için dile getirdiği bu değerlendirmeler, onun Türk tarihçiliğine bakışını açıkça gösterdiği gibi, gelecekte umumî Türk tarihçilerinin izleyeceği yolu da işaret etmekteydi.

Togan'a göre Türk tarihi çok geniş sahaları kapsadığı için bunu ancak Türk tarihçileri kendi aralarında ve Batılı âlimlerle geniş işbirliği temin etmekle başarabilirlerdi. Bununla birlikte Togan Türk tarihçilerin eserlerinin Batı dillerine çevrilerek, bunların Batılıların tenkidine tabi tutulması gerektiğini savunuyordu. Yalnızlığın ve başkalarını küçümseyerek kendini üstün görme veya birilerine taraftarlık etmenin iyi bir şey olmadığını söyleyen Togan, Türk tarihçilerinin kendi kabuğuna çekilmeyip Moğol, Çin, Hind, Eski İran ve Slav dillerinde Türk kavimleri ve Türkiye tarihine dair ilmi neşriyattan ve bu dillerde yazılmış vesikalardan istifade husûsunu öğrenmekte yardım edecek Batılı uzmanlarla beraber çalışılmasının gerekliliğini vurguluyor ve bu konuyla ilgili olarak onun net ifadesiyle "*İnfirâd ve taassub bizim için muzırdır.*" diyordu.²⁸

Togan, *Tarihte Usûl* adlı eserinde tarihçinin bir hadiseyi incelerken yöntem bakımından nasıl bir yol izlemesi gerektiğini anlatmıştır. Ona göre, tarihçi bir olay hakkında eser yazabilmek için hadiselerin sebep ve münasebetlerini tayin ederken insan hayatı üzerinde müessir olan ruhi ve tabii amilleri kavrayabilmelidir. Bununla beraber vesikaların tamiri mümkün olan eksiklerini, eğer isterse, usûlü dairesinde ikmal etmesini de bilmelidir. Olayların tasnifi ve aydınlatılmasında tarafsız olmalı ve nihayet böyle bir eser vücuda getirmekte olan tarihçi elde ettiği neticeleri usule göre hareket ederek bazı ilmi kaideler şekline çevirmeyi ve genelleştirmeyi de bilmelidir.²⁹

Halil İnalçık, Togan anısına düzenlenen bir panelde,³⁰ Batılı ilim adamlarının Togan'ın tarih ilmindeki otoritesinden dolayı ona gösterdikleri saygıyı şu anısıyla ifade etmiştir:

*"İlk defa 1873'te Paris'te, sonra Avrupa'nın müteaddid ilim merkezlerinde her üç senede bir defa toplanan Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi 22. İctima'ı 1951 yılında İstanbul'da toplanmıştı. Dünya'nın muhtelif üniversitelerinden buraya gelen ve her biri alanlarında seçkin ilim adamları olan bu müsteşrikler Togan'a büyük saygı gösterdiler ve onun tarih bilminde bir otorite olduğunu ifade ettiler."*³¹

İnalçık'a göre Togan, Türk tarihçiliğinin temellerini atmış bir ilim adamıydı. Nitekim Togan ilk Türk tarih metodoloji kitabı olan *Tarihte Usûl*'ü kaleme al-

²⁸ Zeki Velidi Togan, "İstanbul Üniversitesi'nce...", s. 21.

²⁹ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayinevi, İstanbul 1969, s. 107.

³⁰ Türk tarihçiliğinde önemli bir yer işgal eden Z.V. Togan anısına Prof. Dr. Ali Birinci'nin başkanlığı döneminde Türk Tarih Kurumu tarafından doğumunun 120. ve ölümünün 40. yılı münasebetiyle anma paneli düzenlenmiştir (24 Aralık 2010). Türkçe konuşan ülkelerin kültür bakanları konseyi de 2010 yılını Zeki Velidi Togan yılı ilan etmiştir.

³¹ Halil İnalçık, "Doğumunun 120. ve Ölümünün 40. Yılında Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan'ı Anma Paneli", 24 Aralık 2010 Cuma, Saat: 14:30 - 17.00, Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu, Sıhhiye / Ankara (İnalçık'a ait olan bu sözler, paneldeki konuşması sırasında tarafımdan not edilmiştir. Panelin kayıtları Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunmaktadır. Aynı toplantıdaki diğer konuşmacıların sözleri de tarafımdan kaydedilmiştir. Bundan sonra diğer dipnotlar için sadece panelin adı verilecektir.)

mıştır. Hayatı boyunca onun tüm uğraşı Türk tarihinin kaynaklarını bulmak olmuştur. Bu bağlamda; İbn Fadlan'ı 1940'da Almanca olarak neşretmiştir.³² Reşideddin'in tercüme ettiği Oğuz Destanı'nı³³ hasta bulunduğu ömrünün son dönemlerinde bastırması, hatta Reşideddin'in eserini satır satır ezberlemiştir.³⁴

Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlen "Doğumunun 120. ve Ölümünün 40. Yılında Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan'ı Anma Paneli"nde konuşan Prof. Salih Tuğ, Togan'la yaklaşık 15 yıl beraber çalışmış bir ilim adamı olarak onun tarihçiliği hakkında şunları söylemiştir:

*"Togan Orta Asya'da Basmaçılar Hareketi'ne katıldığı sıralarda Türk Milleti'nin mukadderâtı için bir taraftan kurşun sıkarken bir taraftan da yakın dostu Abdulkadir İnan'la beraber kitabeleri istinsah etme fırsatını bulmuştur. Bu onun en önemli özelliğidir. Yani Togan nerede ve ne şartta olursa olsun daima ilimle uğraşmıştır."*³⁵

Kızı İsenbike Togan ise aynı panelde, "Zeki Velidi'nin bir devletin tarihini ele alırken olaya sadece hükümdarlar nezdinde bakmadığını daha ziyade bölgedeki kabilelerin coğrafi ve tarihi şartlarına da önem verdiğini ve bu şekilde değerlendirdiğini" belirtmiştir.³⁶

Zeki Velidi Togan, tarihi iyi bilen, geçmişte yaşanmış olayları ve olguları analiz ve sentez metoduyla yorumlayan, bunun akabinde de mevcut durumda ve gelecek zamanlarda olabilmesi muhtemel olayları tahmin edebilme yeteneğine sahip bir Türk tarihçisidir. Bu bağlamda Cihan komünizminin Hür Dünya'ya karşı en ağır savaşının Güney-Doğu Asya'da cereyan edeceğini daha 1929'da tahmin etmiş olması bu hususta verilecek en güzel örneği teşkil etmektedir. Togan, bazı eserlerinde Asya'da yaşanan problemlerin iktisadi olarak bölgenin inkişaf etmesi suretiyle çözüleceği fikrini işlemiştir. Bunun da İstanbul'dan başlayıp, İran üzerinden Asya'nın güneyine Pakistan ve Hindistan'a kadar geniş kara yollarının yapılmasıyla mümkün olacağını söylemiştir. Yapılan bu yol, eski ipek yollarını canlandıracak ve Asya'nın yeniden inkişaf etmesine vesile olacaktır. Togan, 1960 senesinde Ankara Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta dünya genelinde Türkistan'la ilgili çıkan yeni eserleri incelediğini ve bunların bazılarında ileri sürülen fikirlerin 1929 yılında yazmış olduğu "Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi" adlı eserinde söylediklerine uyduğunu görünce büyük haz duyduğunu ifade etmiştir.³⁷ Bu durum

³² Zeki Velidi Togan, "Türk Kültürü İle İlgili Milletlerarası Kongreler", *Türk Yurdu*, C. 6, S. 1 (331), Ocak 1967, s. 4.

³³ A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1982.

³⁴ Halil İnalçık, "Doğumunun 120. ve Ölümünün 40. Yılında Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan'ı Anma Paneli."

³⁵ Salih Tuğ, "Doğumunun 120. ve Ölümünün 40. Yılında Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan'ı Anma Paneli."

³⁶ İsenbike Togan, "Doğumunun 120. ve Ölümünün 40. Yılında Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan'ı Anma Paneli."

³⁷ Zeki Velidi Togan, "Asyanın Mukadderatı", *Türk Yurdu*, C. 2, S. 5 (287), Ağustos 1960, s. 43.

Togan'ın olaylara ne kadar isabetli bir şekilde baktığına ve ileri görüşlülüğüne bir örnektir.

Togan'ın *Türk Yurdu*'ndaki yazılarına bakıldığında onun Türk kültürü ve tarihiyle ilgili toplanan milletler arası kongrelere önem verdiği dikkat çekiyor. Dünyanın muhtelif şehirlerinde toplanan bu kongrelere Togan bizzat katılmış ve bildiriler sunmuştur. İran, İtalya, İngiltere ve daha pek çok ülkede uluslararası kongrelere davetli olarak katılmış ve müşahedelerini kaleme aldıktan sonra *Türk Yurdu*'nda neşretmiştir.³⁸ Her defasında farklı ülkelerde toplanan Şarkiyatçılar Kongresi'nin Türkiye'de de toplanması için çaba sarf etmiştir. Bu toplantılara yeteri kadar maddi destek verilmemesinden de yakınmıştır. Togan'ın yazılarına baktığımızda Türk ilim çevrelerinin kalitesinin yükselmesi için mücadele ettiği görülmektedir.

Tahran'da 9-15 Mart 1965'te RCD (Regional Cooperation of Development, yani İran, Türkiye ve Pakistan'ın gelişmede muntakavi işbirliği teşkilâtının müşterek kültür mirası mevzuu üzerine düzenlenen kongrede okuduğu tebliğde Togan, dil ve alfabe meselesi üzerinde durmuştur. Burada Togan, bu üç milletin milli dillerine tarihte geçirdikleri fiili temaslar neticesinde ve müşterek dinleri olan İslâmiyet yoluyla gelen ortak kelime ve ifâdelerin "*lisân temizlenmesi*" uğrunda fedâ edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.³⁹ Hakikaten Slav-komünizminin bu dönemlerde komşu kavimlerin dillerini kendi siyasi planlarına uygun bir şekilde parçalamak ve bunları siyasi istikrardan mahrum bırakmak istedikleri malumdur. Bundan dolayı Togan, kelimelerin bu üç milletin dilinde yaygın bir şekilde kullanıldığı takdirde ortak bir kültürün yaşatılabileceğini ve komünizmin kendileriyle ilgili planlarına balta vurulabileceğini düşünmüştür.

Togan, Türk kültürü ve diline önemli katkıları olan batılı Türkologları da takip ediyor, hatta onların çoğunu yakından tanıyordu. Onların birçoğuyla birkaç senede bir toplanan müsteşrikler kongrelerinde bir araya geliyor ve birlikte projeler yürütüyorlardı. Togan, bu âlimlerden bazılarının çalışmaları hakkında yazılar yazdı. Bunlardan birisi de Kaare Groenbech'in vefatı üzerine kaleme almış olduğu yazıdır ve Groenbech'in Türk dili ve kültürü hakkında yaptığı çalışmalar hakkında bilgi vermektedir.⁴⁰

Togan, ABD'nin Münih'te Rusya meselelerine dair araştırma yapmak amacıyla kurmuş olduğu Sovyet Rusya'yı Öğrenme Enstitüsü'nün düzenlediği bir kongreye 24-25 Temmuz 1959'da katılmıştı. Dünya çapında Rusya ile meşgul olan meşhur âlimlerin katıldığı bu toplantıda tebliğler okunmuş, münakaşalar yapılmış ve Türk tarihini ilgilendiren konularda bazı neticelere varılmıştır. Togan bu kongrede Sovyetlerin umumî siyasetleri hakkında yapılan değerlendirmeleri özetleyerek yayınlamıştır.⁴¹

³⁸ Zeki Velidi Togan, "Türk Kültürü İle İlgili Milletlerarası Kongreler", *Türk Yurdu*, C. 6, S. 1 (331), Ocak 1967, s. 3-6; Zeki Velidi Togan, "Kembriç Müsteşrikler Kongresinde İslam ve Türk Bilgileri", *Türk Yurdu*, S. 242, Mart 1955, s. 660-664.

³⁹ Zeki Velidi Togan, "R.C.D. Milletlerinin Kültür Alanında Müşterek Gâyeleri (Notes to the Cultural Collaboration of RCD Nations)", *Türk Yurdu*, C. 4, S. 5 (311), Mayıs 1965, s. 4.

⁴⁰ Zeki Velidi Togan, "Türkolog Profesör Groenbech'in Vefatı", *Türk Yurdu*, Sayı: 265, Şubat 1957, s. 571-73.

⁴¹ Zeki Velidi Togan, "Sovyetlerin Umumî ve Asya Siyasetleri", *Türk Yurdu*, C. 1, S. 7 (277), Ekim 1959, s. 19-22.

Togan, 1951'de İstanbul'da toplanan XXII. Müsteşrikler Kongresi'nde kurulması kararı alınan İslam Araştırmaları sahasında Uluslararası İşbirliği Cemiyeti'ne hükümetten destek verilmemesinden dolayı ortaya çıkacak bazı problemlere temas etmiştir. Merkezi İstanbul'da olacak olan bu cemiyet, nizamnamesinin tasdiki için ve ilk yardımın yapılp bürosunun açılması durumunda varlığını devam ettirebilecekti. Fakat maalesef o tarihlerde bu teşkilatın açılması için gerekli adımlar atılmadığı için bu merkez faaliyete geçemedi. Esas problem ise SSCB'nin o dönemki adıyla Leningrad şehrinde düzenlenecek olan XXV. Uluslararası Müsteşrikler Kongresi'nde bu teşekkül Türklere ayrıldığı halde masraflara katılmamak yüzünden idare heyeti üyeliklerinin Rusların eline geçme ihtimaliydi. Togan, *Türk Yurdu*'nda yazdığı "*Bir Mektup*" adlı yazısında bu konuyla ilgili büyük üzüntü duyduğunu açıkça ifade etmekteydi. Türklere ayrılan bu cemiyete eğer Türkiye'den destek verilmezse İstanbul yerine Rusların desteğiyle Moskova'da kurulma olasılığı yüksekti. İşte o zaman Ruslar bu cemiyeti kendi siyasetleri doğrultusunda istedikleri gibi kullanabileceklerdi. Sovyetlerin ne yapmak istediklerini çok iyi tahmin eden Togan, bu endişeyi tüm benliğinde hissederken Türkiye'nin de uluslararası camiada yaşayacağı itibar kaybına dikkat çekiyordu.⁴²

Togan, Türk birliği hakkındaki görüşlerini ifade ettiği bir yazısında çeşitli Türk topluluklarının farklı birer milletmiş gibi ayrılmaya çalıştıklarına vurgu yaparak, onların daha küçük kabile isimleriyle anılmayı tercih ettiklerini söylemiştir. Bunda elbette bu kavimler üzerinde yabancıların hakimiyetini kolaylaştırıcı sebeplerin etkili olduğunu da vurgulamıştır. Yabancılarla karışık halde yaşayan ve coğrafi olarak da dağınık olan bazı Türk topluluklarının ideologları kendi milletlerine hayat hakkı kazandırmak için diğer küçük Türk kabilelerini ilhak ederek büyümeyi tasarladıklarından bahisle Togan; bu durumu Türk toplulukları arasındaki ihtilaf ve anlaşmazlığın kaynağı olarak görüyor. Mesela Azerbaycan Türklerinin, Kumuklarla birlikte Nogayları da kendilerine katmak istediklerini örnek verip, Kazanlı âlimlerin Nogayları Tatar saydıklarından onları kendilerine dahil ettiklerini söylüyor. Bir diğer örnek Özbeklerin Aral Gölü civarında yaşayan Karakalpakları kendilerine çekmek istemeleridir ki aslında Kazaklar onları kendilerinden saymaktadırlar. Dolayısıyla Togan, Türk toplulukları arasındaki bu mahalli teşkilatlanmaların Türk milletinin tek vücut olmasının önünde hastalık derecesinde bir engel teşkil ettiğini düşünmektedir. Aynı yazısında Togan, *Türk ve Tatar Tarihi*⁴³ adlı eserinin basılması sürecini anlatırken Türk tarihine bakışını açıklamıştır. Kitabını "*Türk Tarihi*" adıyla bastırma niyetinde olan Togan, Kazanlı bazı âlimlerin kitabın içeriğini değiştirerek Kazan ve Volga havzası tarihine dönüştürüp dar bir kalıba sığdırma tekliflerini reddederek *Türk ve Tatar Tarihi* olarak daha kapsamlı bir adla bastırmayı uygun bulmuştur.⁴⁴ Bu aslında onun Türk tarihine geniş bir gözle baktığını göstermektedir.

⁴² Zeki Velidi Togan, "Bir Mektup", *Türk Yurdu*, C. 1, S. 9, Aralık 1959, s. 46.

⁴³ Ahmed Zeki Velidi, *Türk ve Tatar Tarihi*, Millet Kütüphanesi, Kazan 1912.

⁴⁴ Zeki Velidi Togan, "Türk Zümreleri Arasında Mahalli "Milli" Taazzuv Tecrübeleri ve Türk Milli Birliği", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 8, 15 İlkkanun 1942 (Yılki Yılı), s. 245-248.

Togan, Türk tarihine bakışını gösteren bir başka düşüncesini Türkiye haricindeki Türkleri tanımlamak için kullanılan ifadeler hakkında yazdığı makalesinde ifade etmiştir. Türkiye dışında yaşayan Türklere Dış Türkler denilse de onları tanımlayan kesin ifadeler bulunması gerekmektedir. Bu hususla ilgili olarak Mısır Türkleri, Balkan Türkleri veya İran Türkleri gibi ifadelerin isabetli olduğunu zikretmiştir. Şimal Türkleri ve Cenub Türkleri gibi tabirlere ise karşı çıkmıştır.⁴⁵ Çünkü Kazan Türklerine Şimal Türkleri diyenler olsa da bu tanımın içine Çuvaşlar ve Sibir Türkleri de girmektedir. Aynı şekilde İran Türklerine Cenup Türkleri denilse de bu tabirin içine Hindistan ve Afganistan Türkleri dahil oluyor. Dolayısıyla bu tabirler tam olarak kastedilmek isteneni ifade etmiyor. Togan, Orta Asya ve İdil taraflarının Türklerini ifade etmek için onların yaşadıkları ülkeye Türkili diyerek orali Türklerle de Türkili Türkleri denilmesini teklif ediyor. Farsçadan gelen “*stan*” edatıyla oluşturulan Kazakistan, Türkmenistan, Türkistan gibi ülkelere isim verilmesi anlaşılır olsa da Türkistan veya Türkistan Türkü tabirinin Orta Asya ve İdil Türkleri için uygun olmadığını söyleyerek yine bütünleştirici bir bakışa sahip olduğunu göstermiştir.⁴⁶

Dünya literatürünü takip eden Togan, bunların Türk tarihini ilgilendirenlerini tetkik ederek *Türk Yurdu*'nda yazmıştır. Bunlardan birisi Aziz Suryal Atiya'nın *The Crusade in the Later Middle Ages* adlı eserinin tanıtımını yaptığı yazısıdır.⁴⁷ Bir diğeri Katherina Otto—Dorn'un *Das İslamische İznik (İstanbul Forchungern)*, Berlin 1941, adlı eseridir. Bu eser, İznik'teki Osmanlı dönemine ait cami, medrese, mescid, tekke, türbe, imaret gibi Türk-İslam mimari eserlerinin incelenmesidir.⁴⁸

Togan, kendi tarih görüşünü izah ettiği bir yazısında; “*tarih, muasır hayat meselelerini mukaddematı ile öğretmektir*” diyordu. Tabi bu durum yine ona göre; muasır hayatla ilgisi olmayan tarihi olayları öğrenmenin gereksiz olduğu anlamına gelmiyordu.⁴⁹

Sonuç

Zeki Velidi'nin Türkiye'ye geldikten sonra *Türk Yurdu*'nda yazmış olduğu makaleleri onun bu dönemdeki ilmi faaliyetlerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Çünkü eserlerinde genel itibariyle işlediği fikirlerini aslında *Türk Yurdu*'ndaki yazılarından öğrenmek mümkündür. Bunlardan bazılarının Türk Ocağı'nda verdiği konferansların yazıya geçirilmiş hali olması, eserleri ve tarih görüşü hakkında kendi süzgecinden geçmiş bilgiyi okuyucuya sunmaktadır.

⁴⁵ Halbuki Togan, 1917'de Bütün Rusya Müslümanları Kongresi için hazırladığı bir raporda Doğu, Orta ve Güney Türkleri şeklinde bir sınıflandırma yapmıştı. (Bkz. Ahmet Kanlıdere, “Zeki Velidi Togan'ın Fikri İnkişafı”, s. 42-43.) Ancak zaman içerisinde yaşadığı fikri tekamül bu konudaki düşüncesinde bir değişim yaşamasına neden olmuştur.

⁴⁶ Zeki Velidi Togan, “Haric Türklerini İfade Eden Tabirler”, *Türk Yurdu*, C. 26, S. 1, 1 Eylül 1942, s. 2-4.

⁴⁷ Zeki Velidi Togan, “İntikad ve Bibliyografya: Aziz Suryal Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages*”, *Türk Yurdu*, C. 26, S. 4, 15 İlkteşrin 1942 (Yilki Yılı), s. 126-128.

⁴⁸ Zeki Velidi Togan, “İntikad ve Bibliyografya: Katherina Otto-Dorn: *Das İslamische İznik*”, *Türk Yurdu*, C. 26, S. 2, 15 Eylül 1942 (Yilki Yılı), s. 62-64.

⁴⁹ Zeki Velidi Togan, “Asyanın Mukadderatı”, *Türk Yurdu*, C. 2, S. 5 (287), Ağustos 1960, s. 43.

Togan'ın *Türk Yurdu*'ndaki yazılarını incelediğimizde onun birkaç mesele üzerine yoğunlaştığını tespit ettik. Bunlar; tarihçiliğin nasıl yapılacağı, Türklerin ilmi olarak uluslararası alanda öne çıkmaları gerektiği ve bilimsel toplantılara katılmanın önemi, Türkistan'da yaşanan problemlerin nasıl halledileceği meselesi, Türklerin birliği meselesi, Sovyetlerin genel siyasetleri ve yabancı ilim adamlarının eserlerinin takip edilmesinin önemidir.

Zeki Velidi'nin *Türk Yurdu*'ndaki yazıları onun tarihçiliği hakkında fikir vermektedir. Tarafsız olunması gerektiğine sık sık vurgu yapmıştır. Mesela çağdaşı olan pek çok tarihçinin millî devletin Türk Tarih Tezi'ne yönelik olumlu görüşüne rağmen, onun bu teze karşı eleştirel bir tavır takınması, tarafsız bir tarihçi olduğunu göstermektedir. Çünkü Togan, *Tarihte Usûl* adlı eserinde de söylediği gibi bir tarihçinin olayların tanzim, tasnif ve tenvirinde tarafsız olması gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte, Türklerin tarihte üç kıtada hüküm sürmelerinden dolayı, Türk tarihi araştırmalarının doğru bir şekilde yapılabilmesi için, bu kıtalarda yaygın bir şekilde konuşulan dillerin iyi bilinmesi gerektiğini savunmuştur. Onun bu düşüncesi laf da kalmamış, bizzat kendisi çok sayıda dil öğrenerek ve temel eserler yazarak bütün Türk tarihçilere örnek olmuştur.

Togan'ın *Türk Yurdu*'nda Yayımlanmış Makaleleri

Ahmet Zeki Velidi, "Kazan Hanlığı'nın Son Günleri", *Türk Yurdu*, C. 2, S. 7, 1328, s. 575-580.

_____, "Vambery'nin Eserleri (1-2)", *Türk Yurdu*, C. 5, S. 7, 1329, s. 1060-1065; s. 1153-1157.

_____, "İbnü'l Fakih'in Yeni Nüshası", *Türk Yurdu*, C. 1, S. 4, Kanun-ı Sani 1340, s. 297-304.

_____, "Türk Efsânelerinde Millî Alâmetler", *Türk Yurdu*, C. 3, S. 14, Teşrin-i Sâni 1925, s. 134-147.

_____, "Türklerde Hars Buhranı" (Yazarın "Türk Harsına Ait Tedkikler" Adlı Eserinden İktibas), *Türk Yurdu*, C. 4, S. 24, Kanun-ı Evvel, 1926, s. 494-509.

Zeki Velidi Togan, "Argun Han'ın Kullandığı "Garb Denizi" Haritasına Dair", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 2, 15 Eylül 1942 (Yılki Yılı), s. 45-48.

_____, "İntikad ve Bibliyografya: Katherina Otto-Dorn: Das İslamische İznik", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 2, 15 Eylül 1942 (Yılki Yılı), s. 62-64.

_____, "İntikad ve Bibliyografya: Aziz Suryal Atiya, The Crusade in the Later Middle Ages", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 4, 15 İlkteşrin 1942 (Yılki Yılı), s. 126-128.

_____, "*Türk Yurdu*'nun Neşir Tekniğine Dâir", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 1, 1 Eylül 1942, s. 2-3.

_____, "Haric Türklerini İfade Eden Tâbirler", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 1, 1 Eylül 1942, s. 2-4.

_____, "Eski Türk Yazısı", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 2, 1942, s. 2-3.

_____, “Türk Zümreleri Arasında Mahalli “Milli” Taazzuv Tecrübeleri ve Türk Milli Birliği”, *Türk Yurdu*, C. 26, S. 8, 15 İlkkanun 1942 (Yılki Yılı), s. 245-251.

_____, “Türk Tarihinde Milli Birlik Nasıl Husule Geliyordu”, *Türk Yurdu*, C. 27, S. 1-2, 1-15 Son Kânun 1943 (Koyun Yılı), s. 1-8.

_____, “Kemric Müsteşrikler Kongresinde İslam ve Türk Bilgileri”, *Türk Yurdu*, S. 242, Mart 1955, s. 660-664.

_____, “Garbi Almanya, Mainz İlimler Akademisinde Türk Dili ve Kültür Tarihi Ana Kitabı Üzerine Çalışmalar”, *Türk Yurdu*, S. 257, Haziran 1956, s. 890-894.

_____, “Türkolog Profesör Groenbech’in Vefâtı”, *Türk Yurdu*, (265), Şubat 1957, s. 571-73.

_____, “Bir Mektup”, *Türk Yurdu*, C. 1, S. 9, Aralık 1959, s. 46.

_____, “Sovyetlerin Umumî ve Asya Siyasetleri”, *Türk Yurdu*, C. 1, S. 7 (277), Ekim 1959, s. 19-22.

_____, “Asyanın Mukadderatı”, *Türk Yurdu*, C. 2, S. 5 (287), Ağustos 1960, s. 40-44.

_____, “İstanbul Üniversitesi’nce Yapılması Gereken İşlerden Birisi”, *Türk Yurdu*, C. 2, S. 10 (292), Ocak 1961, s. 21-24.

_____, “Fransa’da Rus Mahkumu Türklerin Yayınlarını Öğrenme Yolunda İyi Bir Teşebbüs”, *Türk Yurdu*, C. 3, S. 6 (300), Temmuz 1963, s. 9.

_____, “Türk Kavimleri Tarihine Dair Milletlerarası Bir Teşebbüse Gösterilmekte Olan Yanlış İstikamet”, *Türk Yurdu*, C. 3, S. 6 (300), Temmuz 1963, s. 15-19.

_____, “R.C.D. Milletlerinin Kültür Alanında Müşterek Gayeleri”, *Türk Yurdu*, C. 4, S. 5 (311), Mayıs 1965, s. 1-8.

_____, “Karahanlılar Tarihine Ait Bazı Kayıtlar”, *Türk Yurdu*, C. 5, S. 11 (329), 1966, s. 7-10.

_____, “Köroğlu Destanı’nın Bazı Eski Rivayetlerine Dair”, *Türk Yurdu*, C. 5, S. 7 (325), Temmuz 1966, s. 10-13.

_____, “Hamdullah Suphi Bey’e Ait Bazı Hatıralar”, *Türk Yurdu*, C. 6, S. (332), Şubat 1967, s. 27-29.

_____, “Türk Kültürü İle İlgili Milletlerarası Kongreler”, *Türk Yurdu*, C. 6, S. 1 (331), Ocak 1967, s. 3-6.

Kaynaklar

a) Araştırma Eserler

ACAR, Serkan: “Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi”, *Zeki Velidi Togan: İlmî Hayatı, Eserleri, Siyasî Faaliyetleri, Hatıralar*, Ed.: Serkan Acar, Akçağ Yayınları, 2017, s. 181-200.

BAYKARA, Tuncer: *Zeki Velidi Togan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

DURAK, Süha: *Zeki Velidi Togan’ın İlmî Hayatı, Din ve Tarih Görüşü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2016.

GÖRÜCÜ, Çağdaş: *Zeki Velidi Toğan: Milliyetçilik ve Tarih Yazımı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

KAÇALIN, Mustafa S. - TÜRKÖĞLU, İsmail: "Katanov, Nikolay Fyodoroviç", *TDVİA*, XXV, Ankara 2002.

KANLIDERE, Ahmet: "Zeki Velidi Toğan'ın Fikri İnkişafı", *Zeki Velidi Toğan: İlmî Hayatı, Eserleri, Siyasî Faaliyetleri, Hatıralar*, Ed.: Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 23-48.

KANLIDERE, Ahmet: *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005.

KAPUSUZ, Sueda: *Zekî Velîdî Toğan'ın Rusya'da (Şûrâ, Vakit ve Süyüm Bike'de) Yayınlanan Makaleleri: İnceleme ve Metin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016.

MARDİN, Şerif: "Abdurheshid İbrahim and Zeki Velidi Toğan in the History of the Muslims of Russia", *Rethinking Central Asia*, ed. Korkut A. Ertürk, It-haca Press, Lübnan 1999, s. 111-128.

ÖZBEK, Nadir: "Zeki Velidi Toğan ve Milliyetler Sorunu: Küçük Başkurdistan'dan Büyük Türkistan'a", *Zeki Velidi Toğan: İlmî Hayatı, Eserleri, Siyasî Faaliyetleri, Hatıralar*, Ed.: Serkan Acar, Akçağ Yayınları, 2017, s. 293-307.

ÖZERCAN, Ömer: *Bir Medeniyet ve Tarih Mütefekkiri Zeki Velidi Toğan*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

SALİHOV, Akhat: *Prof. Dr. Zeki Velidi Toğan'ın Hayatı ve Muhaceretten Evvel Rusya'da Yayınlanmış Eserleri*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

[TOĞAN] Ahmed Zeki Velidi, *Türk ve Tatar Tarihi*, Millet Kütüphanesi, Kazan 1912.

TOĞAN, A. Zeki Velidi: *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlîli*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1982.

TOĞAN, İsenbike: "Umumî Türk Tarihine Giriş: Zeki Velidi Toğan'ın Türklerin Tarihini Bir Sistem İçinde Kurgulayışı", *Zeki Velidi Toğan: İlmî Hayatı, Eserleri, Siyasî Faaliyetleri, Hatıralar*, Editör: Serkan Acar, Akçağ Yayınları, 2017, s. 161-180.

TOĞAN, Zeki Velidi: "Asyanın Mukadderatı", *Türk Yurdu*, C. 2, S. 5 (287), Ağustos 1960, s. 40-44.

TOĞAN, Zeki Velidi: "Bir Mektup", *Türk Yurdu*, C. 1, S. 9, Aralık 1959, s. 46.

TOĞAN, Zeki Velidi: "Hamdullah Suphi Bey'e Ait Bazı Hatıralar", *Türk Yurdu*, C. 6, S. (332), Şubat 1967, s. 27-29.

TOĞAN, Zeki Velidi: "Haric Türklerini İfade Eden Tâbirler", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 1, 1 Eylül 1942, s. 2-4.

TOĞAN, Zeki Velidi: "İntikad ve Bibliyografya: Aziz Suryal Atiya, The Crusade in the Later Middle Ages", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 4, 15 İktisrin 1942 (Yilki Yılı), s. 126-128.

TOĞAN, Zeki Velidi: "İntikad ve Bibliyografya: Katherina Otto-Dorn: Das İslamische İznik", *Türk Yurdu*, C. 26, S. 2, 15 Eylül 1942 (Yilki Yılı), s. 62-64.

TOGAN, Zeki Velidi: “İstanbul Üniversitesi’nce Yapılması Gereken İşlerden Birisi”, *Türk Yurdu*, C. 2, S. 10 (292), Ocak 1961, s. 21-24.

TOGAN, Zeki Velidi: “Kembric Müsteşrikler Kongresinde İslam ve Türk Bilgileri”, *Türk Yurdu*, S. 242, Mart 1955, s. 660-664.

TOGAN, Zeki Velidi: “R.C.D. Milletlerinin Kültür Alanında Müşterek Gâyeleri (Notes to the Cultural Collaboration of RCD Nations)”, *Türk Yurdu*, C. 4, S. 5 (311), Mayıs 1965, s. 1-8.

TOGAN, Zeki Velidi: “Sovyetlerin Umumî ve Asya Siyasetleri”, *Türk Yurdu*, C. 1, S. 7 (277), Ekim 1959, s. 19-22.

TOGAN, Zeki Velidi: “Türk Kültürü İle İlgili Milletlerarası Kongreler”, *Türk Yurdu*, C. 6, S. 1 (331), Ocak 1967, s. 3-6.

TOGAN, Zeki Velidi: “Türk Zümreleri Arasında Mahalli “Milli” Taazzuv Tecrübeleri ve Türk Milli Birliği”, *Türk Yurdu*, C. 26, S. 8, 15 İikkanun 1942 (Yilki Yılı), s. 245-251.

TOGAN, Zeki Velidi: “Türkolog Profesör Groenbech’in Vefâtı”, *Türk Yurdu*, (265), Şubat 1957, s. 571-573.

TOGAN, Zeki Velidi: *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Tan Matbaası, İstanbul 1969.

TOGAN, Zeki Velidi: *Tarihte Usûl*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul 1969.

TOGAN, Zeki Velidi: *Türklüğün Mukadderâtı Üzerine*, Haz. Tuncer Baykara, Yağmur Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1977.

TÜRKOĞLU, İsmail: *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858-1936)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

TÜRKOĞLU, İsmail: *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1997.

b) Konferans Notları

İNALCIK, Halil: “Doğumunun 120. ve Ölümünün 40. Yılında Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan’ı Anma Paneli”, 24 Aralık 2010 Cuma, Saat: 14:30 - 17.00, Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu, Sıhhiye / Ankara.

TOGAN, İsenbike: “Doğumunun 120. ve Ölümünün 40. Yılında Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan’ı Anma Paneli”, 24 Aralık 2010 Cuma, Saat: 14:30 - 17.00, Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu, Sıhhiye / Ankara.

TUĞ, Salih: “Doğumunun 120. ve Ölümünün 40. Yılında Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan’ı Anma Paneli”, 24 Aralık 2010 Cuma, Saat: 14:30 - 17.00, Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu, Sıhhiye / Ankara.

Extended Abstract

Intellectual Evolution Of Zeki Velidi Togan And His Historiography According To His Articles In The *Türk Yurdu*

Zeki Velidi Togan was born in 1890 in Kuzen Village in Bashkortostan. The family circle played a major role in the education of Zeki Velidi, who learned Arabic and Persian from his parents. In his youth, he read the works of Tatar reformist Islamic scholars and was influenced by some of them. Later, he joined the Russian Orientalist circle and was in close contact with the Russians. He followed the studies of Russian scholars on general Turkish history. Togan approached his studies on Turkish history from a general perspective. He has become a worldwide authority on the history of Turkistan. He has made the first Turkistan historical research in the modern sense in Turkey. He also has carried out studies on the methodology of history for the first time in Turkey. His writings in *Türk Yurdu* actually reflect a summary of the ideas which he put forward throughout his scientific life. For this reason, in our study, we aimed to make inferences about his historiography by examining his articles in *Türk Yurdu*. First, we examined the circles that influenced his ideas, and then we evaluated his historiography and view on general Turkish history according to his writings in *Türk Yurdu*.

This study aims to evaluate the historiography understanding according to Togan's writings in *Türk Yurdu*. In this study, the method that Togan wanted to teach historians was examined. In addition, his views on the importance of learning foreign languages, cooperation with foreign scientists and the necessity of attending international congresses were examined.

Throughout his life, Togan has dealt with the issues of Turks. This interest influenced his intellectual world. In addition, these issues shaped his scientific and political life. His political activities started with the dissolution of the Russian Empire. He went to Turkistan after having a political conflict with the Bolsheviks. There he joined the Basmacı Movement and continued its struggle. After the death of Enver Pasha, he went to Europe and preferred to carry the Turkistan problem to the international arena. After that, he focused more on his scientific studies in Europe.

After the invitation of Hamdullah Suphi, he came to Turkey and was appointed as a professor at Istanbul University. Togan met the demand for the employment of qualified scientists needed by the Republic of Turkey. He initiated General Turkish Historical Research in Turkey. In addition, he showed Turkish historians how to do modern history research. As soon as Togan arrived in Turkey, he conducted research on important sources of Turkish history and made discoveries about some unknown sources.

According to Togan, Turkish history covers large areas. Therefore, Turkish historians should cooperate with themselves and Western scholars. In addition, Togan argued that the works of Turkish historians should be translated into Western languages and subjected to Western criticism. Also, according to Togan, the historian must be neutral in the classification and illumination of events.

Togan followed Western Turkologists who made significant contributions to Turkish culture, history and language. He even knew most of them closely. Togan also attached great importance to international congresses on Turkish culture and history. For this reason, he participated in Congresses that took place in many parts of the world. For example, he attended scientific meetings in Iran, Italy, the United Kingdom and many other countries. After attending meetings in these countries, he wrote his observations and published them in the *Türk Yurdu*. In this regard, he has been a guide for Turkish historians.

Zeki Velidi has written articles in Turkist journals such as *Türk Yurdu*, *Yurt Bilgisi* and *Orhun*. Just like other nationalist Turkish intellectuals who came to Turkey from Russia. Togan believed that cultural unity should be achieved among the Turks. In fact, the general opinion of other intellectuals from Russia was in this direction. Togan suggested that the most conscious part of the Turks was the Anatolian Turks.

Zeki Velidi Togan adopted the idea of "Ulugh Turkestan", which he believed would ensure the unity of the Turks. At the General Turkistan Congress in Tashkent on September 10-22, 1922, he claimed that "Ulugh Turkestan" could be a Federation consisting of three regions: Central, Western and southern. He also predicted that the eastern parts of Bashkortostan, called "Little Bashkortostan", could be located in West Turkestan.

When we examined Togan's writings in the *Türk Yurdu*, we found that he focused on several issues. One of them is how to make historiography. He emphasizes the importance of attending scientific meetings. Others are how to solve the problems in Turkestan, the question of the unity of the Turks and the general policies of the Soviets. Togan also pays attention to following the works of foreign scholars.

Togan is a Turkish historian who knows history well, interprets events and facts that have happened in the past by means of analysis and synthesis, and has the ability to predict events that are

likely to happen in the current state and in future times. In some of his works, he wrote that the problems in Asia would be solved economically by the development of the region. At the same time, he evaluated Turkish history with a holistic view in his works.

Zeki Velidi's writings in *Türk Yurdu* give an idea about his historiography. He often emphasized the need to be an objective historian. For example, despite the positive views of many contemporary historians on the Turkish History Thesis, his critical attitude towards this thesis shows that he is an objective historian. Togan also touched on this issue in his work "*Tarihte Usul*" and wrote that a historian should be impartial in revealing the events.

ADALET DAİRESİ TEMELLENDİRMESİ ETRAFINDA HİNDİSTAN'DAKİ TÜRK SULTANLARININ UYGULAMALARINA BAKMAK

Dr. Öğr. Üyesi Bilal KOÇ*

Öz

Bu çalışmada Ortaçağ Türk-İslam devletlerinden Delhi Türk Sultanlığı hükümdarlarının adalet politikaları incelenmiştir. Devlet, kurum, toplum ve bireyleri ilgilendiren konularda ortaya çıkan adaletsizlik, dava sorunları, talep ve anlaşmazlıklar karşısında sultanların tutumu, dönemin kaynakları ışığında araştırılmıştır. Söz konusu raporlar, en küçük yargı gelişmelerinin bile sultanların dikkatini çektiğini yansıtmaktadır. Sultan Kutbeddin Aybek döneminde bir kişinin bir başkasının otuna dahi dokunamadığını ortaya koyan kaynaklar, olması gereken adalet sistemini vermişlerdir. Sultan Şemseddin İltutmuş'un adalet anlayışına dair en net kayıtları sunan İbn Battûta'nın seyahatnamesi, nakilleriyle uygulanan adli politikaların bir diğer yönünü sunmuştur. Toplumda herhangi bir şekilde haksızlığa uğradığını düşünenlerin renkli kıyafet giymelerini sağlamıştır. Yine İltutmuş, geceleyin de insanların mağdur edileceğini düşünerek sarayın kapısına çan astırılmıştır. Bu itibarla zamanında ve yerinde adaleti sağlamaya çalışan bir hükümdar imajını ortaya koymuştur. Burada hem Türk hem de İslam tarihinin anlatımında sıklıkla karşımıza çıkan Halife Ömer imajı üzerinden bir adalet sisteminin sunulduğu görülmektedir. Ayrıca amansız bir mücadeleyi ortaya koyan Sultan Raziye Begüm'ün hak arayışı da çalışmada ele alınan bir diğer konu olmuştur. Hazine'nin bütün toplumun hakkı olduğunun bilincinde olarak hareket edip, sultan olmasına rağmen eşinin ihtiyaçlarını gidermek için oraya dokunmayı uygun bulmasına Sultan Nâsreddin'in tutumu işlenen hususlardan olmuştur. Devlete ve tahtına karşı geliştiği iddia edilen muhalif hareketin liderlerini halka açık bir mahkemede yargılayan Sultan Celâleddin'in kararı dikkat çekicidir. Toplumun alış veriş sırasında mağdur edilmemesi için denge ve denetim kuran Sultan Alâeddin'in faaliyetleri de çalışmada yer bulmuştur.

Anahtar kelimeler: Hindistan, Delhi, İslâm, Türk, Adalet.

Geliş Tarihi: 12 Şubat 2021 - Kabul Tarihi: 03 Mart 2021.

Atıf Bilgisi: Bilal Koç, "Adalet Dairesi Temellendirmesi Etrafında Hindistan'daki Türk Sultanlarının Uygulamalarına Bakmak", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 71-92.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, bilal.koc@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2489-6580.

Looking At The Practices Of Turkish Sultans In India Around The Foundation Of The Justice Department

Abstract

In this study, the justice policies of the Delhi Turkish Sultanate rulers are examined. The attitude of the sultans towards injustice, lawsuit problems, demands and disagreements on issues related to the state, institution, society and individuals was investigated. The sources revealing that one person could not even touch the grass of the other during the reign of Aybek gave the justice system that should be. The travel book of Ibn Battuta, which presents the clearest records of Il-tutmish understanding of justice, presented another aspect of the judicial policies implemented with his transmissions. It has revealed the image of a ruler who tries to provide justice in time and right. Also, Sultan Raziye Begum's search for rights, who put forward a relentless struggle, was another issue addressed in the study. The attitude of Sultan Nasır ad-din, who was aware of the fact that the Treasury is the right of the whole society and did not find it appropriate to touch there to meet the needs of his wife despite being a sultan, was one of the issues covered. The decision of Sultan Jalal ad-din, who tried the leaders of the opposition movement allegedly developing against the state and its throne in a public court, is remarkable. The activities of Sultan Alaad-din, who established balance and control in order to prevent the society from being victimized during shopping, also took place in the study.

Keywords: India, Delhi, Islam, Turk, Justice.

Giriş

Orta Çağ'da bir devletin tarihini ve yönetimini en iyi şekilde anlamanın ve ortaya koymanın yollarından birisi de adalet sistemidir. Söz konusu bu sistem, devletin uygulamalarına dönük güçlü referanslar da sunmaktadır. Özellikle devletin veya hanedanın hükümdara yüklediği misyon, adalet dairesi mevzu bahis edildiğinde pek çok sembolik örnekle de müşahhas hale getirilmiştir. Hükümdarı, devlet idarecilerini ve halkı, zorunlu her durumda ve şartta hukuk içerisinde tutmak için -adalet- vazgeçilmez görülmüştür. İslâm medeniyeti özelinde gelişen ve devletin temeli olarak görülen adalet anlayışı, tarihin akışı içerisinde kendisine özel bir yer edinmekle kalmamış bir felsefe haline de dönüşmüştür. İşte bu noktada İslâmiyet'in hayat alanı bulduğu Hindistan'da benzer şekilde Türk ve İslâm hanedanlarının yükseldikleri ve devletin temeline koydukları yaklaşım adalet olmuştur. Bu itibarla çalışma, Delhi Türk Sultanlığı özelinde gelişen adalet sistemini konu edinmiştir. Dönem kaynaklarının ortaya koyduğu şekilde yüceltilen bir adalet anlayışının yanı sıra semboller üzerinden zamana sunulan derin noktaların olduğu da görülmektedir. Adaletin yerinde ve zamanında tecelli etmesi için temsiliyet makamında bulunan hükümdardan veyahut kadıdan bir güven beklendiği anlaşılmaktadır. Aslına bakılırsa verilen görevin veyahut sorumluluğunun tam ve net bir şekilde ikmal edilmesi beklenmiştir. İslâm medeniyetinin çerçevesini çizdiği şer'î hukukla beraber örfî hukukun diğer Türk-İslâm devletleri gibi Delhi'de de uygulandığı görülmektedir. Dönem kaynaklarının nakillerinden anlaşıldığı kadarıyla cemiyet hayatını dizayn eden yazılı kurallar (ferman gibi) ile sözlü olarak aktarılan gelen kurallar, tatbik edilen hukukun ana temalarını oluşturmuştur.

Delhi Türk Sultanlığı'nın hâkimiyet dönemini oluşturan 1206-1414 arası dönem, Türk tarihinin Orta Çağlardaki gerçekleştiği alanlardan birisi olarak bu mahiyette şerî ve örfî hukukun uygulandığı yerlerden birisi olarak özenle değinilmesi gereken alanlardandır. Tatbik edilen hukuk sisteminin, görevlilerin (kadı'l-kudat, kadı, emir-i dâd gibi) ve birimlerin (divan, divân-ı mezâlim gibi) nezaretinde uygulandığı anlaşılmaktadır.¹ Kurulan mahkemeler, yargılanan kişiler, isnat edilen suçlar, verilen cezalar, caydırıcı önlemler, kurulan idarî düzenler, sağlanan güvenlik ve asayiş gibi bileşenlerin hepsi birlikte düşünüldüğünde kaynakların nakillerine etraflı bakmak gerekmektedir. Hükümdarların imajları üzerinden sunulanlar, mevcut hukuk bilincinin yükseliğine işaret etmekle birlikte bir taraftan da ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini akla getirmektedir. Çünkü dönem kaynaklarının nakilleri, ait olunan medeniyet ve kültür dairesinden (geleneksel noktadan) verildiği için yer yer yüceltme gayesi güdülmüştür. Bu yönüyle nakledilen adalet temalarına iyi odaklanmak ve olay içerisindeki akışlarını da iyi bir yere oturtmak gerekmektedir. Delhi Türk Sultanlığı içerisinde de adaletin konumlandırıldığı yer, önemli görülmüş ve buradan hükümdarlık makamı ile kadılık makamı ana kararların üretildiği ve icra edildiği yer olmuştur. Kurulan sağlam idare düzenine atfı yapılarak Kutbeddîn Aybek'in saltanat dönemi, herkesin hakkını aldığı bir devre olarak kaydedilmiştir. Yine İslâm tarihinde sıkça karşılaşılan Hz. Ömer ve adalet imajı üzerinden İl-tutmuş'un faaliyetlerinin kaynaklarda öncelendiği ve tasvir edildiği görülmektedir. Sultan Celâleddîn üzerinden nakledilen divân-ı mezâlim ve Seydî Müvelleh'in yargılanması ise soruşturma sürecinin o dönemlerde de etraflı yapıldığına işaret etmektedir.

1. Semboller Üzerinden Geliştirilen Adalet Yaklaşımı ve Kutbeddîn Aybek

Delhi Sultanlığı'nın kurucusu Kutbeddîn Aybek, Gurlular Devleti içerisinde önemli birimlerde görev aldıktan sonra, son Gurlu Sultanı Muizzeddîn Muhammed döneminde ordu kumandanlığı ve vekillik görevine tayin edilmiştir. Nihai nokta adı geçen Gurlu Sultanı'nın Mülhitler tarafından Dâniye / Damyak mevkiinde suikast sonucu öldürülmesi üzerine Gurlular Devleti'nin başkenti Lahor'da idareyi ele geçirmiştir. Diğer devlet adamlarının da ismi üzerinde ittifak etmelerinin ardından resmî törenle tahta çıkmıştır.² Dönem kaynakları Aybek ile alakalı pek çok hususu dile getirmekle birlikte onun

¹ S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK, Ankara 2006, s. 317-328.

² Muhammed b. Mansur b. Sadi Mübârekşâh, *Târîh-i Fahreddîn Mübârekşâh*, tash. Edward Denison Ross, Royal Asiatic Society, London 1927, s. 21-33, 72-73; Mînhâc-ı Sirâc Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsirî*, Tash. Abdülhey Habîbî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1389, s. 417; Yahya b. Ahmed b. Abdullâh es-Sihrîndî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, Tash. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1391, s. 13-14; Mevlânâ Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed Mukîm Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, By De Calcutta, Calcutta 1929, s. 20; Muhammed Kâsım Hinduşâh Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, Tash. Muhammed Rıza Nâsirî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1387, s. 224; Abdülkadir Bedâüni, *Müntehabü't-Tevârîh*, Tash. Mevlevî Ahmed Ali Sahib, Mukd. Tefvîk H. Subhanî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1380, s. 37; M. Fuad Köprülü, "Aybek", *İA*, c. 1, MEB, İstanbul 1961, s. 58-59; M. Aziz Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, Tercüman 1000 Temel Eser, İstanbul 1975, s. 144-155; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK, Ankara 1987, s. 269-275; Bilal Koç, "Delhi Türk Sultanlığı", *Ortak Türk Tarihi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2019, s. 269-272.

üzerinde durulan yönlerinden birisi olarak adil davranışlarından bahsetmektedirler. Bu kaynakların en önemlisi ve ilki, *Târîh-i Fahreddîn Mübârekşâhî* olup, eserin müellifi, Aybek'in kişisel özelliklerini değerlendirdiği kısımda onun adil bir hükümdar olduğuna da yer verir.³ Müellif, Aybek'in tahta çıktıktan sonra uygulamaya koyduğu kanunların ve ilkelerin büyük bir idari tecrübenin (hükümdarlık) sonucunda ortaya çıkabilecek ölçekte olduğunu kaydeder. Sultanın tesis ettiği adalet düzeninin sonucunda ordu birlikleri içerisinde istihdam edilen ve farklı etnik kökenlere dayanan Türk, Gurlu, Horasanlı, Halaçlı ve Hindistan askerlerini farklılıklarına rağmen uyum içerisinde idare ve sevk ettiğini belirtir. Sultan'ın bu noktadaki temel yaklaşımının ise hiçbir unsur arasında ayırım gözetmemek şeklinde tezahür ettiğini belirtir.⁴

Kayıtlarının devamında müellif, Aybek döneminde, hiçbir kimsenin bir başkasının kurumuş bir otunu, bir ekmeğin parçasını, otlayan bir koyununu ve bir tavuğunu almaya cesaret edemediğini nakleder. Aynı şekilde hane sahibinin iradesi dışında halktan birisinin evinde geçici olarak da olsa kalmaya kimsenin cesaret edemediğini belirtir.⁵ Burada yaygın bir şekilde düşünüldüğünün aksine bir idealize çabasına dayalı tarih yazımından öte bir varoluş tarzı olarak adaletin tarihte ve devlette izlenmesi, olanın üzerinden olması gerekene atıf yahut bundan sapma olması durumunda ikaz olması gerekliliğine binaen bu kayıtların tutulduğuna dair görüşümüzü de burada ifade etmek isteriz. Burada olmayan şeyleri hayali bir yakıştırma ile bir kişiye yamamaktan ziyade varoluş gereği olması gerekenlerin tespiti ve tasavvurların bu manada zaman ve mekânda bir medeniyet dairesi içinde tasviri ile tahkikinden söz etmek yerinde olacaktır kanaatindeyiz.

Kuru bir ot, bir ekmeğin parçası, bir koyun ve tavuk üzerinden sunulan husus, saltanat döneminde sağlanan nizamla alakalı olduğu kadar bir yönüyle güvenlik, bir diğer yönüyle de adil bir düzenin tesis edildiğine delildir. Burada yer verilen malumatın ihtiva ettiği hususları İslâm tarihi ve peygamberler tarihindeki örneklerde de görmek mümkündür. Geçmişin zamana malum kıldığı olaylar, kişiler ve semboller, o dönemlerde de toplum arasında kullanılmıştır. Bu itibarla Mübârekşâh'ın kayıtları arasında Aybek'e dair naklettiklerinin de o tarzda anlaşılması icap etmektedir. Yine devraldığı mevcut siyasi düzenin devam etmesi açısından ordu birlikleri arasında ayırım gözetmeksizin icraatta bulunması da Aybek'in ana umdelerinden birisi olmuştur. A. Ahmed'in *Tâ-cû'l-Meâsir*'den naklen yaptığı ve onun idaresine atıfta bulunduğu kısımda, padişahlığı döneminde sulh içerisinde bir idare ortaya koymasının doğal sonucu olarak hazinelere muhafız koymaya gerek kalmadığı gibi sürülerin başında da çoban bulundurmaya gerek kalmadığını kaydeder. Kurt ile kuzunun da aynı su kaynağından su içebilir hale geldiğini bildirmektedir.⁶

Hasan Nizâmî, Aybek'in ölümünü edebî bir şekilde değerlendirdiği kısımda da benzer hususlara işaret etmektedir. O, Aybek dönemiyle birlikte hâkimiyet

³ Mübârekşâh, *a.g.e.*, s. 33.

⁴ Mübârekşâh, *a.g.e.*, s. 33.

⁵ Mübârekşâh, *a.g.e.*, s. 33-34; Ahmed, *a.g.e.*, s. 142; Kortel, *a.g.e.*, s. 31.

⁶ Ahmed, *a.g.e.*, s. 142.

sahasında bulundurulmuş yerlerde merhamet sözcüğünün her yere ulaştırıldığı ve Sultan'ın adil tutumunun ve adaletli olmasının bir ışık gibi denizi ve karayı aydınlattığını ortaya koyar. Nizâmî, süslü bir şekilde edebileştirdiği pasajda karganın pençelerinden kurtulan güvercini, yine ejderha, kartal ve şahin gibi hayvanlar üzerinden nakillere yer vererek karşıtların nasıl uyum halinde idare edildiğini ifade eder. Son örnekte ise kuzu ile kurt gibi bir arada olması mümkün olmayan hayvanların da bir arada olabildiğini kaydederek, adalet noktasında farklı bir çıkarımın daha varlığına işaret eder.⁷ Burada ilk dönemler ile bu devir arasında irtibat kurulması idealize edilmek gibi mefhumu muğlak bir faaliyetten öte bir medeniyet ve tasavvurun kendi zaman ve mekân sınırlarındaki tekerrürü ve temadiyetinin yani sürekliliğin tespiti açısından görülmelidir.

Sultan Aybek'in adaletli tutumuna dair bir diğer örnek de yine onun tahta çıktuktan sonra uygulamaya koyduğu çiftçilerden alınan verginin oranıyla alakalı yaptığı düzenleme olmuştur. Ziraî alanlardan elde edilen ürünler üzerinden yapılan vergilendirme ve bunun tahsiline dönük Delhi Türk Sultanlığı tarihi içerisinde pek çok uygulama olmuştur ki, bunun her daim sorun olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Sultan Alâeddîn (1296-1316), Sultan Muhammed Tuğluk (1325-1351) ve Sultan Firûz Şah (1351-1388) dönemlerindeki vergi uygulamaları da sorun oluşturan durumların ortadan kaldırılması için ele alınan düzenlemeler olmuştur. Aybek'e dönülecek olunursa, tahta çıkmadan önce uygulamaya konulan ve çiftçilerden 1/5 oranında tahsil edilen vergiyi adil bulmamış ve bunun şeri hukuk açısından da doğru olmadığını kaydederek 1/10 ila 1/20 şeklinde yeniden düzenlemiştir. Sultan, burada Müslümanların arazilerinden alınan oranlamayı esas kabul etmekle birlikte son noktada dinî esaslar üzerinden hareket edilmesini de sağlamıştır.⁸ Bütün bunların hepsi birlikte düşünüldüğünde Aybek'in şahsî özelliklerine yer veren dönem kaynaklarının ifade ettiği şekliyle onun küçük yaşlarda Gurlular sarayında görev alması ve aldığı askerî eğitimler ile dinî eğitimler politikalarının belirlenmesinde büyük tesirler icra etmiş olmalıdır. İçinde yetiştiği devlet ve zamanla öğrendiği devlet teamülü, onun nasıl bir idareci olması gerektiğine katkı sağlamış olmalıdır ki, insanları emniyet ve adalet içerisinde idare edebilmiştir.

Bunların temeline dair, Berenî, adalet, hak ve hukuk bağlamında yer verdiği kayıtlarda, Hz. Muhammed'in "*bir saat adalet, yetmiş yıl ibadetten hayrlıdır*" sözüne yer vererek Orta Çağlardaki önemine işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle de padişahın bir saat adaletle muamele etmesinin dünyanın kurtuluşuna vesile olacağına dair değerlendirmede bulunmaktadır. Devletin uzun yıllar ayakta kalması için padişahla birlikte diğer idarecilerin de adil olmalarının önemli olduğunu vurgulamaktadır. İslâmî hükümler ışığında hükümdarlığın vasıfları arasında yer alan "*adalet dağıtma*" işlevinin gereği olarak padişahın hareket etmesinin ve aynı şekilde görevlilerin de bunu uy-

⁷ Taceddin Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Meâsir*, Tash. Seyyid Emir Hasan Abidi, New-Delhi 1387, s. 263-264.

⁸ Köprülü, "Aybek", s. 59; Kortel, *a.g.e.*, s. 64.

gulamalarının muhtemel isyan girişimlerinin önünü alacağını müellif ortaya koymaktadır. Eserinin ilgili kısmında Aristo ile İskender'in konuşmalarına da yer vererek bu minvaldeki kayıtlarına biraz daha derinlik kazandırmaktadır. Bu itibarla İskender'in hükümdar olarak Aristo'dan cevabını istediği soru, adalet ve zulüm gibi iki zıt şeyin bir devlette olması durumunda nasıl bir yol takip edileceğine dair bahis önemlidir ki Aristo, padişahın tam bir şekilde adil olması durumunda onun idare ettiği yerlerde zulmün olmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Tam tersi durumda ise zulmün olduğu yerde adaletin olamayacağını ve böylelikle de mamur olan halin yok oluşa gideceğini kaydetmiştir. Berenî, dini nokta-i nazardan Allah'ın insanları yaratırken, İslâmiyet'in ise temel ilke olarak belirlediği ana ilkelerden birisi olarak bu durumları ortaya koyduğunu vermektedir.⁹

2. Halife Ömer İmajı Üzerinden Sunulan Adalet Anlayışının Yansıması ve Şemseddin İl-tutmuş

Kutbeddin Aybek'in ardından Delhi tahtına çıkan İl-tutmuş da Aybek gibi taht öncesi Gurlular döneminin pek çok biriminde görev almıştır. Söz konusu bu faaliyetlerinin önemli bir kısmı Aybek'in yanında geçmiştir. Tahta çıktıktan sonra da faaliyetlerine birkaç koldan devam etmiştir. İlk olarak saltanatına karşı muhalif tutum içerisine geçmesi muhtemel olan Nasireddin Kabaca ve Taceddin Yıldız gibi emirleri teskin etmiştir. Diğer taraftan ise Kuzey Hindistan'daki Hindular ve Hindu kralları ile mücadele etmiştir. Onun elde ettiği başarılarla kayıtsız kalamayan Abbasi Halifeliği sultanlığını tasdik eden bir buyruğu Delhi'ye göndermiştir. İl-tutmuş dönemindeki önemli gelişmelerden bir diğeri ise Cengiz Han'ın önünden kaçan Celâleddin Harzemşah'ın Delhi'ye sığınma talebidir ki, İl-tutmuş bunu profesyonel şekilde reddetmeyi bilmiştir. İl-tutmuş'un saltanatı bu açıdan bakıldığında birbiriyle eş zamanlı olarak da gerçekleşen pek çok olayın yaşandığı bir dönem olmuştur. Burada ise onun bu mücadelelerinden ziyade onu tarihileştiren yönlerden birisi olan -adalet anlayışı- çerçevesindeki özellikleri ele alınmıştır. Onun söz konusu bu anlayışı ile alakalı en net bilgileri İbn Battûtâ vermektedir. Dönem kaynaklarının nakilleri çerçevesinde bakıldığında da devlete ve sultanlık makamına önemli anlamlar yüklediği görülen İl-tutmuş, tayin ve tercihlerinde de bunu göstermiştir. Taht için varis olarak kızı Raziye Begüm'ü işaret etmesi de bu kabilden karar bulan hususlardan birisi olmuştur. Çünkü onun bu kararı devletin devamlılığını esas kabul eden bir anlayışı ifade etmenin yanı sıra taht için mevcut adaylar arasında liyakati önceleyen adaletli bir duruşun da göstergesi olmuştur.

İbn Battûtâ'nın İl-tutmuş'a dair verdiği kayıtlar da onun adil yönünü ön plana çıkarmıştır. Bu doğrultuda İbn Battûtâ, herhangi bir kimsenin zulmüne maruz kalan bir kişinin İl-tutmuş'a ulaşması halinde hakkını hızlı bir şekilde geri aldığına dair anlatıların kendisinin Hindistan'da bulunduğu sırada da (1334-1343) dile getirildiğini kaydetmektedir. Hatta insanların hakkını geri alma noktasında Sultan'ın yer yer şiddete başvurduğunun nakledildiğini ifade

⁹ Ziyâeddin Berenî, *Fetâvâ-yı Cihândârî*, Tash. Ali Muhammed Gitifirüz, Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şurâ-yı İslâmi, Tahran 1972, s. 68-74.

etmektedir. Hint halkının tamamına yakınının beyaz elbise giymesinden hareketle İl-tutmuş'un yeni bir karar alarak herhangi bir şekilde haksızlığa ve zulme uğradığını düşünenlerin veyahut bir şikâyeti olanın renkli elbise giymesini bir kaide haline getirdiğinin de Sultan'ın adaletli tutumuna örnek oluşturacak uygulamalardan birisi olarak dile getirildiğini nakletmektedir. Bu minval üzere hareket eden Sultan İl-tutmuş, halkın farklı kesimlerine mensup kimselerin şikâyetlerini dinlediği (divân-ı mezâlîm) toplantıların tertip edildiği günlerde ve atla gezintiye çıktığı zamanlarda renkli elbiseyle dolaşanları gördüğü zaman dertlerini dinleyip sıkıntılarını çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu itibarla kendisine haksızlık yapıldığını düşünen kişiyi dinleyen Sultan, gerekli incelemelerinin yapılmasını emrettikten sonra, kişinin haklı olduğunun anlaşılmasının akabinde zulmeden veya haksızlık yapan kişiyi zamanında cezalandırmıştır.¹⁰ Burada İbn Battûtâ'nın kıyafet üzerinden sunduğu nakil, adalet açısından değerlendirildiğinde keyfe keder alınmış bir karardan ziyade adaletin zamanında ve görünür hale gelmesi için uygulanmış bir politikayı akla getirmektedir.

Orta Çağ tarihi kaynaklarında İslâm tarihi ve halifeler üzerinden nakledilen bazı durumlar olmuştur ki, bunlardan birisi de Hz. Ömer ve onun adalet anlayışı çerçevesinde şekillenen nakillerdir. Onun hilafeti sırasında geceleri sokaklarda dolaştığına dair nakledilen malumat İbn Battûtâ'nın nakilleri üzerinden Delhi'de, Sultan İl-tutmuş üzerinden yeniden hayat bulmuştur. İbn Battûtâ, İl-tutmuş'un geceleyin de halkına zulüm yapılacağı endişesini taşıyarak hareket ettiğine dair nakillerin hikâye edildiğini bildirmektedir. Bunun için İl-tutmuş'un "*bazılarına geceleri de zulüm yapılır! Bunların hakkını almakta da hızlı davranmak istiyorum!*" şeklinde bir politika benimsediğinin dile getirilenler arasında olduğunu bildirmektedir.¹¹ Battûtâ kayıtlarının devamında, Sultan'ın yönetim sarayının kapısında bulunan iki burcun üstüne mermerden yapılmış iki aslan heykeli koydurduğunu ve bu heykellerin boynuna da zincirler bağlattığını ifade eder. Bu zincirlerin uç kısımlarına büyük bir çan bağlattığını kaydeder. Bundan maksadın ise haksızlığa uğradığını düşünen kimselerin sabahı beklemeden gece yarısı saraya gelip çanları çalarak Sultan'ı yaşadığı haksızlıktan haberdar ettiğini söyler. Sultan'ın çan sesini duyduktan sonra taraflar arasındaki uyuşmazlığın kökenine inerek onları dinlediğini ve durumu karara bağladığının kendisine nakledilenler arasında olduğunu bildirir.¹² Bütün bunların hepsi, kültürel derinlik taşıyan bir idarî aklın varlığıyla birlikte gelişmesi muhtemel bütün adli vakalara yakından nüfuz edeceğini gösteren bir imajın varlığını ortaya koymaktadır.

İbn Battûtâ'nın bu kayıtları, güçlü bir tarihî arka planın sürdürüldüğüne delil olmakla birlikte medeniyet noktasındaki, adalet dairesi çerçevesindeki, büyük anlam dünyasına da işaret etmektedir. İl-tutmuş'un nakledilen tutumuna bakıldığında ise idarî duruşuyla tutarlı bir adalet anlayışı taşıdığına da delildir.

¹⁰ Ebü Abdullah Muhammed İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2005, s. 405.

¹¹ İbn Battûtâ, *a.g.e.*, s. 405.

¹² İbn Battûtâ, *a.g.e.*, s. 405-406.

Battûtâ'nın İl-tutmuş'un saltanatından bir asır sonra Delhi'ye gitmiş olmasına rağmen kendisine Delhi ile alakalı nakledilen malumatlar arasında İl-tutmuş'un adalet anlayışının canlı olarak tasvir edilmesi, onun hafıza bir şahsiyet olarak karar bulduğuna da işaret olarak durmaktadır. Burada Orta Çağ tarihi kaynaklarında kişileri ve olayları olduğundan daha büyük şekilde gösterme durumunun varlığından hareketle İl-tutmuş'a yönelik geliştirilen bu yaklaşıma da dikkatli bakmak gerektiği gözden ırak tutulmamalıdır. Dolayısıyla İbn Battûtâ'nın nakilleri içerik ve söylem olarak bakıldığında büyük bir etki ortaya koymaktadır. Bu yönüyle naklettiği malumat ve ortaya koyduğu manzara, güçlü bir sultan ve adalet timsali olarak nakledilen Halife Ömer karakterine yaklaştırılmıştır. Hitap ettiği toplumun farklı kesimlerden oluştuğunun ve bunları ancak adil bir idari düzenle yürütebileceğinin veyahut dengeleyebileceğinin farkında olarak hareket eden İl-tutmuş bir nebze de olsa başarılı olmuştur denilebilir. Çünkü onun Kuzey Hindistan'da oynayabileceği siyasi rol, coğrafi bütünlük açısından, tam ve kesin olarak mümkün olmamıştır. Kendisi ne kadar adil olabilirse emri altındakilerin de o kadar adil olabileceği düşüncesinden hareketle faaliyetlerde bulunduğu anlaşılan İl-tutmuş'un politikaları dikkat çekicidir.

3. Hakkını Arayan Simge İsim: Sultan Raziye Begüm

Raziye Begüm, Sultan İl-tutmuş'un kaynaklarda adı geçen kızlarından birisidir. Yukarıda ifade edildiği üzere İl-tutmuş, vefatından evvel taht için kızı Raziye Begüm'ü velayet ilan etmiştir. Ancak Sultan'ın vefatının ardından devlet adamları Raziye yerine erkek kardeşlerinden Firüz'u "*Rükneddîn*" unvanını vererek tahta çıkarmışlardır. Raziye Begüm'ü simge bir isim haline getiren gelişmelerde bundan sonra başlamıştır. O, hem kardeşi Rükneddîn'e hem İl-tutmuş'un hanımlarından Şah Terken ve hem de devlet adamlarına karşı etkin bir mücadele içerisinde girmiştir. Rükneddîn'in kardeşleri üzerinde uyguladığı cezalandırma ve hemen ardından da kendisine yönelik gelişen sert tutumu gören Raziye Begüm isyan etmiştir. Bu yönüyle Raziye, kendi öz kardeşi Muizzeddîn'in Sultan Rükneddîn tarafından öldürülmesi üzerine hak arayışına girmiştir ki, bu arayış kısa süre sonra onu isyana götürmüştür. Raziye Begüm'ün muhalif hareketiyle eş zamanlı olarak Bedâün, Lahor, Multan ve Hansi gibi yerlerde de merkezi idareye karşı isyan çıkmıştır.¹³ Eş zamanlı olarak ortaya çıkan isyanlar karşısında çaresiz kalan Sultan Rükneddîn zor duruma düşmüştür. Bu esnada Delhi'de bulunan Raziye Begüm, Sultan Rükneddîn ve annesi Şah Terken'in kendisini öldüreceklerini anlayınca sesini daha yüksek şekilde çıkarmaya başlamıştır. Bu kayıtları daha açık şekilde nakleden İbn Battûtâ, şu ifadelerle yer vermektedir:

¹³ Cüzcâni, *a.g.e.*, s. 454-457; Hâce Abdülmelik İsemi, *Fütûhu's-Selâtin*, Neşr. AS Usha & BA, Junior Lecturer in Persian (University of Madras), Madras 1948, s. 129-132; es-Sihri, *a.g.e.*, s. 21-22; Bedâüni, *a.g.e.*, s. 47; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 240-241; Herevi, *a.g.e.*, s. 30-31; Ahmed, *a.g.e.*, s. 187-189; Bayur, *a.g.e.*, s. 281-282; Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *DGBİT*, c. 9, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 389-391; Salim Cöhçe, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 701; Kortel, *a.g.e.*, s. 186-187, 211, 257.

“Rükneddîn, babasının vefatından sonra tahta geçince kardeşi Muizziddîn'i öldürerek işe başladı. Raziye, Muizziddîn'in öz be öz kardeşiydi; hoşnutsuzluğunu hemen gösterdi. Rükneddîn onun da öldürülmesini istedi. Rükneddîn bir Cuma günü namaz kılmak için saraydan ayrılırken Raziye mazlumlar gibi renkli elbise giymiş; büyük câmi yakınında bulunan ve devlethane adıyla bilinen eski sarayın damına çıkmıştı. Oradan halka seslendi: Kardeşim Rükneddîn, öz kardeşim Muizziddîn'i yok etti. Şimdi de beni ortadan kaldırmayı düşünüyor! Bu cümleden sonra babası Şemseddin Lelmîş'in halka yaptığı iyilikleri birer birer hatırlattı. Bu etkileyici nutkun ardından ahali akın akın toplandı, mescitte bulunan Rükneddîn'e hücum ettiler. Onu yaka paça tutup Raziye'nin huzuruna getirdiler. Raziye onların karşısına çıkıp kesin buyruğu verdi. Öldüren öldürülür! Kardeşine kisas olsun diye onu temizlediler. Son birader Nâsiredîn yaşça pek küçük olduğundan halk Raziye'nin başa geçip ülkeyi yönetmesi konusunda oy birliğine vardı.”¹⁴

Dönem kaynaklarının Raziye Begüm'ün sultanlık makamına ulaşması ve faaliyetlerine dair ortaya koydukları değerli olmakla birlikte İbn Battûtâ'nın nakli ise bir kadının hak arayışı etrafında yaşanan mücadeleyi hikâye etmektedir. Onun hakkını ararken dirayetli şekilde hareket ettiği ve tahta çıktıktan sonraki faaliyetlerinden de görüldüğü üzere dirayetli bir şekilde hareket ederek kararlarını icra etmiştir. Bu yönüyle karakteristik özelliklerinin gereği olarak tahtta bulunan Sultan Rükneddîn'e karşı ortaya koyduğu mücadelede de askerî açıdan niceliği göz önünde bulundurmadığı görülmektedir. Onun hak arayışı kısa süre sonra karşılık bulmuş ve ileri gelen devlet adamlarının aralarında bulunduğu kişiler yanında yer alacaklardır. Burada İbn Battûtâ'nın naklettikleri ile dönem kaynaklarının Raziye Begüm'ün yaptığı konuşmaya yönelik değerlendirmelerini de açıklamak gerekmektedir. Battûtâ, Raziye'nin renkli elbise giyerek eski sarayın damından insanlara seslendiğini, onu dinleyenlerin sayısının artmasının ardından Rükneddîn'e yönelik kisas uygulanmasının yerinde olacağını ifade ettiğini kaydetmektedir. Devamında ise Raziye'nin çağrısına uyanların Rükneddîn'i yakaladıklarını ve hemen ardından da verilen emir üzerine öldürüldüğünü nakletmektedir.¹⁵ Döneme ve yaşananlara dair bilgi veren diğer kaynaklar ise Sultan Rükneddîn'in yukarıda yer verilen şehirlerde çıkan isyanları bastırmak için seferde olmasını fırsat bilen Raziye'nin Delhi'de harekete geçtiğini belirtmektedirler. Yine Delhi'ye doğru dönüş yoluna geçen Rükneddîn'in Kilughari civarında yakalanarak tutsak edildiğini ve bir müddet sonra da öldürüldüğünü nakletmektedirler.¹⁶

Bu itibarla Raziye Begüm, hakkını arayan ve kardeşinin haksız yere öldürüldüğünü müdafaa ederek mücadeleye girişen simge bir isimdir. Babası-

¹⁴ İbn Battûtâ, *a.g.e.*, s. 406.

¹⁵ İbn Battûtâ, *a.g.e.*, s. 406.

¹⁶ Cüzcânî, *a.g.e.*, s. 456-457; İsemî, *a.g.e.*, s. 129-132; es-Sihrindî, *a.g.e.*, s. 22-23; Bedâüni, *a.g.e.*, s. 47-48; Esterebâdî, *a.g.e.*, s. 241-242; Herevî, *a.g.e.*, s. 31; Ahmed, *a.g.e.*, s. 189-191; Bayur, *a.g.e.*, s. 282; Konukçu, “a.g.m.”, s. 391; Cöhçe, “a.g.m.”, s. 701; Kortel, *a.g.e.*, s. 257.

nın vefatının ardından kendisine ve diğer kardeşlerine haksızlık yapıldığına dair geliştirdiği ve ortaya koyduğu algı, kısa sürede taraftar bulmuştur ki, bu algı, onu tahta taşımıştır. Cesaretine güvenerek aldığı anlaşılın inisiyatif hali, Rükneddîn'e karşı muhalif olanların da etrafına toplanmasını sağlamıştır. Raziye'nin söylemlerinin içerisinde var olan hususlar, kısa sürede karşılık bulmuşsa da tahta çıktıktan sonra devlet adamlarının görev alanlarına dair yaptığı tayin ve tercihler onun da tahtta çok uzun kalmasının önünde ilk engel olmuştur. Bugünden düne bakıldığında Raziye Begüm'ün etrafında gelişen olaylar ve onlara yönelik geliştirdiği karşı hareketler, tarihi ve kültürel bir derinlik kazanmışsa da sonuçları açısından yeni bir kaotik halin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yine Raziye'nin taht için hak iddia etmesi, Delhi halkı arasında bir karşılık ve anlam bulduysa da hareket kabiliyeti açısından başlangıçta zorlu geçen bir süreç olmuştur. Kendisine haksızlık yapıldığı ve kardeşinin öldürülmesi üzerinden oluşturmaya çalıştığı şuur, Raziye Begüm'ü var kıldığı gibi onu beklediği şekilde tahta da taşımıştır. Bu yönüyle de onun mevcut durumu iyi okuyarak ve planlayarak istediği sonucu elde ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

4. Beytülmal Üzerinden Oluşturulan İmaj ve Sultan Nâsireddin Mahmud Şah

Şemsiler Hanedanı'nda Sultan İl-tutmuş'un yirmi altı yıl süren saltanatının ardından en uzun süre tahtta kalan isim ise oğlu Sultan Nâsireddin Mahmud Şah (1246-1266) olmuştur. On yedi yaşında tahta çıkan Sultan, aldığı kararlar ve devlet idaresinde ortaya koyduğu tavırla kısa sürede halkın beğenisini kazanmıştır. Onun tahtta olduğu dönemde en yakınında bulunan isim, daha sonradan, 1249 yılında, kayınpederi olacak olan Melik Balaban (Sultan Gıyâseddin Balaban) olmuştur. Özellikle idarî ve askerî işlerdeki tecrübesiyle genç yaştaki sultanı yönlendirmiştir. Ancak daha sonra aralarında, Hindu asıllı İmadeddin Reyhan'ın devreye girmesiyle birkaç yıl süren sıkıntılı bir süreç yaşanmıştır. Belli bir müddet sonra devreye giren devlet adamlarının girişimleriyle tarafların arası düzelmiş ve Melik Balaban tekrar eski görevine (vekil-i der) iade edilmiştir. Devlet adamlarına, Hindulara ve Moğollara karşı mücadelelerde bulunan Sultan, gelişmelere yakından müzahir olmuştur. Dönem kaynakları, onun kişisel özelliklerine yer verdikleri pasajlarda dindar ve adil bir padişah olduğu üzerinde durmuşlardır. Sultan'ın adil tutumuna örneklik teşkil eden durumlardan birisi eşi Melike-i Cihan'ın kendisinden bir hizmetçi talep etmesi üzerine yaşanmıştır. Kaynaklar Sultan'ın eşinin ve kendisinin giderlerini hazineye karşılamayı uygun görmediğini, bunun yerine Sultan'ın her yıl iki tane *Kur'an-ı Kerim*'i istinsah ederek bunlardan elde ettiği gelire masraflarını karşıladığını nakletmektedirler. Bu doğrultuda Sultan'ın istinsah işini dahi gizli olarak yaptığını ve kendisinin istinsah ettiğinin bilinmesini istemediğini ve istinsah ettiği nüshaların da rayiç bir bedel üzerinden satışa sunulmasını istediğini kaydetmektedirler.¹⁷

¹⁷ Ziyâeddin Berenî, *Târih-i Fîrûzşahi*, Tash. Mevlevî Seyyid Ahmed Han Sahib, Captain W. Nassau Lees, Kalküta 1862, s. 26; İsemi, *a.g.e.*, s. 156-157; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 252, 263; Bedâüni, *a.g.e.*, s. 63; Herevî, *a.g.e.*, s. 37; Ahmed, *a.g.e.*, s. 232; Cöhçe, "a.g.m.", s. 706.

Bu cümleden olarak Sultan olmasına rağmen sınırlı miktardaki bir parayla idare ettiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda eşi Melike-i Cihan'ın da aynı yaşam tarzı içerisine dâhil olduğu anlaşılma ile birlikte ekmeğini de kendisinin yaptığı nakledilmektedir. Kaynakların hikâye ederek verdikleri malumata göre ekmeğin pişirirken her defasında elinin yandığını ve yorulduğunu, Sultan Nâsireddin'e açtıktan sonra kendilerine bir hizmetçi tutmalarının iyi olacağını söylemiştir. Hizmetçinin giderlerini kendisinin karşılamasının mümkün olmadığını ifade eden Sultan, devlet hazinesinden de bunun için bir harcama yapmasının doğru olmayacağını kaydetmiştir. Eşini ikna edebilmek için ise devlet hazinesinin bütün halkın malı olduğunu ve buradan büyük veya küçük miktarda olacak şekilde bir parayı kendi giderleri için harcamanın doğru olmayacağını beyan etmiştir.¹⁸ Sultan'ın taşıdığı hasletler önemli olmakla birlikte ortaya koymaya çalıştığı devlet teamülü de ayrıca önemli bir husustur. Yine Sultan'ın hayat tarzı olarak kendisini ve eşini hangi tayin ve tercihler içerisinde konumlandığına da delildir. Yine Ortaçağlara dair hazine üzerinden anlatıla gelen hikâyelere Delhi özelinde bir mülâhaza oluşturması bakımından da kıymetli kayıtlardır. Bu itibarla Sultan Nâsireddin'in bu tutumunu kendi aktüalitesi içerisinde ve onun geçmişle kurduğu bağla birlikte anlamak gerekmektedir. Son olarak Sultan'ın hanımına olan mukabelesi, soyut devlet ifadesinin düşüncedeki temel izdüşümünü ortaya koyan ender örneklerden birisi olarak tarihte yer edinmiştir.

5. Yerinde ve Zamanında Adaleti Tecelli Ettiren İsim: Sultan Gıyâsed-dîn Balaban

Sultan Balaban, İl-tutmuş'un saltanat döneminden başlayarak çocuklarının saltanatında da farklı birimlerde görev almıştır. Nihai noktada vekili olarak görev aldığı damadı Sultan Nâsireddin'in ölümünün ardından Delhi tahtını ele geçirmiştir. 1266-1286 yılları arasında yirmi yıl sultanlık yapmıştır. Onun saltanat döneminde Hindular ve Moğollara karşı mücadele ortaya konulmuştur. Saltanat dönemi aynı zamanda idarî ve adli faaliyetlere dönük bazı gelişmelerinde karar bulduğu bir süreç olmuştur. Saltanatına karşı ortaya çıkan isyanları anında ve yerinde bastırabilmiştir ki, bunda onun devlet tecrübesinin ve nihai kararı anında vermesinin etkisi çok büyüktür. Dönem kaynaklarının Balaban özelinde naklettiği kayıtlarda, onun kendi yakınları ile devlet adamlarına dahi, haksızlık karşısında müsamaha göstermediği anlaşılmaktadır. Bu minval üzere devlet adamlarından ser-candârlığını/baş muhafızlığını yapan Melik Barbek'in yanında çalışan temizlik görevlisini suçsuz yere öldürmesi üzerine onun cezalandırılmasını emretmiştir. Melik Barbeg, öldürüleceğine dair kararın çıkmasının ardından Bedâün'da saklanmıştır. Sultan, ordu birliklerini bölgeye sevk ederek adı geçen devlet adamının yakalanmasını istemiştir. Kısa süre sonra bulunduğu yerde sağ olarak ele geçirilen Melik Barbeg, haksız yere öldürdüğü temizlik görevlisinin eşinin gözleri önünde öldürülmüştür.¹⁹

¹⁸ Berenî, *a.g.e.*, s. 26; İsemî, *a.g.e.*, s. 156-157; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 252, 263; Bedâüni, *a.g.e.*, s. 63; Herevî, *a.g.e.*, s. 37; Ahmed, *a.g.e.*, s. 232; Cöhçe, "a.g.m.", s. 706.

¹⁹ Berenî, *a.g.e.*, s. 39-41; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 269-270; Herevî, *a.g.e.*, s. 38; M. Fuad Köprülü, "Balaban", *İA*, c. 2, MEB, İstanbul 1961, s. 267; Ahmed, *a.g.e.*, s. 242-243; Kortel, *a.g.e.*, s. 318-319.

Berenî, Sultan Balaban'a dair nakillerinde, onun hükümdarlığın esası olarak dört hususu belirlediğini kaydetmektedir. Bunların ise İslâmiyet'i korumak ve Allah'ın yasaklarından sakınmak, idaresi altında bulunan yerlerde içkiyi ve her türlü ahlaksızlığı yasaklamak, idarî birimlere inançlı ve Allah korkusu taşıyan kimseleri tayin etmek ve son olarak adaleti sağlamak olduğunu bildirmektedir.²⁰ Bu kayıtlar, Sultan Balaban'ın idarî kademedeki zamanla ortaya çıkan ve kendisinin düstur edindiği doğrular olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar bir nevi onun geliştirdiği tercihler olup, tekabül ettiği nokta ise İslâm medeniyeti olarak tezahür etmiştir. Balaban'ın yukarıda yer verilen ölüm kararı da adaleti devletin temeli olarak gören dinamğin kendisini Delhi'de var kıldığı anlayışa ve farkındalığa da işaret olarak durmaktadır. Burada hükümler inşa etmekten ziyade, uygulanan kısas cezasının varlığı, bireylerin ve dönem toplumunun suça yönelik caydırıcılığını yansıtan bir karar ve onun sonucudur. Bu itibarla kararı veren sultanı ve bunun tatbik edenleri görevini ikmal edenler olarak görmek gerekir. Dolayısıyla devletin idaresi ve inzibatında olduğu gibi kaidelerinin ve nizamının tesis edilmesinde de mevcut gelenekleri ve teamülleri işler kılan Balaban, adalet noktasında da aynı şekilde hareket ederek, toplumu yönetmiştir. Onun din üzerinden gerçekleştirdiği çıkarım, dikkat çekici olmakla birlikte tarihî süreç içerisinde farklı hikâyeler üzerinden nakledile gelen hususlarla da örtüşmektedir. Bu kayıtlardan birisine İbn Haldun, *Mukaddime*'de şu şekilde yer verir:

"Mes'ûdi'nin naklettiğine göre aşağıdaki sözler, Mübezân Behram b. Behrâm'ın 'Baykuş hikâyesi'nde söylemiş olduğu sözlerdendir. Ey hükümdar! Mülkün izzeti sadece şeriat (hukuk, adâlet), Allah'a itaat edip onun rızası için iş görmek ve onun emri ve yasakları dairesinde icraatta bulunmakla gerçekleşir. Şeriatın kıvamı ancak mülk ile mülkün izzeti (devlet işlerini gören) adamlarla, devlet adamlarının kıvamı (para, maaş ve) maldır. Memleketi mamur hale getirmeden başka mal temin etmenin yolu olmadığı gibi adalet olmadan da memleketi imar etmenin çaresi mevcut değildir. Adâlet, halk arasına konulmuş bir terazidir. Bu teraziyi Allah koymuş, hükümdarı da ona kayyum ve nezaretçi tayin etmiştir. Nuşirevan'ın aynı manaya gelen sözlerinden: Mülk ve devlet ordu ile ordu (para, iktisat ve) malla, mal haraçla, haraç (vergi) memleketin imar edilmesiyle, memleketin mamur hale getirilmesi adaletle, adalet devlet adamlarının (ve memurların) islah edilmeleriyle, devlet memurlarının (ummâl) islah edilmeleri vezirlerin istikâmet sahibi (doğru ve dürüst şahıslar) olmalarıyla olur. Bütün bunların başı ve esası da hükümdarın, raiyyenin halini bizzat araştırması ve halkı tedip etmeye muktedir olması ile kabil olur. Hükümdar böyle olursa raiyyeye malik ve hâkim olur, onun memlûku ve mahkûmu olmaz."²¹

²⁰ Berenî, *a.g.e.*, s. 41-43.

²¹ Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 206.

Sultan Balaban'ın adalet ve hak noktasındaki ince çizgilerinden birisine dair önemli kayıtlardan bir diğeri de Sultan İl-tutmuş döneminde askerî hizmetlerine karşılık kendilerine verilen iktâ arazilerini ellerinde tutan yaşlı emirlere dönük olmuştur. Bu minval üzere 1271'de Lahor civarına sefer düzenledikten sonra Delhi'ye dönen Sultan'a ordunun durumu hakkında rapor edilen hususlardan birisi de yaşlı emirlerin iktalı arazileri uhdelerinde tutmalarına rağmen beklenen askerî yükümlülükleri yerine getirmedikleri gibi bu durumun ortaya çıkmaması için askerî meselelerin görüşüldüğü ve karara bağlandığı divan-ı arz kurumuna rüşvet verdikleri ve böylelikle de evlerinde oturarak iktadâr olarak statülerini devam ettirdikleri rapor edilmiştir. Bunun üzerine gelişmelere yakından müzahir olarak Sultan, etraflı bir şekilde incelemenin yapılabilmesi için İl-tutmuş döneminde iktâ verilenlerin kayıtlarının tutulduğu defterleri huzuruna istemiştir. Yapılan ilk inceleme neticesinde Ganj ve Cemne Nehirlerinin arasındaki bölgeyi kapsayan Düab bölgesi ile civarında bulunan köylerde iki bin civarında süvarinin kayıtlı olduğu görülmüştür. Ön incelemenin ardından ayrıntılı bir inceleme yapılmasını isteyen Sultan, defterlerde kayıtlı olan süvarilerden bir kısmının hayatını kaybetmesine rağmen iktâ arazisinin çocukları tarafından devam ettirildiğini görmüştür. Yine seferlere katılamayacak şekilde yaşlı olmasına rağmen bazı kimselerin de o dönemlerden itibaren uhdelerindeki araziler üzerinde varlıklarını sürdürdüklerini tespit etmiştir.²²

Bu cümleden olarak meselenin çok etraflı olduğunu gören Sultan, iktalı arazilerin mevcut şekilde işleminin doğru olmayacağına karar vermiş ve üç ayrı şekilde iktalı arazilerin sürdürülmesini emretmiştir. Sultan'ın daha adil olacağından hareketle belirlediği yeni düzenlemeye göre iktalı arazileri ellerinde bulunduran yaşlı emirler ile gazilere 40-50 tenge arasında değişen miktarda maaş bağlanmasının isabetli olacağını kaydetmiştir. Hemen ardından ikinci grupta yer alacaklar için ise ki, bunların orta ve genç yaşta olan iktâ sahipleri olduğunu göz önünde bulundurarak maaşlarının gösterecekleri kapasitelere göre, köylerin iktâ olarak verilmesini kararlaştırmıştır. Akabinde de ikinci grupta yer alanların ihtiyaçlarını divandan talep etmelerini emretmiştir. Sultan, üçüncü grup içerisinde yer alan yetim çocuklar ile dul kadınların uhdelerinde bulunan arazilerden elde ettikleri yeterli miktarda mahsulü köylerden almalarına onay vermiştir. İhtiyaçları nispetinde aldıkları mahsulün geriye kalan kısmının ise divana ulaştırılmasının yerinde olacağını bildirmiştir. Sultan Balaban, aldığı kararı uygulamakta kararlı olmasına rağmen devlet adamlarından Melikü'l-ümerâ Fahreddin Kutvâl'in devreye girmesi üzerine vazgeçmek durumunda kalmıştır. Adı geçen devlet adamı, Sultan'ın huzuruna çıktıktan sonra almayı düşündüğü kararların, özellikle yaşlı emirlerin uhdesinde bulunan iktalı arazilerin onları sıkıntıya sevk edeceğini beyan etmiştir. Konuşmasının ilerleyen kısmında Sultan'ın tasarrufta bulunduğu

²² Berenî, *a.g.e.*, s. 59-64; es-Sihriñdi, *a.g.e.*, s. 40; Bedâüñi, *a.g.e.*, s. 89; Herevî, *a.g.e.*, s. 41-42; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 275-276; Köprülü, "Balaban", s. 265; Ahmed, *a.g.e.*, s. 255; Bayur, *a.g.e.*, s. 297; Konukçu, "a.g.m.", s. 409; Cöhçe, "a.g.m.", s. 707; Kortel, *a.g.e.*, s. 331-332.

kararın devlete uzun yıllar hizmeti geçenlerle alakalı kısmının yeniden gözden geçirmesini istemiştir. Bunun üzerine Sultan, yaşlı emirlerle alakalı kararını yürürlüğe koymamıştır.²³

Nakledilen bu hususlar etrafında bakıldığında, siyasî ve idarî açıdan yönetilmesi zor bir coğrafya olan Kuzey Hindistan, İl-tutmuş sonrası sağlanamayan istikrarın ardından zor bir sürece girmiştir. Bu zor süreç siyasî, idarî ve askerî açılardan olduğu kadar insanların ve devletin hakkını korumak noktasında da yer yer sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Balaban bu durumu gerek vekilliği gerekse de sultanlığı döneminde yakından takip etmiştir. İktalı araziler üzerinde tespit ettiği durum doğrudan hazineyi ve askerî işleyiş ile ziraî üretimi etkileyen bir duruma parmak basmak şeklinde tezahür etmiştir. Sorunu tespit etmek, uygun kararları belirlemek ve tatbik etmek şeklinde belirlediği durum, bir kesim açısından yeni bir mağduriyetin önünü açacağı için ilgili kararını yürürlüğe koymaktan geri durmuştur. Bu yönüyle adli olarak alacağı bir kararın idarî, askerî ve ziraî açıdan doğuracağı yeni sorunları göz önüne alarak belirlediği kararını icra etmekten uzak durmuş olması ihtimal dâhilindedir. Bu itibarla Balaban özelindeki nakillerden hareketle adalet bağlamında, pek çok anlamı devşirmek mümkündür. Mevcut durumu belgeler üzerinden görmek istemesi dikkatli bir karar alma sürecinde ve tecrübesinde olduğuna delildir. Durumu tespit edilenlerle alakalı bütüncül bir karar almaktan ziyade farklı grupların durumlarını göz önünde bulundurması devlet tecrübesinin varlığını ortaya koymaktadır. Yine kararın icrasından önce devlet adamlarının sözlerine değer vermesi, adli açıdan insanların rızasının arandığını göstermektedir. Kısacası ikta özelinde yaşanan bu durum, Orta Çağlarda yaygın şekilde görülen bir durumun Delhi’de yaşanan bir tezahürüdür. Bütün bunların hepsi birlikte düşünüldüğünde birbirinin içerisine girmiş ve bağlaşıklık hale gelmiş yapıların devlet ve adalet içerisindeki durumunu Aristo’dan naklen İbn Haldun şu şekilde verir:

“...Aristo’nun, garip bir daireye yerleştirdiği bu cümlelerin en önemlisi şu sözüdür: Dünya bir bahçedir, bunun duvarı devlettir. Devlet bir sultandır (authority, iktidar), sünnet (töre) bununla yaşar. Sünnet siyasettir, bu siyaseti hükümdar yürütür. Hükümdar bir nizamdır (nâzımdır). Ordu onu takviye eder. Ordu bir yardımcı ve destektir, mal ve para onun teminatıdır. Mal rızıktır, onu raiyye derler ve toplar. Raiyye kuldur, onu adalet korur. Adalet, kendisiyle ülfet edilen ve sayesinde dünyanın kaim olduğu bir şeydir ve dünya bir bahçedir. Bundan sonra (görüldüğü gibi Aristo’ya ait) sözler, tekrar baş tarafa dönmektedir. Sekiz cümleden meydana gelen bu hükemi ve siyasî sözler yekdiğeri ile irtibatlıdır. Son tarafları baş taraflara dönüşmektedir. Bu suretle baş tarafı belli olmayan bir daire biçiminde birbirine bitişmektedir.”²⁴

²³ Berenî, *a.g.e.*, s. 59-64; es-Sihriñdî, *a.g.e.*, s. 40; Bedâüñî, *a.g.e.*, s. 89; Herevî, *a.g.e.*, s. 41-42; Esterebâdî, *a.g.e.*, s. 275-276; Köprülü, “Balaban”, s. 265; Ahmed, *a.g.e.*, s. 255; Bayur, *a.g.e.*, s. 297; Konukçu, “a.g.m.”, s. 409; Cöhçe, “a.g.m.”, s. 707; Kortel, *a.g.e.*, s. 331-332.

²⁴ İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 206-207.

Bu nakillerin Türk-İslâm medeniyeti bağlamındaki kayıtlarına yer veren eserlerden birisi olan Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacip, dört²⁵ temel üzerine kurduğunu ifade ettiği eserinde, adaleti ilk sırada konumlandırır ve onun doğruluk üzerine olduğunu kaydeder. Müellif, adaleti Kün-Toğdı adını verdiği gibi onu hükümdar yerine koymaktadır. Hükümdar ile vezirin konuşması sırasında hükümdarın adaletin vasıflarını vezire söylediğini ifade etmektedir. Gümüş tahtın üç ayak üzerinde durması üzerinden nakledilen kısımda; hükümdar üç ayaklı olan hiçbir şeyin yan yatmayacağını ve her daim düz ve doğru duracağını beyan ettikten sonra hükümdarlık makamının da aynı şekilde doğruluk üzere olduğunu kaydetmektedir. Aksi durumun ortaya çıkması halinde ise yan yatan bir şeyde olduğu gibi hükümdarın da doğruluktan ayrılması durumunda kıyametin kopacağını belirtmektedir. Nakillerin devamında hükümdar, vezire önüne gelen işleri doğruluk ile hallettiğini, bey ile halk ayırmasına girmeden işleri çözüme kavuşturduğunu nakletmektedir. Elinde bulunan ve sembolik bir değeri olan bıçak yardımıyla makama hakkını aramak için gelenlerin işlerini çok fazla uzatmadan hallettiğini diğer elinde bulunan şekerin de sembolik açıdan taşıdığı bir önemin olduğuna işaret etmektedir. Mağdur veya mazlum olarak kapısına gelen insanların adaleti bulması gerektiğini ifade etmektedir.²⁶ Önemli çıkarımlar sunan eser, devamlı ve ebedî bir beyliğin gerçekleşebilmesi için de adaletten ayrılmamanın ve halk üzerindeki zulmün kaldırılmasının ana ilke olduğunu beyan etmektedir.²⁷

6. Saltanat ve Hâkimiyet Çizgisinde Adil Davranan İsim ve Sultan Celâleddin Fîrûz Şah Halacı

Sultan Celâleddin, 1290'da tahta çıkmadan önce Balabanlı Hanedanı'nda görev almış devlet adamlarından birisidir. Adı geçen hanedanın Sultan Balaban sonrası karşı karşıya kaldığı durumun ardından bazı devlet adamlarının desteğiyle tahta çıkmıştır. Onun saltanat dönemi de Moğollar, Hindular ve bazı beylerin isyan girişimlerine karşılık vermek şeklinde geçmiştir. Burada bu durumlardan ziyade dönemin önemli dervişlerinden birisi olan Seydi Müvelleh²⁸ etrafında gelişen olaylar ve onunla beraber divân-ı mezâlimde muha-

²⁵ "Bunlar biri adalet olup doğruluk üzerinedir; ikincisi devlet olup, saadet ve ikbâl demektir. Üçüncüsü akıl olup, ululuk ifade eder; dördüncüsü ise kanaat ve afiyettir." Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, TTK, Ankara 2003, s. 8.

²⁶ Has Hacib, *a.g.e.*, s. 39-40.

²⁷ Has Hacib, *a.g.e.*, s. 63.

²⁸ "Seydi Müvelleh, Sultan Balaban'ın saltanatının hemen başında Delhi'ye gelmiş bir derviş idi. Sahra yakınında kurduğu hankahında halkı kendisine çekiyordu. Kısa sürede onun etrafına pek çok insan toplandı. Bunlar arasında Sultan Celâleddin'in Han-ı Hanan unvanını taşıyan büyük oğlu İhtiyâreddin de vardı. Yine büyük kadılar arasında yer alan Kadı Celâleddin Kaşani de hafta iki üç gece şeyhin hankahında kalmaktaydı. Seydi Mevla, Kadı Celâleddin ile yalnız kaldıkları sırada Sultan Balaban neslinin, bu dönemde hakir düşürüldüklerini ileri sürerek, fitne çıkarmaya çalıştı. Yaptıkları plan üzere Sultan Celâleddin'i tahttan indirdikten sonra Seydi Mevla'yı halife ilan edip, Sultan Nâsireddin'in kızıyla nikâhlayacaklardı. Kadı Celâleddin ise "Kadı Han" unvanını alarak Multan ıktasından sorumlu olacaktı. Bu plana dâhil olan emirler, melikler ve diğer kimselere de bazı vaatlerde bulunmuşlardı. Çıkarılmak istenilen fitneden haberdar olan Sultan Celâleddin, Seydi Mevla ile beraber hareket edenlerin hepsinin tutuklanmasını istedi." Bilal Koç, "Delhi Türk Sultanlığında Bir Derviş: Seydi Müvelleh ve Faaliyetleri Üzerine", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 22 (4), İzmir 2020, s. 1679-1700.

keme edilenlerin durumu ele alınmıştır. Seydi Müvelleh ve etrafında toplanan bazı kimselerin Balaban Hanedanı'nı yeniden kurmak için harekete geçtikleri Sultan Celâleddin'e bildirilince, duruma el koymuş ve adı geçen dervişle birlikte hareket edenlerin hepsinin tutsak edilmesini emretmiştir. O esnada Delhi'de bulunan Seydi Müvelleh ve beraberindekiler kısa sürede tutsak edilmişler ve birkaç gün içinde geniş bir meydanda halka açık olan bir yargılama yapılmıştır.²⁹ Sultan Celâleddin, adil bir yargılama yapmak için Haydarî dervişlerinin de aralarında bulunduğu din adamlarının muhakeme sırasında hazır bulundurulmalarını emretmiştir. Yargılamanın başladığı sırada Sultan'ın oğlu Erkli Han, sebebi kaynaklarda açıkça belirtilmeyen bir nedenden dolayı Seydi Müvelleh'in bulunduğu kısma doğru bir filin hızlı şekilde koşturulmasını istemiştir. Yapılan planın ardından Seydi Müvelleh öldürülmüştür.³⁰

Sultan'ın kurduğu mahkeme, etraflı bir sorgulamanın yapılacağına delil olmakla birlikte, Divân-ı Mezâlîm'in toplanacağı gün Haydarî şeyhlerinin hazır bulunmasını istemesi ise olayı etraflıca öğrenmek istemesinin sonucu olarak durmaktadır. Burada saltanata karşı geliştirilmesinden şüphelenilen bir durumun yanı sıra bir inanç akidesine mensup olan (müvellehlilik) bir dervişin ve etrafında toplananların şüphelenilen durumla alakalı önderlik ettiklerine dair iddialar, yönetim sarayında ciddi bir yankı uyandırmıştır. Yargılama sırasında Seydi Müvelleh ile birlikte yargılanan Kadı Celâleddin ile diğer bazı ileri gelenlerin ya mallarına el konulmasına ya sürgün edilmelerine ya da sadece görevden el çektirilmelerine dair karar verilmiştir. Bu kararlardan hareketle Sultan Celâleddin'in yargılama sırasında öldürülmeseydi Seydi Müvelleh ile alakalı kararının da benzer şekilde olacağı bir ihtimal olarak durmaktadır. Burada açıklığa kavuşturulması gereken durum ise Erkli Han'ın neden adı geçen dervişin öldürülmesine müdahil olduğudur ki, bununla alakalı kaynakların sunduğu bir saptama yoktur. Yine dervişin ölümünün ardından onun ölümüne sebep olanlarla alakalı Sultan'ın neler yaptığına dair de bir kayıt yoktur. Sultan Celâleddin, gelişen durum karşısında mesuliyetinin gereği olarak *Divân-ı Mezâlîm*'i kurup, sorunu bir bütünlük içerisinde münakaşa ve müzakere etmek istemişse de bunu tam olarak başaramamıştır.

7. Reayanın Hakkını Gözeten Sultan: Sultan Alâeddin Muhammed Halacî

Sultan Alâeddin Muhammed Halacî (1296-1316), İl-tutmuş, Nâsireddin Mahmud Şah ve Gıyâseddin Balaban gibi Delhi tahtında uzun süreli kalan bir hükümdardır. Onun dönemi de Çağataylılar ve Hindularla yoğun mücadelelerin yaşandığı bir devre olmuştur. Özellikle Orta ve Güney Hindistan'a kadar uzanan bölgede Hindulara karşı yoğun mücadele verilmiştir. Burada onun bu faaliyetlerinden ziyade dönem kaynaklarının naklettikleri önemli yönlerinden

²⁹ Berenî, *a.g.e.*, s. 208-212; İsemî, *a.g.e.*, s. 215-217; es-Sihri, *a.g.e.*, s. 65-67; Herevî, *a.g.e.*, s. 62; Bedâüni, *a.g.e.*, s. 117-119; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 328-333; M. Fuad Köprülü, "Firûz Şâh Halacî", *İA*, c. 4, MEB, İstanbul 1964, s. 665; Lal, Kishori Saran, *History of Khaljis (AD 1290-1320)*, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., New-Delhi 1980, s. 23-27; Konukçu, "a.g.m.", s. 418; Cöhçe, "a.g.m.", s. 710.

³⁰ Berenî, *a.g.e.*, s. 208-212.

birisi olan adaletli tutumu üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda bakıldığında Sultan Alâeddin, halkın bütün kesimlerinin adil bir şekilde idare edilmesini temel ilke belirlemiştir. Tahta çıkmasının hemen ardından Delhi pazarlarının (tahıl, kumaş, at ve köle pazarlarını) iç içe olmasını yasaklamış ve ayrı ayrı yerler belirlenmesini istemiştir. Halkın tahıl pazarında alış-veriş yaparken yüksek fiyat üzerinden ürün almasının ve esnafın da bu şekilde satış yapmasının önüne geçmek için narh uygulamasını (sabit fiyat uygulaması) başlatmıştır. Yine olağanüstü durumlar zuhur ettiğinde de (kuraklık ve kıtlık hali) belirlenen fiyatların değiştirilmemesini istemiştir. Satışa sunulan ürünlerin talebi karşılayamaması durumunda ise devlet ambarlarının açılmasını emrederek olağan satış sirkülasyonunun devamını sağlamıştır. Ürünlerin kalitesi, değeri ve miktarı üzerinde kontrolü sağlamak için birbirini kontrol edecek şekilde görevliler de (pazar başmüfettişi/şihne, denetçi, istihbarat görevlileri gibi) tayin edilmiştir. Halkın belirlenen fiyatların üzerinde satışa sunulacak ürünler karşısında ezilmemesi için tüccarlar üzerinde caydırıcılığı sağlayacak tedbirler (ürünlere el koyma, tezgâhını belirli süre kapatma gibi) de alınmıştır. İhtikârlık (stokçuluk yapma) durumuna fırsat verilmemesi için de fazla ürünün elden çıkarılması sağlanmıştır.³¹

Tahıl ürünleri üzerinden nakledilen bu malumat, zirai faaliyetleri, üretimi, ürünün pazara ulaşması, satışa sunulması şeklinde bir nakli ortaya koymakla birlikte bir taraftan da onun nasıl ve ne şekilde arz edileceğine dair belirlenen siyaseti ortaya koymaktadır. Bu yönüyle temelinde adil bir idari düzeni sağlamaya çalışan Sultan'ın yüklendiği misyonun gereği olarak halkını her türlü haksızlığa ve aldatmacaya karşı koruma politikası olarak gelişen bir yaklaşım olmuştur. Yine Delhi'ye getirilen kumaşların da satışa sunulması için yeni bir alan belirleyip, burada tüccarların satışına imkân tanımıştır. Adil Saray adı altında faaliyet gösteren kumaş pazarına getirilen kumaş türlerinin her birisi için fiyat belirlenmiş ve bu fiyat üzerinden tüccarların satış yapmaları sağlanmıştır.³² Benzer şekilde atlar için de cinslerine göre fiyatlar belirlenmiştir. Atların Delhi'deki at tüccarlarına doğrudan satılması yerine at pazarında satışa çıkarılması zorunlu hale getirilmiştir. Bu itibarla hem fiyat artışının önüne geçilmiş hem de atların kayıtları tutulmuştur. Ayrıca Delhi pazarına getirilen köle ve cariye için de belirli fiyat tarifeleri uygulanmıştır.³³

Dönem gelişmelerine ve hanedanın sorunlarına yakından nüfuz etmeye çalışan Sultan Alâeddin, sıkı ve yerinde tedbirler olarak nakledilen uygu-

³¹ Emir Hüsrev Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütûh*, Tash. Muhammed Vahid Mirza, National Book Foundation of Pakistan 1976, s. 21-22; Berenî, *a.g.e.*, s. 304-308, 318-319; İbn Battûtâ, *a.g.e.*, s. 413; Herevî, *a.g.e.*, s. 78-80; Esterebâdî, *a.g.e.*, s. 382-384, 387; M. Fuad Köprülü, "Alâeddin Halaci", *İA*, c. 1, MEB, İstanbul 1946, s. 280-281; Cöhçe, "a.g.m.", s. 713; a.y., "Kalaç Sultanlığı", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (25-28 Haziran 2007)*, TTK, Ankara 2008, s. 85; Bilal Koç, "Türk Hanedanı'nın Delhi Pazarındaki Denge-Denetim Sistemi: Sultan Alaeddin Muhammed Halaci Örneği", *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. I, Kırşehir, s. 1116-1118.

³² Dihlevî, *a.g.e.*, s. 21-22; Berenî, *a.g.e.*, s. 309-312; Herevî, *a.g.e.*, s. 79-80; Esterebâdî, *a.g.e.*, s. 384-385; Lal, *a.g.e.*, s. 208; Koç, "Türk Hanedanı...", s. 120-123.

³³ Berenî, *a.g.e.*, s. 310, 313-315; Esterebâdî, *a.g.e.*, s. 385-388; Koç, "Türk Hanedanı...", s. 123-129.

lamalarıyla devleti önemli bir güç haline getirmeyi bilmiştir. Bu yönüyle o kısaca yukarıda yer verilen politikalarından hareketle adil düzeni sağlamak için bütün güçleri ve grupları uyumlu bir halde idareye etmeye çalışmıştır. Dönem kaynaklarının ortaya koyduğu nakiller, Sultan Alâeddin'in bir imaj/ideal hükümdar tipi oluşturma çabasını aksettirmektedir ki, karşısına çıkması muhtemel muhalif girişimlere rağmen haksız rekabeti ve orantısız şekilde servet biriktirmeyi önlemeyi bilmiştir. Haksız kazanç elde etme girişimlerini sabit fiyat uygulamasıyla ve görevliler kanalıyla dengelemeye çalışarak etkisi uzun yıllar devam edecek olan bir uygulamanın önünü açmıştır ki, Firûz Şah Tuğluk (1351-1388) benzer uygulamalarla düzeni sürdürmeye çalışmıştır. Bunların hepsi birlikte düşünüldüğünde Delhi halkının tamamının faydasına olacak şekilde bir uygulamalar zinciri olmuştur. Bu yönüyle Sultan'ın uygulamalarına tarihi bir mana kazandırmıştır ki, herkesin hakkına razı olması, haksızlık yapmaması ve haksız kazanç üzerinden gelir elde etmemesi hedeflenmişse de bu sadece Sultan'ın dönemiyle sınırlı kalacak ve oğlu Kutbeddin bunu devam ettiremeyecektir. Sultan'ın politikaları zamanı ve sonrası için bir farkındalık oluşmasına imkân vermişse de bazı kesimler (Hindu köylerinde bulunan yerel Hindu idareciler) için huzursuzluk yaratabilmiştir. Dolayısıyla adaleti ve hakkı sağlamak ve yerine getirmek kolay olmamıştır ki her grubun ve sınıfın farklı taleplerini tam olarak karşılamak mümkün olmamıştır.

Burada Sultan Alâeddin üzerinden yer verilen politikaların arka planını daha iyi anlamak için dönem müelliflerinden Berenî'nin *Fetâvâ-yı Cihandâri* adlı siyasetname türündeki eserinde adaletle alakalı naklettiği kayıtlara yer vermek yerinde olacaktır. Berenî, "adaletin din için, din için de adaletin lazım olduğunu" kaydettikten sonra insanların bütün işlerinde bunun önemli olduğunu belirtmektedir. Hatta müellif, adaletin bir terazi olduğu üzerinden geliştirdiği yaklaşımında ise güçlü'nün-zayıfın karşısında ve dahi aralarındaki işlerin hayır veya şer olsun belirleyicisinin adalet olacağını kaydetmektedir. Yine müslim-gayrimüslim, âlim-cahil, akıllı-deli, köylü-şehirli, ev sahibi-misafir, doğru-yanlış, amir-memur, genç-yaşlı gibi durumlardan kaynaklanan konularda da adaletin bir terazi gibi, ilişkilerin seyrini belirlediğini nakletmektedir. Dolayısıyla bu şekilde haklılık ile haksızlığın ortaya çıktığını ve benzer durumlar karşısında halk arasında adaletin kalıcı bir özellik göstermesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu yönüyle dinin ve adaletin toplumlar arasında belirleyiciliği ve dahi caydırıcılığına atıfta bulunan müellif, önceki ve sonraki ilim adamlarının hepsinin üzerinde mutabık kaldığı hususun "dinin ve adaletin aynı anneden meydana gelen iki unsur olduğunu" belirttiklerini vermektedir.³⁴

Sonuç

Orta Çağlarda adalet dairesi etrafındaki uygulamaların hepsine birlikte bakıldığında, bir dönemin ve tarihin varlığını ortaya koymakla birlikte süregelen bir geleneği de aksettirmektedirler. Yine devletin tayin ve tercihini,

³⁴ Berenî, *Fetâvâ...*, s. 66.

kişilerin adalet karşısında takındıkları tutumu ve dahi mülhazaları ortaya koymaktadır. Genel idare düzeninin ötesinde adaletle ayrı bir anlam yüklediği nakledilen İl-tutmuş imajı, haksızlığın karşısında bir kalkan olarak duran hükümdarın varlığını göstermektedir. Delhi Türk Sultanlığı'nda hitap edilen toplum, genel itibariyle Müslümanlardan oluştuğu için toplumu ayakta tutan hukuk ilkelerinin dinden ve gelenekten beslendiği görülmektedir. Bu itibarla yukarıda yer verildiği şekliyle eşinin, sonucu maddi gelire dayanan talebini reddeden Sultan Nâsireddin örneğinden de görüleceği üzere, adalet anlayışının hak ve hukuk çerçevesinde bakıldığında İslâm geleneğinin bir yansıması olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer şekliyle zihninde oluşan büyük adalet anlayışını ve idealini Halife Ömer ile dolduran İl-tutmuş örneği vardır.

Devletin istikametini belirleyen yönlerden birisi olarak da önem arz eden adalet dairesinin mahiyeti burada aksettirilen olaylardan da net görülmektedir. Tarihçi açısından özellikle dışarıdan bakıldığında ayrıntı bir mesele olarak görülen adalet, döneme ve devlete dair verilen bilgilere bazı konularda cevap oluşturmaktadır. Burada yer verildiği şekliyle bir dönemin ve coğrafyanın yönetilen-yöneten çizgisindeki karşılıklı temayülleri arz eden bir alan olması buna delildir. Yine dönem açısından yer verilen bütün bu hususların tamamlayıcısı olarak hukuk ve adalet çizgisi, önemli saptamalar yapmaya imkân vermiştir. Bu itibarla İslâmiyet'in ve Türk töresinin idarede merkeze ve devletin temeline konumlandığı adalet, bir anlayış ve tezahür olgusu olduğu kadar muhakeme ve mütalaa süreciyle de hükümdara cesaret kazandıran bir alan olmuştur. Bu doğrultuda zor bir mesuliyet alanı olarak duran adalet, Delhi Sultanlarını da yer yer zorlamıştır ki, saltanatına karşı gelişen isyan halinde verilmesi muhtemel cezayı tatbik etmeye zorlanan Sultan Celâleddin, devlet adamlarının münazara ve münakaşalarının ardından, geçmişe ve birlikteliğe dayanan ruh çizgisinden bahisler açarak ağır şekilde cezalandırmayı öteleyebilmiştir. Devlet adamlarını hizaya getirmek ve kanunlar çerçevesinde tutmak isteyen Sultan Alâeddin örneği ise Delhi Türk Sultanlığı'ndaki en sert örnek olarak durmaktadır. Kanun dışı uygulamaların saraydan başlayarak çarşı pazara kadar ulaşacağı düşüncesinden hareketle sert cezalandırmaların en yoğun şekilde uygulandığı görülmektedir. Tahtta oldukça muktedir bir hükümdar olarak durduğu kaydedilen Alâeddin, siyasi ve askerî bakımlardan elde ettiği başarılarının verdiği cesaretle aldığı adli kararlarda da kesin sonuçlar elde etmeye çalışmıştır.

Muhakeme esnasında mevcut bilgilerin yanı sıra, isnat edilen suçlar çerçevesinde sultanların etraflı bilgilere de ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Yargılamalar sırasında önceden benzer suçlar karşısında ne gibi cezalar verildiğinin de araştırıldığı görülmektedir. Yargılamaya müspet tesirlerin etki etmesi bakımından dinî telkinlere de yer verildiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla da medeniyet noktasında uzun boylu bir arka plan kurulmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde kültürel unsurlardan yana da bir tercih geliştirilmiştir. Aybek'in adalet çizgisinde belirlediği vergi oranı ile İl-tutmuş'un gece so-

kaklarda dolaşması ve dahi Alâeddîn'in kurduğu idarî düzen hep birlikte düşünüldüğünde bu arka plan daha iyi anlaşılacaktır. Yine adli meseleler karşısında nitelikli bir soruşturmanın ve yargılamanın yapıldığını söylemek mümkündür.

Toplumsal dengeyi sağlamaya çalışan sultanlar sıkı güvenlik tedbirlerinin yanı sıra ağır suçlara karşı da müsamaha göstermemişlerdir. Dönem kaynaklarında nakledilen adli gelişmeler, mahdut olmakla birlikte keyfiyet bildirmek bakımından kıymetlidir ki, Balaban faslında yer verildiği şekliyle uygulanan kıyas bu bağlamdaki önemli kayıtlardandır. Sultan Alâeddîn dönemi gelişmelerinin mahiyetinden de anlaşılacağı vechle adaletle temayüz ettiği görülmektedir ki, saltanatını adalete vasıta kıldığı anlaşılacaktır.

Adalet kavramı ve ilkelerinin soyut ve nazari mana ve mefhumunun ötesinde burada görüleceği üzere hükümdarlar ve olaylar üzerinden tarihçilerin tespiti ile ete kemiğe bürünmüştür. Türk-İslâm devlet anlayışının merkez kavramı, bu itibarla ortaya konmak suretiyle bunun bir idealize etme çabasından ziyade bir varoluş durumunun teşhisi olarak görülmesi gerektiği de sonuç olarak not edilmelidir. Bu itibarla gelenek, sünnet ve töre olarak anlatıla gelen normlar, devlet ve toplum hayatındaki belirleyici noktalardan birisi olmuştur. Sorunlar karşısında çözümün nasıl ve ne şekilde konumlandırılacağına dair hususlar, bazı durumlarda sözlü gelenekten de kaynağını alabilmiştir ki, Delhi Türk Sultanlığı'nda da bunun örnekleri mevcuttur. Hükümdarlık makamının kendilerine yüklediği misyonla hareket eden Aybek ve İl-tutmuş'un Hz. Ömer'in adalet anlayışı üzerinden buldukları güçlü referanslar onları da çağlarının ötesine taşıyan yönler olmuştur. Kültür ve medeniyet dairesi içerisinde zikredile gelen ve idealize edilen -adil tutum- Sultan Nâsireddîn'in şahsında bir farkındalık oluşmasına ve görevini layıkıyla icra eden bir idareci pozisyonunu ortaya koymuştur. Bütün bu kayıtlar, hükümdarların devleti ve toplumu idare etmede gördükleri temel noktanın adalet olduğunu yansıtmaktadır.

Kaynaklar

AHMED, M. Aziz: *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, Tercüman 1000 Temel Eser, İstanbul 1975.

BAYUR, Yusuf Hikmet: *Hindistan Tarihi*, TTK, Ankara 1987.

BEDÂÛNÎ, Abdülkadir: *Müntehâbü't-Tevârîh*, Tash. Mevlevî Ahmed Ali Sahib, Mukd. Tevfik H. Subhanî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1380.

BERENÎ, Ziyâeddîn: *Târîh-i Firûzshâhî*, Tash. Mevlevî Seyyid Ahmed Han Sahib, Captain W. Nassau Lees, Kalkûta 1862.

_____ : *Fetâvâ-yı Cihândârî*, Tash. Ali Muhammed Gitifirûz, Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şurâ-yı İslâmî, Tahran 1972.

CÖHÇE, Salim: "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

_____ : “Kalaç Sultanlığı”, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (25-28 Haziran 2007)*, TTK, Ankara 2008.

CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc: *Tabâkât-ı Nâsirî*, Tash. Abdülhey Habibi, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1389.

DİHLEVÎ, Emir Hüsrev: *Hazâ'inü'l-Fütüh*, Tash. Muhammed Vahid Mirza, National Book Foundation of Pakistan 1976.

ES-SİHRİNDÎ, Yahya b. Ahmed b. Abdullah: *Târîh-i Mübârekşâhî*, Tash. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1391.

ESTERÂBÂDÎ, Muhammed Kâsım Hinduşâh: *Târîh-i Fırîşte*, Tash. Muhammed Rıza Nâsirî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1387.

HAS HACİB, Yusuf: *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, TTK, Ankara 2003.

HEREVÎ, Mevlânâ Nizâmeddin Ahmed b. Muhammed Mukîm: *Tabâkât-ı Ekberî*, By De Calcutta, Calcutta 1929.

İBN BATTÛTA, Ebû Abdullah Muhammed: *İbn Battûtâ Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2005.

İBN HALDUN, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî: *Mukaddîme*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.

İSEMÎ, Hâce Abdülmelik: *Fütûhu's-Selâtin*, Neşr. AS Usha & BA, Junior Lecturer in Persian (University of Madras), Madras 1948.

KOÇ, Bilal: “Türk Hanedanı'nın Delhi Pazarındaki Denge-Denetim Sistemi: Sultan Alaeddin Muhammed Halaci Örneği”, *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. 1, Kırşehir 2018.

_____ : “Delhi Türk Sultanlığı”, *Ortak Türk Tarihi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2019.

_____ : “Delhi Türk Sultanlığında Bir Derviş: Seydî Müvelleh ve Faaliyetleri Üzerine”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 22 (4), İzmir 2020.

KONUĞU, Enver: “Hindistan'daki Türk Devletleri”, *DGBİT*, c. 9, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.

KORTEL, S. Haluk: *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK, Ankara 2006.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad: “Alâeddin Halaci”, *İA*, c. 1, MEB, İstanbul 1946.

_____ : “Aybek”, *İA*, c. 1, MEB, İstanbul 1961.

_____ : “Balaban”, *İA*, c. 2, MEB, İstanbul 1961.

_____ : “Fîrûz Şâh Halaci”, *İA*, c. 4, MEB, İstanbul 1964.

LAL, K. Saran: *History of Khaljis (AD 1290-1320)*, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., New-Delhi 1980.

MÜBÂREKŞÂH, Muhammed b. Mansur b. Sadi: *Târîh-i Fahreddîn Mübârekşâh*, Tash. Edward Denison Ross, Royal Asiatic Society, London 1927.

NİZAMÎ, Taceddîn Hasan: *Tâcü'l-Meâsir*, Tash. Seyyid Emir Hasan Abidi, New-Delhi 1387.

Extended Abstract

Looking At The Practices Of Turkish Sultans In India Around The Foundation Of The Justice Department

One of the ways to best understand and reveal the history and administration of a state in the Middle Ages is the justice system. This system also offers strong references to the state's practices. Especially the mission imposed by the state or the dynasty to the ruler becomes evident with many symbolic examples when the office of justice is mentioned. Justice, has been considered indispensable in the Turkish Sultanate of Delhi to keep the ruler, state administrators and the people within the law in all compulsory situations and conditions. The understanding of justice, which has been specially developed in Islamic civilization and seen as the foundation of the state, has not only gained a special place for itself throughout history, but also turned into a philosophy. At this point, in India, where Islam came to life, Turkish and Islamic dynasties also rose and the approach they took at the foundation of the state became justice. In addition to an understanding of justice exalted as revealed by the sources of the period, it is seen that there are deep points presented to time through symbols. It is understood that trust is expected from the ruler or judge, who is in the position of representation, in order for justice to be manifested in a timely manner. As understood from the sources of the period, the written rules (such as the decree) that designed the life of the society and the rules that were transmitted verbally formed the main themes of the applied law. When look at all the practices around the justice department in the Middle Ages, it will be seen that they reflect the existence of an era and history as well as an ongoing tradition. The image of the Il-tutmush, which is conveyed that it gives a different meaning to justice beyond the general administrative order, shows the existence of the ruler who stands as a shield against injustice.

Since the society addressed in the Delhi Turkish Sultanate consists of Muslims in general, it is seen that the legal principles that keep the society alive are fed by religion and tradition. In this respect, as can be seen from the example of Sultan Nasır al-din, who rejected his wife's demand based on financial income, it is understood that the understanding of justice reflection of the Islamic tradition when viewed within the framework of law. In another way, there is an example of Il-tutmush, who filled the great understanding and ideal of justice in his mind with Caliph Omer. In this respect, justice, which Islam and Turkish tradition has positioned in the center of administration and the foundation of the state, has become an area that encourages the ruler with the process of reasoning and opinion as well as a phenomenon of understanding and manifestation. In this direction, justice, which stands as a difficult area of responsibility, has also forced the Delhi Sultans from time to time. As soon as Sultan Jalal al-din became aware of the revolt against his reign, he sought the opinions of statesmen to punish the criminals. A decision has emerged that those involved in the crime should be punished in the most severe way. Thereupon, the Sultan stated that some of the accused had done important services to the state in previous periods. For this reason, he said that he would not allow them to be heavily punished. The example of Sultan Ala al-din who wants to keep statesmen within the framework of the laws, stands as the harshest example in the Turkish Sultanate of Delhi. The Sultan Ala al-din period was also a period when harsh punishments were applied most intensely, with the idea that illegal practices would reach from the palace to the bazaar market. With the courage of his political and military achievements, Ala al-din tried to get definite results in his judicial decisions.

In addition to the available information during the trial, it is seen that the sultans need detailed information within the framework of the alleged crimes. During the trials, it was also investigated what kind of penalties were given for similar crimes before. It is understood that religious suggestions are also included in the judgment in terms of positive effects. In this respect, a tall background was tried to be established at the point of civilization. Likewise, a preference has been developed in favor of cultural factors. This background will be better understood when the tax rate determined by Aybek in line with justice, the wandering of Il-tutmush on the streets at night and the administrative order established by Ala al-din all together will be understood. Again, it is possible to say that a qualified investigation and judgment was made against judicial issues. Although it is seen that the Delhi sultans were trying to maintain social balance, they also took strict security measures. Again, they did not tolerate serious crimes. Although the judicial developments reported in the sources of the period are limited, they are valuable in terms of revealing the state of affairs. The punishment applied as stated in the Balaban chapter is one of the important records in this context. The concept of justice, beyond its abstract and theoretical meaning and notion, has become clear with the information given by historians on rulers and events, as can be seen here. The central concept of the Turkish-Islamic understanding of the state, justice, is discussed in this study as a diagnosis of a state of existence rather than an effort to idealize. In this respect, the norms that are described as tradition, circumcision and custom have been one of the determining points in the life of the state and society.

MİMAR SİNAN'IN MİLLİYETİ HAKKINDA YAPILAN TARTIŞMALAR

Prof. Dr. İsmail YAKIT*

Öz

Bütün zamanların en büyük mimarı kabul edilen Koca Sinan'ı sahiplenmek çok olmuştur. Özellikle onun Ermeni, Rum olduğu konusunda geniş ve yaygın bir kanaat vardır. Bu kanaati besleyen en büyük gerekçe ise onun bir devşirme olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçi, bu bağlamda onu Hırvat, Slav vb. olduğunu ileri sürenler olsa da bunların bilgilerinin, belgelerden uzak sadece iddiadan ibaret olduğu görülmüştür. Ermeni ve Rum diyenlerin ellerinde de belge yoktur. Belge olarak iddia ettikleri şeyler; Sinan'ın Osmanlı Hristiyan devşirmesi bir yeniçeri olmasından öteye gitmemektedir. Hâlbuki o dönemde Anadolu'da Hristiyan Karaman Türkleri arasından da devşirme yapıldığını kimse görmek istemiyor. Nitekim yapılan birçok araştırmalar Sinan'ın Hristiyan bir Türk olarak devşirildiğini göstermektedir. Yaptığımız bu araştırma boyunca Sinan hakkındaki tartışmaların izini sürerek onun milliyetini belgelemeye çalışacağız.

Şurası muhakkaktır ki, tarihe mal olmuş büyük şahsiyetlerin şu veya bu kökenden olması o kadar önemli değildir. Önemli olan onun insanlığa veya kendi milletine yaptığı hizmetleri, düşünceleri, fikirleri ve eserleridir. Fakat birileri kaynakları ve belgeleri çarpıtıyor, farklı yorumluyor ve farklı etnik kökenlere dayıyor vb. ise ilim adamlarına düşen bir görev de bunları inceleyip, gerçeği ortaya koymaktır. Sinan'ın sahipsiz bırakılmasının veya birilerinin haksız yere sahiplenmesinin veyahut Türklüğü ile ilgili çalışmaların görmezden gelinmesinin önüne geçilmelidir.

Anahtar kelimeler: Mimar Sinan, Türk, Ermeni, Rum.

Discussions On The Nationality Of Mimar Sinan

Abstract

There have been many who possess Koca Sinan, who is accepted as the greatest architect of all times. Especially, there is a wide acceptance that he was Armenian or Greek. The biggest reason to support this idea is that he was a dev-

Geliş Tarihi: 05 Şubat 2021 - Kabul Tarihi: 15 Mart 2021.

Atıf Bilgisi: İsmail Yakıt, "Mimar Sinan'ın Milliyeti Hakkında Yapılan Tartışmalar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 93-110.

* Akdeniz Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi, ismailyakit@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-1946-6439.

shirmeh. Although there are others who claim he was Croatian, Slavic, etc. because of this reason, these are just thoughts lacking evidence. In fact, people who claim that he is Armenian or Greek do not have any documents, either. The thing they call as evidence is nothing but Sinan was an Ottoman Christian devshirmeh janissary. On the other hand, nobody wants to see that there were devshirmeh people from Christian Karaman Turks in Anatolia at that time. Many studies show that Sinan was a devshirmeh as a Christian Turkish. During this study, we will follow discussions about Sinan and try to document his nationality.

There is no doubt that the ethnicity of the major people in the history is not very important. Their significance is about their duties, ideas and works for the humanity or their own nation. However, if some people warp the sources and documents, and show different ethnic roots, etc., the duty for the scientists is to study and find out the reality. Leaving Sinan without being owned, letting others own him without any right or ignoring the studies about his Turkishness must be prevented.

Keywords: Mimar Sinan, Turkish, Armenian, Greek.

Giriş

Konuya girmeden önce birkaç hususu belirtmekte yarar görüyorum. İnsanlığa hizmet etmiş büyüklere sahip çıkan çok olur. Nitekim İranlılar bu konuda ciddi çok mahirdirler. Orta Asya'da özellikle *Türkistan-ı Kebir*'de yetişmiş bütün Türk düşünürlerini sahip çıkmakta gecikmemişlerdir. Eğer sahip çıkamazlarsa ondan hiç bahsetmezler. Bu husus elbette bir "etik" sorundur. Şövenizmin bir başka yüzüdür. Örnek vermek gerekirse: Seyyid Hüseyin Nasr (d. 1933-) "*İslam Sanatı ve Maneviyatı*" adlı kitabında: "*Farisi olan İran Sanatı, İslam Sanatı'nın son noktasını ve onun tartışılmaz doruklarından birini temsil eder*"¹ derken, Selçuk Mülayım'ın da dediği gibi, "*Osmanlı mimarisi ve Sinan'ı tanımamalıktan gelmesi gerçekten şaşırtıcıdır. 1933 Tahran doğumlu bu kişi, İran'da ve Amerika'da uzun yıllar 'Sinansız' bir İslam sanatı anlattı ve yazdı.*"²

Şurası muhakkaktır ki, tarihe mal olmuş büyük şahsiyetlerin şu veya bu kökenden olması o kadar önemli değildir. Önemli olan onun insanlığa veya kendi milletine yaptığı hizmetleri, düşünceleri, fikirleri ve eserleridir. Fakat birileri kaynakları ve belgeleri çarpıtıyor, farklı yorumluyor ve farklı etnik kökenlere dayıyor vb. ise ilim adamlarına düşen bir görev de bunları inceleyip, gerçeği ortaya koymaktır.³ Nitekim "*Türklüğü Tartışılan Meşhurlar*" adlı kitabımızda da belirttiğimiz gibi metodik olarak; bir yandan Sinan'ın görmezlikten gelinmesinin öte yandan da Sinan'ın sahipsiz bırakılmasının veya birilerinin haksız yere sahiplenmesinin veyahut Türklüğü ile ilgili çalışmaların göz ardı edilmesinin önüne geçilmelidir. Açıkça söylemek gerekirse biz kimseyi açıktan yani hiçbir bilgi ve belgeye dayanmadan Türk yapmak istemiyoruz. Türklüğü "müsellem" olan kişileri de belgelemek veya sahipsiz bırakılmasının önüne geçmek istiyoruz. Soy kütüğü veya etnik kökeni sürekli tartışma konusu yapılan büyük şahsiyetlerin gerçek kimliklerini biz de doğrusu merak etmekteyiz. Bu yazı işte bu düşünceler doğrultusunda kaleme alınmıştır.

¹ S.H. Nasr, *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, (Terc. Ahmet Demirhan), İstanbul 1992, s. 93.

² Bkz. Selçuk Mülayım, *Sinan Bin Abdülmennan, Bir Dünya Mimarnın Hayat Hikâyesi, Eserleri ve Ötesi*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 28.

³ İsmail Yakıt, *Türklüğü Tartışılan Meşhurlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 15 vd.

Karaman ve Osmanlı Devşirme Sistemi Üzerine

Mimar Sinan'ın hayatını ele almadan önce Karaman'a Hristiyan Türklerin yerleşmeleri ve Osmanlı devşirme sisteminden bahsetmekte yarar görmekteyiz. Çünkü onun bir devşirme oluşu üzerine pek çok spekülâtif haberler üretenler olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı yönetimi; kişileri, etnik kökenlerinden ziyade, din ve mezheplerine göre ayırmıştır. Genellikle herkes kendi dini ve mezhebi içerisinde olanlarla birlikte yaşardı. Nitekim Karamanlı adı verilen topluluklar da çoğunluğu Hristiyan Türklerden ibaretti. Çünkü Peçenek, Uz ve Kıpçak Türkleri daha önce Anadolu'ya geldikleri gibi, Karadeniz üzerinden Balkanlara kadar da gelmişler, Balkanlarda Bizans hâkimiyeti altına girmişler ve zamanla Hristiyanlaşmışlardı. Bizanslılar da Anadolu'ya akın eden kavimlere özellikle Selçuklu Türklerine karşı bir savunma tedbiri için önceden Orta Anadolu'ya yerleştirmişlerdi. Onlar da kendileri gibi Ortodoks olan Hristiyan Ermeni ve Rumlarla yaşıyorlardı. Karaman Rum (Anadolu) Ortodoks Kilisesi'ne bağlı idiler. Nitekim Evliya Çelebi, bunlar için: *"Bu şehrin halkı bütün baba-yı âlem Anadolu halkı gibi Türkçe konuşurlar."*⁴ demektedir. Hatta Türkçeleri hakkında: *"Keferesi asla Rumca bilmez. Bozuk Türkçeyle konuşurlar."*⁵ şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Zaten Karamanlıların bir kısmı Selçuklular, bir kısmı Osmanlılar döneminde Müslüman oldular. On binlercesi de Müslüman olmayıp, birçoğu da daha sonraları, Türk olmalarına rağmen, din faktörü dolayısıyla mübadeleyle Yunanistan'a gittiler.

Osmanlı devşirme sisteminde, yeniçeri askerleri ile üst düzey bürokratları için, devşirme sistemine göre Müslüman olmayan (Arnavut, Boşnak, Ermeni, Hırvat, İtalyan, Macar, Rum ve Slav gibi) çok farklı milletlerden ve halklardan çocuklar toplanırdı. Çocukların sağlıklı, zeki ve yakışıklı olmaları özellikle dikkat edilirdi. Yaya başılar devşirdikleri çocukları ellişerli, yüzerli kabileler halinde İstanbul'a getirirlerdi. Topkapı ve Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'na yönlendirirlerdi. Bürokrat olacaklar Enderun'a, sanatkâr ve yeniçeri olacaklar da İbrahim Paşa Sarayı'nda eğitilirlerdi. Bu arada Müslüman Türk ailelerinin yanına da verilirdi. Önceleri Balkanlardan yapılan bu devşirme işlemi Yavuz Sultan Selim'in emriyle XVI. asırdan itibaren Anadolu'dan da yapılmaya başlanmıştır.⁶ Çok farklı etnik kökenlere sahip olan bu devşirmeler zamanla Osmanlı yönetiminde çok yüksek makamlara kadar yükselmişler ve içlerinde ihanet edenler olduğu kadar, büyük hizmetler edenler de olmuştur. Devşirme olup

⁴ Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Seyit Ali Karaman, 9. Kitap, 1. Cilt, YKY, İstanbul 2011, s. 315; Nitekim bu konuda Güven Dinç, Karaman Eyaleti'ne bağlı olan Adalya (Antalya)'da meskun Rumların bile tamamının Rumca değil, Türkçe konuştuklarından bahsetmektedir. Bkz. Güven Dinç, "The Social and Economic Status of the Rum (Greeks) of Antalya in the First Half of the, 19th Century", *Adalya*, Sayı: 20, s. 449. Anadolu Hristiyanlarının Türkçe konuştuğu üzerine en kapsamlı çalışma için bkz. Evangelia Balta, *Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz*, Türkiye İş Bankası Yay., 2. Basım, İstanbul 2012 isimli araştırmadır.

⁵ E. Çelebi, *a.g.e.*, s. 314.

⁶ Mesela Uzunçarşılı şunları kaydetmektedir: *"Kayseri'den oğlan devşirmesi Yavuz Sultan Selim zamanında olup meşhur Mimar Sinan ilk defa devşirilen oğlanlardandı."* İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, (Acemi Oğlanı ve Yeniçeri Ocağı)*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 21.

da üst makamlara yükselenlerin etnik kökenleri bizzat Batılı seyyah ve elçilerin araştırma konusu olmuştur. Mimar Sinan da Karamanlı denilen Anadolu'da yaşayan Hristiyan Türklere aittir ve devşirildikten sonra Müslüman olmuştur.

Mimar Sinan'ın Kısaca Hayatı

Sinan'ın bilinen kısaca hayatını verdikten sonra onun etnik kökeni hakkındaki tartışmaları maddeler halinde ve tek tek ele almak gerektiğine inanıyoruz. Bilindiği üzere Sinan hakkında en doğru bilgileri, kendi hayatını ve eserlerini anlattığı *“Tezkiretü'l-Bünyan”* isimli eserde görüyoruz. Bu eser, Sinan'ın dilinden arkadaşı Şair, Nakkaş Sai Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Sinan'ın hatıralarını içermektedir. Buna göre o, Kayseri Ağırnas'tan devşirme usulüyle bir marangoz çırağı olarak, Osmanlı Ordu Mektebi olan *“Acemi Oğlanlar Ocağı”*na alınmıştır. Osmanlı devşirme sisteminde toplamalar gayr-i müslimlerden yapılıyor, 12-18 yaşları arasındaki çocuklardan seçmece olarak alınıyordu. Her ne kadar biraz geç sayılsa da marangoz çırağı olan Sinan muhtemelen o çağlarda 20-22 yaş arasında olmalıdır. Demek ki yaş konusunda bazı istisnalar olabiliyor.

Bu kısmı Sinan'ın kendi ağzından sadeleştirilmiş olarak verelim:

“Bu değersiz kul, Sultan Selim Han'ın saltanat bahçesinin devşirmesi olup, Kayseri sancağından oğlan devşirilmesine ilk defa o zaman başlanmıştı. Ben de ilk devşirilen oğlanlardandım. Acemi oğlanlar arasından sağlam karakterlilere uygulanan kurallara bağlı olarak kendi isteğimle dülgerliğe seçildim. Ustamın eli altında, tıpkı bir pergel gibi ayağım sabit olarak merkez ve çevreyi gözledim. Sonunda yine tıpkı bir pergel gibi yay çizerek, görgümü artırmak için diyarlar gezmeye istek duydum. Bir zaman padişah hizmetinde Arap ve Acem ülkelerinde gezip tozdum. Her saray kubbesinin tepesinden ve her harabe köşesinden bir şeyler kaparak bilgi, görgümü artırdım. İstanbul'a dönerek zamanın ileri gelenlerinin hizmetinde çalıştım ve yeniçeri olarak kapıya çıktım.”⁷

Sinan bin Abdülmennan adıyla Acemi oğlanlara kaydı yapılan Sinan'ın, Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520) yılları arasında onunla birlikte Çaldıran ve Mısır seferlerine katılmış, Kanuni'nin ilk yıllarında vuku bulan Belgrat seferine (1521) iştirak etmiş ve Yeniçeri Ocağı'na dâhil olmuştur. Bundan sonra da sırasıyla Rodos (1522) seferine katılmıştır. 1530-1534 yılları arasında İstanbul'da bir kısım Cami ve Mescid inşasıyla uğraşmıştır. 1538'de de Karaboğdan seferinde Prut Nehri üzerinde 13 gün gibi kısa bir zamanda ordunun geçeceği bir köprü inşa etmiş ve padişahın takdirini kazanmıştır. Askeri rütbesi de buna paralel olarak artmıştır. Yine 1539'da da Mimarbaşı Acem Ali'nin vefatı üzerine Damat Lütfi Paşa'nın tavsiyesiyle bu makama getirilmiştir. 50 yılın üzerinde bu görevde kalan Mimar, İstanbul'da Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan Külliyyelerini tamamlamış ve Şehzadebaşı Camisi'ni yapmıştır. 1550-1557 yılları arasında Süleymaniye Külliyesi'ni ve 1568'de

⁷ Sai Çelebi - Nakkaş Mustafa, *Tezkiretü'l-Bünyân*, Dersaadet İkdâm Matb., 1315/1899, s. 23; Suphi Saatçi, *Bir Osmanlı Mucizesi Mimar Sinan*, Ötüken, İstanbul 2005, s. 36-38.

başladığı 1574'te tamamladığı Edirne Selimiye Camisi'ni 84 yaşında ikmal etmiştir. Bundan sonra ömrünün sonuna kadar mimarlık yapan Sinan, her ne kadar farklı rakamlar verilse de; 88 camii, 51 mescid, 57 medrese, 22 türbe, 7 Darü'l-Kurrâ, 17 imaret, 3 Darü's-Şifa, 5 su yolu kemeri, 8 köprü, 35 saray, 20 kervansaray, 6 mahzen ve 48 hamam yapmıştır. Sinan bütün bunları bir "Hassa Mimarları Ocağı" adı verilen mimarlar kuruluşuyla gerçekleştirmiş ve denetimini yapmıştır. Hepsinin altında da Baş Mimar olarak kendi imzası vardır.

Sinan'ın çok yaşadığı biliniyor. Ancak pek çok kaynak da yaşı hakkında ve dolayısıyla doğum tarihi hakkında hem fikir değillerdir. Hepsini burada zikredek değiliz. Mezar taşındaki düzeltilmiş ifadeye göre, vefat tarihi H.996/M. 1588 miladi olup ve yüz yaşından fazla yaşadığına göre, muhtemel doğum tarihi 1488-1490 olmalıdır. Hicri takvimler her 33 yılda bir yıl attığına göre, 1490 kabul etsek miladi takvime göre 98, hicri takvime göre 101 etmektedir. Sinan'ın yaşı kaynaklarda farklı zikredilir. *Risâle-i Mi'mariyye*'ye göre 107, Evliya Çelebi'ye göre ise, o mübalağalı üslubuyla 170'dir. Sinan, 996 Hicri'de yani 1588 miladi yılda vefat etmiş, kabri Süleymaniye Camisi'nin Kuzey Batısı'ndaki Fetva Yokuşu'na çıkan köşededir. Türbesinin üstündeki tarih manzumesi arkadaşı Sai Çelebi'nindir.

*Ey iden bir iki gün dünya sarayında mekân
Câ-yı asâyîş değüldür âdeme mülk-i cihân
Han Süleyman'a olub mi'mâr bu merd-i güzîn
Yapdı bir câmi' virir Firdevs-i a'lâ'dan nişân
Emr-i şah ile kılub su yollarına ihtimâm
Hızır olub âb-ı hayatı 'âleme kıldı revân
Çekmece cisrine bir tâk-ı mu'allâ çekdi kim
Aynıdır âyine-i devranda şekl-i kehkeşân
Kıldı dört yüzden ziyade mescid-i âli bina
Yapdı seksan yirde camî' bu azîz-i kârdan
Yüzden artuk 'ömr sürdi âkibet kıldı vefat
Yatduğı yiri Hudâ kulsûn ânun bâğ-ı cinân
Rihletinin Sâ'i-i dâ'î didi târîhini:
"Geçdi bu demde cihandan pir-i mi'mârân Sinân"
Ruhi için Fatıha ihsan ide pîr ü cevân.*

Manzumede geçen, "Geçdi bu demde pir-i mi'marân Sinan" mısraının ebced hesabıyla tarihi H. 996 / M. 1588'dir. Kendisine yazılan en son hüküm 26 Safer 996 (28 Aralık 1587) olduğuna göre, 1588'in kış aylarında öldüğü söylenebilir.

Sinan, Kanunî'ye 28 yıl, II. Selim'e 8 yıl ve III. Murat'a da 14 yıl Mimarbaşı olarak hizmet etmiştir.

Sinan'ı Orta Avrupalı Gösterenlerin Kanıtları

Sinan'ın bir Hristiyan devşirmesi olması ve Osmanlı'nın genelde hep Balkan topraklarındaki halklardan devşirme yapması, bazılarını böyle bir kanaate sevk etmiştir. Osmanlı devşirme sisteminde Arnavut, Macar, Hırvat,

Avusturyalı, İtalyan veya Slav gibi halklardan birine mensup olabileceği ileri sürülmüştür. Bunlardan:

1- Ahmet Rifat Efendi, “*Lügât-i Tarihiyye ve Coğrafıyye*” isimli eserinde Sinan’ın “*Kendüsi fi’l-asl Avusturyalı iken küçüklüğünde esaretle İstanbul’a ve İslam’a gelmiştir.*”⁸ demektedir. Bununla ilgili bir belge veya bir kanıt göstermiyor. Herhalde Sinan’ın bir Rumeli devşirmesi olduğunu zannediyor.

2- Mehmet Süreyya, “*Sicill-i Osmânî*” isimli eserinde ise Sinan’ın “*Arnavut*” olduğunu ileri sürmektedir. Yine onun da hiçbir belgesi yoktur.⁹

3- Rıfıkı Melül, “*Mimar Sinan’ın Hayatı ve Eserleri-I*” adlı eserinde, Sinan’ın adının “*Yusuf Sinan*” olduğunu söyleyerek Yahudi olduğunu iddia edenlerin de çıktığını belirtmektedir.¹⁰ Kendisi bu görüşe katılmaz.

4- İbrahim Hakki Konyalı onun Maktul İbrahim Paşa’nın azatlı kölesi olduğunu bir Vakfiye’deki ifadeden anlaşıldığını söylemiştir.¹¹ Konyalı: “*Ağırnas Sinan’ın doğduğu yer değildir. Sinan sonradan oraya gelmiş ve bir müddet orada sakin olmuştur. Vakfiye’sindeki Kayseri’den kardeşini getirterek Müslüman ettiği kaydından ve hükümde isimleri geçen akrabasının Kayseri köylerinde bulunmalarından anlaşılıyor.*” demektedir. Ona göre, İbrahim Paşa’nın Avusturya veya Arnavut kölesi olabilir. Fakat bu iddia gerek araştırmacılar ve gerekse tarihçiler arasında kabul görmemiştir. Çünkü Sinan’ın, Kayseri Ağırnas’lı olduğu birçok belgede görülmektedir. Devşirildiği zaman da Ağırnas’ta mukimdi. Sinan eğer İbrahim Paşa’nın azatlı kölesiyse, İstanbul’dan Kayseri Ağırnas’a nasıl geldiği ve oradan da gençliğinin baharında devşirme olmasını izah etmek cidden güçtür. Konyalı, 3 İbrahim Paşa’dan bahsederek Maktul İbrahim Paşa olduğunda karar kılar (s. 33). Ayrıca Konyalı, Sinan’ın Kayseri’de yaşamakta olan Hristiyan kardeşinin bir oğlunu (yeğenini) İstanbul’a getirterek İslam’i kabul etmesine vesile olduğunu da yazar.¹²

5- Sanat tarihçimiz Selçuk Mülayim şöyle demektedir: “*Büyük ustanın ileri yaşlarında zimmî arkadaşlarıyla yazışmaları, doğduğu topraklarla devam eden ilişkileri Kayseri kökenli olduğunu doğrulayan başka belgelerinde ortaya çıkışı, Sinan’ın Hırvat, Slav, Acem ve Bosnevî olmadığını kanıtlıyor. Aynen, zaman zaman dile getirildiği üzere “dönme” (mühtedi) olmadığı, düpedüz devşirme olduğu kendi ağzından belgelenmektedir.*”¹³

Sinan’ı Ermeni Gösterenlerin Kanıtları

Sinan’ı Ermeni gösterenler daha ziyade Ermeni kökenli kişiler olarak karışımıza çıkarlar. Onlar Sinan’ın devşirme olması hasebiyle Türk-İslam asıllı olamayacağı üzerinde dururlar. Yavuz dönemine kadar Balkanlardan yapılan devşirmecilik, Yavuz’un emriyle Anadolu Hristiyanları arasından da yapılma-

⁸ Ahmet Rifat, *Lügât-i Tarihiyye ve Coğrafıyye*, C. VI, İstanbul 1299/1883, s. 286.

⁹ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye*, C. V, İstanbul 1996, s. 1508.

¹⁰ Bkz. Rıfıkı Melül, *Mimar Sinan’ın Hayatı ve Eserleri-I*, TTK Yayınevi, İstanbul 1965.

¹¹ İ.H. Konyalı, *Mimar Koca Sinan, Vakfiyeleri, Hayır Eserleri, Hayatı*, İstanbul 1948, s. 40-43.

¹² Konyalı, *a.g.e.*, s. 47.

¹³ S. Mülayim, *a.g.e.*, s. 36.

ya başlanmıştır. Ancak Kayseri ve civarında Ermeni yerleşim yerleri olmasına karşın, Ağırnas Köyü'nün bir Ermeni köyü olduğuna dair hiçbir belge yoktur. Her konuda Türklere iftira atmakla meşgul olan Ermeniler, Mimar Sinan gibi dahi bir sanatkâra da sahip çıkararak onu kendilerinden biri olarak dünyaya lanse etmeye çalışmaktadırlar. Böylece onu Türk-İslam kültüründen koparmayı hedeflerken, öte yandan da Müslümanların en görkemli eserlerinin Hristiyan ve Ermeni mimarların elinden çıktığını dünyaya göstermek isteyerek kendilerine de bir pay çıkarmaya çalışmaktadırlar.

1- Bilhassa daha ileride bahsedeceğimiz Sultan II. Selim'in Akdağ Kadısı'na gönderdiği fermandaki bazı yer adlarının farklı okunuşundan istifade ederek onları Ermeni yerleşim yeri yapmışlardır. Gerçi farklı okuma ilkin ünlü tarihçi Ahmet Refik tarafından olmuştur. Nitekim o, "Ülise", "Vekudnişan", "Ürgübi" okumuşsa da¹⁴ sonraları İ.H. Konyalı tarafından düzeltilmiştir. Konyalı da "Ürgübi"yi "Üskübi" olarak düzeltmiştir. Ancak o da "Kudnişan"ı aynen okumuştur.¹⁵ Konyalı'nın yanlışını da Nejat Göyünç hoca düzeltmiştir. Örneğin, aslı "Üleysi", "Kiçibürüngüz" ve "Kudanşah" olan Türkçe yerleşim adı olan kelimeleri, Ermeni yazarlar yanlış okunuş şekli "Ulisa", "Kiçiberigöz" ve "Kudnişan" olarak okunması gerektiğini ve bunların da Ermenice kişi ve yer adları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunların başında Pars Tuğlacı gelir.¹⁶ Uzmanların yaptığı araştırmaya göre bu kelimelerin asıllarının Ermenice olmadığı ispatlanmıştır.¹⁷

2- *Encyclopedia Britannica*'nın "Sinan" maddesini yazan ve "Sinan, born an Armenian Christian" diyen Hugh Chisholmbir'in bir Ermeni yazar olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Ermeni lobilerinin etkisi altında yazdı diyenler de vardır. Çünkü hiçbir belgeye dayanmadan böyle bir iddiada bulunmuştur.¹⁸ Daha sonra yazılan eserlerde sürekli bu kaynak atıf gösterildiğinden, galatı meşhur olarak zihinlerde Sinan'ın Ermeni olduğu yer etmiştir. Bunu ideolojik bir propagandaya dönüştüren Ermeniler, zaman zaman konuyu gündeme taşıyarak, her seferinde "Ermeniliğine" vurgu yapmaktadırlar. Mesela, Prof. Nejat Göyünç'ün makalesinden rahatsız olan Türkiye Ermenilerinden Pars Tuğlacı (asıl adı: Parseğ Tuğlacıyan): "Mimar Sinan'ın Ermeni asıllı olduğunu ilk yazan biz değiliz. 1910-1911 yıllarında yayımlanan ve *Encyclopedia Britannica* olarak bilinen İngilizlerin ünlü ansiklopedisinde Sinan'ın Ermeni asıllı olduğunu okuyoruz." demekte ve yine aynı yere atıfta bulunan 1937, 1953 ve 1956 yıllarında yayımlanmış birkaç yazıyı da kendine şahit göstermektedir. Hele yazının sonunda bu alanda bir uzmanlığı olmayan bir gazeteciye de şahit göstermesine diyecek yoktur. Nitekim diyor ki: "Çetin Altan'ın 24 Ekim 1961 tarihinde *Milliyet Gazetesi*'nde çıkan yazısında Sinan'ın Ermeni asıllı olduğuna değinilmiştir." demektedir (s. 9).¹⁹

¹⁴ Ahmet Refik, *Mimar Sinan I*, İstanbul 1931, s. 89; Aynı yazar, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Haziran 1930 - Mayıs 1931), İstanbul, s. 10.

¹⁵ Konyalı, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁶ P. Tuğlacı, *Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981 (Önsöz).

¹⁷ Bkz. N. Göyünç, "Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında", *Tarih ve Toplum*, C. IV, İstanbul 1985, s. 39.

¹⁸ H. Chisholmbir, "Sinan", *Encyclopedia Britannica*, London 1910, s. 426.

¹⁹ Pars Tuğlacı(yan), *a.g.e.*, (önsöz), Krş. N. Göyünç, "a.g.m.", s. 39.

3- Uluğ İğdemir, “*Aylık Ansiklopedi*”de Ahmet Refik’in yayımladığı Kayseri Kadısı Hüseyin Çavuş’a gönderilen fermanın bahsederek yanlış okunan kelimeleri Ermenice diyerek yorumlamıştır.²⁰ Bu ferman önce Ahmet Refik tarafından, “*Türk Tarih Encümeni Mecmuası*” C. 1, S. 5, s. 10 - Haziran 1930 - Mayıs 1931) de daha sonra da “*Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre Türk Müslümanları*” adlı kitabında yayımlanmıştır.²¹

4- Hagop Sivaslıyan, “*Mimar Sinan’ın Kökeni Neden Tartışılır?*” adlı makalesinde: “*Reaya*” Osmanlı İmparatorluğu’nun Hristiyan tebaası için kullanılan bir deyimdir.²² demektedir. Bu ifade yanlıştır. Doğrusu, Müslüman olsun, Hristiyan olsun veya başka bir dinden olsun veya dinsiz olsun, İmparatorluk vatandaşlarının hepsi reaya’dır. O: “*En önemli nokta bu büyük mimarımızın bir “devşirme” olmasıdır. Bu durum kesinlikle belli olduğuna göre, Sinan’ın esasta Türk-Müslüman asıllı olmadığı kesin. Gayr-i müslim bir soydan gelmiş olduğu muhakkak*”²³ demektedir. Sivaslıyan, Yavuz döneminde bir fermanla Anadolu’daki Hristiyanlardan da devşirme yapılmasını emrettiği ve Anadolu’da da Hristiyan Türklerin hatırı sayılır bir nüfusa sahip olduğunun, “*Karamanlı Ortodoks Kilisesi*”ne bağlı Hristiyan Türkler diye anıldığının farkında değil. Şurası muhakkaktır ki, Mimar Sinan’ın bir “devşirme” oluşu, araştırmacılar da maalesef onun “*Hristiyan, ama mutlaka Türk’ten gayri bir etnik köke sahip*” olduğu kanısını vermektedir.

5- Rıfki Melül Meriç’e göre: “*Ağırnas doğumlu olması hasebiyle Ermeni olduğu iddia edilmiş ama bu tamamen yanlıştır. Ermeniler devşirme kanunu gereği, XVI. asra kadar Yeniçeri Ocağı’na alınmaktadırlar. Yavuz zamanında istisna edilmişlerdir... Ermeni yazarların meşhur simaları “Ermeni” diye vasıflandırması ideolojiktir.*”²⁴

6- Sivaslıyan: “*Ağırnas köyünde Ermeni ve Karamanlı Rumların yaşadığı bir gerçek*”²⁵ derken gerçek olmayan bir şeyi söylemektedir. Zira bu iddiasını ispat edecek hiçbir bilgi ve belgeden bahsetmez. Dayandığı tek şey 1574 yılında yapılan tapu tahrir belgelerindeki Türkçe isimlerdir.²⁶ Ancak o, bu kayıtlardakiler için, “*Türkçe isim almış Ermeniler*” demektedir. Nitekim diyor ki: “*Sinan’ın döneminde Ağırnas köyünde yaşayan gayr-i müslimlerden çoğunun Türk isimleri kullandıkları tespit edilmiştir.*”²⁷ demektedir. Aslında o bu sözleriyle kendi kendini tekdiz etmektedir. Eğer Ermeniler arasında Türkçe isimli aileler varsa onlar aslen Türk’tür demek daha doğrudur. Ermeniler asıl o zaman değil, şimdi Türkçe isim almaktadırlar. İmparatorluk zamanında onların kendi isimlerini almasının önünde bir engel yoktu ve Türkçe isim almak da onlara bir fayda sağlamazdı. Ama Cumhuriyet döneminde ve mübadele yıllarında Türkçe isimler almaları akla ve gerçeğe daha yakındır.

²⁰ Bu yorumlama için bkz. *Aylık Ansiklopedi*, S. 12, s. 373-375.

²¹ H. Sivaslıyan, “Mimar Sinan’ın Kökeni Neden Tartışılır?”, *Tarih ve Toplum*, C. 4, S. 19, İstanbul 1985, s. 42.

²² Sivaslıyan, “a.g.m.”, s. 43.

²³ Sivaslıyan, “a.g.m.”, s. 42.

²⁴ Rıfki Melül (Meriç), *a.g.e.*, 1965.

²⁵ Sivaslıyan, “a.g.m.”, s. 43.

²⁶ Bu isimleri için bkz. H. Fehmi Turgal, *Mülga Şer’iyye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde İncelemeler*, TTK Yayınları, İstanbul 1937.

²⁷ Sivaslıyan, “a.g.m.”, s. 43.

Bugün Ermenilere Sinan'ın köyündeki Türkçe adlardan bahsedildiğinde, onlar: “*Türkçe ad almış Ermeniler*” diye cevap vermekten öte bir izahları mevcut değildir. Velhasıl Mimar Sinan'ı Ermeni diyebilmemiz için elimizde hiçbir somut bilgi ve belge yoktur.

7- Ünlü tarihçimiz Nejat Göyünç: Rumlar arasında, dinlerinden dolayı “*Hristiyan*” olarak gösterilen Türk asıllı insanlar olduğu gibi, Ermeniler arasında da yine Türk asıllıların bulunduğu Türkçe isimler kullanmalarından hareket ederek ispat etmiştir. Nitekim o, “*Osmanlı İdaresinde Ermeniler*” adlı eserinde yine “*Kozan (Sis) Ermenileri'nin bazısının Türkçe isimler taşıması, onların Türk asıllı olduğunu gösterir. Nitekim başka şehirler için de durum aynıdır.*” diye örnek vermektedir.²⁸

8- Yine Mülayim Hoca'nın verdiği bilgilere göre: “*Ali Rıza Önder'in 1932-1933 yıllarında Ağırnas İlkokulu'nda öğrenci olduğu sıradaki gözlemlerine, dinlediği anılar ve araştırmalarına göre, tehcirden önce bu köyde altmış Rum evi olduğunu, burada oturanların nüfusunun 1/3'ünü teşkil ettiğini, hiç Ermeni bulunmadığını belirtmiştir.*”²⁹

Sinan'ı Rum Gösterenlerin Kanıtları

Ağırnas köyü XVI. asırda içinde Ermeni olmayan, Rum ve Türk karışık bir Hristiyan köyüdür. Ortodoks Kilisesi'ne bağlıdır. Bundan dolayı Sinan'ı Rum olarak gösterenler olmuştur. Rum, “*Yunanlı*” demek değildir. Anadolu'nun yerli halkına verilen bir addır. Nitekim “*Diyar-ı Rum*” denildiğinde “*Anadolu*” anlaşılır ve Romalılardan fethedildiği için, Roma toprağı, Roma'nın mirası anlamında söylenmiştir. Rum, Roma vatandaşına verilen addır. Arapça'da “*o*” harfi olmadığı için Roma veya Rom, “*rum*” olarak “*u*” ile söylenmiştir. Nitekim ünlü Türk-İslam mutasavvıfı Mevlana, bile Celaleddin Rumî olarak anılır. Yani “*Anadolulu Celaleddin*” demektir. Yunan kelimesi ise “*İyonia*” kelimesinin Arapça teleffuzudur ve yer adıdır. Irk olarak Yunanlılar aslen “*Hellen*”dir ve bu adı kullanırlar. Kıbrıs Rumları deriz ama Yunanistan'dakilere de “*Yunan*” deriz. Mübadelede Anadolu'dan Yunanistan'a gidenler ise daha önce belirttiğimiz gibi din faktöründen ve de alfabesinden dolayı gitmişlerdir. Çünkü Ortodoks Kilisesi'nin kullandığı alfabe “*Grek alfabesi*” idi. Nitekim Karaman ve çevresinde Grek harfleriyle yazılmış Türkçe mezar taşları çoktur.

Sinan devşirildiğinde Ağırnas'ta elbette Rum aileler meskündü. Aynı şekilde Karamanlı Hristiyan Türkler de yarısından daha fazla bir nüfusa sahiptiler. Bu hususu köyün tahrir defterlerindeki vergi mükelleflerinin isimlerinden anlamak kabildir. Bunu biraz daha aşağıda belirteceğiz.

1- Sinan'ı Rum gösterenlerin başında ünlü Alman tarihçi Franz Babinger gelir. O da maalesef elinde hiçbir kesin belge olmaksızın onu Rum ilan etmiştir. Hatta Sinan'ın babasının “*Hristo*” adında bir Rum olduğu vurgusunu da yapar.³⁰ Bazı ünlü ansiklopediler de buna dayanır. Nitekim 1927'de basılan İslam Ansiklopedisi'nin Avrupa baskısındaki “*Sinan*” maddesini de o yazdığı için bilgi aynıdır.

²⁸ Bkz. Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, s. 28-29, 40 vd.

²⁹ Mülayim, *a.g.e.*, s. 50.

³⁰ F. Babinger, “*Die Türkische Renaissance*”, *Beitrage zur Kenntnis des Orient*, H. Grothe, Halle, C. XI, 1914, s. 67.

2- Konyalı'nın verdiği malumata göre: “Sât'nin Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi”nde 1461 numarada kayıtlı yazma ‘Tuhfetü'l-Mi'mariye’ adlı eserde Sinan'ın devşirmeliği ve yeniçeriliği şöyle anlatılmıştır: “Bu bende-i kalilü'l-i'tibâr Sinan ibn Abdülmennani'ş-şehîr bu mi'marbaşı-i hâkisâr ki fi'l-hakîka Abdullah oğlu olmakla sinini sabıkada kanunu münîf-i Osmaniye ve âyini lâtiî hakaniye üzere vilayet-i Karaman ve bilâd-i Yunan'ın devşirme oğlanları ile der-i devlete gelip ve anda birkaç zaman taşrada bazı hidamette kullanılıp taki acemi oğlanlığı payesini katedip yeniçeri olmak rütbesine eriştim.”³¹

Bu ifadeden, Sinan'ın “Karaman ve diğer Rum ve Yunan yerleşim yerlerinden toplanan diğer gençlerle birlikte İstanbul'a devlet kapısına getirildiği”ni anlıyoruz. Eğer ifade de “Rum gençleri”, “Yunan gençleri” arasında veya “Rum gençlerinden birisi” olan şeklinde ibareler bulunsaydı, o zaman Sinan'ın bir Rum, babasının adının da Hristo olabileceğini düşünebilirdik.³² Zira devşirmeler imparatorluğun bünyesindeki zimmiler arasından toplanarak gruplar halinde İstanbul'a getiriliyordu.

3- Sinan'ı İbrahim Paşa'nın azatlı kölesi olduğunu düşünen Konyalı, onun Rum olabileceği kanaatini taşımaktadır. Nitekim Konyalı, Rumların Agrianos (Ağırnas)'u mübadelede bırakmadan önce Taşcıoğlu isimli bir Rum ailesinin Sinan'ın kendi ailesinden geldiğini söylediğini anlatır. Yani bir kişinin rivayetine dayanır. Sinan'ın köyüne ilişkin belgeler konusunda da bilgiler veren Konyalı 1584'deki yapılan tahrirde köyün 189 vergi mükellefinin sadece beşinin Müslüman olduğunu, Sinan'ın Kıbrıs'a sürülmeyi engellediği Dövenci adını taşıyan 9 Hristiyan adını da tespit eder. O aynı zamanda Sinan'ın vakfiyelerini de yayımlamıştır.

4- “Kul” ve “köle” tabirleri Osmanlı bürokrasisinde önemli sıfatlardı. Tebanın tamamı zaten “padişahın kuluymdu.” Padişah'ın kulu olanlar da vezir vüzeranın, sadrazamın da kölesi idiler. En azından kendilerini öyle vasıflandırıyorlardı. Devletin en önemli ordusuna mensup olanlar bile “Kapıkulu” askerleriydi. XVI. asırda Osmanlı padişahları, İslam dini açısından bir şirk olarak ifade edilebilecek olan “Zıllullahi fi'l-ard” (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) idiler. Dolayısıyla Mimar Sinan'ın “Tezkiretü'l-Bünyan”da³³ geçen: Yavuz Sultan Selim için: “Ben değersiz kulu o devşirmiştir” sözü ile Kanuni, II. Selim ve III. Murad'ı kastederek: “Azimüşşan denilirse yoludur/Muazzam üç şehinşahın kuludur.” beytinden padişahların kulu olarak addetmesi devrinin ifade tarzlarındandı. Bir kişi padişahın ne kadar kuluysa, sadrazamın da o kadar kölesiydi. Kendisinin çok iyiliğini gördüğü İbrahim Paşa için de “İbrahim Paşa'nın kölesi” veya “azatlı kölesi” ifadesi kullanmasını bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

5- Sinan'ı Rum gösterenlerin takıldıkları konu, oradaki Hristiyan Türklerin de Karaman Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olmalarıdır. Rum adı, Roma vatandaşı ve Anadolu anlamına geldiği için, Karaman Anadolu Ortodoks Kilisesi veya Karaman Roma Ortodoks Kilisesi demektir.

³¹ Konyalı, a.g.e., s. 38-39.

³² Ernst Egli, *Osmanlı Altın Çağının Mimarı Sinan*, Çev. İbrahim Ataç, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 35.

³³ Bkz. *Tezkiretü'l-Bünyân*, s. 23.

6- Rum kavramı, içinde şayet etnik bir isimle anılmıyorlarsa -Ermeniler gibi- Anadolu'daki bütün yerli halkın genel adı olmuştur. İskitler, Peçenekler, Uzlar vaktiyle Anadolu'ya gelip yerleşmiş Türkler de zamanla Hristiyan olmuş ve Ortodoks Kilisesi'ne bağlanmışlardır. Ayrıca Balkanlardaki Peçenek ve İskit/Kıpçak Türkleri de Hristiyanlaşarak Anadolu'ya Bizanslılar tarafından Doğu'dan gelecek akınlara karşı tampon topluluklar olarak kullanmak için yerleştirilmişlerdir. Romen Diyojen'in ordusunda da Anadolu'dan toplanmış hatırı sayılır paralı Türk askeri vardı. Alparslan'ın ordusu Türkmenlerden oluşuyordu. Hristiyan Türkler, savaştıkları askerlerin Türkçe konuştuklarını görünce, Alparslan'ın safına geçtikleri tarihen sabit bir olaydır. Dolayısıyla Rum adı verilen kişilerin içinde bol miktarda Türk de vardır.

Sinan'ı Türk Gösterenlerin Kanıtları

Sinan'ın Türklüğü konusunda birçok şeyler söylenmiş ve belgeler gösterilmiştir. Şimdi bunları inceleyelim.

1- Mimar Sinan'ın eseri diyebileceğimiz çağdaşı Sai Çelebi tarafından kaleme alınan "*Tezkiretül-Bünyân*" adlı eserde Sinan, babasının adının "*Abdülmennan*" olduğunu söylüyor. Bu husus aslında devşirilen Hristiyan çocukların İslam adının verilmesinin yanı sıra, babasının da adının "*Abdullah*" (*Allah'ın kulu*), "*Abdurrahman*" (*Rahman'ın kulu*) ve "*Abdülmennân*" (*Lütfu ve ihsanı bol olanın kulu*) gibi bir isim olması zorunluymuştu. Dolayısıyla imzasını "*Sinan bin Abdülmennan*" (*Abdülmennan oğlu Sinan*) olarak atmıştır. Nitekim mühründe "*El-Fakîru'l-hakîr Ser Mima'ran-ı hassa Sinan bin Abdülmennan*" (*Değersiz ve muhtaç kul resmi mimarlarının başı Abdülmennan oğlu Sinan*) yazılıdır. Ayrıca Büyük Çekmece Köprüsü'ne yazılan kitabede imzasını "*Amel-i Yusuf bin Abdullah*" şeklinde de atmıştır. Babasının adının "*Abdullah*", kendisini de "*Yusuf*" olarak adlandırmıştır. Çünkü dedesinin adı da Yusuf Doğan idi. Bu durum onun her iki imzayı da kullandığının kanıtıdır.

2- Örfi Mehmet Ağa'nın "*Tarih-i Edirne*" adlı eserde, Mimar Sinan, dedesinin adının da "*Toğan Yusuf*" olduğunu bizzat kendisi belirtmektedir. Prof. Afet İnan da "*Mimar Koca Sinan*" adlı eserinde bu eserden oldukça yararlanmıştı.³⁴ Dedesi sonradan Müslüman olarak Yusuf adını almış olabilir diyelim ama adının "*Toğan/Doğan*" olması onun Türklüğünün en sağlam karinelelerinden biridir. Örfi Mehmet Ağa'nın 153 sayfalık elyazması bu kitabının 125. nci sayfasına eklenmiş bir kayıta şu sözleri okuyoruz: "*Edirne'deki Selimiye Camisi'ni yapan iş bilir üstad Sinan bin Abdülmennan yüz yaşını geçmiş, halim, selim bir ihtiyardı ve Edirne'de kaldığında misafır edildiği ev, mimaran mahallesinde dedem Eski Saray Kethüdası Abdullah Ağa'nın konağıydı. Bir gece Selimiye Camisi'nin çizimleri ile hesapları üzerinde çalışırken üstad Sinan'ın dedeme anlattığına göre, dedesi Toğan Yusuf Ağa marangoz ustasıydı ve kendisi de gençliğinde dedesinin atölyesinde çalışmıştı.*" Bu kayıt Mehmet Ali Muğlevi'nin dedesi Abdullah Ağa'ya aittir. O da Sinan'ın çağdaşı ve arkadaşısıdır.³⁵

³⁴ Göyünç, "a.g.m.", s. 38.

³⁵ Egli, a.g.e., s. 37.

3- Kıbrıs, II. Selim zamanında 1571 yılında fethedilir. Devlet-i aliyye'nin iskân politikası gereği Kıbrıs'a gönderme yapılacaktır. "Anadolu'daki şerli, sabıkalı ve zararlı adamlarla Karaman Eyaleti zimmîlerinin" gönderilmesi emre bağlanır. Böylece, Adana, Konya ve Karaman civarından yapılan yerleştirmelerin içinde birçok Türk aile de yerleştirilir. Dolayısıyla Kayseri ve civarı Karaman Beylerbeyi'ne bağlı olduğundan Kıbrıs'a gönderilecek ailelerin listesi hazırlanır. Sinan'ın Ağırnas ve diğer birkaç köyden akrabaları da listeye alınmıştır. Bir akrabası İstanbul'a gelerek Sinan'a durumu anlatır. Sinan padişaha mektup şeklinde bir dilekçe yazar ve akrabalarının listeden çıkarılmasını arz eder. II. Selim bu talebi kabul eder ve Karaman Beylerbeyi kanalıyla sürgünden sorumlu Akdağ Kadısı Hüseyin Çavuş'a bir ferman gönderir. Fermanla padişah buyurur ki: "Akdağ kadısı Hüseyin Çavuş'a hüküm ki, hâlâ Hassa mimarlarının başı mektup gönderüb Kayseri reayası Kıbrıs'a sürülmek ferman olunup kendi sakin olduğu Ağırnas kariye halkı ve ahar kariyede sakin olan akrabası Kiçi Bürüngüz'de Sarı oğlu Düvenci ve Karye-i Üskübî'den Ülisa / Üleysi ve Kudanşah nam zimmîler Kıbrıs'a sürgün olmaktan af olunmasın istida eyleyen müşarünileyhin sakin olduğu zikrolunan kariyesi ve akrabasından olan mezkûr zimmîler Kıbrıs'a sürgün olmaktan af olunmak emridüp buyurdum ki varub vusul bulduktaki müşarünileyhin sabıkan olduğu mezkûr kariyesi ve akrabasından olan mezkûr zimmîler Kıbrıs'a sürülmek için deftere dahi kaydolunmuşlar ise ihraç eyleyüb Kıbrıs'a sürgün olmak emrolunanlardan sansız deyu rencide ettirmeyesüz ve hükm-i şerifimi sicil-i mahfûza kayd eyleyüb ellerinde ibkâ eylesesüz. Sahibi olan Mehmet Usta'ya verildi. 17 Ramazan 981 (10 Ocak 1574)."

Tarihçi Ahmet Refik'in yayımladığı bu fermanı biz düzeltilmiş şekilde yeniden yayımlıyoruz.³⁶

Bu fermanla görüldüğü gibi, Sinan'ın akrabaları, bugün bile mevcut olan Küçük Bürüngüz ve Üsküb'ten Sarıoğlu Düvenci, Üleysi ve Kudanşah isimli kişiler olup zımmî statüsünde olan Hristiyanlardır. İskân için gönderildiklerine göre isimlerinden Hristiyan Türkler olduğu açıktır.

4- Sarıoğlu ve Düvenci, Üleysi ve Kudanşah kelimelerinin Ermeni araştırmacılar, bu kelimeleri farklı okuyarak Ermenice olduğunu söylerler. Mesela onlara göre "Kiçi ve Düğenci", bir Ermeni isimdir. "Uleysa"yı "Ulik", "Ulitsa" okuyarak Kayseri Ermenilerin kullandığı kadın adı olduğunu, "kudanşah" kelimesini de "kod-nişan" okuyarak onun da Farsça'dan Ermenice'ye geçmiş bir kelime olduğunu iddia ederler. Ermenilerin bu iddiaları araştırma değil yakıştırmadan ibarettir. Çünkü Kiçi kelimesi tamamen Türkçe bir kelimedir, "kiçig"den gelir "küçük" anlamındadır, hem Kül-tiğin hem de Bilge Kağan kitabelerinde geçen bir kelimedir. Düğenci/düvenci "dövmek"ten geliyor. Saplar ve başaklar harmanda, hayvanlara çektilerle dövlüp saman ve daneye ayrıldıklarından, bu kelimeyi tarımla uğraşan Türk çiftçilerinin en iyi bildiği ve kullandığı Türkçe bir kelime olduğu tartışmasızdır. "Ulisa/üleysi" kelimesi şa-

³⁶ 23 No.lu Mühimme Defteri, s. 240. Krş ve bkz. Göyünç, "a.g.m.", s. 38; Ayrıca bkz. Ahmet Refik, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C. 1, S. 5, Haziran 1930 - Mayıs 1931, s. 10; Aynı yazarın, *Hazine-i Evrak Vesikalarna Göre Türk Müslümanları* adlı kitabı.

yet "ülisi/üleysi" şeklinde okunursa "benzersiz" anlamında olup Moğolca'dan Türkçeye geçmiş bir kelimedir. "Kudanşah" ise, o da Türkçedir. Çünkü "kudan=kutlu" demektir. Kelimede *t-d* dönüşmesi vardır. Nitekim Katun'dan kadın, Otun'dan odun, kutan'dan, kudan olmuştur. Sondaki "şah" eki ise Anadolu'da özellikle 16. asırda çok rastlanan bir ektir. Nitekim Arapgir'de "Karan-şah" (Karan-gören), "Kutlu-şah", "Melik-şah", "Cihan-şah"; Eğin'de, "Devlet-şah", "Mübarek-şah", "Kutlu-şah", Ankara'da "Süleyman-şah", Kayseri'de "Arslan-şah", Çermik'te "Kutlu-şah". Bu şah ekleri bazen "şeh" şeklinde de yazılmıştır. Keza Mimar Sinan'ın köyü Ağırnas'ta, II. Bayezid devrinde (1481-1512) "Gebrân" (Hristiyan) olarak vergi verenler içinde "Kudan-şeh", "Sultan-şeh", "Urum-şeh" gibi isimlere rastlanır.³⁷

5- Ağırnas köyünün tahrir defterlerine bakıldığında, Ağırnaslı Hristiyan Türkler'in isimlerinin alfabetik listesi: "Asılbey, Aslan, Atmaca, Aydoğdu, Bahadır, Bayram, Bayramlı, Borhon, Çakır, Çaput, Demürcü, Devegörmez, Döne, Emirşah, Evren, Hızırşeh, Hüdaverdi, Hüdayahşi, Hüsrev, Kademşah, Kalanlı, Kalender, Kaplan, Karaca, Karakoç, Karyağdı, Kaya, Keçi, Kilmaz, Kuru, Kuru, Kutlubey, Kutluşah, Murad, Nurullah Paşa, Paşabey, Pervane, Sarı, Sariaş, Sefer, Seferşah, Seylanşah, Sultanşah, Şemsiye, Tanrı-vermiş, Tatar, Timur, Tursun, Turur, Uğurlu, Urumşeh, Yadiğar, Yağmur, Yürür."³⁸

Bir hayli Türk ismi ve lakabı taşıyan Hristiyan'ın mevcut olduğu görülmektedir. Bunların hepsinin Rum veya Ermeni olduğu söylenebilir mi? İsimler arasında geçen "Urum" kelimesi, "Rum" kelimesinin bir diğer teleffuzudur ve "Anadolu" anlamındadır.

6- Türkçe isimler taşıyan bu Karaman Hristiyanları için Ronald C. Jennigs, üç ihtimalden bahseder:

a) Türk kökenli Hristiyan halk,

b) Çok eski devirlerde Türkleşmiş Hristiyan ahali,

c) Hristiyan Türkler ile Türk dostu Rum veya Ermenilerin evlenmelerinden doğanlar olabilir" kanaatini taşımaktadır.³⁹

Bu üç şıkkın her biri onların Türk asıllı olduğunun, Türkleştiklerinin bir diğer ispatıdır.

7- Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin "Sinan" maddesini yazan S. Mülayim şöyle bir açıklama ile Sinan'ın Anadili'nin Türkçe olduğunu söyler: "Adet olduğu üzere devşirilen çocuk bir ön eğitimden geçmek üzere Osmanlı ailelerinden birinin yanına verilir, bu beraberlik sırasında İslam dini kadar Türkçeyi de öğrenmesi sağlanırdı. İlginçtir ki, Sinan'ın bir aile yanına verildiğini gösteren hiçbir kayıt yoktur. Ayrıca daha erken yaşlarda şiir yazdığı açıktır. Bir başka deyişle onun konuştuğu dil baştan beri Türkçe idi. Karaman bölgesinde Türkçe konuşan Ortodoks kitlenin büyük bir kısmı Kayseri ve çevresinde yaşamaktaydı. Bunla-

³⁷ Bkz. Göyünç, 1985, s. 39; Aynı yazar, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, s. 28-29; Ayrıca bkz. BOA Tahrir Defteri, No: 33, s. 115.

³⁸ Konyalı, a.g.e., s. 107, Krş. *Ankara Kuyûd-i Kadime Arşivi, 136 Nolu Defter-i Mufassal-ı Livâ-yı Kayseriyye*, yaprak: 126, (S. Mülayim'den naklen, a.g.e., s. 48 ve 215).

³⁹ Bkz. Jennigs, s. 34'den naklen, N. Göyünç'ün "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler" isimli çalışması, İstanbul 1983.

rın Türkleşmiş Bizanslılar oldukları yolunda iki görüş vardır. Sinan'ın çocukluk arkadaşları ve akrabaları arasında rastlanan İnci, Kumru, Suna, Kaya, Karaç, Budak, Yahşi, Bahadır, Gülistan ve Tanrıverdi gibi isimlerin İslami olmadığı çok açıktır. Öte yandan bunlar arasında Niko, Yani, Kirkor, Ohannes gibi isimlere de rastlanmamaktadır. Sinan'ın öteden beri bölgede yerleşik Ortodoks Türk ailelerinden birinin çocuğu olması akla en yakın ihtimal gibi görünmektedir...⁴⁰

8- Tarihi verilere göre, XVI. asırda Anadolu'da Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Rumca bilmeyen, yalnız Türkçe konuşan bir topluluk olduğu bilinir. 1553-1555 tarihlerinde İstanbul'a gelen Hans Dernschwam, İstanbul'da Yedikule civarında böyle bir toplulukla karşılaşır. Karaman Beylerbeyliği'ne bağlı kasabalardan geldiklerinden onlara Türkçe konuşan Ortodoks halk anlamında "Caramanos" adını takar. Bu topluluk kendilerine verilen "Karamanlı" adını kullanmaz, yayınlarında "Anadolu Hristiyanları", "Grekçeyi bilmeyen Anadolu Hristiyanları" veya "Anadolulular" deyimlerini benimserler.⁴¹

9- Kayseri ve çevresinin tarihi üzerinde araştırmalar yapanların verdiği bilgiye göre, sonu "nes", "nis", "sun", "sun", "nas"la biten köyler, eski Hristiyan Türk köyleridir. Ağırnas, Tavlasun, Dadasun/Dadasın, Bürüngüz, Mancusun/Muncusun gibi.

10- Ağırnas'ta II. Bayezid döneminde vergi veren ailelerden sadece üçü Müslüman'dır. Geri kalan 76 aile Hristiyan'dır. Bunları ekserisinin isimleri, 5. maddede belirttiğimiz gibi Türk isimleridir. Bir kısmı ise, Hristo, Vasil, Mihal, İstafanos, Todori, Anastos gibi Rum isimleri taşırlar.⁴²

11- Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 16. asrın ünlü gezgini Hans Dernschwam'a göre, Türkçe isimler taşıyan "Hristiyan" halkın Rum Ortodoks Kilisesi'ne inanç itibarıyla bağlı olanlarına "Caramanos" (Karamanlı) adı verilmiştir. Bunların "Hristiyanlaşan Türkler" olduklarına Batılı araştırmacılar Gyula Moravcsik, Janos Eckmann gibi bilim adamları onların edebiyatlarına dayanarak ispat etmişlerdir.⁴³ Yine bu bağlamda, Rumlar arasında, dinlerinden dolayı Hristiyan olarak gösterilen Türk asıllı insanlar olduğu gibi, Ermeniler arasında da yine Türk asıllıların bulunduğunu Prof. N. Göyünç Hoca da belgelerle ortaya koymuştur.⁴⁴ Yine Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine araştırmalar konusunda Evangelia Balta'nın yukarıda adı geçen eserini de burada belirtmek gerekir.⁴⁵

12- Yirminci asrın ilk çeyreği, ırkların, özellikle dünyada kavimlerin ve milletlerin birbirinden üstünlüğü diyebileceğimiz bir akımın etkisi altındaydı. İmparatorluklar parçalanıyor ve milli devletler kuruluyordu. Bu akımın rüzgârı elbette Türkiye'de de kendini gösterecektir. Hiçbir toplum dünyadan tecrit yaşayamaz. O zamanlar antropolojik çalışmalarda kafatası ölçümleri yaygındı. Bunu Batılı bilim adamları icat etti. Antropoloji laboratuvarlarının

⁴⁰ S. Mülayim, "Sinan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, s. 224-227.

⁴¹ Bkz. J. Eckmann, "Die Karamanische Literatur", *Philologiae Turcica*, 1965, s. 820; Ayrıca bkz. Göyünç, *Osm. İda. Erme.*, dipnot: 109; aynı yazar, *Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında*, s. 40.

⁴² Göyünç, "Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında", *Tarih ve Toplum*, C. 4, S. 19, s. 40.

⁴³ Bu konuda Gyula Moravcsik'in *Byzantina Turcica*'da (Ankara, 1983) yayımlanan Hristiyan Türkler adlı makalesi önemlidir.

⁴⁴ Bkz. N. Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, s. 28-29.

⁴⁵ Bkz. E. Balta, *a.g.e.*, s. 117-340.

masum bir aleti olan pergeller vardı. Hatta Sevr Antlaşması'nda Türklerin, "Azıyatık bir kavim" oldukları, Anadolu'ya sonradan geldikleri baskısı yapılıyor ve Orta Asya'ya göç zorlanıyordu. "Anadolu'daki arkaik dönem kafatasları ve kemikleri ölçüldüğünde Türk olmadıkları görülür." diyorlardı. Atatürk bu iddiaları kırmak için, Batı ülkelerinden ve hatta Arjantin'den antropologlar getirterek, Türkiye'de bu çalışmaları başlattı. Bazıları bunu bugün bile hakaret anlamında, "İrkçılar", "Kafatasçılar" vb. yaftasını yapıştırarak, dönemin gerçeklerinden bizzat kendilerinin bi-haber olduklarını ispat ederler. Bu durum dünyada 2. Dünya Harbi sonuna kadar devam etti. Kafatası ölçümleri bugün artık antropoloji tarihinde yerini aldılar ve tarih oldular. Bugün ırkların belirlenmesi çalışmaları kendini "genoloji" adını verdiğimiz bir bilim dalının alanına bıraktı. Şimdi aynı işlemler "DNA" ve "gen haritaları" çıkarılarak ölçülüyor.

13- İstanbul'da çıkan 5 Ağustos 1935 tarihli "Akşam" gazetesinde "Büyük Mimarın kafatası mezarından çıkarıldı." başlıklı bir haber yer alır. Haberin devamı şöyledir: "Büyük Türk Mimarı Sinan'ın kafatası mezarından çıkarılmıştır. Kafatası antropoloji müzesinde saklanacaktır. Kafatası üzerinde yapılan tetkikatta bunun "brakisefal" yani yassı yuvarlak olduğu görülmüştür. Bütün Türkler brakisefal olduklarından büyük mimarın yalnız kültür itibariyle değil, ırk itibariyle de Türk olduğu bir kere daha meydana çıkmıştır." Kafatasının Antropoloji Müzesi'nde saklanacağı söylenmesine rağmen böyle bir müze kurulamamıştır. Bu habere bir yorum veya tezkip gibi bir açıklama yapılmamıştır. Niye böyle bir haber yapıldığı anlaşılamamıştır.

14- Bu habere alternatif olarak Mimar Sedat Çetintaş'ın 25 Nisan 1963'te Yeni İstanbul Gazetesinde yayımlanan "Koca Sinan'ın Hayatı, Sanatı, Hüviyeti ve Eserleri" başlıklı yazısında kafatasının mezarda sağlam bulunamadığı yazısı vardır. Çetintaş'ı dinliyoruz: "Büyük milletimizin şerefli evlatları, size şuracıkta kısaca Koca Sinan'dan bahsedeceğim: Koca Sinan'ın Kayserili bir Ermeni olduğu hakkındaki iddiaların mahiyetini tespit için rahmetli Atatürk'ümüz 1936 senesi yaz mevsiminde antropoloji tetkikleri yaptırmak üzere Tarih Kurumu namına bana Sinan'ın mezarını açtırmıştı. Emri ifa ettim. Tamamıyla kesme taştan yapılmış olan lâhitin yan tarafından toprağa girerek bir tekini çürütüp açtırdım, buradan bir tek omuzumla beraber başımı sokabildim. Ceset maalesef tamamıyla çürümüş, kafa örneğinde bir toz halinde toprak üstüne çökmüştü. Hava ve rutubetten çürüyor galiba ki, Bursa'da Yeşiltepe'nin kav kısmında da böyle kemiklerin 10'ar santim boyunda birer parça ile kafatasında üç-dört santim çapında bir parça bulabilmiş ve bunları kurul idare heyeti huzurunda antropolog dostum Şevket Aziz Kansu'ya vermiştim." Bu haberi Prof. Erhan Afyoncu, B. Ayvazoğlu'ndan naklen gazetede köşesine taşımıştır.⁴⁶

Görüldüğü gibi Mimar Sinan'ın kafatası o zamanki "Akşam" gazetesinde çıkan haber gibi olmadığını, bizzat kabri açan mimar söylemektedir.

Sonuç itibariyle, büyük usta Mimar Sinan'ın, her ne kadar, menfi propagandalarla Batı dünyasında, birtakım ansiklopedi ve dergilerde "Ermeni" veya "Rum"

⁴⁶ Erhan Afyoncu, "Mimar Sinan Karamanlı Türk'üydü", Sabah, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2016/04/17/mimar-sinan-karamanli-turkuydu>, 17 Nisan 2016.

olarak dünyaya lanse edilmesinin görüldüğü gibi hiçbir geçerli belgesi veya argümanı yoktur. Bu araştırmamızın sonucunda ortaya çıkmıştır ki, o köken itibariyle, metin içinde de belirttiğimiz gibi, bir Hristiyan Türk olarak devşirilmiş ve Müslüman olmuş ve mimarlıkta emsalsiz hizmetler yapmış ve bütün zamanların en büyük mimarı unvanını hak etmiş bir büyük kişidir. Onun kökeni konusunda aksini iddia edenler argümanlarını açık seçik ortaya koymak zorundadırlar.

Kaynaklar

- Ahmet Refik (Altınay): *Mimar Sinan I*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.
- BABINGER, Franz: "Die Türkische Renaissance", *Beitrage zur Kenntnis des Orient*, H. Grothe, Halle, C. XI, 1914.
- BALTA, Evangelia: *Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz*, Türkiye İş Bankası Yay., 2. Basım, İstanbul 2012.
- BAYKUT, Cami: *Osmanlı Ülkesinden Hristiyan Türkler ve Bizans İmparatorluğu'na Dahil Olan Turani Akvam*, İstanbul 1338/1922.
- CHISHOLM, Hugh: *The Encyclopaedia Britannica*, A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information, London 1910.
- DİNÇ, Güven: "The Social and Economic Status of the Rum (Greeks) of Antalya in the First Half of the, 19th Century", *Adalya*, Sayı: 20, The Annual of the Koç University Suna & İnan Kırac Research Center for Mediterranean Civilizations, İstanbul 2017.
- ECKMANN, Jones: "Die Karamanische Literatur", *Philologiae Turcica*, Fundamenta Yay., L. Bazin, A. Bombacı, J. Deny, T. Gökbilgin, F. İz, H. Schael, P.N. Boratav, Wiesbaden, II, 1965.
- EGLİ, Ernst: *Osmanlı Altın Çağının Mimarı Sinan*, Çev. ve Derleyen: İbrahim Ataç, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.
- EVLIYA ÇELEBİ: *Seyahatname*, Haz. Seyit Ali Karaman, 9. Kitap, 1. Cilt, YKY, İstanbul 2011.
- GÖYÜNÇ, Nejat: "Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında", *Tarih ve Toplum*, C. 4, S. 19, Temmuz 1985, İstanbul 1985.
- _____ : *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983.
- _____ : <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2016/04/17/mimar-sinan-karamanli-turkuydu>, erişim tarihi: 17.04.2016.
- İNAN, Afet: *Mimar Koca Sinan*, Ankara 1968.
- KONYALI, İbrahim Hakki: *Mimar Koca Sinan, Vakfiyyeleri, Hayır Eserleri, Hayatı, Padişaha Vekaleti, Azadlık Kağıdı, Alım-Satım Hüccetleri*, Yayımlayan: Nihat Topçubaşı, İstanbul 1948.
- MERİÇ, Rıfık Melül, Mimar Sinan, Hayatı, Eseri-I, Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1965
- MORAVCIŞK, Gyula: "Hristiyanlaşan Türkler", *Byzantina Turcica*, Ankara 1983.
- MÜLAYİM, Selçuk: *Sinan bin Abdülmennan, Bir Dünya Mimarının Hayat Hikayesi, Eserleri ve Ötesi*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.
- _____ : *Ters Lâle, Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2001.
- _____ : "Sinan, Osmanlı Mimarbaşısı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, İstanbul 2009.
- NASR, S.H.: *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, (terc. Ahmet Demirhan), İnsan Yayınları, İstanbul 1992.
- RALPH, Peter: *Sinan Born An Armenian Christian*, Beyond Baghdad 2005.
- REFİK, Ahmet: *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri, S. 5 (Haziran 1930-Mayıs 1931), İstanbul 1931.
- RİFAT, Ahmet: *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, C. VI, İstanbul 1299/1883.
- SAATÇI, Suphi: *Bir Osmanlı Mucizesi Mimar Sinan*, Ötüken, İstanbul 2005.
- SAİ ÇELEBİ, Nakkaş Mustafa: *Tezkiretül-Buldân*, Dersaadet İkdam Matb.; 1315/1899.
- _____ : *Mimar Sinan'ın Kendi Ağzından Hayat ve Eserleri*, Haz. S. Erdem, Bin bir Direk Yayınevi, İstanbul 1988.
- SİVASLIYAN, Hagop: "Mimar Sinan'ın Kökeni Neden Tartışılır?", *Tarih ve Toplum*, C. 4, S. 19, Temmuz-1985, İstanbul 1985.
- SÜREYYA, Mehmet: *Sicill-i Osmanî Yahut Tezkere-i Meşâhir-i Osmaniye*, Yay. Haz. Nuri Akbayer, eski yazıdan çeviren: Seyit Ali Kahraman, C. 5, İstanbul 1996.
- TUĞLACI(YAN), Pars: *Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981.
- TURGAL, H. Fehmi: *Mülga Şer'îyye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde İncelemeler*, TTK Yayını, İstanbul 1937.
- UZUNÇARŞILIOĞLU, İsmail Hakki: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, (Acemi oğlanı ve Yeniçeri Ocağı)*, TTK Basımevi, 19.
- YAKİT, İsmail: *Türklüğü Tartışılan Meşhurlar*, Ötüken, İstanbul 2016.

Extended Abstract

Discussions On The Nationality Of Mimar Sinan

There have been many who possess Koca Sinan, who is accepted as the greatest architect of all times. Especially, there is a wide acceptance that he was Armenian or Greek. The biggest reason to support this idea is that he was a devshirmeh. Although there are others who claim he was Croatian, Slavic, etc. because of this reason, these are just thoughts lacking evidence. In fact, people who claim that he is Armenian or Greek do not have any documents, either. The thing they call as evidence is nothing but Sinan was an Ottoman Christian devshirmeh janissary. On the other hand, nobody wants to see that there were devshirmeh people from Christian Karaman Turks in Anatolia at that time. Many studies show that Sinan was a devshirmeh as a Christian Turkish. During this study, we will follow discussions about Sinan and try to document his nationality.

There is no doubt that the ethnicity of the major people in the history is not very important. Their significance is about their duties, ideas and works for the humanity or their own nation. However, if some people warp the sources and documents, and show different ethnic roots, etc., the duty for the scientists is to study and find out the reality. Leaving Sinan without being owned, letting others own him without any right or ignoring the studies about his Turkishness must be prevented. Especially, in encyclopedias, the ones who wrote about the topic "Sinan" introduce him as Armenian or Rum (Greek) without any documents.

Today, those who show Sinan as Armenian in the world are mostly people of Armenian origin. The reasons are that Sinan could not be of Turkish-Islamic origin since he was devshirmeh (recruitment). They do not mention that, until the Yavuz period, the recruitment which was made from the Balkans was also started among Anatolian Christians with the order of Yavuz. According to historical data; Although there are Armenian settlements in Kayseri and its surroundings, there is no document that Agirnas village is an Armenian village. As a matter of fact, according to the information given by those who research on the history of Kayseri and its surroundings, the villages ending with "nes", "nis", "sun", "sun", "nas" are old Christian Turkish villages, such as Agirnas, Tavlasun, Dadasun / Dadasin, Burunguz, Mancusun / Muncusun.

As it is known, Cyprus was conquered in 1571, during the reign of Selim II. In accordance with the settlement policy of the Ottoman State, resettlement is about to be made in Cyprus. It is ordered to send "evil, criminal and harmful men in Anatolia and dhimmis (non-Muslims) of Karaman State". Thus, many Turkish families are settled in the settlements made around Adana, Konya and Karaman. Therefore, a list of families which are about to be sent to Cyprus is prepared as Kayseri and its surroundings are connected to the Karaman Governor. Sinan's relatives from Agirnas and several other villages were also included in the list. A relative of him comes to Istanbul and tells Sinan the situation. Sinan writes a petition to the sultan in the form of a letter and wants his relatives to be removed from the list. Selim II accepts this request and sends an edict to Akdag judge Huseyin Cavus, who is responsible for the exile, through Karaman governor.

Benefiting from the different readings of some place names in this edict sent to the Akdag judge, some people considered them as Armenian settlements. For example, Armenian writers have argued that the Turkish settlement names, originally "Üleysi", "Kiçibürüngüz" and "Kudansah", should be read as "Ulisa", "Kiçiberigöz" and "Kudnişan" and that these are Armenian names of people and places. The relatives of Sinan who are mentioned in this edict are people named Kucuk Burunguz and Sarioglu Duvenci, Uleysi and Kudansah from Skobje, which are still present today, and they are Christians with dhimmi status. Since they were sent for settlement, it is clear that they were Christian Turks because of their names.

Agirnas village was a mixed Rum and Turkish Christian village that was not Armenian in the 16th century. It was affiliated with the Orthodox Church. Therefore, there were those who introduced Sinan as Greek. However, from the land registries of the period, it is possible to determine that nearly 70% of the people of Agirnas village had Turkish names that are used even today. These names can be summarized alphabetically as follows: "Asilbey, Aslan, Atmaca, Aydoğdu, Bahadır, Bayram, Bayramlı, Çakır, Çaput, Demürcü, Deveğörmez, Döne, Emirşah, Evren, Hızırşeh, Hüdaverdi, Hüdayahşi, Hüsvrev, Kademşah, Kalanlı, Kalender, Kaplan, Karaca, Karakoç, Karyagdı, Kaya, Keçi, Kumru, Kuru, Kutlubey, Kutluşah, Murad, Nurullah, Paşa, Paşabey, Pervane, Sarı, Sanaş, Sefer, Seferşah, Seylansah, Sultansah, Şemsiye, Tanrıvermiş, Tatar, Timur, Tursun, Turur, Uğurlu, Urumşeh, Yadiğar, Yağmur, Yürür."

Rum does not mean "Greek". It is a name given to the local people of Anatolia. As a matter of fact, when the word "Diyar-ı Rum" (Land of Rum) is mentioned, "Anatolia" is understood and since it was conquered by the Romans, the name was used as the Roman land, the legacy of Rome. Rum is the name given to Roman citizens. Since there is no letter "o" in Arabic, Roma, or Rom, are pronounced with "u" as "Rum". Based on this pronunciation, there were also those who introduced Sinan as "Rum". Then, they understood the word Rum as "Greek."

“Yunan” (Greek) is the Arabic word for “Ionia” and is the name of a place. As a race, Greeks are originally “Hellen” and they use this name. We call Cypriot Rums, but we also call those in Greece “Greek”. Those who went from Anatolia to Greece during the exchange, as we have stated before, went there because of the religion and the alphabet factors. Because the alphabet used by the Orthodox Church was “Greek alphabet”. As a matter of fact, there are many Turkish gravestones in Karaman and its surroundings written in Greek letters. The communities called Karamanlı (from Karaman) were mostly Christian Turks. Because the Pecheneg, Uz and Kipchak Turks came to the Balkans via the Black Sea just as they had come to Anatolia before, they came under Byzantine rule in the Balkans and became Christians in time. The Byzantines had previously settled in Central Anatolia for a defense measure against the tribes who attacked at Anatolia, especially the Seljuk Turks. They lived with Christian Armenians and Rums who were Orthodox like them in Central Anatolia. They were affiliated with the Karaman Rum (Anatolian) Orthodox Church. As a matter of fact, Evliya Celebi says: “*The people of this city speak Turkish like the people of whole Anatolia*”. In fact, about their Turkish: “*Non-Muslims do not know Greek. They speak in incorrect Turkish*”. Some of the people of Karaman became Muslims during the Seljuk period and some of them during the Ottoman period. Tens of thousands of them were also non-Muslims, and many of them later went to Greece, due to the religious factor, although they were Turkish.

As a matter of fact, in the 1071 Malazgirt War; Romanos Diogenes had a considerable number of Turkish mercenaries gathered from Anatolia in his army. Alparslan’s army consisted of Muslim Turkmens. It is a historical fact that when Christian Turks saw that the soldiers they fought were speaking Turkish, they changed their side. Therefore, there were many Turks among the people called Rums.

As a result, Mimar Sinan himself states in the work of Orfi Mehmet Aga named “*Tarih-i Edirne*” (The History of Edirne) that his grandfather was also named “*Toğan Yusuf*” and that his family nickname was called “*Düvenciler*”. Prof. Afet Inan also made great use of this work in her work named “*Mimar Koca Sinan*”. His grandfather’s profession was carpentry. His grandfather later became a Muslim and took the name Yusuf. Even his name being “*Toğan / Doğan*” is one of the strongest proofs of his Turkishness.

KAFKASYA’DA ALMAN KOLONİZASYONU VE AZERBAYCAN’DA KURULAN BİR ALMAN KÖYÜ “HELENEN DORF / GÖYGÖL”

Öğr. Gör. Dr. Fatih ÇOLAK*

Öz

18. yüzyılda Avrupalı bütün büyük devletler kolonizasyon faaliyetlerine başlamışlar ve kendi aralarında bir rekabete girişmişlerdir. Almanya diğer devletlere göre birliğini geç tamamlamış ve söz konusu rekabete sonradan dâhil olmuştur. 1871 yılında kurulan Alman İmparatorluğu hiç vakit kaybetmeden özellikle Afrika, Amerika ve Orta Doğu coğrafyalarında söz sahibi olmak istemiştir. Bu bağlamda dünyanın birçok bölgesine Alman kolonistler göç etmişlerdir. Fakat Rusya topraklarında bulunan Alman kolonistlerin buraya gelip yerleşmeleri hem daha eski tarihlerde gerçekleşmiş hem de farklı bir şekilde gelişmiştir. Bu çalışmada Kafkasya’daki Alman kolonizasyonuna değinilecek, özel olarak da 1819 yılında, günümüz Azerbaycan topraklarında kurulmuş olan “Helenendorf” ismindeki bir Alman köyü üzerinde durulacaktır. Bu çalışma Alman arşivlerinden ve Almanca eserlerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Alman Kolonizasyonu, Kafkasya’da Almanlar, Helenendorf (Еленендорф), Hanlar (Ханлар), Göygöl.

German Colonization In The Caucasus And A German Village Established In Azerbaijan “Helenen Dorf/Göygöl”

Abstract

In the 18th century, all the great European states started their colonization activities and entered into a competition among them. Germany completed its union late compared to other states and later joined the competition. Established in 1871, the German Empire wanted to have a say in Africa, America and the Middle East without wasting any time. In this context, German colonists migrated to many parts of the world. However, the arrival and settlement here

Geliş Tarihi: 18 Şubat 2021 - Kabul Tarihi: 15 Mart 2021.

Atıf Bilgisi: Fatih Çolak, “Kafkasya’da Alman Kolonizasyonu ve Azerbaycan’da Kurulan Bir Alman Köyü “Helenen Dorf/ Göygöl””, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 111-132.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Yabancı Diller Bölümü, fthcolak42@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5971-847X.

of German colonists, which were in Russian territories, both took place in earlier times and developed in a different way. In this study, the German colonization in the Caucasus will be mentioned and specifically, a German village named "Helenendorf" established in 1819 in today's Azerbaijan lands will be discussed. This study has been prepared by compiling data from various German archives and studies in German.

Keywords: German Colonization, Germans In The Caucasus, Helendorf (Еленендорф), Hanlar (Xanlar), Göygöl.

Giriş

Avrupa'nın sanayileşmesi neticesinde ihtiyaçtan fazla üretim gerçekleşmeye başlamıştı. İhtiyaç fazlası üretimin yığılmaması için iç pazardan başka dış pazarlara da ihtiyaç doğmuştur. Bununla birlikte sanayiler için yerli hammadde yetmemeye başlamış, fabrikaların durmaması için hammadde gereksinimi artmıştır. Ayrıca tarımda ve fabrikalarda çalıştırılmak üzere ucuz iş gücüne ihtiyaç duyulmuş, yerli köylüler ve yoksul halk yetersiz kalınca bu açık da koloni bölgelerinden getirilen kölelerle karşılanmıştır. Böylece savaş ve işgal yönteminden ziyade ticaret kolonileriyle bir bölgeye hâkim olma siyaseti daha fazla kabul görmeye başlamıştır. Avrupa devletleri onlara bazı menfaatler sağlayarak yerel yöneticilerle işbirliği içerisinde olmuşlardır.

Söz konusu koloni siyaseti sadece hammadde ve pazar bulmayla sınırlı kalmamış, Avrupa ülkeleri kolonileştirdikleri bölgelere dillerini, kültürlerini ve medeniyetlerini empoze etmişlerdir. Avrupalı emperyalist güçler kendi medeniyetlerini ulaştırılması gereken en yüksek medeniyet olarak göstermişlerdir. Batı medeniyetine ait olan her şey kutsanırken, kendi dinleri olan Hristiyanlığı ise insanlığın kurtuluşu için tek reçete olarak sunmuşlardır.¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı büyük devletler arasında bir kolonileşme rekabeti söz konusu olmuş ve 19. yüzyılın sonuna doğru Afrika kıtasının büyük bir kısmı Avrupalı büyük güçler arasında paylaşılmıştır. Alman İmparatorluğu ise birliğini ancak 1871 yılında tamamlayabilmiş ve söz konusu emperyalist faaliyetlere katılmakta gecikmiştir. Söz konusu dönemde Alman kamuoyunda, sürekli büyümekte olan Alman sanayisinin kısa zaman içerisinde hammadde ve ürettiği ürünler için ise pazar sıkıntısı çekeceği ifade edilmiş, geleceğe şimdiden hazırlıklı olunması gerektiği, yeni dış pazarların bulunmasının çok büyük önem arz ettiği vurgulanmıştır.

Alman yazınında genel itibariyle İmparatorluğun geleceği için Güney Afrika'ya el atılması, ardından Hint Denizi'ne, Asya'ya ve Anadolu'ya ulaşılarak bu bölgelerden Almanya'nın ihtiyaç duyduğu hammadde ve pazar açığının kapatılması gerektiği üzerinde durulmuştur.² Böylece 1870'li yılların sonunda Alman sanayicilerin, bankacıların, sermayedarların ve büyük tüccarların öncülüğünde Almanya'nın kolonyal faaliyetlerinin büyük bir hız kazandığı görülmektedir.

¹ Kevser Toprak, *Osmanlı Filistininde Alman Kolonileri (1869-1917)*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul 2015, s. 17.

² Karl von Winterstetten, *XX. Yüzyıl Başında Alman Emperyalizmi ve Türkiye / Orta Avrupa Politikasında Yeni Amaçlar Berlin-Bağdat*, Haz. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınevi, Ankara 2002, s. 86.

Alman emperyalizminin Doğu Afrika'daki kurucusu olarak kabul edilen Carl Peters, 1884 yılında ilk kez Doğu Afrika'ya ayak basmış ve kolonyal faaliyetlere başlamıştır.³ Almanya, Carl Peters'in Doğu Afrika'ya gelmesinden on bir yıl sonra 1895'te bu coğrafyada yaklaşık 155 bin kilometrekare (60 bin mil karelik) toprak ele geçirmiş ve burayı Doğu Afrika Alman Protektorası (*koruma ve denetimi altında*) olarak ilan etmiştir.⁴

Alman İmparatorluğu'nun 1884-85 yıllarında da Doğu ve Güneybatı Afrika, Kamerun, Togo ve Büyük Okyanus'ta bazı adaları ele geçirdiği görülmektedir.⁵ Daha sonra 1888-89 yıllarında da 785.753 km²lik yüzölçümüyle dünyanın en büyük ikinci büyük adası olarak kabul edilen Yeni Gine Adası, Papua Yeni Gine'nin bir parçası olan ve batı Pasifik Okyanusu'ndaki kuzeydoğu Yeni Gine sahilleri uzağında bulunan, ismini dönemin Almanya başbakanından alan Bismarck Takım Adaları, Yeni Gine'nin güneydoğusunda, Güney Pasifik'te bulunan Salomon Adaları, Pasifik Okyanusu'nda bulunan Marshall Adaları, Güney Büyük Okyanusu'nda bulunan, adalardan oluşan Samoa Devleti'nin büyük bir bölümü Almanya'nın kontrolü altına geçmiştir.⁶

Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren diğer Avrupalı büyük devletler gibi kolonizasyon siyaseti takip ettiği, bunun neticesinde dünyanın birçok bölgesine koloniler kurmak maksadıyla kendi vatandaşlarını göç ettirdiği görülmektedir. 18. yüzyılda yaklaşık 100 bin Alman Amerika kıtasına ve 400-500 bin civarında da Doğu Avrupa'da farklı yerlere göç etmiştir.⁷ Bu kapsamda Rusya'ya ve beraberinde Kafkasya'ya da gelip yerleşen ve burada koloniler kuran birçok Alman olmuştur. Ancak bu koloniler, yukarıda izah etmeye çalıştığımız kolonilerden farklı bir şekilde gelişmiştir ve oluşumları da daha eski bir tarihe dayanmaktadır.

1. Alman Kolonizasyonunun Kafkasya'daki Temelleri

Ruslar, Kuzey harbinin başlarında Livonya'ya girmişler ve bu savaş esnasında orada bir papazın hizmetinde bulunan bir Alman kızı esir olarak almışlardı. Rus Çarı I. Petro, kendisinin bürokratlarından birisi olan Meşikov'un evinde bu kıza rastlamış ve hoşuna giden bu kıızı kendi hizmetine almıştır. I. Petro, Ortodoksluğa geçen ve Katerina ismini alan bu Alman kızla 1712 yılında evlenmiştir. Petro'nun ölümünden sonra da bu Alman kız Rus Çarıçesi olmuştur. Bu evlilikten birçok çocuk dünyaya gelmesine rağmen, sadece iki kız evladı hayatta kalmıştır.

³ Carl Peters ve Almanya'nın Doğu Afrika'daki kolonileri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Erich zu Klampen, *Carl Peters-Ein deutsches Schicksal im Kampfum Ostafrika*, Hans Siep Verlag, Berlin (W8) 1938.

⁴ İber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 10. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 27.

⁵ Murat Özyüksel, *Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 41.

⁶ Winfried Baumgart, *Deutschland im Zeitalter des Imperialismus (1890-1914): Grundkräfte, Thesen und Strukturen*, Ullstein Verlag, Frankfurt (M), Berlin, Wien 1972, s. 65.

⁷ Ulrich Maier, "Schwabenzüge - Die Auswanderung nach Russland - Polen und die Donauländer", *Deutschland & Europa*, Sayı: 45, Ulm 2004, s. 11. Ayrıca söz konusu dönemde farklı coğrafyalara göç etmiş Alman nüfusu için bkz. Paul Rohrbach, *Deutsches Volkstum Als Minderheit*, Hans Robert Engelman Verlag, Berlin 1926.

I. Petro evlilikler yoluyla Avrupa'da bazı müttefiklikler oluşturmayı planlamıştır. Kendisinin de çabalarıyla kızı Anna ile Prusya'nın Holstein-Gottorp bölgesinin dükü Karl Friedrich evlenmişlerdir. Bu evlilikten 1728 yılında Almanya'nın Kiel şehrinde Karl Peter Ulrich isminde bir çocuk dünyaya gelmiştir. Tamamen bir Alman prensi olarak yetişen Çar I. Petro'nun torunu Peter Ulrich, 1742 senesinde Rusya tahtının varisi ilan edilmiş ve Petersburg'a getirilerek Ortodoksluğa geçirilmiştir. Prusya Kralı Büyük Friedrich'in tavsiyesi üzerine 17 yaşını dolduran Peter Ulrich, 1745 senesinde Prusya'nın Anhalt-Zerbest bölgesinin prensesi Sophie Augusta Frederika ile evlenmiştir. Prenses de Ortodoksluğa geçirilmiş ve kendisine Katerina Alekseyevna ismi verilmiştir. Peter Ulrich, Ocak 1762 tarihinde Rus Çarı III. Petro olarak Rusya tahtına çıkmıştır.

Prusya Kralı Büyük Friedrich'e hayranlık besleyen III. Petro, Rus ordusunu Prusya ordusuna benzetmeye çalışmış ve birçok alanda Prusya'yı taklit etmiştir. Çoğu kez Rusya'yı ve Rusları yenmekten geri kalmayan III. Petro'ya karşı özellikle askeri kanatta bir düşmanlık söz konusu olmaya başlamıştır. Buna karşın eşi Katerina (Sophie) ise sanki doğuştan Rus'muş gibi davranmış ve birçok kesimin takdirini kazanmıştır. Böylece 1762'nin 28 Haziran günü muhafız alayı Çar'a karşı ayaklanmış ve Çar'ı tahttan indirerek yerine eşi Sophie'yi II. Katerina ismiyle Rusya Çariçesi olarak ilan etmiştir.⁸

Alman asıllı II. Katerina tahta çıktıktan sonra Rusya'nın daha çok gelişmesi için neler yapılabileceği üzerine düşünceler geliştirmiş, ülkesini daha iyi tanımak maksadıyla seyahatlere çıkmıştır. Rusya'yı en iyi kanunlara göre yönetmeyi hedeflemiş ve özellikle ziraata ağırlık vermek istemiştir. İncelemeleri neticesinde Rusya'daki zirai faaliyetlerin Almanya'dakinden daha geride olduğu kanaatine varan Katerina, Almanya'dan ülkesine yerleşimcilerin gelmesini arzulamıştır. Bunun için Almanya'da bulunan Rusya temsilcilikleri vasıtasıyla bir çağrı yapmış ve Rusya'ya Alman çiftçilerini davet etmiştir.

Yeni Rus Çariçesi özellikle tarım için çok yüksek potansiyele sahip Volga, Astarhan ve Hazar Denizi bölgelerinden gerekli verimin alınmadığını ve buralardan yeterince faydalanılmadığını düşünmüştür. Çariçe, gelecek olan göçmenlerin bu bölgelere yerleşmeleriyle buralardan Rus devletinin çok menfaat sağlayacağını, bununla birlikte Rus çiftçilerin de Alman çiftçilerden olumlu yönde etkileneceklerini hesap etmiştir.⁹ Çariçe'nin diğer bir amacının da; Altınorda, Kazan Hanlığı, Astarhan ve Kasım Hanlıklarından elde edilmiş yeni toprakları tarıma açmak ve Rus toprak sahibi derebeylerine karşı bağımsız çiftçiler meydana getirmek, aynı zamanda Kırım ve Tatar Türklerine karşı tampon bölgeler oluşturmak olduğu da ifade edilmektedir. Kırım Hanlığı'nın da ortadan kaldırılması sonrası bu bölgeye de yine Alman göçmenler iskân edilmiştir.¹⁰

⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi-Başlangıcından 1917'ye Kadar*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 289, 297-298; Gerd Stricker, "Deutsche Siedler auf russischem Boden", *Russen und Deutsche 1000 Jahre Kunst Geschichte und Kultur*, Michael Imhoff Verlag Berlin 2013, s. 260.

⁹ Stricker, a.y.

¹⁰ Doğan Üstüntaş, "Volga Almanları: 250 Yıllık Süreçte Yaşanan Göçler, Sürgünler ve Alman Diasporasının Kazakistan-Almanya İlişkilerine Etkileri", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 14, Ankara 2015, s. 122-123.

Yukarıda sözü edilen çağrı sonucunda beklentisi gerçekleşmeyen Katerina, Temmuz 1763'de bir bildiriyle yeniden Alman halkını ülkesine davet etmiştir. Bildirinin bazı maddeleri şöyledir:

1- Rusya'ya gelecek olan Alman yerleşimcilere ziraat yapabilmeleri için toprak verilecektir.

2- Meslek erbabına mesleklerini burada da icra edebilmeleri için Rus devleti tarafından 10 yıl vadeli faizsiz kredi verilecektir.

3- Gelen Alman yerleşimciler 30 yıl boyunca her türlü vergiden muaf tutulacaklardır.

4- Yerleşimciler kendi dinlerini ya da mezheplerini istedikleri şekilde yaşayabileceklerdir.

5- Askerlikten muaf olacaklardır.

6- Rusya'ya gelmek isteyen Almanların yol masrafları Rus devleti tarafından karşılanacaktır.

Yedi Yıl Savaşları'nın getirdiği ağır vergi yükünden ve savaştan bıkmış olan birçok Alman aile, Rusya devletinin kendilerine sunduğu şartların olumlu olması neticesinde Rusya topraklarına ve özelde de Kafkasya'ya göç etmeyi göze almışlardır.¹¹ Böylece Katerina'nın çağrısı bu kez karşılık bulmuş ve 1765 senesinde 300 aile Rus topraklarına, bununla beraber Kafkasya'ya gelerek yerleşmiştir. 1767'den 1807 yılına kadar 1244 kişilik 200 Alman aile daha bu topraklara göç etmiştir.¹²

II. Katerina'nın ölümünden (1796) sonra da Almanya'nın farklı bölgelerinden Rus topraklarına göçlerin devam ettiği görülmektedir. Rus Çar'ı I. Aleksandr da (1801-1825) II. Katerina gibi ülkesine gelecek olan göçmenlere maddi ve manevi kolaylıklar sağlayacağını vaat etmiştir. Özellikle Almanya'nın Stuttgart, Konstanz, Freiburg, Karlsruhe, Mannheim, Tübingen ve Heidelberg bölgeleri Napolyon savaşlarından çok etkilenmişlerdi. Alman devleti vergileri o kadar ağırlaştırmıştı ki, toprak sahiplerine ürettikleri ürünün ancak beşte biri kalıyordu. Bunun neticesinde bu bölgelerdeki halk açlıkla karşı karşıya kalmış, 1815 yılında 1440 Alman aile Rusya'ya göç etmek istediğini Rus makamlarına bildirmiştir. Çiftçilik yapacak olanlar geniş bozkırlara yerleştirilecekler, zanaatkarlar da Rus şehirlerindeki halka faydalı olmaları için şehirlere iskân ettirileceklerdi.

Stuttgart'taki Rus konsolosunun çalışmalarıyla 1816 senesinin Eylül ayında Stuttgart'ın Schwaikheim bölgesinden 40 ailelik ilk kabile yola çıkmıştır. 31 Aralık 1816'da Odesa'ya gelmişler ve kışı burada geçirmişlerdir. 9 aile burada daha önce kurulan Alman yerleşim yerlerine katılmış, 31'i ise yolculuğuna devam ederek Eylül 1817'de Tiflis'e ulaşmıştır. Buraya gelen toplamda 178 nü-

¹¹ Alman tarihçi Gerd Strick'in ifadesiyle, Kafkasya'ya göç eden Almanlar çok dindarlardı. Bu dindar Almanlar Hz. İsa'nın Ağrı Dağı'na inerek yeryüzüne yeniden geleceğine inanıyorlardı. Bu sebeple Ağrı Dağı'na yakın yerlerde yaşamayı istemişlerdir. Rus devletinin kendilerini bu topraklara davet etmesini bir fırsat bilmişler ve ekonomik sebeplerin yanında bunu da düşünerek göç etmişlerdir. (Belgesel; Doku, *Ferne Hoffnung Kaukasus: Deutsche Spuren in Aserbaidschan*, 2017.)

¹² Philipp Schütz, *Der Ruf der Zarrin-Ein Beitrag zur Auswanderung hessischer Familien nach Russland*, Elwert Verlag, Marburg 1989, s. 6-7, 9, 20-21. II. Katerina döneminde Kafkasya'ya gerçekleşen Alman göçleri için ayrıca bkz. Deutsche Tageszeitung, *Die russische Regierung und die Deutschen in Russland*, 30.11.1910 (Rus Hükümeti ve Rusya'daki Almanlar).

fuslu bu aileler, şehrin yaklaşık 8 km doğusunda Marienfeld köyünü kurmuşlardır. Ardından yine Tiflis çevresinde Elisebeththal, Katharinenfeld, Alexandersdorf, Neu Tiflis köylerini kurmuşlar ve Tiflis'in 177 km doğusunda bulunan Elisabethpol'a da (Azerbaycan'ın Gence şehri) gelip yerleşenler olmuştur.

Almanya'da geride kalan yaklaşık 6 bin nüfuslu 1400 aile de 1817'nin Nisan ayından Ağustos ayına kadar Tuna Nehri'nden gemilerle yola çıkmışlar, ancak Odesa'nın güneybatısındaki İsmajil kentine geldikleri vakit 1100 kişide ateşli epidemi tespit edilmiş ve Alman göçmenler 40 günlük karantinaya alınmışlardır. Söz konusu hastalık neticesinde vefat edenler olmuş, bu durum göçmenlerde bir umutsuzluğa sebebiyet vermiştir. Birçok aile yolculuğa devam etmek istememiş ve kendilerinden önce Odesa'ya gelip yerleşen diğer Alman ailelere katılmışlardır. Kışı Odesa'da geçirdikten sonra 1400 aileden ancak 486'sı Kafkasya'ya doğru yola devam etmiştir. Rus hükümeti tarafından 486 aile on farklı gruba ayrılmış, başlarında bir Rus görevli ve kendilerinin seçmiş oldukları bir grup lideri olmak üzere birbirlerinden birkaç gün arayla yola çıkmışlardır. Bu grupların da 1818 yılının Kasım ayında Tiflis'e ulaştıkları bilinmektedir.¹³

1817-18 yıllarında gerçekleşen Alman ailelerinin Rus topraklarına iskân siyaseti Rus hükümetine yaklaşık bir milyon Rubleye mâl olmuştur. Odesa'da Rus hükümeti tarafından her aileye yolculuklarının devamında at ve araba alabilmeleri için 500 Ruble, yolculuklarının her günü için 2 Ruble ve kişi başı da 40 Kapık (Kuruş) verilmiştir. Boş bölgelerde Alman yerleşimciler için köyler oluşturulmuş, ziraat için her aileye toprak verilmiş, zanaatkârlara da iş yeri açabilmeleri için kredi sağlanmıştır. Göçmenlerin kendilerine verilen toprakları ve evleri satmaları yasak edilmiş ve sağlanan krediler uzun vadede taksitler halinde geri alınmıştır.¹⁴

1848 senesinde de Almanya'dan yaklaşık 2 bin kişi Rusya'ya göç etmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya devletinin isteğiyle, ardından I. Dünya Savaşı'na kadar Alman İmparatorluğu'nun kolonizasyon faaliyetleri çerçevesinde bütün Rusya topraklarında 4 bin Alman yerleşim yerinin olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁵

1861 yılında Rusya'da bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiş ve bu sayımda, Rusya'nın güneybatı bölgesinde 2.443 Alman ailenin yerleşik olduğu kaydedilmiştir. 1885 yılındaki sayımda bölgede 93.108 Almanın yaşadığı tespit edilmiştir. 1890 yılına gelindiğinde ise bölgedeki Alman nüfusu %128 artış göstererek yaklaşık 200 bine ulaşmıştır.¹⁶

¹³ Hans Hermann Graff von Schweinitz, *Helenendorf-Eine deutsche Kolonie im Kaukasus*, Vossische Buchhandlung Verlag, Berlin 1910, s. 3-4; Jakob Hummel, *Heimat-Büchlein - Der Deutschen in Transkaukasien*, Deutsche Staatsverlag, Pokrowsk 1928, s. 6-7.

¹⁴ Hummel, *a.g.e.*, s. 9. Kafkasya'ya yapılan Alman göçleri için ayrıca bkz. Manfred Nawroth, "Deutsche im Kaukasus bis zum Beginn 20. Jahrhunderts", *Russen und Deutsche 1000 Jahre Kunst Geschichte und Kultur*, Michael Imhoff Verlag, Berlin 2013, s. 272-279.

¹⁵ Stricker, *a.y.*; Maier, *a.y.*

¹⁶ PA-AA, R 19590, Russland 78, 23 Haziran 1910 St. Petersburger Herold Gazetesi haberini rapor eden St. Petersburg Almanya Büyükelçiliği, St. Petersburg 24.06.1910.

1897 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında Çarlık Rusya'sının nüfusu; Rusya Polonya'sı, Kafkasya ve Baltık bölgesi dâhil olmak üzere 125 milyon olarak tespit edilmiş ve bu nüfusun 1,8 milyonunun Alman olduğu belirlenmiştir. Bu rakamın I. Dünya Savaşı'ndan önce 2,4 milyona kadar çıktığı tahmin edilmektedir. Aynı nüfus sayımına göre; 20.800'ü Kuban bölgesinde, 8.600'ü Stavropol vilayetinde, 6.300'ü Terek bölgesinde ve 5.200'ü de Tiflis vilayetinde olmak üzere sadece Kafkasya'da yaklaşık 56.700 civarında Alman yaşamaktaydı.¹⁷ Bunların ise 6.624'ü Azerbaycan'da yerleşti.¹⁸

Kafkasya'da oluşan Alman yerleşim yerlerinden günümüze kadar varlıklarını devam ettirenlerin olduğu bilinen bir gerçektir. 1928 yılında bölgeyi ziyaret eden bir Alman seyyah, sekizi günümüz Azerbaycan topraklarında olmak üzere Transkafkasya'da 21 Alman kolonisinin olduğunu belirtmiştir.¹⁹ Azerbaycan'daki Alman kolonilerinin isimleri Federal Almanya Cumhuriyeti kayıtlarında şu şekilde belirtilmektedir: Helenendorf (Göygöl), Annenfeld (Şemkir), Grünfeld (Vurguna), Traubenfeld (Tovus), Jelisawetinka (Agstafa), Georgsfeld (Çınarlı), Alexejeka (Gasamba) ve Eigenfeld (Irmaşlı).

Çalışmamıza konu olan Helenendorf (Azerbaycan'daki adı Göygöl), Gence şehri yakınlarında Alman kolonistlerin kurmuş oldukları bir köydür. Eski ismi Helenendorf olan Göygöl, günümüzde yaklaşık 63 bin nüfuslu bir şehirdir. Burada halen şehri kuran Alman kolonistlerin torunlarından yaşayanlar bulunmakla birlikte, bütün Azerbaycan'da 500 civarında Alman kökenli Azerbaycan vatandaşı yaşamını sürdürmektedir.²⁰

2. Helenendorf'un (Göygöl) Kuruluşu

Helenendorf, Azerbaycan'da kurulan Alman koloni köylerinin en büyük ve en eski olanıdır. Yukarıda anlatılan 486 aileden 194'ü, 1818 senesinin yaz aylarında Kuzey Kafkasya üzerinden Azerbaycan'a gelmiştir.²¹ 1819'da Azerbaycan'a gelen 194 aileden 135'i burada sözü edilen Alman köyü Helenendorf'u kurmuştur. Buraya ilk geldiklerinde üzerleri hasırlarla örtülü derme çatma barakalar inşa etmişler ve sonra toprağı işlemeye başlamışlardır. Bu süreç içerisinde Rus devleti ailelere çiftçilikten ürün almalarına kadar geçimlerini sağlamaları için günlük kişi başı 10 Kapık (Kuruş) ödeme yapmıştır. Kötü hava şartları, kötü konaklama imkânları, iyi beslenememe vb. durumlar neticesinde köyü kuran 135 aileden ilk yıllarda 17'si yok olmuş, aile bireylerinin

¹⁷ Strick, *a.g.e.*, s. 260. Bihl, bu rakamı biraz aşağıya çekerek, bütün Kafkasya'da 1897 nüfus sayımında 34 binden fazla Alman yerleşimcinin olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Bihl Wolfdieter; *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, Teil 2, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1992, s. 34.

¹⁸ Bakü'deki petrolün öneminin artmasıyla birlikte buraya yerleşen Almanların sayısı da giderek artış göstermiş, 1914 yılına gelindiğinde sadece Bakü'de yaklaşık 4 bin Alman ikamet etmiştir. Bütün Azerbaycan'da 1926'da 13.149, 1939'da 23.133, 1959'da 1.492, 1970'te 1.361, 1979'da 1.048, 1989'da 748 ve 2006 yılında yaklaşık 500 Alman yerleşti. (Bundesministerium des Innern-für Bau und Heimat, *a.g.e.*, s. 19.)

¹⁹ Hummel, *a.g.e.*, s. 6.

²⁰ Bundesministerium des Innern-für Bau und Heimat, *a.y.*

²¹ Hummel, *a.g.e.*, s. 37.

hepsi çeşitli hastalıklardan dolayı vefat etmiştir. 1900'lü yılların başında köyü kuran ailelerden ancak 74'ünün nesli burada yaşıyordu.²²

Aslında bu köyü kuran Alman kafilesi diğer Alman koloni köylerine yakın olmak amacıyla Tiflis civarında bir bölgeye yerleşmek istemişti. Fakat Rus devleti buna müsaade etmemiş ve onları Elisabethpol'a (Gence) nakletmiştir. Burada yerleşik olan Ermeniler, ilk başlarda gelen Almanların Hristiyan olmasından memnuniyet duymuşlar, fakat yine de Elisabethpol'da bir Alman yerleşim yerinin olmasını istemeyerek buna karşı çıkmışlardır. Gerekçe olarak da söz konusu bölgede ekim yapılabilecek arazinin az olması gösterilmiştir. 1818 yılında Elisabethpol'a yerleşip kendi mahallelerini kurmaya başlayan kolonist Almanlar, yerleştikten yaklaşık 1 sene sonra 1819'da Elisabethpol'un yaklaşık 8 km güneyinde Hanahlar²³ isminde eski bir Tatar yerleşim yerinin harabeleri üstüne göç etmişlerdir.

Almanya'da Mecklenburg-Schwerin bölgesinin 21 yaşındaki prensi ile 15 yaşındaki Rus prensesi Helene Paulovna 1799 yılında evlenmişlerdi. Kendisini kısa zaman içerisinde Alman halkına sevdirmeyi başaran prenses, evlendikten 4 sene sonra, 1803 yılında dünyaya bir kız çocuğu getirmiş, fakat doğumdan sonra vefat etmişti. Azerbaycan'a gelen göçmen Almanlar kuracakları ilk Alman köyüne bu prensesin ismini vermişlerdir.²⁴ Almanca "Dorf" kelimesi "Köy" demektir. Böylece köyün ismi "Helen Köyü" anlamına gelen "Helenendorf" olmuştur.

3. Kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na Kadar Helenendorf

1819 yılında kurulmuş olan Alman kolonisinde gündelik hayat 2 sene gibi kısa bir sürede normalleşmiş, fakat koloni 28 Temmuz 1826 tarihinde Tatarların saldırısına uğramıştır. Tatarlar, burada buldukları başta tahıl ürünleri olmak üzere her şeye el koymuşlardır. Köy halkından bazıları Gence'ye kaçmayı başarmışlardır. Kaçamayanların birçoğu ise fidye karşılığında serbest bırakılmak üzere esir alınmıştır. Bütün yerleşim yeri tamamen tahrip edilmiş, birçok ev ve ahır ateşe verilmiştir. O sırada Gence'ye kadar gelen İran ordusu²⁵ sayesinde Helenendorflular kurtulmuşlar, hatta ordunun başında bulunan İran veliaht prensi buradaki Almanlara özel ilgi göstermiştir.

²² Helenendorf'un kuruluşunda bulunan, nesli tükenen ve nesli köyde devam eden aileler listesi için bkz. Eva-Maria Auch, "Die Einwandererfamilien und Ortsgründer von Helenendorf in Aserbaidschan 1819", *Deutsche im multikulturellen Umfeld Südkaukasus, Bibliotheca Academica-Orientalistik*, Cilt: 27, Baden-Baden 2017, s. 191-196; Graff von Schweinitz, *a.g.e.*, s. 8-12.

²³ Köyün ismi Sovyet döneminde "Hanlar" olarak değiştirilmiş, 2008 yılında da Azerbaycan parlamentosunun almış olduğu bir kararla buraya "Göygöl" ismi verilmiştir. Gence'de "Göygöl" isminde bir de göl bulunmaktadır.

²⁴ Graff von Schweinitz, *a.g.e.*, s. 5-6.

²⁵ Ruslar, Gürcistan ve Azerbaycan'ı işgal etmişlerdi. İran, bu durumun kendi aleyhine giderek büyüyen bir sorun olduğunu düşünüyordu. Çar I. Aleksandr'ın ölümünden sonra (1 Aralık 1825) Rusya'da taht mücadelesi baş göstermiş, İran bunu fırsat bilerek Rusları Güney Kafkasya'dan atmak için Temmuz 1826'da savaş ilan etmiştir. Savaşın ilk zamanlarında bölgedeki Rus kuvvetleri İran birliklerini durduramamışlar, fakat Ruslar büyük Rus kuvvetleriyle yardıma gelmişler ve durum tersine dönmüştür. Gence çevresinde çok sayıda muharebe olmuştur. 2 Şubat 1828 tarihinde yapılan Türkmen Çayı Antlaşmasıyla İran tamamen geri çekilmiştir. (Daha geniş bilgi için bkz. Kurat, *a.g.e.*, s. 342-343.)

Veliiahtın, "mümkün olsa hepinizi İran'a götürür, size orada geniş imkânlar sunarım..." diyerek onların gönlünü almaya çalıştığı ifade edilir. Burada bulunan Almanları İran'a götüremese de onlara maddi ve manevi destek sağlamıştır. İran veliahdının askeri birlikleri yaklaşık bir ay Gence ve çevresinde kalmışlardır. Veliiaht, bu süre içerisinde Alman zanaatkârlara ücret karşılığında iş yaptırmış, ürünlerini kaybeden çiftçilere parasal destek vermiş, onlara çok cömert davranmıştır. Tatarların esir aldıkları köylüleri de kurtarmıştır. Bu durum 13 Eylül 1826 tarihinde değişmiş ve Helenendorf yakınlarında Ruslarla İranlılar arasında gerçekleşen savaşı Ruslar kazanmışlar ve İranlılar geri püskürtülmüşlerdir.

Rusların kontrolü tamamen ele geçirmeleri sonrası Helenendorflular köylerine geri dönebilmişlerdir. Rus hükümetinin tespitlerine göre, köyde 80 bin Rublelik maddi hasar meydana gelmiştir. Tiflis halkı, kendi aralarında para ve giysi toplamak suretiyle onlara yardım etmiştir. 1827 yılında Rus devleti köyün yeniden imar edilmesi için bir genelge çıkartmış ve kişi başı 172 Ruble destek vermiştir. Fakat köyün yeniden imarı esnasında Helenendorf sakinleri bir yıllığına Tiflis'e, Alexandersdorf, Marienfeld ve Elisabeththal isimindeki diğer Alman kolonilerine dağıtılmışlardır.

1829 yılında Helenendorf sakinlerinin veba hastalığıyla uğraştıkları görülmektedir. Köyden 30 kişi vebadan ölmüş, bununla birlikte köyün iktisadi durumu kötüleşmiştir. Ardından 1831 senesinde köyde kolera görülmüş ve bundan dolayı da 31 kolonist vefat etmiştir. Yine aynı yıl çiftçilerin ürünlerini aşırı dolu yağışı vurmuş, köy ekonomisi büyük zarar görmüş ve o yıl çiftçiler açlıkla karşı karşıya kalmışlardır.

Kırım Savaşı'na kadar kolonide hayatın normal şartlarda devam ettiği görülmektedir. Kırım Savaşı'nın başlamasıyla birlikte köydeki ekonomik hayat olumsuz yönde etkilense de, kısa bir zaman sonra köy sakinlerine maddi anlamda çok getirisi olmuştur. Köy halkı yakınlarında bulunan Rus birliklerine başta gıda ürünleri ve diğer ihtiyaç maddeleri satmak suretiyle çok gelir elde etmiştir. İlk geldikleri zaman Rus devletinden aldıkları kredileri 1871 yılına kadar tamamen geri ödemişlerdir.²⁶

Genel itibarıyla kolonistler ziraatla uğraşmışlar; sebze, meyve ve tahıl üretimi yapmışlardır. Ancak, meyve ağaçları büyük arazilerde değil, göçmenlerin evlerine dâhil kendi bahçelerine dikilmiş, büyük tarlalar tahıl üretimi için kullanılmıştır. Göçmenler bahçelerinde iklimin elverdiği şekilde elma, armut, şeftali, kayısı, kiraz, ceviz, incir, ayva gibi ürünler yetiştirmişlerdir.²⁷ Fakat 1897 yılına kadar köy nüfusu²⁸ çok artış göstermiş, köye ait olan tarım arazileri artık yetmemeye başlamıştır. Bunun sonucunda köyden peyderpey 80 aile ayrılmış ve Azerbaycan'da bildiğimiz diğer bir Alman kolonisi olan Georgsfeld'i (Çınarlı) kurmuştur. Daha sonra 10 aile daha köyden ayrılarak Annenfeld (Şemkir) isimindeki başka bir Alman kolonisine dâhil olmuştur.²⁹

²⁶ Graff von Schweinitz, *a.g.e.*, s. 15-18.

²⁷ Hummel, *a.g.e.*, s. 17.

²⁸ 1908 senesinde koloniyi ziyaret eden bir Alman seyyahın verdiği bilgilere göre, söz konusu dönemde Helenendorf'ta 1106'sı erkek ve 1128'i kadın olmak üzere toplam 2234 kişilik 340 Alman aile yaşamaktaydı. Bkz. Graff von Schweinitz, *a.g.e.*, s. 40.

²⁹ Aynı eser, s. 19.

1883 senesinde bölgeye demiryolu inşaatı yapılıncaya Helenendorf'un iktisadi durumunda büyük bir değişiklik meydana gelmiştir. Helenendorf'ta yaşayan Almanlar, ürettikleri tarım ürünlerini ve özellikle Alman usulünde yaptıkları arabalarını³⁰ ülkenin farklı yerlerine ve yurt dışına satma fırsatı bulmuşlardır. Böylece koloniye kayda değer bir nakit girdisi olmuştur.

İlk başlarda neredeyse Helenendorf'taki bütün aileler tarla ve bahçe işleri olmadığı zamanlarda at arabası imalatıyla uğraşmışlardır. Ancak daha sonra bu işi 9 aile profesyonel yapmaya başlamış ve imalathaneler kurmuşlardır. Bunların içerisinde en çok üretim yapan ise Philipp Votteler ve oğullarıydı. Helenendorf'ta yıllık ortalama 600 araba üretiliyor, bunun yaklaşık 300'ünü Votteler imal ediyordu. Alman usulünde üretilen at arabaları ortalama 160 Rubleye satılıyordu. Fakat Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) döneminde tanesi 500 Rubleden alıcı bulunmuştur. Dönemsel olarak farklılık göstermekle birlikte Helenendorf'tan dışarıya günlük ortalama 10 adet arabanın satıldığı zamanlar olmuştur. Kafkasya'dan Türkistan'a ve İran'a kadar yollarda Alman at arabalarını görmek mümkündür. Ancak kısa zaman içerisinde köyde ve yakın çevrelerde bulunan Ermeniler Almanların yaptıkları at arabalarını taklit etmeye başlamışlardı. Dolayısıyla büyük bir rekabet söz konusu olmuş, araba fiyatları çok düşmüştür.

At arabası imalatından sonra en önemli iş sektörü demircilikti. Köyde 9 demirci dükkânı bulunmaktaydı. Aşağıda değinileceği üzere köydeki diğer önemli iş alanı şarap üretimiydi, buna bağlı olarak da 6 tane fıçı imalathanesi bulunmaktaydı. Bunların haricinde 6 marangoz, 3 teneke ve tesisat, 4 boyacı, 4 terzi, 1 ayakkabıcı ve 3 de soba imal ve tamiri yapan dükkân vardı. Köyde ikamet eden bir soba tamircisinin dükkânı da Gence'deydi. Koloni içerisinde 9 kişi de inşaat konusunda çok tecrübeliydi, ancak Almanlar arasında duvarcı ustası yoktu. Çünkü duvar ustalığını Kafkasya'nın yerleşik halklarından birisi olan Lezgiler yapmaktaydı.³¹

1900'lü yılların başlarında Helenendorf'ta yukarıda saydığımız iş yerleri dışında altısını Tatarların ve beşini de Ermenilerin işlettiği 11 dükkân bulunmaktaydı. Bunun haricinde Avusturyalı bir aile, misafirhanesi olan bir birahane işletiyordu. Ayrıca Alman kökenli Rosendorf isminde bir doktor 1907'de kolonide bir muayenehane açmıştır. Bir önceki sene Kızıl Hastalığı sebebiyle köyde birçok çocuk vefat etmiş, doktor geldiği ilk 6 ay içerisinde 186 çocuğa aşı yapmış, bir daha bu hastalık görülmemiştir.

Yukarıda anlatılanların haricinde 1907 yılından itibaren Helenendorf'ta bir de Alman arkeolog ikamet etmeye başlamıştır. Arkeolog, çevrede bin yıldan daha eski olan mezarlarda ve höyüklerde araştırma ve kazılar yapmak üzere Rus devleti tarafından görevlendirilmiştir. Helenendorf ve çevresi eski bir ticaret yolu üzerinde bulunduğundan dolayı arkeolojik araştırmalar yapmak için çok uygun bir bölgedir. Tarihin her döneminde burada insanların yaşam sürdürdükleri saptanmıştır. Söz konusu arkeoloğun özellikle İskitler dönemiyle ilgili çeşitli malzemeler ortaya çıkarttığı bilinmektedir.³²

³⁰ Bkz. aş. Ek. 5.

³¹ Bu konuda daha geniş bilgi ve iş yeri sahiplerinin isimleri için bkz. *Aynı eser*, s. 57-60.

³² *Aynı eser*, s. 109-112.

Helenendorf sakinleri bütün ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla "Tüketici-ler Birliği"³³ isminde bir kooperatif kurmuşlardır. Kooperatif, 228 üyenin katılımıyla, 25 Rublelik hisse senetleriyle yaklaşık 7 bin Ruble ana sermayeyle 1903 yılında kurulmuştur. Bu kooperatif gıda başta olmak üzere ahalinin ihtiyacı olan tarım makineleri dâhil bütün ürünleri koloniye getiriyor ve çok düşük kâr-la satıyordu. Kooperatif'in Almanya'dan da ürünler ithal ettiği görülmektedir.

Kooperatif'in ilk büyük faaliyeti koloniye temiz içme suyu getirmek olmuştur. Almanların Helenendorf'a ilk yerleşmelerinin akabinde koloninin içme ve tarım suyunu karşılamak amacıyla Rus devleti, bir kanal vasıtasıyla 8 km uzakta bulunan Gence Çayı'ndan köye su getirmiştir. Bu kanal koloninin tam ortasından geçmekte ve köye hayat vermektedir. Ayrıca köyde, kanalın suyuyla çalışan 6 adet değirmen bulunmaktadır. Ancak, özellikle epideminin içme suyundan meydana gelebileceği düşünülerek 1905 yılında köye 7 km uzaklıkta bir dağda bulunan, Ssarial isminde bir kaynaktan demir borular vasıtasıyla temiz içme suyu getirilmiş, kanal sadece tarımda kullanılır olmuştur. Suyu köye getirmek için 74 bin 500 Ruble para harcanmış, ayrıca evlere su borusu döşemek de 12 bin Rubleye mâl olmuştur. Sistem kurulduktan sonra yıllık hane başı 6 Ruble ücret alınmıştır. Yeni kurulan kooperatifin söz konusu ücretleri karşılamaya gücü yetmemiş, bir özel bankadan ve bazı bankerlerden %9 faiz oranıyla kredi kullanılmıştır.

Kooperatif 1906 senesinde 120 bin Ruble ciro yapmış ve yaklaşık 10 bin Ruble kâr elde etmiştir. 1907 yılında da 145 bin Ruble ciro yapılarak 7 bin Ruble civarında kazanç sağlanmıştır. Kazancın %8'i hissedarlara kâr payı olarak dağıtılmış, %5'i de kolonide bulunan okulun³⁴ ihtiyaçları için harcanmıştır. Geriye kalan para ise başka yatırımlara yönlendirilmiştir.

Nisan 1908'de kooperatifin bünyesinde bir kesimhane açılmıştır. 1 Ocak 1909 itibarıyla kesimhane 21 bin 777 Ruble ciro yapmıştır. Kesimhaneden elde edilen gelirden 6 bin Rubleye kooperatif adına bir otlak arazi satın alınmıştır. Ayrıca kolonide bir de Rus devletinin işlettiği eczane bulunmaktaydı. Kooperatif, söz konusu eczaneyi de 3 bin Rubleye 12 Kasım 1907 tarihinde devralmış ve ilk yıl 7620 Rublelik satış yapılarak 2177 Ruble kazanç sağlanmıştır.

Kooperatifin çalışmalarıyla koloniye, Bakü'de şubesi bulunan Berlin kökenli bir elektrik firması, elektrik sistemi döşemiştir. Ayrıca bir de elektrikle çalışan değirmen yapılmıştır. Elektrik firması, sistemi kendisi işletmiş, hane başı takılan ampul sayısına göre, aylık 1,20 Ruble, 80 Kapik veya 50 Kapik ücret almıştır.³⁵

³³ Kooperatif binası için bkz. aş. Ek. 4.

³⁴ İlk başlarda Jakob Krauss isminde koloniden birisi çocuklara kendi evinde ders vermiştir, ancak 1823 senesinde koloniye küçük bir okul inşa edilmiştir. 1832 yılında ise bir kilise yapılmış, kilise aynı zamanda ilkokul olarak da işlev görmüştür. Her aile kiliseye yıllık 3 Ruble vergi vermiştir. Bunun haricinde cenaze merasimi için 3,6 Ruble ve bebek vaftizi için de 1 Ruble ücret alınmıştır. Kilise bünyesindeki okul, 1892 yılında devlete bağlanmış, ancak öğrencilere din ve Almanca dersleri kilise tarafından verilmiştir. 1908 yılında okulda 180 erkek ve 208 kız olmak üzere toplam 388 öğrenci öğrenim görmekteydi. Okulda biri Rus, 5'i Alman, 6 öğretmen görev yapmaktaydı. Okul için her aile yıllık 3 Ruble ödeme yapmakta, okula giden öğrencisi olan aileler ise ayrıca yıllık öğrenim ücreti olarak 6 Ruble vermekteydi. Bkz. *Aynı eser*, s. 71-75. Ayrıca Kilise resimleri için bkz. aş. Ek. 2.

³⁵ Kooperatifin çalışmalarının detayı için bkz. *Aynı eser*, s. 34-37.

4. I. Dünya Savaşı ve Sonrası Helenendorf

Rusya coğrafyasındaki Almanların birçoğu Rus vatandaşı olup tebaadan sayılmışlar, ama askerlik görevi yapmamışlardır. Askerlikten muaf olan Almanlar, Polonya isyanı (1830-1831), Kırım Savaşı (1853-1856), Osmanlı Savaşı (1877-1878) ya da Japonya Savaşı (1904-1905) gibi zor zamanlarda tıpkı Rus vatandaşları gibi orduya bağışladıkları atlarla, gıda, giysi ve yem yardımıyla Rus ordusuna ve devletine karşı görevlerini yerine getirmişlerdir. Yaralı askerler için sahra hastaneleri kurarak onları tedavi etmişler, askeriye için nakliye işleri yapmışlar ve Rus Kızıl Haçında gönüllü olarak çalışmışlardır.³⁶

1871 yılından itibaren Rus devletinin aldığı bir kararla Alman göçmenler de askerlik yapmakla yükümlü olmuşlardır.³⁷ Özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan savaşlarda (Rus Harbi 1877-1878) askerlik yapmak istemeyen Almanların sayısı artmış ve ilk etapta 500 Alman aile Rusya'yı terk etmiştir. Bu duruma kızan Rus devleti, askerlik çağındaki erkeklerin ülkeyi terk etmesini yasaklamıştır.³⁸

Rus devleti bu tarihten sonra temkinli davranmaya başlamış, 14 Mart 1887 ve 14 Mart 1892 tarihlerinde çıkarttığı iki kanunla Almanya'ya yakın olan bölgelerdeki Alman kolonistlerin ya Almanya'ya geri gönderilmelerine ya da daha iç bölgelere iskân edilmelerine karar vermiştir. Almanya ile gerçekleşecek herhangi bir savaş durumunda onların sınır bölgelerinden uzak olmasının daha uygun olacağı düşünülmüş, onlara güvenmenin doğru olmayacağı ifade edilmiştir.³⁹

1904-1905 yıllarında gerçekleşen Rus-Japon savaşlarında Rus ordusu içerisinde Alman askerler de yer almışlardır. Aynı şekilde I. Dünya Savaşı'nda da Rus ordusunda Alman kökenli subaylar ve askerler bulunmaktaydı. Bunun haricinde 50 bin civarında Alman özellikle Kafkasya cephesinde geri hizmetlerde görev yapmıştır. Ayrıca Alman kolonilerinden Rus ordusuna 100 bin ruble nakit para, ayakkabı, çamaşır ve gıda ürünleri gönderilmiştir.⁴⁰

1928 yılında Helenendorf'a gelen bir Alman seyyah burada görüştüğü insanlardan aldığı bilgilere seyahatnamesinde değinmiştir. Helenendorf sakinlerinin ifadeleriyle, eli silah tutan bütün Alman göçmenler, I. Dünya Savaşı'nda cephelere gönderilmişlerdir. Helenendorf'la birlikte Azerbaycan'da bulunan diğer kolonilerden 14'ü subay olmak üzere 1852 Alman, Rus ordusunda savaşmıştır. Bunlardan 354'ü askerlik yapmakla mükellef olmadığı halde, kendilerine ait at ve arabalarıyla Rus ordusuna gönüllü katılmışlardır. Kaf-

³⁶ Dietmar Neutatz, "Die Kolonien des Schwarzmeergebiets im Spannungsfeld nationalstaatlicher Politik (1861-1914)", *Die Russlanddeutschen-Gestern und heute*, Haz. Boris Maissner - Helmut Neubaue - Alfred Eisfeld, Markus Verlagsgesellschaft, Köln 1992, s. 89.

³⁷ Neutatz'ın belirttiğine göre, 1874 yılında çıkan bir kanunla Rusya topraklarında yerleşik olan Almanlar askerlik yapmakla yükümlü olmuşlardır (*Aynı eser*, s. 81.) Helenendorf'taki Almanlar 1878 yılı itibarıyla askere alınmaya başlanmışlardır (Schweinitz, *a.g.e.*, s. 71.)

³⁸ Albert Obholz, *Die Kolonie Mariental an der Wolga*, Historischer Forschungsverein der Dt. aus Russland Verlag, Nürnberg 2014, s. 73.

³⁹ PA-AA, R 10589, Russland 78, *Varşova Konsololuğundan Başbakan Bülov'a Gönderilen Rapor*, 21.01.1908; PA-AA, R 10589, Russland 78, *Moskova'dan Almanya Dışişlerine Gönderilen A 8314 Numaralı Yazı*, Moskova 23.03.1909.

⁴⁰ Obholz, *a.g.e.*, s. 75. Ayrıca Rus ordusunda görev yapmış Alman subayların isimleri ve bazı fotoğraflar için bkz. *Aynı eser*, s. 76-77.

kasya'daki Alman göçmenler I. Dünya Savaşı döneminde Rus ordusuna 3 bin at ve 900 at arabası bağışlamışlardır. Ancak, yine de Rus devleti gözünde onlar Almanya için ispiyonculuk yapan hainler olarak değerlendirilmiştir. Birçok göçmenin vatandaşlık hakkı elinden alınmış, hatta göçmenlerin Almanca konuşmaları bile yasaklanmıştır. Bu yapılanlara, yüz yıldan fazladır bu ülkede bulunmalarına rağmen kendi dillerini, lehçelerini, örf-adet ve kültürlerini yaşatmaları gibi birçok farklı sebep gösterilmiştir.⁴¹

1887 yılından itibaren Rusya'nın batı bölgesindeki 21 vilayette yabancılara toprak edinme hakkı verilmişti. Bunun sonucunda kısa zaman içerisinde toplamda 553 bin desjatine⁴² (604.429 ha) toprak elde eden Alman kolonistler, 1890 tarihine gelindiği vakit 700 bin desjatineden (765.100 ha) fazla toprağın sahibi olmuşlardır. Burada yerleşik olan Almanlar, 1910 senesine kadar gelen süreçte Rusya'nın batı bölgelerindeki toprakların %12'sini ellerinde buldurmüşlar, bölgenin ziraat ve ticaretinde söz sahibi konumuna gelmişlerdir. Rusların ifadeleriyle, bu Almanlar, önceleri sadece geçim sıkıntısından dolayı vatanlarından başka yerlerde yaşamak isteyen ve aynı zamanda kültür elçileri olarak görülmüşlerdir. Ancak, bunlar zaman içerisinde benliklerini kaybetmemişler ve Rus halkının içine karışmayarak Almanlıklarını korumuşlardır.⁴³

I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına gelindiğinde Alman çiftçiler, Rusya coğrafyasında çok verimli 2,4 milyon hektar toprağa sahip olmuşlardır. Bu durum, fakir Slav köylüler ve Rus yöneticiler arasında rahatsızlığa yol açmıştır.⁴⁴ I. Dünya Savaşı'nı fırsat bilen bazı kesimler Alman düşmanlığını körüklemişlerdir.

Şubat 1917'de Çarlık rejiminin devrilmesiyle birlikte Rusya coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da bağımsızlık hareketleri hızlanmış ve 28 Mayıs 1918 tarihinde "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti" kurulmuştur. Ancak, 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti Bolşevikler tarafından devrilmiştir. Böylece Azerbaycan'da yeni bir devir başlamış ve bir müddet sonra devletin adı "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" olmuştur.⁴⁵ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde de bölge üzerinde Türk, Alman, İngiliz ve Rus mücadelesinden dolayı Helenendorf sakinlerinin durağan bir yaşam süremedikleri görülmektedir.⁴⁶

Helenendorf'ta en çok yetiştirilen ürünlerden birisi üzündür. Buna bağlı olarak da şarap üretimi koloninin iktisadi hayatını şekillendirmiştir. Burada bulunan Vohrer ve Hummel soy isimlerini taşıyan iki aile 1860'tan itibaren

⁴¹ Hummel, *a.g.e.*, s. 35.

⁴² Desjatine, Rus alan ölçü birimidir. 1 desjatine 1,093 ha ya da 10,930 m²'dir. (Gerhard Wahrig, *Das Grosse Deutsche Wörterbuch*, Gütersloh 1968, s. 879.)

⁴³ Petersburg Zeitung, Ein Feldzug geden die Kultur, 05.10.1910.

⁴⁴ Üstüntaş, "a.g.m.", s. 125.

⁴⁵ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kemal Özcan - Fatih Çolak, "1918 Yılında Kafkasya'da Bulunan Alman Heyeti'nin Azerbaycan'la İlgili Hazırladığı Raporlar", VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi (Atatürk ve Türk Kültür Coğrafyasında Kafkasya ve Çevresi), 13-15 Ekim 1915 Gence, Haz. Merve Uğur, Ankara 2017, s. 1315-1336.

⁴⁶ Eva-Maria Auch, "Die Entwicklung Helenendorf/Chanlars in den 1920/30er Jahren", Ed. Eva-Maria Auch, *Deutsche Winzer im multikulturellen Umfeld Aserbajdchans. Erinnerungsbericht des Julius Vohrer (1887-1979)*, Berlin 2011, s. 160.

şarap üretimi yapmaktaydı. Vohrer ailesi, şarapçılıktan kazandığını zamanla at yetiştiriciliği başta olmak üzere hayvancılığa, tahıl, sebze ve meyve ürünlerinin pazarlamasına yatırmış ve Gebrüder Vohrer (Vohrer Kardeşler) isminde büyük bir firma haline gelmiştir. Vohrer firmasına ait köyde bir de su değirmeni bulunmaktaydı. Vohrer kadar büyük olmasa da Gebrüder Hummel (Hummel Kardeşler) firması da adından söz ettiren bir işletmeydi. Hummel firmasının sadece şarap üretimiyle meşgul olduğu, kendi yetiştirdikleri üzümle rin zamanla yeterli olmamasıyla civardaki Tatar köylerinden üzüm alıp, şarap üretim kapasitesini artırdığı görülmektedir.⁴⁷ Alman kolonistler, şarapçılık konusundaki tecrübelerini yerli halka da aktarmışlardır. Bölgenin %50'ye yakın şarap ihtiyacı Alman kolonistlerin üretimlerinden karşılanır hale gelmiştir. Fakat bu üretimin de bir dönem sekteye uğradığı görülmektedir.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'yle birlikte Bakü'deki Bolşevik yönetimi tarafından 8 Aralık 1920 tarihinde Azerbaycan'daki vatandaşlara ait olan mülklerin kamulaştırılmasıyla ilgili bir genelge yayınlanmıştır. Bunun ardından 20 Aralık gününe kadar Kızıl Ordu askerleri köyleri yağmalamaya başlamışlardır. Helenendorf'la birlikte diğer Alman köylerinde de bulunan bütün şarap, konyak ve gıda ürünlerine Kızıl Ordu el koymuştur. Buradaki Kızıl Ordu komutanlığı tarafından, gelecekte gıda sıkıntısı yaşanabilir gerekçesiyle tahıl ekimine müsait olan bütün üzüm bağları tarlaya çevrilmiştir. Askeri birliğin atları üzüm bağlarına salınmış ve böylece bütün yapraklar atlar tarafından yenilmiştir. Geriye kalan bağ kütükleri de yakacak olarak sökülmüş ve askeri birliğe nakledilmiştir. Ancak, 1921-1925 arası yeni iktisadi politikalar devreye konulmuş ve şarap üreticilerinin ısrarıyla 1922 başlarında üretim yeniden başlamıştır. Hatta eski düzene dönebilmek için devlet 4 milyon Ruble gibi bir kredi sağlamak zorunda kalmıştır.⁴⁸

Şarap üretiminin yapılamadığı bu dönemde Helenendorf'ların 1921 yılında şarapçılıkla uğraşan bütün Azerbaycan Almanlarını bir araya getirerek söz konusu duruma çözüm arayışı içerisine girdikleri görülmektedir. Daha önce bir kooperatif kurmuş ve başarılı olmuş köylüler şarapçılıkla ilgili de bir kooperatif kurulmasını teklif etmişlerdir. Bütün üreticilerin ortak kararıyla "Konkordia"⁴⁹ isminde bir kooperatif kurulmuştur. Şarap üreticileri ürettikleri şarabın yaklaşık 2000-2500 litresini (150-200 Wedro⁵⁰) kendilerine ve masraflarına ayıracaklar, geriye kalanı ise kooperatife vereceklerdi. Böylece 4-5 sene gibi kısa bir süre içerisinde kooperatif depolarında 18 milyon 450 bin litre civarında (1.500.000 Wedro) şarap toplanmış ve tek elden takip edilen şarap ticareti sadece Helenendorf'a değil, bütün Kafkasya ekonomisine büyük bir katkı sağlamıştır.⁵¹

⁴⁷ Bu iki firma hakkında daha geniş bilgi için bkz. Graff von Schweinitz, *a.g.e.*, s. 61-67.

⁴⁸ Auch, "Die Entwicklung...", s. 163-164.

⁴⁹ Auch'un ifadesiyle, aslında daha önce "Prosotrudvin" isminde bir şarap markası vardı. 8 Ağustos 1922 tarihinde bu marka "Konkordia" ismine dönüştürülmüştür. Bkz. Auch, "Die Entwicklung...", s. 164.

⁵⁰ Wedro; eski bir Rus sıvı ölçü birimidir. 1 Wedro, yaklaşık 12,3 litreye denk gelmektedir.

⁵¹ Hummel, *a.g.e.*, s. 40.

Azerbaycan'daki şarap üreticilerinin %6'sı Konkordia'nın ilk kurulduğu yıl bu sisteme dâhil olurken, 1926 yılında ise 1587 üye ile bu rakam %42'ye çıkmıştır. Toplamda 1707 hektardan daha fazla bir alandan elde edilen üzümünden şarap yapıyordu. 1928 yılında ise bu alan 1860 hektarın üzerine çıkmış ve Konkordia'nın üye sayısı da 2100'e ulaşmıştır. Konkordia'nın merkezi Helenendorf'tu, fakat diğer Alman kolonilerinde de Konkordia için üretim yapan 111 şaraphane bulunmaktaydı. Ayrıca 1924 yılında Helenendorf'ta diğer alkollü içkilerin de üretimi için Konkordia'ya bağlı olan bir içki fabrikası kurulmuştur. 1928 senesine gelindiği vakit ise Konkordia'ya ait üçü sadece konyak üreten toplam 9 adet içki fabrikası bulunmaktaydı.

Söz konusu dönemde Kafkasya'daki şarap ihtiyacının %58'inin başta Helenendorf olmak üzere Alman kolonilerinden karşılandığı ifade edilmektedir. Konkordia'yı başarılı kılan en önemli etkenlerden birisi kendi pazarlama ağını kurmuş ve doğrudan satış yapmış olmasıdır. Konkordia, sadece Kafkasya'da değil, Sovyetler Birliği coğrafyasının hemen her bölgesinde "Konkordia" markasıyla kendi satış merkezlerini kurmuştur. 1928 yılında 44'ü Kiev, Leningrad ve Moskova'da olmak üzere toplamda 183 satış merkezi bulunmaktaydı. Bunlardan sonra bir de Berlin'de satış noktası açılmıştır.⁵²

Kuruluşundan beri başta Helenendorf olmak üzere Kafkasya'daki diğer bütün Alman kolonilerine, özellikle kültürel faaliyetlere maddi destek veren Konkordia, 1926-1927 yıllarında Alman çocuklarının eğitimi ve kültürel faaliyetleri için 40 bin Ruble harcamıştır. Ancak bu durum sonucunda Sovyet yönetimi, kooperatifi sıkı denetim altına almış, yöneticilerin sık sık Alman konsoloslarıyla görüştükleri, Alman okullarına maddi destek sağladıkları, milliyetçi propaganda yaptıkları gibi gerekçelerle takibat başlatmıştır.⁵³

Stalin tahıl tarımının ilerleyemeyişinden şikâyetçiydi. Bunun üzerine köylülerin küçük topraklarını birleştirip, modern ve daha ileri tekniklerle tek elden işletilmesine karar vermişti. Bu düşüncenin uygulamaya koyulması için 1929'dan itibaren bütün Sovyetler Birliği'nde kolektifleştirme siyaseti takip edilmiştir.⁵⁴ Böylece 18 Eylül 1929 tarihli bir genelgeyle Konkordia'nın ismi Sovyet yönetiminin idaresinde "Şarap Üreticileri Kooperatifi"ne dönüştürülmüştür. Yine aynı genelgeyle Konkordia'nın bünyesindeki diğer bütün işletmeler bağımsızlaşmışlar ve birlik bu şekilde dağılmıştır.

1930'un 6-15 Şubat arası Helenendorf köylülerinin elinde bulunan topraklara da zoraki kolektifleştirme yapılmıştır. Bunun sonucunda 17 Mart tarihinde Helenendorf'ta protestolar gerçekleşmiş ve birçok kişi tutuklanmıştır. Burada 1930 yılındaki üzüm üretimi daha önceki yıllara göre %60 azalmıştır. Kolektifleştirmeyle birlikte Helenendorf ismi de değiştirilerek "Hanlar" (Xanlar) yapılmıştır. Kasım 1933'te köy tamamen kolektifleştirilmiştir. Ayrıca köy-

⁵² Auch, "Die Entwicklung...", s. 164-165.

⁵³ Aynı makale, s. 166, 168.

⁵⁴ Azerbaycan'daki kolektifleştirmeyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Belkıs Ulusoy, "Stalin Döneminde Azerbaycan'da Kolektifleştirme", Ed. Emine Gürsoy Naskali - Liaisan Şahin, *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, s. 153-182.

den 25 kişi de illegal davranışlarda buldukları gerekçesiyle tutuklanmışlar, 17 kişi Şubat 1934'te bırakılmış, fakat diğer 8'i Bakü'den Taşkent'e götürülmüş ve bir daha onlardan haber alınamamıştır.⁵⁵

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte bütün Rusya topraklarındaki Almanlar takibata uğramışlardır. Bu dönemde Sovyet ordusunda 1.609'u subay, 4.292'si çavuş ve 27.774'ü er olmak üzere toplam 33.516 Alman kökenli asker bulunmaktaydı. Stalin'in isteğiyle Almanya'ya karşı yapılan savaşta bu Almanların cepheye bulunmaları uygun görülmemiş ve 1942-1945 yılları arasında geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere hepsi cepheden çağırılmıştır. Birçoğu fabrikalara ve inşaat sahalarına gönderilmiştir.⁵⁶ Ardından bütün Kafkasya'da olduğu gibi Helenendorf'taki Almanların neredeyse tamamına yakını Sibirya'ya ya da başta Kazakistan⁵⁷ olmak üzere Türkistan bozkırlarına sürülmüşlerdir. II. Dünya Savaşı esnasında Helenendorf'ta sadece yerli halktan biriyle evlilik yapanların kalmasına müsaade edilmiştir. Almanya'ya dönme imkânı olanlar da Almanya'ya dönmüşlerdir.

Sonuç

Alman İmparatorluğu da Avrupa'daki diğer büyük devletler gibi emperyalist faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Bu amaçla başta Afrika, Amerika ve Ortadoğu olmak üzere dünyanın birçok bölgesine Alman kolonistler göç etmişlerdir. Ancak Rusya topraklarına Alman kolonistlerin gelişi Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundan daha önceki tarihlere dayanmaktadır.

Çariçe II. Katerina'nın 4 Aralık 1762 ve 22 Temmuz 1763 tarihlerinde yayınlanmış olduğu genelgeden sonra kısa zaman içerisinde bütün Rusya topraklarına yaklaşık 30 bin Alman göç etmiştir. Katerina'nın ölümünden sonra da Almanların Rusya'ya olan göçleri devam etmiştir. Bütün Rusya'daki Alman nüfusunun I. Dünya Savaşı öncesi yaklaşık 2,4 milyona çıktığı, sadece Karadeniz kıyılarında ve Kafkasya'da yaklaşık 200 bin civarında Alman'ın yerleşik olduğu tahmin edilmektedir.

Rusya topraklarına gelip yerleşen Almanların tarımdaki başarılarıyla, çalışkanlıklarıyla, düzenli ve temiz olmalarıyla Rusların gönlünü kazandıkları ifade edilmektedir. Kolonistler genel itibarıyla Rusya içerisindeki siyasi olaylara hiç karışmamışlar, dini yayınlardan başka gazete bile okumamaya özen göstermişlerdir. Hiçbir isyan ve devlete karşı ayaklanmada yer almamışlar, genel itibarıyla "*ata yurdu Almanya, anavatan Rusya*" sloganını kullanmışlardır. Ancak, 1905 yılında meydana gelen serbestlikten ve siyasi durumdan Alman kolonilerinin de faydalanmaya çalıştıkları görülmektedir. Kolonilerde birçok dernek kurma girişimleri başlatılmış, ayrıca Alman okullarındaki eğitim dilinin Almanca olması için çaba sarf edilmiştir.

Osmanlı-Rus Harbi'nde (1877-1878), Japon-Rus Harbi'nde (1904-1905), I. ve II. Dünya Savaşları'nda Rus ordusunda Alman kökenli subay ve askerler

⁵⁵ Auch, "Die Entwicklung...", s. 170-172.

⁵⁶ Neriman Güler, "Kazakistan'da Alman Azınlığı", *Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 4, Kış 2001-2002, s. 162-176.

⁵⁷ Kazakistan'a sürülen Almanlar için bkz. *Aynı makale*, s. 167-168.

de görev yapmışlardır. Askerlik yapmakla yükümlü olmayan bazı Almanlar orduya gönüllü hizmet etmişlerdir. Alman kolonistler de Rus halkı gibi orduya gıda, giysi, at, arabası vb. temel ihtiyaç maddeleri yardımıyla bulunmuşlardır. Fakat hem I. hem de II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın karşı blokta yer almasından dolayı Rus hükümeti ülkedeki Alman yerleşimcilere güvenmemiş ve orduda bulunan Alman kökenli askerler geri cepheye görevlendirilmişlerdir.

Alman kolonistler tarafından Kafkasya'da 8 köy kurulmuştur. Bu köylerden en büyüğü 1819 yılında, 135 Alman göçmen aile tarafından kurulan Helenendorf'tur. Almanların Azerbaycan'a gelip Helenendorf'u kurmaları 200 yılı geçmiştir. Bu süreç içerisinde Helenendorfluların Kafkasya ekonomisine katkı sağladıkları görülmektedir. Özellikle şarap üretimi konusundaki tecrübelerini yerli halka da aktarmışlar, bir dönem Kafkasya'nın şarap ihtiyacının %50'ye yakını bu köyde kurulan "Konkordia" isminde bir kooperatif tarafından karşılanmıştır.

Günümüzde Helenendorf'ta hayat devam etmektedir, ancak anadil olarak Almanca konuşan neredeyse kimse yoktur. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya'da bulunan Almanlar Sibiryaya, Kazakistan gibi iç bölgelere zorunlu göç ettirilmiştirlerdir. Bu dönemde Helenendorf halkı da, Ruslarla evlilik yoluyla akrabalık kuranlar hariç, sürgüne tâbi tutulmuşlardır.

Kaynaklar

A. Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (PA-AA)

PA-AA, R 10589, Russland 78, *Varşova Konsolosluğundan Alman Başbakanı Büllöv'a Gönderilen Rapor*, 21.01.1908.

PA-AA, R 10589, Russland 78, *Moskova'dan Almanya Dışişlerine Gönderilen A 8314 Numaralı Yazı*, Moskova 23.03.1909.

PA-AA, R 19590, Russland 78, *23 Haziran 1910 St. Petersburger Herold Gazetesi Haberini Rapor Eden St. Petersburg Almanya Büyükelçiliği*, St. Petersburg 24.06.1910.

B. Gazete

Petersburg Zeitung, Ein Feldzug gegen die Kultur, 05.10.1910.

Deutsche Tageszeitung, Die russische Regierung und die Deutschen in Russland, 30.11.1910.

C. Kitap-Makale

AUCH, Eva-Maria: "Die Entwicklung Helenendorf/Chanlars in den 1920/30er Jahren", (Ed. Eva-Maria Auch), *Deutsche Winzer im multikulturellen Umfeld Aserbajdschans. Erinnerungsbericht des Julius Vohrer (1887-1979)*, Berlin 2011.

_____: "Die Einwandererfamilien und Ortsgründer von Helenendorf in Aserbajdschan 1819", *Deutsche im multikulturellen Umfeld Südkaukasus, Bibliotheca Academica-Orientalistik*, Cilt: 27, Baden-Baden 2017.

BAUMGART, Winfried: *Deutschland im Zeitalter des Imperialismus (1890-1914): Grundkräfte, Thesen und Strukturen*, Ullstein Verlag, Frankfurt (M), Berlin, Wien 1972.

BIHL, Wolfdieter: *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, Teil 2, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1992.

BUNDESMINISTERIUM des INNERN, für Bau und Heimat: *Deutsche Minderheiten stellen sich vor*, Verlagshaus Zarbock GmbH & Co. KG, Berlin 2018.

ÇOLAK, Mustafa: *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

GRAFF von SCHWEINITZ, Hans Hermann: *Helenendorf-Eine deutsche Kolonie im Kaukasus*, Vossische Buchhandlung Verlag, Berlin 1910.

GÜLER, Neriman: "Kazakistan'da Alman Azınlığı", *Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 4, Kış 2001-2002.

HUMMEL, Jakob: *Heimat-Büchlein - Der Deutschen in Transkaukasien*, Deutsche Staatsverlag, Pokrowsk 1928.

KLAMPEN, Erich zu: *Carl Peters-Ein deutsches Schicksal im Kampf um Ostafrika*, Hans Siep Verlag, Berlin (W8) 1938.

KURAT, Akdes Nimet: *Rusya Tarihi - Başlangıcından 1917'ye Kadar*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

MAIER, Ulrich: "Schwabenzüge - Die Auswanderung nach Russland - Polen und die Donauländer", *Deutschland & Europa*, Sayı: 45, Ulm 2004.

NAWROTH, Manfred: "Deutsche im Kaukasus bis zum Beginn 20. Jahrhunderts", *Russen und Deutsche 1000 Jahre Kunst Geschichte und Kultur*, Michael Imhoff Verlag, Berlin 2013.

NEUTATZ, Dietmar: *Die Kolonien des Schwarzmeergebietes im Spannungsfeld nationalstaatlicher Politik*, Alfred Einfeld Markus Verlag, Köln 1992.

OBHOLZ, Albert: *Die Kolonie Mariental an der Wolga*, Historischer Forschungsverein der Dt. aus Russland Verlag, Nürnberg 2014.

ORTAYLI, İlber: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 10. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZYÜKSEL, Murat: *Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul 1988.

ROHRBACH, Paul: *Deutsches Volkstum Als Minderheit*, Hans Robert Engelman Verlag, Berlin 1926.

STRICKER, Gerd: "Deutsche Siedler auf russischem Boden", *Russen und Deutsche 1000 Jahre Kunst Geschichte und Kultur*, Michael Imhoff Verlag, Berlin 2013.

SCHULZE, Hagen: *Kleine deutsche Geschichte*, Verlags C.H. Beck, München 2007.

SCHÜTZ, Philipp: *Der Ruf der Zarrin-Ein Beitrag zur Auswanderung hessischer Familien nach Russland*, Elwert Verlag, Marburg 1989.

TOPRAK, Kevser: *Osmanlı Filistin'inde Alman Kolonileri (1869-1917)*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul 2015.

ULUSOY, Belkıs: "Stalin Döneminde Azerbaycan'da Kolektifleştirme", Ed. Emine Gürsoy Naskali - Liaisan Şahin, *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.

ÜSTÜNTAŞ, Doğan: "Volga Almanları: 250 Yıllık Süreçte Yaşanan Göçler, Sürgünler ve Alman Diasporasının Kazakistan-Almanya İlişkilerine Etkileri", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 14, Ankara 2015.

WAHRIG, Gerhard: *Das Grosse Deutsche Wörterbuch*, Bertelsmann Verlag, Gütersloh 1968.

WINTERSTETTEN, Karl von: *XX. Yüzyıl Başında Alman Emperyalizmi ve Türkiye / Orta Avrupa Politikasında Yeni Amaçlar Berlin-Bağdat*, Haz. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınevi, Ankara 2002.

D. İnternet

<https://masimovasif.net/ferne-hoffnung-kaukasus-deutsche-spuren-in-aserbajdschan/> (Doku TV Belgeseli, *Ferne Hoffnung Kaukasus: Deutsche Spuren in Aserbajdschan*, 2017.) (Erişim Tarihi: 03.12.2020.)

Ekler

Ek-1:
1910 yılında Helenendorf'ta bir Alman aile.
(Bundesministerium des Innern, *a.g.e.*, s. 20.)

Ek-2:
Kilisenin Günümüzdeki Hali
(Bundesministerium des Innern, *a.g.e.*, s. 20)

Ek-2b:
Helenendorf'ta Bulunan Johannis Kilisesi
(1908) (Graff von Schweinitz, *a.g.e.*, s. 17)

Ek-3:
Helenendorf'un Ana Caddesi - 1908 (Graff von Schweinitz, *a.g.e.*, s. 29.)

Ek-4:

Muhtarlık ve Tüketiciler Birliği Kooperatifi - 1908 (Graff von Schweinitz, *a.g.e.*, s. 34.)

Ek-5:

Alman Usulü At Arabası. (Graff von Schweinitz, *a.g.e.*, s. 57.)

Ek-6:

Günümüzde Helenendorf'taki Alman Evleri
(Bundesministerium des Innern, *a.g.e.*, s. 20.)

Extended Abstract

German Colonization In The Caucasus And A German Village Established In Azerbaijan "Helenen Dorf / Göygöl"

As a result of the industrialization of Europe, Production more than the need started to take place. In order not to pile up the surplus production, there was a need for foreign markets other than the domestic market. However, domestic raw materials started to become insufficient for industries, and the raw material requirement of the factories increased in order not to interrupt production. In addition, cheap labor was needed to work in agriculture and factories, and when local peasants and poor people were insufficient; this deficit was met by slaves brought from the colony areas. Thus, the policy of dominating a region with trade colonies, rather than war and occupation method, began to gain more acceptance.

The colonial policy in question was not only limited to finding raw materials and markets, but the European countries also imposed their languages, cultures and civilizations on the regions they colonized.

Since the second half of the 19th century, there has been a competition for colonization among the European great states, and a large part of the African continent was shared among the European great powers towards the end of the 19th century. The German Empire, on the other hand, was able to complete its unity only in 1871 and was delayed in participating in these imperialist activities. In the aforementioned period, it was stated in the German public opinion that the constantly growing German industry would be hard up for a market shortage for raw materials and products in a short time, and it was emphasized that it was very important to be prepared already for the future and to find new foreign markets.

Thus, at the end of the 1870's, it is seen that Germany's colonial activities accelerated under the leadership of German industrialists, bankers, capitalists and big traders. As a result, it had its own citizens immigrate to establish colonies in many parts of the world. In the 18th century, about 100 thousand Germans migrated to the American continent and around 400-500 thousand to different places in Eastern Europe. In this context, there were many Germans who came and settled in Russia as well as Caucasus and established colonies there. However, the adventure of the Germans who came to the Caucasus and other Russian lands developed a little differently and took place long before the German Empire started colonial activities.

Tsar Peter I of Russia had planned to form some alliances in Europe through marriages. With his efforts, his daughter Anna and Duke Karl Friedrich of the Holstein-Gottorp region of Prussia got married. Of this marriage, a boy named Karl Peter Ulrich was born in Kiel of Germany in 1728. Peter Ulrich, grandson of Tsar Peter I, who grew up as a wholly German prince, was declared the heir to the Russian throne in 1742 and was brought to Petersburg and converted to Orthodoxy. Peter Ulrich, who turned 17 years old, also married Sophie Augusta Frederika, princess of the Prussian Anhalt-Free region in 1745. The princess was also converted to Orthodoxy and she was named Katerina Alekseyevna. Peter Ulrich ascended the throne of Russia as Pedro III, the Tsar of Russia in January 1762. However, on June 28, 1762, the guard regiment rose up against the Tsar and declared his wife Sophie as the Russian Tsarist with the name Katerina II instead deposing the Tsar.

German origin Katerina II developed ideas on what could be done for the further development of Russia after her ascension to the throne, aimed to govern Russia according to the best laws and especially wanted to focus on agriculture. As a result of her investigations, Katerina concluded that agricultural activities in Russia were lower than those in Germany and wanted immigrants from Germany to come to her country. For this, she had made two calls through the Russian representatives in Germany and invited German farmers to Russia.

According to this call, an interest-free loan with a term of 10 years would be given by the Russian state to the German settlers who would come to Russia so that they could do agriculture and they could practice their profession there. Incoming German settlers would be exempted from all taxes for 30 years. Settlers would be able to live their own religion or sect as they wished. They would be exempt from military service. Travel expenses of Germans who wanted to come to Russia would be covered by the Russian state.

Tired of the heavy tax burden and war brought about by the Seven Years' War, many German families risked immigrating to Russia and in particular to the Caucasus, as a result of the favorable conditions offered by the Russian state. Thus, in 1765, the first 300 families and 200 more in a short time settled in the Russian lands, along with the Caucasus. After the death of Catherine II (1796), migrations from different parts of Germany to the Russian land continued.

In the census conducted in 1897 as a result of these migrations, the population of Tsarist Russia was determined to be 125 million including the Russian Poland, the Caucasus and the Baltic region and 1.8 millions of this population was determined to be German. This German population is only around 56,700 in the Caucasus, with 20,800 in the Kuban region, 8,600 in the Stavropol province, 6,300 in the Terek

region and 5,200 in the Tbilisi province; 6,624 of which were on the books to settle only in Azerbaijan. It is estimated that the German population in the whole of Russia rose to 2.4 million before World War I.

Some of the German settlements formed in the Caucasus have survived until today. It is known that until the World War II there were 21 German colonies in Transcaucasia, eight of them in present-day Azerbaijan. Helenendorf (its name in Azerbaijan is Göygöl), which is the subject of our study, is located near the city of Ganja. It is the largest and oldest of the German colonial villages established in Azerbaijan. In 1819, 135 out of 194 families who migrated from Germany to Azerbaijan established the German village mentioned here. This is a city with a population of 63 thousand today.

Although Helenendorf residents had dealt with various problems, especially illness, until the Crimean War, it is seen that life in the colony continued under normal conditions. With the start of the Crimean War, the economic life in the village was affected negatively at first, but later the village residents got the better of this situation in terms of gained financial. The people of the village earned a lot of income, mainly by selling food products and other necessities to the Russian troops nearby.

Generally, the colonists dealt with agriculture. When the railway was built in the region in 1883, a major change occurred in Helenendorf's economic situation. The Germans living in Helenendorf had the opportunity to sell their agricultural products and especially their German horse carriages to different parts of the country and abroad. Thus, there was a significant money input to the colony. However, the most important source of income of the village is winemaking. A wine cooperative named "*Konkordia*" was established and nearly 50% of the wine requirement of the whole Caucasus was met by the production of German colonists. Also, the Helenendorf residents have established another market-style cooperative called "*Consumers' Union*" in order to meet all their needs.

German immigrants, who were exempted from military service with a decision taken by the Russian state since 1871, were also obliged to do military service. After this date, Germans were also in the Russian army. However, upon Stalin's request, German-origin soldiers at the front were recruited and employed in back services between 1942 and 1945 since the war with Germany was fought. Later, as in the whole Caucasus, almost all the Germans in Helenendorf were exiled to Siberia or to the steppes of Turkistan, mainly Kazakhstan. During World War II, only people who married a local person were allowed to stay in Helenendorf.

ERMENİSTAN'IN İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI SIRASINDA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ULUSLARARASI SİLAHLI ÇATIŞMALAR HUKUKU İHLALLERİ

Günel CHALABIZADA*

Öz

Uluslararası hukukun önemli parçasını oluşturan silahlı çatışmalar hukuku, savaş döneminde kullanılan araç ve yöntemlerin sınırlandırılmasına, sivil kişilerin ve sivil objelerin korunmasına yönelik kurallar bütünüdür. Çatışmaların başlanması ile devreye girip, barış belgesi imzalanıncaya dek uygulanan bu hukuk kurallarının ağır ihlalleri kişilerin cezai sorumluluğuna yol açan savaş suçlarını oluşturmaktadır. Ermenistan'ın, 1991-1994 yılları arasında meydana gelen Birinci Karabağ Savaşı'nda gerçekleştirdiği savaş suçu eylemleri aynı şekilde 2020 tarihli İkinci Karabağ Savaşı sırasında da ön plana çıkmaktadır. Uluslararası yükümlülüğünü ihlal ederek işlemiş olduğu bu suçlar nedeniyle Ermenistan Devleti'nin sorumluluğu doğmakta, failerin ise şahsen cezalandırılmaları gerekmektedir. Bu, aynı zamanda uluslararası barış ve güvenlik açısından da önem arz etmektedir. Zira savaş suçları sadece aleyhine işlendikleri devletlerin menfaatlerini değil, diğer devletlerin de menfaatlerini zedeler niteliktedir ve uluslararası güvenliğe yönelik bir tehdittir. Bu çalışmada, hangi fiillerin savaş suçuna vücut verdiği uluslararası sözleşmeler ışığında değerlendirilerek Ermenistan'ın, çatışmaların başladığı günden bu yana gerçekleştirdiği savaş suçlarının tespitine çalışılmış, Ermenistan Devleti'nin ve yetkililerinin uluslararası sorumluluğu incelenmiş ve bu çerçevede başvurulabilecek mekanizmalar gözden geçirilmiştir. Amaç, Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğunun sonuçlarını yerine getirmesini sağlamak ve suçluların cezasız kalmalarını önlemek adına yürütülen çalışmalara önemli bir kaynak oluşturmaktır.

Anahtar kelimeler: Karabağ Savaşı, Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku, Savaş Suçları, Ermenistan'ın Uluslararası Sorumluluğu.

Geliş Tarihi: 21 Şubat 2021 - Kabul Tarihi: 17 Mayıs 2021.

Atıf Bilgisi: Günel Chalabizada, "Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşı Sırasında Gerçekleştirdiği Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku İhlalleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 133-152.

* Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, gunel.celebi27@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9309-0206.

Violations Against The Law Of Armed Conflicts Carried Out By Armenia During The Second Karabakh War

Abstract

The law of armed conflicts, which constitutes an important part of international law, is a set of rules for the limitation of the means of weapons and methods used during the war period, and the protection of civilians and civil objects. Severe violations of these rules of law, which come into play with the onset of conflicts and apply until the signing of the peace document, constitute war crimes leading to personal criminal liability. The war crimes committed by Armenia during the First Karabakh War between 1991-1994 also come to the fore during the Second Karabakh War in 2020. Armenia is liable for these crimes committed by violating its international obligation and the perpetrators should be punished personally. This is also important for international peace and security. Because war crimes damage not only the interests of the states against which they are committed, but also the interests of other states and are a threat to the international security. In this study, it has been tried to determine the war crimes committed by Armenia since the beginning of the war, by evaluating which acts constitute war crimes in the light of international conventions, the international responsibility of the Armenian State and its authorities have been examined and the mechanisms that can be applied in this context have been reviewed. The aim is to create an important resource for the works carried out in order to ensure that Armenia fulfills the consequences of its international responsibility and to prevent impunity.

Keywords: *Karabakh War, The International Law Of Armed Conflicts, War Crimes, Armenia's International Responsibility.*

Giriş

İnsanlık tarihinin belki de en karmaşık ve değişken olgusu olan savaş, geçmişten günümüze devletlerin, çıkarlarını korumak ve zarara uğramaları halinde bu zararı gidermek ya da zarar vereni cezalandırmak, anlaşmazlıkları çözüme ulaştırmak amacıyla başvurdukları yollardan birisi olmuştur. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı gibi beşeriyetin en kanlı savaşının yaşanmasından sonra kurulan Birleşmiş Milletler (BM) sistemi içinde kuvvet kullanma ve savaş yapma hakkı yasaklanmış olsa da savaş, uluslararası hukuk alanından tamamen kalkmış bir kavram değildir, sadece nitelik değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında “savaş”ın tanımında ve doğasında yaşanan değişimle birlikte, geleneksel olarak savaşların birincil aktörleri olan askerlerden ziyade siviller de saldırıların hedefi haline gelmeye başlamıştır. Bu durum neticesinde de silahlı çatışmalar esnasında uyulması gereken kuralların belirlenmesine, sivil nüfusun ve sivil unsurların korunmasına yönelik bir uluslararası düzenlemeye gidilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Böylece savaşların sebep olduğu vahşetin en az düzeye indirilmesine çalışılmış, gereksiz acı ve ölüme yol açan savaş araç ve yöntemlerine dair kapsamlı hukuk kuralları oluşturulmuştur. “Uluslararası silahlı çatışmalar hukuku” veya “uluslararası insanlık hukuku” disiplini içeren bu kuralların ağır ihlalleri kişilerin cezai sorumluluğunu doğuran savaş suçlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda İkinci Karabağ Savaşı, silahlı çatışmalar hukuku kurallarının ağır şekilde ihlaline yol açan günümüz savaşlarının en iyi örneği olarak nitelendirilebilir.

Soğuk Savaş döneminin bitmesinden hemen sonra Rusların desteğini alan Ermenistan Silahlı Kuvvetleri 1991-1993 yılları arasında, Dağlık Karabağ ve civarındaki yerleşim yerlerine saldırarak hukuken Azerbaycan'a ait toprakların %20'sini işgal etmiştir. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın işgali ve sonrasında gerçekleştirdiği uluslararası hukuka aykırı eylemleri sonucunda binlerce Azerbaycan Türkü katledilmiş, bir milyondan fazla Azerbaycan vatandaşı topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Birinci Karabağ Savaşı olarak da anılan bu geniş çaplı çatışmaların son bulması adına 5 Mayıs 1994 yılında imzalanan Bişkek Protokolü ile iki ülke arasında ateşkes sağlanmış olsa da, Ermenistan tarafınca hiçbir zaman ateşkes anlaşmasına uyulmamıştır.

Bişkek Protokolü sonrasında Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan Cumhuriyeti'yle BM Güvenlik Konseyi'nin işgal kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarını kayıtsız şartsız boşaltmasını öngören kararlarının yerine getirilmesi amacıyla çeşitli uluslararası kurumlar çerçevesinde uzun süren diplomatik müzakerelere başlamıştır.¹ Ancak, özellikle Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) içerisinde yer alan Minsk Grubu çerçevesinde uzun süre devam eden müzakereler sonuçsuz kalmış, işgal altındaki toprakların iadesi meselesi çözüme kavuşturulamamıştır. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri ise bu süreçte uluslararası hukuk kurallarına aykırı davranmaya devam ederek, temas hattında bulunan Azerbaycan Ordusu mevzilerine sık sık saldırılar düzenlemiş, özellikle sivil kayıplara yol açan askeri faaliyetler gerçekleştirmiştir. Nitekim Ermenistan'ın 27 Eylül 2020 tarihinde ateşkesi şiddetli bir şekilde ihlal ederek Azerbaycan mevzilerine saldırması ile başlayan çatışmalar kısa sürede alevlenerek savaşa dönüşmüştür.

27 Eylül tarihinde Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin, sınır hattındaki Azerbaycan Ordusu mevzilerini ve sivil yerleşim yerlerini büyük kalibreli silahlardan ve toplardan yoğun bir ateşe maruz bırakmasının akabinde, söz konusu saldırıları önlemek ve sivil nüfusun güvenliğini sağlamak amacıyla Azerbaycan tarafının karşı hamle operasyonuna başlaması ile savaşa dönüşen çatışmalar, Azerbaycan Ordusu'nun büyük askeri zaferi ile sonuçlanmıştır. Ermenistan güçlerinin saldırılarını önlemek adına Azerbaycan tarafının başlattığı operasyon, devletlerin meşru müdafaa hakkını düzenleyen BM Antlaşması'nın 51. maddesi kapsamında değerlendirilmekte ve bu hakkın bütün işgal altındaki toprakların kurtarılmasına kadar devam edebileceği hukuka uygun kabul edilmektedir. Nitekim 44 gün süren ve İkinci Karabağ Savaşı olarak tanımlanan bu silahlı çatışmalar, Azerbaycan'ın Ermenistan işgali altındaki topraklarının önemli bir kısmını geri alması ve 9 Kasım 2020 tarihinde taraflar arasında mutabakat imzalanması ile sona ermiştir.

¹ Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgaline son verilmesine ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasına ilişkin 1993 yılında dört BM Güvenlik Konseyi kararı alınmıştır: 1. Kelbecer'in işgaline son verilmesine dair 30.04.1993 tarihli 822 sayılı karar; 2. Ağdam'ın işgaline son verilmesine dair 29.07.1993 tarihli 853 sayılı karar; 3. Füzuli, Ceyrayıl ve Kubadlı'nın işgaline son verilmesine dair 14.10.1993 tarihli 874 sayılı karar; 4. Zengilan'ın işgaline son verilmesine dair 12.11.1993 tarihli 884 sayılı karar. "UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh", (Çevrimiçi) <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

2020 tarihli İkinci Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan'ın özellikle sivil kayıplara yol açan faaliyetleri ve savaş suçu eylemleri ön plana çıkmaktadır. Uluslararası hukuk gereği silahlı çatışmalar sırasında siviller ve sivil yerleşim yerleri askeri hedef olarak seçilemez. Ancak, bu kuralın İkinci Karabağ Savaşı esnasında geniş ölçüde ihlal edildiği görülmüştür. Bu noktada Ermenistan'ın sivil kayıplara yol açan eylemlerinin ve başvurduğu yöntemlerin neler olduğunun incelenmesi, söz konusu faaliyetlerin hangi uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiği ve hangi uluslararası sorumluluklara yol açtığına analiz edilmesi gerekmektedir.

1. Silahlı Çatışmalar Sırasında Uygulanan Uluslararası Hukuk Kuralları ve İhlal Teşkil Eden Eylemler

Uluslararası hukukta yalnızca barış zamanında değil, savaş veya silahlı çatışmalar durumunda da gözetilmesi gereken kurallar, devletlerin tabi oldukları hukuki düzenlemeler vardır. Savaş veya silahlı çatışma zamanı uygulanan, çatışmalar sırasında savaşan tarafların hak ve yükümlülüklerini düzenleyen, özellikle savaş dışı kişilerin (*hors de combat*) korunmasını öngören hukuk kuralları bütünü günümüzde “uluslararası silahlı çatışmalar hukuku” (*international law of armed conflicts*) veya “uluslararası insancıl hukuk” (*international humanitarian law*) olarak bilinmektedir. BM'in kuruluşundan önce ise, bu kurallar dizisi “savaş hukuku” (*law of war*) adı altında ele alınmıştır.

Silahlı çatışma ve savaş terimleri uluslararası hukukta iki farklı kavram olarak bulunsa da her iki durumda da silahlı çatışmalar hukuku uygulanmaktadır. Silahlı çatışmalar kavramı ile kastedilen, uluslararası silahlı çatışmalar (devletlerarası savaş, savaşa varmayan sınırlı silahlı çatışmalar ve uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar) ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalardır.² Genel anlamda silahlı çatışma, “iki devlet arasında cereyan eden ve silahlı kuvvet kullanımını gerektiren tüm anlaşmazlıkları” kapsamaktadır.³ Hukuksal açıdan savaş kavramının tanımına gelince ise, herkes tarafından kabul edilmiş bir tanımı bulunmamakla birlikte, “kuvvet kullanmanın en yoğun ve kapsamlı, etkileri en ağır olan biçimi” olarak nitelendirilmektedir.⁴ Bir başka tanıma göre ise savaş, devletler arasında meydana gelen silahlı çatışmalar veya bir devletin diğer(ler)i üzerinde üstünlük sağlamak amacıyla silahlı güç kullanmasıdır.⁵ Söz konusu tanımlardan da anlaşılacağı üzere, silahlı çatışmalar savaştan daha geniş kapsamlıdır. Bu bağlamda, bütün savaşlar aynı zamanda birer silahlı çatışma olarak değerlendirilirken, bütün silahlı çatışmalar savaş olarak nitelendirilmez.

İkinci Dünya Savaşı gibi insanlık tarihinin en kanlı savaşının yaşanmasından sonra kurulan BM çatısı altında düzenlenen belge ve kararlarda savaş

² Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 14. bs., Turhan Kitabevi, Ankara 2015, s. 536-540.

³ Hasan Serdar Hoş, *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 106.

⁴ Keskin, *a.g.e.*, s. 63.

⁵ Elif Uzun - Ayşe Nur Tütüncü, *Uluslararası Hukuk*, Cilt: II, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2013, s. 68-69; Özden Sav, “Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş ve Barış Hukuku”, *TBB Dergisi*, Sayı: 124, 2016, s. 500.

kavramının kullanılmamasına özen gösterilmiş, bunun yerini “*silahlı çatışma*”, “*kuvvet kullanma*” gibi ifadeler almış ve savaş eskisinden daha farklı ve istisnai bir durum olarak varlığını sürdürmüştür.⁶ Burada dikkat edilmesi gereken husus, BM'nin kuruluş amaçlarını düzenleyen Antlaşma'nın 1. maddesinde bile savaş teriminin kullanılmasından kaçınılmış olmasıdır.

BM'in kurulması ile birlikte, uluslararası hukukta ilk kez, kuvvet kullanma veya savaş yapma hakkı (*jus ad bellum*) yasaklanmış (BM Antlaşması, m. 2/4)⁷ ve devletlere yalnızca bireysel veya kolektif meşru müdafaa hakkı tanınmıştır (BM Antlaşması, m. 51).⁸ Antlaşma'nın yalnızca meşru müdafaa hakkını kuvvete başvurma yasağının istisnası olarak kabul edip, bunun dışında her türlü kuvvet kullanılmasını yasaklamasının temel nedeni hiç şüphesiz, iki büyük savaşın meydana getirdiği yıkımın ardından savaşın istenilen halde önlenmesi gerektiği anlayışı idi. Ancak, meşru müdafaa kapsamında başlayan bir silahlı çatışmanın da savaşla sonuçlanması mümkün olabileceğinden savaş kavramı, uluslararası hukuk alanından tamamen kalkmış değildir, sadece nitelik değiştirmiştir.

Silahlı çatışmalar hukukunun yürürlüğe girmesi için bir çatışmanın savaş niteliğinde olması veya BM Antlaşması, madde 2/4'ün ihlal edilerek ya da 51. madde gereği meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvete başvurulması şartı aranmamaktadır.⁹ Bu hukuk dalının amacı, savaş veya savaşa varmayan sınırlı silahlı çatışma durumu söz konusu olduğunda, çatışmanın taraflarına, nedenlerine ve tarafların haklı olup olmadığına bakılmaksızın uyulması gereken hukuk kurallarını düzenlemek, savaş mağdurlarını ve bu mağdurların temel haklarını korumaktır.

Devletler arasında ortaya çıkan savaşların belli bir kurala bağlanması gerektiği fikri eski çağlardan itibaren mevcut olsa da, uluslararası hukukta konuya ilişkin ilk ciddi adımlar 19. yüzyılda atılmıştır.¹⁰ Bu bağlamda, savaş hukuku kurallarının düzenlenmesi, savaşta kullanılan araç ve yöntemlerin sınırlandırılması ve genel olarak silahlı çatışmaların uluslararası hukukun ilgi alanına dahil edilmesi ilk kez, 1864 tarihli “*Savaş Alanında Yaralıların*

⁶ Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., No: 20, Ankara 1998, s. 64.

⁷ Bu maddeye göre; “Tüm üye devletler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse de Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar.” Bkz. “Charter of The United Nations”, June 26, 1945, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter-all-lang.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

⁸ İlgili maddede: “Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri almaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hanel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez.” denilmektedir.

⁹ İç karışıklık, ayaklanma, isyan gibi iç çatışmalarda uluslararası silahlı çatışmalar hukuku uygulanmamaktadır.

¹⁰ Muzaffer Yasin Aslan, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, *TBB Dergisi*, Sayı: 79, Ankara 2008, s. 236.

*Durumunun İyileştirilmesine Dair Cenevre Sözleşmesi*¹¹, 1868 tarihli “400 Gramın Altındaki Patlayıcı Mermilerin Savaş Zamanında Kullanımının Durdurulmasına İlişkin Beyanname”¹²; kara savaşının kurallarını düzenleyen 1899 tarihli Lahey Sözleşmeleri (3 adet)¹³ ve bu sözleşmelerin genişletilmesi sonucu imzalanan 1907 tarihli Lahey Sözleşmeleri (13 adet)¹⁴ ile sağlanmıştır. Lahey (*The Hague*) hukuku olarak da bilinen 1899-1907 tarihli Sözleşmeler, çatışmalar sırasında kullanılması yasak savaş silah ve tekniklerinin düzenlendiği, savaş suçlarının tanımlandığı ilk resmi sözleşmelerdendir. Lahey hukuku, savaşan tarafların çatışmalar esnasında kullanabilecekleri yöntem ve araçların sınırsız olmadığı düşüncesinden doğmuştur.

Lahey sözleşmelerinden sonra silahlı çatışmalar hukukunda belki de en önemli gelişmelerden biri İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından kabul edilen 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri (4 adet)¹⁵ ve bu sözleşmelere Ek Protokoller (3 adet)'dir.¹⁶ Neredeyse BM üyesi olan tüm devletlerin taraf olduğu bu sözleşmeler ile, askeri ve sivil hedefler, savunmalı ve savunmasız alanlar arasında açık bir ayırım yapılarak, silahlı çatışmalar sırasında savaşan tarafların bağlı oldukları uluslararası hukuk kuralları ve asgari davranış biçimleri düzenlenmiş; savaş dışı kişilerin korunmasını sağlayan ve gereksiz acı ve ölümlere yol açan silah ve yöntemlerin kullanılmasını yasaklayan¹⁷ yü-

¹¹ “Convention for The Amelioration of The Condition of The Wounded in Armies in The Field”, August 22, 1864, (Çevrimiçi), <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/120?OpenDocument>, (Erişim tarihi: 05.05.2021). Her türlü silahlı çatışmanın uluslararası hukuk kapsamına dahil edilmesi, ilk kez bu Sözleşme ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu sözleşme ile savaş sırasında yaralanan askerlerin korunması ve durumlarının iyileştirilmesi amaçlanmış, bu sözleşme daha sonra 6 Temmuz 1906 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile değiştirilmiştir. İmzalanan bu sözleşmeler ile aynı zamanda Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı da kurulmuştur. Bkz. Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Cilt: IV, Turhan Kitabevi, Ankara 2000, s. 127.

¹² “Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight”, November 29, 1868, (Çevrimiçi), <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/declaration1868>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

¹³ “Conventions Respecting to the Laws and Customs of War on Land with Annex of Regulations”, July 29, 1899, (Çevrimiçi), http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

¹⁴ “Conventions Concerning to the Laws and Customs of War on Land”, October 18, 1907, (Çevrimiçi) http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

¹⁵ I sayılı Harp halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralıların Vaziyetlerinin İslahı Sözleşmesi; II sayılı Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Vaziyetlerinin İslahı Sözleşmesi; III sayılı Harp Esirleri Hakkında Tatbik Edilecek Muameleye Dair Sözleşme; IV sayılı Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair Sözleşme. “Geneva Conventions Relative to The Protection of Civilian Persons in Time of War”, August 12, 1949, 75 UNTS 287, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2075/v75.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021). Azerbaycan ve Ermenistan 1993 yılından bu yana Sözleşmelere taraftırlar.

¹⁶ I sayılı Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Mağdurların Korunması Protokolü; II sayılı Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalarda Mağdurların Korunması Protokolü. “Protocols to The Geneva Conventions”, June 8, 1977, 1125 UNTS 3, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201125/v1125.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021); III sayılı İlave Bir Ayırt Edici Ambleme İlişkin Protokol. “Protocol to The Geneva Conventions Relating to The Adoption of An Additional Distinctive Emblem”, December 8, 2005, 2404 UNTS 261, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202404/v2404.pdf>, (Erişim tarihi: 5.05.2021). Azerbaycan Protokollere taraf değildir. Ermenistan I ve II sayılı Protokollere 1993 yılında, III sayılı Protokole ise 2011 yılında katılım sağlamıştır.

¹⁷ Ayrıca bkz. International Committee of Red Cross, “Report on Weapons That May Cause Unnecessary Suffering or Have Indiscriminate Effects”, Geneva, 1973, (Çevrimiçi) <https://www.loc>

kümlülükler öngörülmüştür. Önemle belirtmek gerekir ki, herhangi bir uluslararası silahlı çatışma sırasında, savaş halinde veya bir devletin toprak bütünlüğüne yönelik işgal söz konusu olduğunda Cenevre Sözleşmeleri (Cenevre hukuku) uygulanmak zorundadır.

Yukarıda bahsedilen uluslararası belgeler uyarınca, savaş dışı kişileri ve sivil yerleşim yerlerini doğrudan hedef alan saldırılarda bulunması tümünden yasaklanmış eylemlerdir.¹⁸ Bu bağlamda, silahlı çatışmalara dahil olmayan kişilere insanca muamele edilmesi,¹⁹ teslim olanların öldürülmemesi,²⁰ yaralı ve hastaların uygun muamele ve tedaviye tabi tutulması,²¹ hasta ve yaralıların, esirlerin silahlı saldırılardan korunması²² ve onlara insani yardım sağlanması,²³ Kızılhaç ve Kızılay gibi gönüllü yardım kuruluşlarının amblem ve işaretlerine saygı gösterilmesi, bu amblemlerin uygunsuz bir şekilde kullanılmasının önlenmesi,²⁴ bu kuruluşların personeline,²⁵ sağlık kurumları²⁶ ve personeline, din adamlarına²⁷ her koşulda saygı gösterilmesi, tıbbi malzeme taşıyan araçların saldırılara maruz bırakılmaması²⁸ gerekmektedir. Özetle, askeri gereklilik, gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi ve orantı silahlı çatışmalar hukuku kurallarının dayandığı temel ilkelerdir.²⁹

Savaşta aktif yer almayan kişilere ve sivil yerleşim yerlerine doğrudan saldırılar düzenlenmesi, Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü (Roma Statüsü) ile de yasaklanmıştır.³⁰ Ayrıca, bütün devletler, 1948 tarihli “*BM Hakları Evrensel Beyanname*”,³¹ “*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*”³² ve 1966 tarihli

gov/rr/frd/Military_Law/pdf/RC-Weapons.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021); “Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (with Protocols I, II and III)”, October 10, 1980, 1342 UNTS 137, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1983/12/19831202%2001-19%20AM/XXVI-2-revised.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

¹⁸ 1907 *Lahey Kara Savaşları Hukuku ve Gelenekleri Sözleşmesi*, m. 23/c; 1949 *Cenevre Sözleşmesi (IV)*, m. 13-23; 1977 tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 48-58.

¹⁹ 1949 *Cenevre Sözleşmeleri*, ortak m. 3/1.

²⁰ 1977 tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 41/2/b.

²¹ 1949 *Cenevre Sözleşmeleri*, ortak m. 3/2.

²² 1949 *Cenevre Sözleşmesi (III)*, m. 23.

²³ 1949 *Cenevre Sözleşmesi (III)*, m. 13, 30.

²⁴ 1977 tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 38.

²⁵ 1949 *Cenevre Sözleşmesi (I)*, m. 26.

²⁶ 1949 *Cenevre Sözleşmesi (IV)*, m. 18; 1977 tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 12.

²⁷ 1949 *Cenevre Sözleşmesi (I)*, m. 24; 1977 tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 15.

²⁸ 1949 *Cenevre Sözleşmesi (I)*, m. 35-37; 1977 tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 21-27.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aslan, 2008, s. 266-267.

³⁰ Roma Statüsü, m. 8. “Rome Statute of the International Criminal Court”, July 17, 1998, (Çevrimiçi), <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

³¹ *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname*, m. 3. “Universal Declaration of Human Rights”, December 10, 1950, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, (Erişim tarihi: 05.05.2021). Beyanname, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından 2002 yılında onaylanmıştır.

³² *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, m. 2. “European Convention on Human Rights”, December 10, 1948, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021). Hem Azerbaycan hem Ermenistan 2001 yılından bu yana Sözleşmeye taraftırlar.

“Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”³³ ile koruma altına alınan yaşama hakkını sağlamakla yükümlüdürler. Bir başka anlatımla, sivillerin korunması kural olarak, her zaman (barış zamanı veya savaş zamanı) uygulanan insan hakları hukuku temelinde de değerlendirilmektedir.

Silahlı çatışmalar zamanı devletler tarafından dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da, kültürel varlıkların, dini yapıların ve doğal çevrenin korunmasıdır. 1977 tarihli I Nolu Ek Protokol ve 14 Mayıs 1954 tarihli “Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Malların Korunması Hakkındaki Lahey Sözleşmesi” uyarınca, kültürel miras oluşturan tarihi anıtların, sanat eserlerinin veya dini yerlerin hedef alınması ve misilleme yoluyla doğal çevreye saldırıda bulunulması yasaktır.³⁴ Ayrıca, 1972 tarihli “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme” de, kültürel ve doğal mirasa doğrudan saldırıda bulunulması eylemini yasaklamaktadır.³⁵

Uluslararası silahlı çatışmalar hukukunda devletlere akdedilen yükümlülüklerden biri de, gereksiz acı ve ölümlere yol açan silah ve tekniklerin kullanılmasına ilişkindir.³⁶ Yakıcı ve parçalayıcı silahlar, mayınlar, biyolojik, kimyasal ve nükleer silahlar kullanılması yasak silahlar arasında yer almaktadır. Bu çerçevede kabul edilen diğer uluslararası sözleşmelere; 1925 tarihli “Boğucu, Zehirleyici ve Benzer Gazların ve Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Protokol” (Cenevre Protokolü),³⁷ 1972 tarihli “Biyolojik Silahların Üretilmesi, Depolanması ve Kullanımını Yasaklayan Sözleşme”,³⁸ 1993 tarihli “Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretilmesi, Depolanması ve Kullanılmasının Yasaklanması ve İmhasına İlişkin Sözleşme”³⁹ örnek olarak gösterilebilir. Benzer şekilde, bir savaş yöntemi olarak sivilleri aç bırakmak, yiyecek maddeleri ve yiyecek maddelerin üretimi için tahsis edilen tarım alanları, tarım ürünleri, içme suyu tesisleri, depolar ve sulama kanalla-

³³ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, m. 6. “International Covenant on Civil and Political Rights”, December 16, 1966, 999 UNTS 171, (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021). Sözleşmeye, Azerbaycan tarafından 1992, Ermenistan tarafından 1993 yılında katılım sağlanmıştır.

³⁴ 1977 Tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 53, 55.

³⁵ Sözleşmeye göre; “Her Taraf Devlet, Sözleşmeye taraf olan diğer devletlerin topraklarında bulunan kültürel ve doğal mirasa doğrudan veya dolaylı olarak zarar verebilecek kasıtlı önlemlerden çekinmelidirler.”, (m. 6/3). Bkz. “Convention for The Protection of The World Cultural and Natural Heritage”, November 16, 1972, 1037 UNTS 151, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201037/volume-1037-I-15511-English.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021). Sözleşme, Azerbaycan tarafından 1993 yılında onaylanmıştır.

³⁶ 1907 Lahey Kara Savaşları Hukuku ve Geleneği Sözleşmesi, m. 23/e; 1977 Tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 35/2.

³⁷ “Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare”, June 17, 1925, (Çevrimiçi) https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Bio/pdf/Status_Protocol.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

³⁸ “Convention on The Prohibition of The Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction”, April 10, 1972, (Çevrimiçi) [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/Res/2826\(XXVI\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/Res/2826(XXVI)), (Erişim tarihi: 02.05.2021).

³⁹ “Convention on The Prohibition of The Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction”, January 13, 1993, (Çevrimiçi) https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/CWC/CWC_en.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

rı gibi hayati öneme sahip unsurlara saldırmak, yok etmek veya kullanılamaz hale getirmek yasaktır.⁴⁰

Sonuç olarak, çatışmaların başlaması ile devreye girip, çatışmalar sona erip, barış belgesi imzalanıncaya dek uygulanan uluslararası silahlı çatışmalar hukukunun iki temel prensibi olduğunu söyleyebiliriz. Bunların ilki, sivil nüfusun ve sivil nesnelere korunmasıdır. Sivillerin korunmasında temel ilke onların insani muamele görmesi ve temel insan haklarına saygılı davranılmasıdır. Bu bağlamda devletler, askeri ve sivil hedefler⁴¹ arasında açık bir ayırım gözetmeli, sivil unsurları hiçbir şekilde saldırı konusu yapmamalıdır. Benzer şekilde, sivil halkın yaşamını sürdürmesi için gerekli olan nesnelere de korunmalıdır. Askeri gereklilik dışında mülke zarar verilmesi hukuka aykırıdır. Kültürel varlıklar ve doğal çevre, saldırı muafiyetini haizdir. İkinci önemli prensip, gereksiz acı ve ölümlere yol açan silahların kullanılmasının yasaklanmasıdır. Bu prensibin uygulanması, devletlerin silah seçiminde sınırsız özgürlüğe sahip olmadıklarını göstermektedir.

Yukarıda sayılan silahlı çatışmalar hukuku kurallarının ihlalleri savaş suçlarını oluşturmaktadır. Nitekim savaş suçlarını tanımlayan Roma Statüsü'nün 8/2 maddesinde; 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ağır ihlalleri ve silahlı çatışmalara uygulanabilir diğer uluslararası düzenlemelerin ve örf adet hukuku kurallarının ihlalleri, birer savaş suçu olarak nitelendirilmiş ve bu suçların failleri için cezai sorumluluk öngörülmüştür.

2. İkinci Karabağ Savaşı Sırasında Ermenistan'ın Gerçekleştirdiği Savaş Suçu Eylemleri

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin 27 Eylül 2020 tarihinde ateşkesi şiddetli bir şekilde ihlal etmek suretiyle sınır hattındaki Azerbaycan Ordusu mevzilerine ve sivil yerleşim yerlerine düzenledikleri saldırıların akabinde, Azerbaycan tarafının karşı hamle operasyonuna başlaması ile savaşa dönüşen çatışmalar, 9 Kasım 2020 tarihinde taraflar arasında Mutabakat imzalanması ile sona ermiştir. İkinci Karabağ Savaşı olarak nitelendirilen bu çatışmalar sırasında Ermenistan'ın, silahlı çatışmalar hukuku kurallarının ağır ihlalinde doğan çok fazla savaş suçu eylemleri gerçekleştirdiği görülmüştür. Bu noktada, Ermenistan'ın gerçekleştirdiği savaş suçu eylemlerinin neler olduğunun incelenmesi ve insancıl hukukun uygulanabilir olup olmadığının araştırılması gerekmektedir.

Azerbaycan yetkililerinin resmi açıklamaları, resmi beyanlar, ulusal ve uluslararası raporlar, basına yansıyan bilgiler ışığında, savaş sırasında Ermenistan tarafının çatışmaların cereyan ettiği sınır hatlarının yanı sıra, Şemkir, Gence, Mingeçevir, Berde, Gebele, Goranboy, Hızı ve Abşeron gibi çatışma bölgesinden epey uzakta bulunan yoğun nüfuslu şehirlere de saldırılar

⁴⁰ 1977 Tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 54.

⁴¹ Askeri hedef; nitelikleri, yeri, amacı veya kullanımı, askeri harekate etkin katkı sağlayan ve tamamen veya kısmen tahribi, zaptı veya etkisiz kılınması, saldırının yapıldığı andaki hal ve şartlar altında kesin askeri yarar sunan mallardır (1977 Tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 52/2). Askeri hedef olmayan tüm hedefler ise sivil hedef sayılır (I Nolu Ek Protokol, m. 52/1). Hedefin niteliğinden kuşku duyuluyorsa askeri hedef olarak değerlendirilemez (I Nolu Ek Protokol, m. 52/3).

düzenlediği görülmüş, söz konusu şehirler yasaklı msket bombası ve orta menzilli füzeler ile ağır bombardımana maruz bırakılmıştır. Özellikle Berde ve Gence şehirlerine düzenlenen msket bomba ve balistik füze saldırıları sonucu aralarında çocuklar ve yaşlılar olmak üzere toplam 100 sivil hayatını kaybetmiş, yaklaşık 416 sivil yaralanmış,⁴² 3 bine yakın sivil tesis tahrip edilmiştir.⁴³ Oysa söz konusu silahların üretimi, ticareti ve kullanımı, 1925 Cenevre Protokolü ve 2008 “*Msket Bombası Yasağı Sözleşmesi*” ile yasaklanmıştır.⁴⁴ Dolayısıyla Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, doğrudan sivil nesnelere hedef almakla ve gereksiz acı ve ölüme yol açan silahları kullanmakla silahlı çatışmalar hukuku ilkelerini ağır şekilde ihlal etmiştir.

Saldırı düzenlenen sivil unsurlar arasında ambulanslar ve tıbbi tesisler, eğitim kurumları ve mezarlıklar da bulunmaktadır. Ayrıca, Ermenistan tarafından elektrik, gaz, su, haberleşme istasyonları gibi hayati öneme sahip sivil altyapı tesislerine de kasıtlı olarak saldırılar düzenlenmiş, elektrik ve enerji altyapısına ciddi zarar verilmiş ve söz konusu eylemler sonucu bazı yerleşim yerleri elektriksiz kalmıştır.

Yukarıda bahsedilen eylemleri hukuki açıdan değerlendirmemiz gerekirse Ermeni güçleri, füze ve topçu atışları ile sivil yerleşim yerlerini doğrudan hedef almış ve çatışmalarda yer almayan sivil nüfusa karşı bilerek ve isteyerek sal-

⁴² “Armenia: Cluster Munitions Kill Civilians in Azerbaijan”, *Human Rights Watch*, October 30, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/news/2020/10/30/armenia-cluster-munitions-kill-civilians-azerbaijan>, (Erişim tarihi: 05.05.2021); “Azerbaijan Says 14 People Killed By Shelling in Barda: RIA”, *Reuters*, October 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-karabakh-idUSKBN27D11R?edition-redirect=uk>, (Erişim tarihi: 05.05.2021); “In Azerbaijan, A String of Explosions, Scream and Then Blood”, *The New York Times*, October 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2020/10/28/world/europe/azerbaijan-barda-armenia-rockets-karabakh.html>, (Erişim tarihi: 05.05.2021); “Azerbaijan Says 19 Killed, 60 Wounded in Armenia Missile Attack on Its Barda District”, *The Economic Times*, October 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/azerbaijan-says-19-killed-60-wounded-in-armenia-missile-attack-on-its-barda-district/articleshow/78912279.cms?from=mdr>, (Erişim tarihi: 05.05.2021); “Azerbaijan Says Armenia Used Cluster Bombs in Deadly Barda Attack”, *Al Jazeera and News Agencies*, October 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.aljazeera.com/news/2020/10/28/azerbaijan-says-21-dead-in-armenia-attack-near-nagorno-karabakh>, (Erişim tarihi: 05.05.2021); “Azerbaijan: Statement by The Spokesperson on The Strikes on The City of Ganja”, *Press Team of European External Action Service*, October 17, 2020, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/87141/azerbaijan-statement-spokesperson-strikes-city-ganja_en, (Erişim tarihi: 05.05.2021); “Nagorno-Karabakh Conflict: Azerbaijan Accuses Armenian Forces of Shelling The Towns of Tartar, Barda and Beylegan”, *France 24*, October 6, 2020, (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20201007133235/https://www.france24.com/en/video/20201006-nagorno-karabakh-conflict-azerbaijan-accuses-armenian-forces-of-shelling-the-towns-of-tartar-barda-and-beylagan>, (Erişim tarihi: 05.05.2021); “Azerbaijan’s No. 2 City Targeted in Fighting with Armenia”, *The Independent*, October 4, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.independent.co.uk/news/azerbaijans-no-2-city-targeted-fighting-armenia-azerbaijan-armenia-nagornokarabakh-territory-city-b778901.html>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

⁴³ “Armenia: Unlawful Rocket, Missile Strikes on Azerbaijan”, *Human Rights Watch*, December 11, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/news/2020/12/11/armenia-unlawful-rocket-missile-strikes-azerbaijan>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

⁴⁴ Msket Bombaları, geniş alan üzerinde küçük bombacıklar yayarak, siviller ve savaşan taraflar arasında ayırım gözetmeksizin insanlar üzerinde ani ölüm tehditi oluşturmaktadır. Küçük bombacıkların birçoğu patlamıyor, ancak uzun müddet sonra da fiilen mayınlara dönüşerek yine ölüm ve yaralanmalara neden olmaya devam ediyor. Bkz. “Convention on Cluster Munitions”, May 30, 2008, (Çevrimiçi) <https://www.clusterconvention.org/files/2011/01/Convention-ENG.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021). Azerbaycan ve Ermenistan Sözleşme’nin tarafı değiller.

dır düzenlemiş, bu anlamda hem 1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 3/1/a maddesini,⁴⁵ hem de Roma Statüsü'nün 8/2/b maddesini⁴⁶ ihlal ederek savaş suçları kategorisine dahil edilmekte olan suçlar işlemiştir. Ayrıca Ermenistan, sivilleri ve sivil altyapı unsurlarını hedef almakla, *yaşama hakkını* düzenleyen "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"nin 2. maddesini, "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin 3. maddesini ve 1966 tarihli "Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme"nin 6. maddesini; *ayrımcılık yasağına* ilişkin "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"nin 14. maddesini ve "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin 2. maddesini de ihlal etmiş bulunmaktadır. Askeri gereklilik olmadan⁴⁷ sivil tesislerin bombalanması ve yasa dışı olarak mülkiyetin yok edilmesi eylemlerini gerçekleştirmekle, yine savaş suçu niteliğinde suçlar işlemiş, aynı zamanda "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"ne I. Nolu Ek Protokol'ün 1. maddesi ile koruma altına alınan *mülkiyet hakkının* ihlaline de yol açmıştır.⁴⁸

Savaş esnasında Ermenistan güçlerinin uluslararası hukukla yasaklanmış silah ve yöntemleri kullanması; 1949 tarihli I Nolu Cenevre Sözleşmesi'nin 35. maddesine aykırı olarak tıbbi tesis ve araçları hedef alması bir başka savaş suçu olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde, 1977 tarihli I Nolu Ek Protokol'ün 51. ve 52. maddelerine aykırı davranılarak eğitim yapılarına düzenlenmiş kasıtlı saldırılar da birer savaş suçu olarak nitelendirilmektedir.

Silahlı çatışmalar zamanı sivillerin yaşamı açısından önemli faktörlerden biri de çevrenin korunmasıdır. Ancak Ermenistan silahlı güçleri savaş alanlarında bulunan Azerbaycan'a ait kültürel ve doğal varlıklara zarar verecek saldırılardan da kaçınmamış, kültürel ve arkeolojik açıdan önemli olan tarihsel binalar tahrip edilmiş, dini yerlerin yakılması ve uygunsuz bir şekilde kullanılması gibi kültürel mirasa karşı terör faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bunların yanı sıra, Kelbecer, Laçın ve Ağdam çevresindeki ormanların kasten yakılması, ağaçların toplu kesimi, toprakların kullanılamaz duruma getirilmesi gibi çevresel suçlar işlemiş,⁴⁹ bununla da 1977 tarihli I Nolu Ek Protokol'ün ve 14 Mayıs 1954 tarihli "Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Malların Korunması Hakkındaki Lahey Sözleşmesi"nin, ayrıca 1972 tarihli "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme"nin ilgili hükümlerini ciddi şekilde ihlal etmiştir.

⁴⁵ İşbu maddeye göre; "çatışmalarda aktif rol almayan savaş dışı kalan kişilerin ırk, renk, din ve inanç, cinsiyet, doğum veya servet ya da benzer bir kritere göre ayırım yapılmadan bütün koşullarda her ne zaman her nerede olursa olsun yaşamlarına yönelik şiddet, özellikle her türlü öldürme yasaktır."

⁴⁶ İlgili maddede; "çatışmalarda doğrudan yer almayan sivillere karşı veya sivil nüfusa karşı kasten saldırı düzenlenmesi yasaktır." denilmektedir.

⁴⁷ Uluslararası silahlı çatışmalar hukukunda askeri gereklilik ilkesi gereği karşı tarafın askeri konumu meşrudur. Bkz. Süleyman Dost, "Uluslararası Hukukta Orantılılık İlkesi", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 12, Ankara 2018, s. 364.

⁴⁸ *Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü*, m. 8/2/b; 1977 Tarihli I Nolu Ek Protokol, m. 54.

⁴⁹ Azerbaycan Çevre ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Azerbaycan'ın Ermeniler Tarafından Doğanın Vahşice Yağmalmasına Son Verilmesine İlişkin Uluslararası Örgütlere Yönelik Meşru Talebi", Kasım 16, 2020, (Çevrimiçi) <http://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=11639>, (Erişim tarihi: 05.05.2021); Reza Deghati, "18th Century Mosque Was Used As A Barn in The Region of Aghdam", October 30, 2020, (Çevrimiçi) <https://twitter.com/REZAphotography/status/1333325125995945985>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

Ermenistan'ın, üzerinde Kızılhaç simgesi olan zırhlı ambulans araçlarına silah kulesi takması ise bir başka ihlal durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadakat ilkesi gereği, üzerinde Kızılay, Kızılhaç veya Kızıl kristal simgesi olan araçlarla savaşan taraf ordularının yaralılarının ve ölülerinin tahliye edilmesine izin verilmektedir ki, bu işlem gerçekleştirilirken her iki taraf ordusunun söz konusu araçlara saygı göstermesi ve en küçük taciz ateşi dahil hiçbir şekilde sağlık personeline zarar vermemesi gerekmektedir.⁵⁰ Ermenistan tarafı ise, bu kurallardan doğan haklarını kötüye kullanarak, üzerinde Kızılhaç simgesi olan araçlara yerleştirdiği silah kulesi aracılığıyla, zarar görmesi yasak olan bu araçları birer tehdit unsuruna ve askeri hedef haline dönüştürmüş, bununla da 1977 tarihli I Nolu Ek Protokol'ün 18. ve 38. maddelerini, II Nolu Ek Protokol'ün 12. maddesini ve 1949 tarihli I Nolu Cenevre Sözleşmesi'nin ilgili maddelerini ağır şekilde ihlal etmiştir.

Ermenistan'ın savaş suçları bununla da bitmiyor. Önemle belirtilmesi gereken bir başka hukuka aykırı fiil de, Ermenistan'ın silahlı çatışmalarda çocukları kullanmasıdır.⁵¹ Uluslararası silahlı çatışmalar hukuku, çocukları özel koruma altına almıştır. Çatışma tarafları, çocukları her türlü saldırıdan korumalı, ihtiyaç halinde onlara gereken yardım ve özeni göstermelidirler. Ayrıca, I Nolu Ek Protokol'ün 77. maddesi uyarınca, savaşanlar, on beş yaşına ulaşmayan çocukların çatışmalara doğrudan katılmalarına yönelik tüm önlemleri almalı, onların askeri kuvvetlere alınmalarından kaçınılmalıdır. Oysaki Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, çocukları askeri faaliyetlerde kullanmanın yanı sıra, Azerbaycan sivil yerleşim yerlerine düzenledikleri füze saldırıları sonucu onların ölümüne de yol açmış bulunmaktadırlar. Bu tür eylemleri ile Ermenistan tarafı, aynı zamanda "Çocuk Hakları Sözleşmesi"nin 38. maddesini⁵² ve çocukların askeri faaliyetlerde kullanılması eylemini savaş suçu olarak tanımlayan Roma Statüsü'nün 8/2/b maddesini de ihlal etmektedir.

Yukarıda özetlenen tüm eylemler; Ermenistan tarafından sivil yerleşim yerlerinin bombalanması, sivilleri doğrudan hedef alan saldırılarda bulunulması, silahlı çatışma yöntemi olarak hayati önem taşıyan altyapı unsurlarının hedef alınarak sivillerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasının engellenmesi, uluslararası hukukla yasaklanmış silahların kullanımı, sağlık tesisi ve taşıtlarına, sağlık personeline yönelik saldırıların düzenlenmesi, Kızılay, Kızılhaç veya Kızıl kristal simgesi olan araçlara saygı gösterilmemesi, çocukların silahlı çatışmalarda kullanılması, özel olarak korumaya muhtaç kategorilerde yer

⁵⁰ Kızıl kristal (*red crystal*) amblemi, 2005 tarihli III Nolu Ek Protokol ile koruma altına alınmıştır (m. 2).

⁵¹ "Armenia Uses Child Soldiers in Occupied Nagorno-Karabakh, Commits War Crimes: Azerbaijan", *Daily Sabah*, October 25, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/armenia-uses-child-soldiers-in-occupied-nagorno-karabakh-commits-war-crimes-azerbaijan>, (Erişim tarihi: 05.05.2021); "Azerbaijani MFA Releases Statement on Armenia's Using Children As Soldiers in The Occupied Territories", October 27, 2020, (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20201030181540/https://www.yeniavaz.com/en/news/151565/azerbaijani-mfa-releases-statement-on-armenias-using-children-as-soldiers-in-the-occupied-territories>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

⁵² "Convention on The Rights of The Child", November 20, 1989, 1577 UNTS 3, (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/doc/Treaties/1990/09/19900902%2003-14%20AM/Ch_IV_11p.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

alan kişilerin saldırı konusu yapılması, kültürel ve doğal mirasa zarar verecek saldırıların gerçekleştirilmesi savaş suçu teşkil eden eylemler olarak nitelendirilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, çatışmalar zamanı sadece askeri hedeflere ve savaşımlara yönelik saldırılar meşru görülür. Sivil nüfusa ve sivil unsurlara yönelik saldırılar ise uluslararası hukuka aykırıdır. Başka bir anlatımla, savaşın başlatıldığı andan itibaren sivil statüsüne sahip herkese insanca muamele gösterilmeli ve sivil nesnelere savaşın etkilerine karşı korunmalıdır. Özellikle, uluslararası silahlı çatışmalar hukuku ile özel koruma altına alınan kadınlar ve çocuklar saldırı konusu yapılmamalı, onların hayatına ve vücut bütünlüğüne yönelik eylemlerden kaçınılmalıdır. Oysa Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin sivil yerleşim yerlerini hedef alan saldırıları sonucu ölen ve yaralananlar arasında kadınlar ve çocuklar da bulunmaktadır. Benzer şekilde, insanların yaşamı için zaruri olan kaynakların tahrip edilmemesi, doğal çevreye zarar verecek eylemlerde bulunulmaması gerekmektedir. Ermeniler ise, eski savaşlarda karşılaşılan bir yöntem olan ve I Nolu Ek Protokol'ün 54. maddesi ile yasaklanmış bulunan "yanmış toprak" taktikini kullanmakla, doğal çevreye ciddi zararlar vermiş, terk etmek zorunda kaldıkları topraklarda her şeyi yakıp yıkmış, kullanılamaz hale getirmiş, ormanları ateşe vermiş, her yeri harabeye dönüştürmüştür.

3. Ermenistan'ın ve Yetkililerinin Savaş Suçu Eylemlerinden Doğan Sorumlulukları

Devletin sorumluluğu, uluslararası bir yükümlülüğü ihlal eden eylemi sonucunda ortaya çıkmaktadır.⁵³ Bu eylem devlet tarafından gerçekleştirilmeli, yani devlete atfedilebilir bir fiil olmalıdır. Bir hukuka aykırı fiilin devlete atfedilebilmesi için bu fiilin bizzat devlet organları ve görevlileri, silahlı kuvvetleri, istihbarat görevlileri ve diğer idari memurları tarafından gerçekleştirilmesi ya da devletin dolaylı olarak bu tür eylemlerin gerçekleşmesinde etkin bir rolü olması gerekmektedir.⁵⁴ Uluslararası hukuka aykırı fiil nedeniyle devletin sadece hukuki sorumluluğu doğmakta, cezai sorumluluk sadece gerçek kişilere atfedilmektedir.

Savaş suçları uluslararası suçlar kategorisine girmesi ve tüm uluslararası toplumun güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturması sebebiyle, hem bu suçların gerçekleşmesine neden olan devletin hukuki sorumluluğu ortaya çıkmakta hem de bu suçları bizzat işleyen veya işlenmesi emrini veren ya da işlenmesinde iştirak eden kişilerin ulusal veya uluslararası yargı önüne şahsen çıkarılmaları ve cezalandırılmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, üst düzey devlet yetkilileri dahil, hiyerarşi gereği emre itaat eden herkesin kişisel olarak cezalandırılması söz konusu olmaktadır.⁵⁵ Suçun faillerinin,⁵⁶ bu suçları

⁵³ *Uluslararası Haksız Fiiller Sebebiyle Devletlerin Sorumluluğuna Dair Taslak Maddeler*, m. 12. International Law Commission, "Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts", November 2001, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/docid/3ddb8f804.html>, (Erişim tarihi: 06.05.2021).

⁵⁴ *Uluslararası Haksız Fiiller Sebebiyle Devletlerin Sorumluluğuna Dair Taslak Maddeler*, m. 4-11.

⁵⁵ *Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü*, m. 27-28.

⁵⁶ Savaş suçunun failleri derken; suçu doğrudan işleyen askerler, onların askeri üstleri ve diğer üstler (üst düzey yönetici ve siyasetçiler), resmi devlet temsilcileri kastedilmektedir. Bkz. Hortensia D.T.

devlet adına veya üstlerinin emri altında işlediklerine yönelik savunmaları da onların kişisel cezai sorumluluklarını ortadan kaldırmamaktadır.⁵⁷ Sonuçta silahlı çatışmalar hukuku, savaş suçuna yol açacak bir emre itaat etmeme yükümlülüğünü de öngörmektedir.⁵⁸ Öte yandan, suçun faillerinin kişisel olarak cezalandırılmaları, devletlerin bu eylemlerden dolayı uluslararası hukuk sorumluluklarını ortadan kaldırmamaktadır.

27 Eylül - 10 Kasım tarihleri arasında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı sırasında Ermeni güçlerinin işlediği savaş suçları ile Ermenistan Devleti arasında isnat ilişkisi kurulabilmektedir. Dolayısıyla, Ermenistan'ın söz konusu suçlar sebebiyle uluslararası sorumluluğunun şartları gerçekleşmektedir.⁵⁹ Bu durumda Ermeni güçlerince işlenen savaş suçlarının tespiti ve bu suçlara dair delillerin toplanması, gerek Ermenistan'ın söz konusu eylemler sonucu ortaya çıkan uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekse de faillerin yargılanması ve cezalandırılması bağlamında büyük önem arz etmektedir. Bu noktada Ermenistan, Azerbaycan'a yönelik savaş suçu eylemlerini tekrarlamayacağına dair uygun güvenceleri sunmakla ve meydana gelen zararı tazmin etmekle yükümlüdür. Tahrip olunmuş kültürel varlıkların, sivil tesislerin miktarı üzerinden araştırma yapılmalı ve meydana gelen maddi zarar, ayrıca kişilerin söz konusu eylemler sebebiyle çektikleri acıdan kaynaklanan manevi zarar tazmin edilmelidir. Bu suçları bizzat işleyen gerçek kişilerin ise, daha önce de ifade edildiği gibi, şahsen yargılanmaları gerekmektedir.

Savaş suçlarının yargılanmasında hem ulusal hem de uluslararası mahkemeler yetkili olabilmektedir. Ulusal mahkemelerin yargılaması durumunda: 1. Toprak ilkesi gereği, suçun işlendiği yer mahkemesi; 2. Vatandaşlık ilkesi gereği, suçun faillerinin vatandaşı oldukları devlet mahkemesi; 3. Mağduriyet ilkesi gereği, suç nedeniyle ölen, yaralanan veya zarar gören kişilerin vatandaşı oldukları devlet mahkemesi; 4. Koruyuculuk ilkesi gereği, suçtan zarar gören kişileri himaye eden devlet mahkemesi yetkilidir.⁶⁰ Bu ilkelerin dışında, toprak, vatandaşlık, mağduriyet veya koruyuculuk ilkelerinin kapsamına girmeyen ve diğer devletlere tanınan “*evrensel yargı yetkisi*” de bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında değerlendirme yaparsak, 44 günlük savaş esnasında işlenmiş savaş suçlarından dolayı hem Azerbaycan (toprak ve mağduriyet ilkesi gereği) hem de Ermenistan mahkemelerinin (vatandaşlık ilkesi gereği) yetkili olduğu kanısına varırız. Hiç şüphesiz Ermenistan'ın kendi vatandaşlarını bu suçlardan dolayı yargılaması mümkün gözükmemektedir. Azerbaycan yetkili otoriteleri tarafından ise, yargılama süreci başlatılmış olup, Ermenistan yetkililerine karşı Azerbaycan Başsavcılığı'nca soruşturma açılmıştır.

Gutierrez Posse, “The Relationship Between International Humanitarian Law and The International Criminal Tribunals”, *International Review of the Red Cross*, Volume: 88, No: 861, March 2006, p. 71.

⁵⁷ *Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü*, m. 33.

⁵⁸ Sulhi Dönmezer - Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, 11. bs., Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1994, s. 544.

⁵⁹ Devletlerin uluslararası sorumluluklarının şartları için bkz. “Uluslararası Haksız Fiiller Sebebiyle Devletlerin Sorumluluğuna Dair Taslak Maddeler”, m. 2.

⁶⁰ Dönmezer - Erman, *a.g.e.*, s. 362; Muzaffer Yasin Aslan, “Uluslararası Ceza Divanı ve Kişisel Ceza Sorumluluğu”, *TBB Dergisi*, Sayı: 73, 2007, s 241.

Delillerin toplanması ve yargılamaların yapılmasına dair Azerbaycan ulusal mekanizmaları etkili bir şekilde işlemez ise, Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) başvurulması gerekecektir. UCM, savaş suçları da dahil tüm uluslararası suçları tespit etme, araştırma ve suçluları yargılama amacıyla kurulmuş en etkili mekanizmadır.⁶¹ Ancak, UCM yalnızca gerçek kişiler üzerinde yargı yetkisine sahiptir. Başka bir anlatımla, savaş suçları nedeniyle devletleri değil, bireyleri sorumlu tutmakta ve bağlayıcı nitelikli kararlar kabul etmektedir.

UCM'nin yargı yetkisini Azerbaycan ve Ermenistan taraflarının tanımaması olması, aslında Mahkeme'nin söz konusu suçlara dair yargılama yapmasını engeller niteliktedir.⁶² Öte yandan ise, bugün uluslararası uygulamada bütün devletler, Roma Statüsü'nün tarafı olmasalar dahi savaş suçu faillerini ele geçirmek, kendi vatandaşlarınca işlenmiş veya kendi ülkelerinde ya da kontrollerinde işlenmiş bu suçlara dair yargılama yapmak zorundadırlar.⁶³ Çünkü savaş suçları sadece aleyhine işlendikleri ülkelerin değil, bütün ülkelerin menfaatlerini zedelemekte, uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehdit oluşturmaktadır.⁶⁴ Dolayısıyla, İkinci Karabağ Savaşı sırasında gerçekleştirilen savaş suçlarından dolayı faillerin, suçla alakası olmayan herhangi bir devlet tarafından da yargılanabilmesi ya da UCM'ye sevk edilebilmesi mümkündür.

Gelinen aşamada I Nolu Ek Protokol gereği, Ermenistan'ın gerçekleştirdiği savaş suçlarının araştırılması ve tespiti amacıyla Uluslararası Soruşturma Komisyonu tesis edilebilir. Ayrıca, bu tür durumlarda BM Güvenlik Konseyi de UCM Savcılığı'ndan söz konusu çatışmalara dair soruşturma başlatmasını isteme yetkisine sahiptir. Ancak mevcut siyasi şartlar, BM Güvenlik Konseyi'nin böyle bir karara hükmetmesini mümkün kılmamaktadır.

Sonuç

Görüldüğü üzere, silahlı çatışmalar hukuku savaş zamanı sivillere nasıl davranılacağına, silahların kullanılmasına ve saldırıda bulunan devletin sorumluluklarına dair kuralları düzenlemektedir. Sözü geçen kurallara göre, silahlı çatışmalar hukuku savaşı veya saldırıyı yasaklamamakta, savaşın hukuka aykırı eylem olup olmadığı ile de ilgilenmemektedir. Sadece orantılılık, askeri gereklilik ve gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi ilkeleri temelinde değerlendirme yaparak kuvvet kullanımını belli bir noktada sınırlamaktadır.

Uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna göre, Cenevre Sözleşmelerine taraf devletler savaş zamanı bu sözleşmelerden doğan yükümlülüklerine uygun biçimde davranacaklardır. Bu bağlamda asgari uygarlık standardının sağlanması, savaş dışı kişilere insani muamele yapılması, sivil yerlere zarar verilmesinin engellenmesi, fark gözetmeyen silahların kullanılmasından kaçınılması vd. sorumlulukların yerine getirilmesi zorunludur. Ancak Ermenistan, Cenevre Sözleşmelerine taraf olmasına rağmen bu sözleşmelerden ileri gelen

⁶¹ International Criminal Court, (Çevrimiçi) <https://www.icc-cpi.int/>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

⁶² *Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü*, m. 15/5.

⁶³ Aslan, "a.g.m.", s. 254.

⁶⁴ Robert K. Woetzel, *The Nuremberg Trials in International Law*, London: Stevens, 1962, p. 109.

yükümlülüklerine aykırı davranarak, İkinci Karabağ Savaşı sırasında uluslararası hukuk kurallarını ağır bir şekilde ihlal etmiş ve çok fazla savaş suçu eylemi gerçekleştirmiştir.

Aslında, savaşta siviller ve sivil yerler hiçbir şekilde zarar görmeyecek, yıkım olmayacak diye bir şey yok. Önemli olan husus odur ki, silahlı çatışmalarda askeri harekate etkin bir şekilde katkı sağlamayan yerler ve siviller doğrudan hedef olarak seçilmesin, uluslararası hukukla yasaklanmış silahlar kullanılmasın. Oysa Ermenistan Silahlı Kuvvetleri kasıtlı olarak, yasaklı silah ve yöntemleri kullanmak suretiyle gereksiz acı ve ölümlere yol açan, doğal çevreye ve kültürel mirasa zarar vuran eylemlerde bulunmuştur.

Ermenistan güçlerince işlenen bütün bu savaş suçları nedeniyle sorumluların yargı önüne çıkarılmasını ve cezasız kalmalarının engellenmesini, Ermenistan'ın uluslararası sorumluluğunun sonuçlarını yerine getirmesini sağlayacak kanıtların ortaya çıkarılmasının ve suçların tespitinin tarafsız uluslararası kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi, meydana gelen hukuk kuralı ihlallerinin, konunun uzmanı yargıçlar eliyle yargılanması gerekmektedir. Bu kapsamda Nisan, 2021 tarihinde “*Karabağ Savaş Suçlarını Araştırma Komisyonu*” kurulmuştur. İkinci Karabağ Savaşı sırasında meydana gelen savaş suçlarını araştırmak ve dünya kamuoyuyla paylaşmak amacıyla kurulan Komisyonunda, Azerbaycan ve Türkiye başta olmak üzere yaklaşık 30 ülkeden eski büyükelçiler, akademisyenler, hukukçular, tarihçiler, gazeteciler ve savaş muhabirleri, subaylar, psikologlar ve sosyologlar, araştırmacı-yazarlar yer almaktadır. Geline aşamada savaş sırasında Ermenistan'ın gerçekleştirdiği silahlı çatışmalar hukuku kurallarının ağır ihlallerinin teker teker tespit edilip kayıt altına alınacağını ve belgelendirilip uluslararası mahkemeye takdim edileceğini, suçluların adalet mahkemesinden kaçamayacaklarını umuyoruz. Söz konusu suçlar nedeniyle sorumluların yargılanması ve Ermenistan Devleti'nin yükümlülüklerini yerine getirmesi, hem de uluslararası barış ve güvenlik açısından da önem arz etmektedir. Zira savaş suçları sadece aleyhine işlendikleri devletlerin menfaatlerini değil, diğer devletlerin de menfaatlerini zedeler niteliktedir ve uluslararası güvenliğe yönelik bir tehdittir.

Kaynaklar

ACER, Yücel: *Ermenistan'ın Savaş Suçları: Uluslararası Hukuk ve Ermenistan'ın Karabağ'a Dair Askeri Faaliyetleri*, SETA Yayınları, Sayı: 137, Ekim 2020.

ASLAN, Muzaffer Yasin: “Uluslararası Ceza Divanı ve Kişisel Ceza Sorumluluğu”, *TBB Dergisi*, Sayı: 73, 2007.

_____ : “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, *TBB Dergisi*, Sayı: 79, 2008.

“Charter of The United Nations”, June 26, 1945, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter-all-lang.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Convention for The Amelioration of The Condition of The Wounded in The Field”, August 22, 1864, (Çevrimiçi) <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/120?OpenDocument>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Conventions Respecting to the Laws and Customs of War on Land with Annex of Regulations”, July 29, 1899, (Çevrimiçi) http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Conventions Concerning to the Laws and Customs of War on Land”, October 18, 1907, (Çevrimiçi) http://files.libertyfund.org/files/1053/0466_Bk.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Convention on The Prohibition of The Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction”, April 10, 1972, (Çevrimiçi) [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/Res/2826\(XXVI\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/Res/2826(XXVI)), (Erişim tarihi: 02.05.2021).

“Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction”, January 13, 1993, (Çevrimiçi) https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/CWC/CWC_en.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Convention for The Protection of The World Cultural and Natural Heritage”, November 16, 1972, 1037 UNTS 151, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201037/volume-1037-I-15511-English.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Convention on The Rights of The Child”, November 20, 1989, 1577 UNTS 3, (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/doc/Treaties/1990/09/19900902%2003-14%20AM/Ch_IV_11p.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Convention on Cluster Munitions”, May 30, 2008, (Çevrimiçi) <https://www.clusterconvention.org/files/2011/01/Convention-ENG.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Convention on Prohibitions or Restrictions on The Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects (with Protocols I, II and III)”, October 10, 1980, 1342 UNTS 137, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1983/12/19831202%2001-19%20AM/XXVI-2-revised.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight”, November 29, 1868, (Çevrimiçi) <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/declaration1868>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

DEGHATI, Reza: “18th Century Mosque Was Used As A Barn in The Region of Aghdam”, October 30, 2020, (Çevrimiçi) <https://twitter.com/REZAphotography/status/1333325125995945985>, (Erişim tarihi: 5.05.2021).

DOST, Süleyman: “Uluslararası Hukukta Orantılılık İlkesi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 12, 2018.

DÖNMEZER, Sulhi - ERMAN, Sahir: *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, 11. bs., Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1994.

“European Convention on Human Rights”, December 10, 1948, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Geneva Conventions Relative to The Protection of Civilian Persons in Time of War”, August 12, 1949, 75 UNTS 287, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2075/v75.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

HOŞ, Hasan Serdar: *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

“International Covenant on Civil and Political Rights”, December 16, 1966, 999 UNTS 171, (Çevrimiçi) https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

International Committee of Red Cross, “Report on Weapons That May Cause Unnecessary Suffering or Have Indiscriminate Effects”, Geneva, 1973, (Çevrimiçi) https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/RC-Weapons.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

International Criminal Court, (Çevrimiçi) <https://www.icc-cpi.int/>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

International Law Commission, “Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts”, November 2001, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/docid/3dd-b8f804.html>, (Erişim tarihi: 06.05.2021).

KESKİN, Funda: *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karşıma ve Birleşmiş Milletler, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay.*, No: 20, Ankara 1998.

PAZARCI, Hüseyin: *Uluslararası Hukuk Dersleri*, C: IV, Turhan Kitabevi, Ankara 2000.

PAZARCI, Hüseyin: *Uluslararası Hukuk*, 14. bs., Turhan Kitabevi, Ankara 2015.

POSSE, Hortensia D.T. Gutierrez: “The Relationship Between International Humanitarian Law and The International Criminal Tribunals”, *International Review of the Red Cross*, Volume: 88, No: 861, March 2006.

“Protocols to The Geneva Conventions”, June 8, 1977, 1125 UNTS 3, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201125/v1125.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Protocol to The Geneva Conventions Relating to The Adoption of An Additional Distinctive Emblem”, December 8, 2005, 2404 UNTS 261, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202404/v2404.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare”, June 17, 1925, (Çevrimiçi) https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Bio/pdf/Status_Protocol.pdf, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Rome Statute of The International Criminal Court”, July 17, 1998, (Çevrimiçi) <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

SAV, Özden: “Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş ve Barış Hukuku”, *TBB Dergisi*, Sayı: 124, 2016.

“Universal Declaration of Human Rights”, December 10, 1950, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

UZUN, Elif - TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur: *Uluslararası Hukuk*, C: II, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013.

WOETZEL, Robert K.: *The Nuremberg Trials in International Law*, Stevens, London, 1962.

“Armenia Uses Child Soldiers in Occupied Nagorno-Karabakh, Commits War Crimes: Azerbaijan”, *Daily Sabah*, October 25, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/armenia-uses-child-soldiers-in-occupied-nagorno-karabakh-commits-war-crimes-azerbaijan>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Azerbaijan: Statement by The Spokesperson on The Strikes on The City of Ganja”, *Press Team of European External Action Service*, October 17, 2020, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/87141/azerbaijan-statement-spokesperson-strikes-city-ganja_en, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Nagorno-Karabakh Conflict: Azerbaijan Accuses Armenian Forces of Shelling The Towns of Tartar, Barda and Beylegan”, *France 24*, October 6, 2020, (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20201007133235/https://www.france24.com/en/video/20201006-nagorno-karabakh-conflict-azerbaijan-accuses-armenian-forces-of-shelling-the-towns-of-tartar-barda-and-beylegan>, (Erişim tarihi: 05.05.2021); “In Azerbaijan, A String of Explosions, Scream and Then Blood”, *The New York Times*, October 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2020/10/28/world/europe/azerbaijan-barda-armenia-rockets-karabakh.html>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Armenia: Cluster Munitions Kill Civilians in Azerbaijan”, *Human Rights Watch*, October 30, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/news/2020/10/30/armenia-cluster-munitions-kill-civilians-azerbaijan>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Armenia: Unlawful Rocket, Missile Strikes on Azerbaijan”, *Human Rights Watch*, December 11, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/news/2020/12/11/armenia-unlawful-rocket-missile-strikes-azerbaijan>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Azerbaijan Says 14 People Killed By Shelling in Barda: RIA”, *Reuters*, October 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-karabakh-idUSKBN27D1IR?edition=uk>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Azerbaijan Says 19 Killed, 60 Wounded in Armenia Missile Attack on Its Barda District”, *The Economic Times*, October 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/azerbaijan-says-19-killed-60-wounded-in-armenia-missile-attack-on-its-barda-istrict/articleshow/78912279.cms?from=mdr>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Azerbaijan’s No. 2 City Targetted in Fighting with Armenia”, *The Independent*, October 4, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.independent.co.uk/news/azerbaijans-no-2-city-targetted-fighting-armenia-azerbaijan-armenia-nagornokarabakh-territory-city-b778901.html>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“Azerbaijani MFA Releases Statement on Armenia’s Using Children As Soldiers in The Occupied Territories”, October 27, (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20201030181540/https://www.yeniavaz.com/en/news/151565/azerbaijani-mfa-releases-statement-on-armenias-using-children-as-soldiers-in-the-occupied-territories>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

“UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh”, (Çevrimiçi) <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>, (Erişim tarihi: 05.05.2021).

Extended Abstract

Violations Against The Law Of Armed Conflicts Carried Out By Armenia During The Second Karabakh War

War, perhaps the most complex and volatile phenomenon in the history of humanity, has been one of the ways that states have resorted from past to present to protect their interests, to eliminate the damage or to punish those who cause harm, and to resolve disputes. Although the right to use force and to wage war was prohibited within the United Nations system, which was established after the bloodiest war of humanity like the Second World War, war is not a concept that has completely disappeared from the field of international law, it has only changed its nature. With the change in the definition and nature of "war" after the Second World War, civilians, rather than soldiers, who were traditionally primary actors of wars, became targets of attacks. As a result of this situation, the need for an international regulation to determine the rules to be followed during armed conflicts and to protect the civilians and civilian objects has emerged. Thus, efforts were made to minimize the savagery caused by wars and comprehensive legal rules were established on the means of weapons and methods of war that cause unnecessary pain and death. Today, severe violations of these rules, which include the discipline of "the international armed conflicts law", "the international humanitarian law" or "the law of war", constitute war crimes leading to personal criminal liability. In this study, it has been tried to determine the war crimes committed by Armenia since the beginning of the war, by evaluating which acts constitute war crimes in the light of international conventions, the international responsibility of the Armenian State and its authorities have been examined and the mechanisms that can be applied in this context have been reviewed. The aim is to create an important resource for the works carried out in order to ensure that Armenia fulfills the consequences of its international responsibility and to prevent impunity. Under international law on armed conflicts, attacks should be directed only against warring parties, it should be distinguished between civilian and military targets, defensive and vulnerable areas. Civilian objects should be protected against the effects of war. Likewise, resources essential to human life should not be destroyed. Weapons that cause unnecessary pain and death should not be used. It is forbidden to target historical monuments, works of art or religious sites that constitute cultural heritage and to attack the natural environment through retaliation. Violations of these rules constitute war crimes. Due to war crimes, the relevant state has an international responsibility and the real persons who commit these crimes have criminal responsibilities. The Second Karabakh War can be described as the best example of today's wars, which led to such violations of the rules of the law of armed conflicts. At this point, it is necessary to examine the actions of Armenia causing civilian casualties and the methods used, to investigate which international legal rules violated and to analyze what international responsibilities they lead to. Due to official statements of the Azerbaijani authorities, national and international reports, the information reflected in the press, Armenian forces have committed war crimes such as bombing of civilian settlements, attacking directly targeting civilians, preventing the meeting of basic needs of civilians by targeting the vital infrastructure elements as a method of armed conflict, using weapons prohibited by international law, attacking health facilities and vehicles and health personnel, failure to respect vehicles with the Red Crescent, Red Cross or Red Crystal symbols, using of children in armed conflicts, attacking people in special categories in need of protection, carrying out attacks that will harm cultural and natural heritage during the war. So, Armenia is liable for these crimes committed by violating its international obligation and the offenders should be personally brought before national or international judicial bodies. In this context, it is necessary to determine the war crimes committed by Armenian forces during the Second Karabakh War between 27 September and 10 November and gather evidence in favor of the Armenian State. It is important to ensure that Armenia, which caused damage by acting against international law, fulfills its repair obligation and to prevent the criminals from going unpunished, in terms of international peace and security. In accordance with the rules of international law, Armenia is obliged not to repeat the war crimes against Azerbaijan and to compensate the damage occurred. As for the criminal liability of those who personally committed these crimes, both the Azerbaijani courts (in accordance with the territorial and victimization principle) and the Armenian courts (in accordance with the citizenship principle) are competent. Undoubtedly, it does not seem possible for Armenia to judge its own citizens for these crimes. The trial process was initiated by the Azerbaijani authorities, and an investigation was opened against the Armenian authorities by the Office of the Chief Prosecutor of Azerbaijan. If the Azerbaijani national mechanisms for collecting evidence and conducting trials do not function effectively, it will have to be appealed to the International Criminal Court (ICC). However, the fact that Azerbaijan and Armenia did not recognize the jurisdiction of the ICC actually prevents the Court from prosecuting these crimes. It is crucial to state that today, in international practice, all states have to seize the perpetrators of war crimes, even if they are not a party to the Rome Statute, and make judgments on these crimes committed by their

own citizens or committed in their own countries or under their control. Because war crimes damage not only the interests of the states against which they are committed, but also the interests of other states and are a threat to the international social order. In accordance with the Additional Protocol No. I, an International Investigation Commission may be established in order to investigate and determine the war crimes committed by Armenia. In addition, in such cases, the UN Security Council has the authority to ask the ICC Prosecutor's Office to initiate an investigation into the aforementioned conflicts.

URFA BÖLGESİNDE YAŞAYAN KARAKEÇİLİ AŞİRETİ

Şükran GÜRAY*

Öz

Oğuzlar Anadolu'ya Moğolların baskılarıyla gelmişlerdir. Karakeçililer Er-tuğrul Gazi önderliğinde Anadolu'ya göç ederek gelip konargöçer yaşamaya başlamışlardır. Özellikle Ankara, Balıkesir, Kütahya, Konya, Antalya, Eskişehir, Kastamonu, Aydın, Adapazarı, Bilecik, Bursa, Çorum, Kırkkale ve Urfa gibi Anadolu'nun dört bucağındaki Kayı Boyu Aşireti'nin mensupları mevcuttur. Doğudan Batıya yayılan aşiretin çeşitli kolları ortaya çıkmıştır. Bunlar; Urfa, Siverek ve Suruç Karakeçililerinin varlıkları XV. ve XVI. yüzyıllardan beri varlıklarını sürdürmektedirler. Siverek Karakeçilileri, Şanlıurfa'nın Siverek ile Viranşehir ilçeleri arasındaki kırsal bölgede yoğun olarak yaşamaktadırlar. Urfa ve havalisindeki milli faaliyetlere ve özellikle yörenin Fransız işgalinden kurtarılması ile bazı iç isyanların bastırılmasında Siverek kuvvetleri içinde yer alan Karakeçililer ve diğer Türkmen aşiretleri gibi üzerlerine düşeni yapmaktan kaçınmayıp ilk saflarda yerlerini almışlardır. Bunlar Kürt lehçesini de konuşsalar öz be öz Türk olduklarına şüphe yoktur. Yapılan saha çalışmasıyla da bu desteklenmektedir. Sadece yerleştikleri coğrafya da dönemi şartlarına göre öyle konuşmak zorunda kalmışlardır. Yapılan saha çalışmasında; Şanlıurfa Siverek ilçesine bağlı Karakeçili köylerinde yaşayanların büyük bir çoğunluğu Kürtçe konuşsalar da Şanlıurfa Karakeçilileri buna rağmen kendileri de Türkmen olduklarını, dedelerinin de böyle anlattıklarını dile getirerek, Türkmen olduklarını, adet, gelenek ve göreneklerini yaşatmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Türk, Oğuz, Kayı, Yörük, Karakeçili.

Karakeçili Tribe Living In Urfa Region

Abstract

Oghuz came to Anatolia with the pressure of Mongols. Karakeçililer Er-tuğrul Gazi with the pressure of the Mongols and started to live as nomads. There are members of the Kayı Clan Tribe in four sub-regions of Anatolia such as Ankara, Balıkesir, Kutahya, Konya, Antalya, Eskişehir, Kastamonu, Aydın,

Geliş Tarihi: 20 Şubat 2021 - Kabul Tarihi: 20 Mart 2021.

Atıf Bilgisi: Şükran Güray, "Urfa Bölgesinde Yaşayan Karakeçili Aşireti", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 153-170.

* İstanbul Aydın Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, sukranguray@stu.aydin.edu.tr, guraysukran34@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7129-0485.

Adapazari, Bilecik, Bursa, Corum, Kirikkale and Urfa. Various branches of the tribe that spread from the East to the West have emerged. These; The assets of Urfa, Siverek and Suruc Karakeçilis XV. and XVI. they have existed for centuries. Siverek Karakeçilis live intensely in the rural area between Siverek and Viransehir districts of Sanliurfa. Like the Karakeçilis and other Turkmen tribes, who were among the Siverek forces, they took their place in the first ranks in the national activities in Urfa and its vicinity and especially in the liberation of the region from the French occupation and the suppression of some internal rebellions. Even if they speak the Kurdish dialect, there is no doubt that they are essentially Turkish. This is supported by field work. They only had to talk like that in the geography they settled in, according to the conditions of the period. In the field work done; Although most of the residents of Karakeçili villages in Sanliurfa Siverek district speak Kurdish, Sanliurfa Karakeçililer stated that they were also Turkmen and that their grandfathers also told them like that, and stated that they were Turkmen and tried to keep their customs, traditions and customs alive.

Keywords: Turkish, Oghuz, Kayı, Yoruk, Karakeçili.

Giriş

Karakeçili Aşireti, Osmanlı Devleti'ni kuran "Kayı" boyuna mensuptur. Kayı'nın anlamı sağlam, metin, güçlü ve kuvvetli demektir. Kayı boyu Oğuzların en büyük boyu ve Bozok koluna tabidir. Doğu'dan Anadolu'ya gelişen göçlerin en önemli nedenlerinden birisi de hiç şüphesiz Moğol istilasıdır. Moğolların baskı ve saldırıları nedeniyle Karakeçililer, bağlı buldukları Kayı boyu ile birlikte, Türkistan-Horasan ve Anadolu çizgisinde göç etmeye mecbur kalmışlardır. Bu göç esnasında reisleri Ertuğrul Bey idaresinde Anadolu'ya gelen Kayı boyu ve Karakeçililer konargöçer yaşayışlarını, yarı göçer biçimde sürdürmüşlerdir.¹ Oğuzlarda aşirete "Öz" denilmekteydi.² Her aşiret bir idari zümreye, kabile mensubudur.³ Siverek Karakeçilileri kendilerini Türkmen olarak kabul etmektedirler ve buna da şüphe yoktur. Bunların yaşamakta oldukları köylerinin adları da tamamıyla Türkçedir. Yüzyıllardan beri bu isimler değişmeden günümüze kadar gelmişlerdir. Bahsi geçen köyler arasında, Ağaören, Deliktaş, Karahöyük, Karadibek, Kurtini, Başıbüyük, Göllü, Mezra, Karacaviran, Mizar, Çabakçur, Karafinik, Bozkaya, Kabasırt, Kabahaydar, Sadıklı ve Salur gibi birçok köy mevcuttur.⁴ XI. yüzyılda Anadolu'ya gelen göçmenleri iskan ederken kuvvetli aşiretleri önlem olarak bölerek birbirinden uzak bölgelerde yerleştirmeye çalışmışlardır. Bugün Anadolu'nun değişik yerlerinde Kınık, Avşar, Bayındır, Salur, Bayat, Çepni, Karakeçili gibi büyük Oğuz aşiretlerinin isimlerini taşıyan köylere, ailelere rastlanması Selçukluların bu "Parçalayarak İskan" politikasının sonuçlarındanidir.⁵ Bu şekilde yer-

¹ Yağmur Say, "Karakeçili Aşireti ve Eskişehir'e İskanı İle Kuyucak Karyesi'ndeki Özbekli Cema'ati", *Turkish Studies*, Volume: 4, Issue: 3, Spring 2009, s. 1905.

² Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 2020, s. 137.

³ Ali Cin - Haluk Kortel - Haldun Eroğlu, *Türkmen Aşiretleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 210.

⁴ Abdülhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara 1996, s. 7.

⁵ Mehmet Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 150.

leştirilmelerinin nedeni devlete karşı ayaklanma çıkaracak güçlü ve kalabalık aşiretlerin önünü almak istemişlerdir.

1. Karakeçili Adının Etimolojisi

“Kara” rengi kutsal görülüp, bereketli, devletli manasında kullanılmıştır. Oğuzların 24 boyundan ikisinden biri Akevli, bir diğeri Karaevli’dir. Bunlar Oğuzların Bozok boyundan, Günhan’ın oğullarıdır. Akevli’nin anlamı devleti inşa eden, devlet kuran demektir. Türkmenler, erkek çocuğunu evlendirdikten sonra ona baba evinden ayrı bir ev kurduklarında, onu “devlet” bilmektedirler. Oğuzların düşüncelerine göre aileden ayrılan her oğul artık bir devlettir. Karaevli’nin anlamı ise ocakta kalan, kara kazana yakın olan, kara ev yapan demek olup yani ocak onundur. Günhan’ın küçük oğlunun adı Karaevli’dir.⁶ Bir nevi herkes evlenip gittikten sonra ocaklık en küçük çocuğa kalmaktadır. Yani Kara ve Ak her zaman simge halindedir. Karakeçililer bu ismi nerden ve nasıl aldıkları hakkında kayıtlarda farklı görüşler mevcuttur. Ancak bu görüşlerden üç tanesi ön plana çıkmaktadır.

Bulduk’a göre; aşirete Karakeçi ismini vermiş olan Ertuğrul Gazi’dir. Hikayesini şu şekilde anlatır:

“II. Abdülhamid zamanında kaleme alınmış Karakeçilere ait risalede aşiret isminin kendilerine bizzat Ertuğrul Gazi tarafından verildiği anlatılmaktadır. Karacahisar’ın fethi sırasında aşiret, Karakeçilerin boynuzlarına ışıldak bağlayıp, alaycık (alacak) denilen bir tür keçe çadırı üzerine örtü örtmek suretiyle harp hilesine müracaat edince, Ertuğrul Gazi haydin Alplerim, haydin Karakeçili Yörüklerim diyerek aşiretin bu isimle anılmasına vesile olmuştur.”

Aşiretin Karakeçili ismini almasına sebep olan ikinci olay da: “Ak keçeyle örtülen çadırın ortasındaki pencereden çıkan dumanın ak keçe’ye dönüştüğünden anlatılan aşiret isminin buradan geldiği gibi bir anlatım da bulunmaktadır.” Bu görüşü Şanlıurfa’da bulunan Karakeçili Aşireti mensuplarını desteklemektedir. Aile büyüklerinden bu şekilde ifade ettiklerini dile getirmişlerdir.⁷

Üçüncü görüşte ise Halaçoğlu; “Karakeçililer bu ismi keçilerinin renginden almışlardır. “Kara” Türkler tarafından mukaddes sayılan bir renktir. Nitekim dokuz Oğuzların bayrakları kara idi.”⁸ Osmanlı belgelerinde “Karakeçi”, “Karakeçili Perakendesı” veya “Türkman-ı Karakeçili” olarak geçmektedir.⁹ Karakeçililer için başka bir anlatım da Yavuz Sultan Selim tarafından da bir unvan olarak verilmesini, Cunbur şöyle anlatmaktadır:

⁶ Abdulhaluk Mehmet Çay - Elif Öztürk, “Karakeçili Aşireti Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 39, Ankara 2019, s. 537; Annagül Nurmemmedoğlu, “Kayı’nın Oğullarından Karakeçililer”, “Türk Kültüründe Karakeçililer”, *Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, 3 Haziran 1999 Şanlıurfa, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 110.

⁷ Üçler Bulduk, “İdari ve Sosyal Açısından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 30, Ankara 1998, s. 39-40; İbrahim Halil Karakeçili, Şanlıurfa, Mülakat Tarihi: 10.03.2021.

⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Türkiye’nin Derin Kökleri Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2012, s. 111.

⁹ Erdal Aksoy, *Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırkkale Karakeçili Aşireti Örneği)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2001, s. 153.

“Karakeçililer Osmanlının bütün seferlerine katılmışlar, üzerlerine düşen görevi yapmak için hiçbir fedakarlıktan geri kalmamışlardır. Yavuz Sultan Selim’in bütün seferlerinde cansiperane mertlikler göstermişler, bu yüzden yavuz onlara Haremeny-i Şerifeyn Aşireti unvanı vermiş yani onları Müslümanların en Mukaddes bildiği iki yerin Mekke ve Medine’nin aşireti diye tayin etmiştir.”¹⁰

Karakeçililerin ismiyle ilgili daha birçok anlatım olsa da öne çıkanlar ele alınmıştır.

2. Karakeçili Aşiretinin Yerleşim Yerleri

Karakeçili Aşireti’nin Anadolu’ya gelmeleri hakkında çeşitli ifadeler bulunmaktadır. Bunlardan ilk olarak kalabalık ve büyük bir aşiret olan Karakeçililer, mensubu oldukları Kayı boyu ve diğer Oğuz boylarıyla birlikte Moğolların baskılarından Ertuğrul Gazi’nin önderliğinde Horasan, Azerbaycan, Ahlat üzerinden Anadolu’ya geldikleri ifade edilmiştir.¹¹ Karakeçililer Süleyman Şah döneminde Ertuğrul Gazi idaresinde, Fırat Nehri’ni takip ederek Rakka üzerinden Anadolu’ya göç ederek gelmişlerdir.¹² Karakeçililer Ertuğrul Gazi’nin Yörük aşiretleri arasında en çok bilinen ve en fazla nüfusa sahip olan Karakeçili Aşireti’ne mensup olmasından kaynaklı olarak bütün Yörükler tarafından her zaman saygı duyulan bir şahsiyet olması gözlerden kaçmamaktadır. Ertuğrul Gazi’yi Anma ve Söğüt Şenlikleri düzenlenmiş ve buna aynı zamanda “Yörük Bayramı” olarak da adlandırılmıştır. Bunun nedeni Ertuğrul Gazi’nin Türkistan’dan göçmüş bir Yörük olmasından kaynaklıdır. Türkiye’nin birçok ilinden Yörükler şenlik kapsamında Söğüt’e gelmekte ve Ertuğrul Gazi’ye olan saygılarını sunmaktadırlar. Özellikle Ankara, Balıkesir, Kütahya, Konya, Antalya, Eskişehir, Kastamonu, Aydın, Adapazarı, Bilecik, Urfa gibi Anadolu’nun dört bucağındaki Kayı Boyu Aşireti’nin katılımından söz etmek gerekmektedir. Eskişehir’den Urfa’nın Suruç bölgesine kadar sayısız Yörük kabilesinin temsilcileri Söğüt’e gelmektedir. Gelenler içinde Afyon’un Karateke ve Ahitkaya Yörükleri, Balıkesir’in İvrindi Köyü Yörükleri, Domaniç’in içinden ve Çarşamba köylerinden gelen Yörükler, Kütahya Akoluk köyü, Bilecik Günyurdu köyü, Adapazarı Akyazı Yörükleri ve daha birçok Yörük halkı şenliklere katılmaktadırlar.¹³

Karakeçili Aşireti’nin 1259 yılında bir kısmının Manisa ve Hüdavendigar vilayetleri ve diğer sakin oldukları yerlere yerleştikleri ve bazı teklifat ile birlikte asker, öşür alındığı belirtilmiştir.¹⁴ Karakeçili aşireti Söğüt, Eskişehir, Kara-

¹⁰ Müjgan Cunbur, “Gözden Kaçan Bir Risale”, *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999, Şanlıurfa)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 27-33.

¹¹ Erdal Aksoy, *Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırkkale Karakeçili Aşireti Örneği)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2001, s. 148.

¹² İsmail Özçelik, “Karakeçililer”, *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999, Şanlıurfa)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 53.

¹³ Serhat Aydın, “Ertuğrul Gazi’yi Anma ve Söğüt Şenlikleri”, https://www.researchgate.net/publication/332859127_Ertugrul_Gazi_yi_Anma_ve_Sogut_Senlikleri, 2019, s. 26.

¹⁴ Mehmet Eröz, “Türk Köy Sosyolojisi Meseleleri ve Yörük-Türkmen Köyleri”, *Journal Of Sociological Studies*, İstanbul 2011, s. 133.

çaşehir çevresinde yaşayanlarının devlet ve saltanat makamıyla ilişkileri son derece de gelişmiştir. 1308 yıllarında Osman Gazi'nin ilk hutbeyi okuttuğu Karacahisar mevkiinde inşa'a edilen camide halen merasimler yapılmakta ve Karakeçililer bu merasimlere her yıl büyük bir istek ve arzuyla katılmaktadırlar. Aynı şekilde bunlar belgelere de yansımıştır. Ertuğrul Sancağı'na bağlı Karacaşehir'de iskan edilen Karakeçili Aşireti'nin padişaha şükranlarını sunduğunu, o bölgede bulunan Ertuğrul Gazi Türbesi'nde de merasimlerin yapıldığını, inşa edilen camide hutbenin yanında mevlit okunduğunu da bilinmektedir.¹⁵ Karakeçili Türkmenleri Yörük denilmektedir. Bunun sebebi ise hiç kuşkusuz, Anadolu'da iskan edilmelerinden önce konargöçer olmalarından kaynaklanmaktadır. XVI. yüzyıla ait Osmanlı tahrir kayıtlarından Karakeçili aşiretinin önemli bir kısmını Yörük aşiretlerle birlikte "Azizbeğlü ve Tosbağa" aşiretleri Beypazarı, Sivrihisar ve Sultanönü civarında bugün ki Eskişehir bölgesinde gördüğümüz Karakeçililerin soyundan geldikleri görülmüştür. Ankara Sancağı'na bağlı olan ve defterlerde Karakeçililer "Ulu-Yörük" adıyla anılmış ve bu aşiretler birliğine bağlıdır. Aynı zamanda bunların Kırşehir bölgesinde yaşayan büyük Karakeçili Oymağı'nın önemli bir kolunu temsil ettikleri bilinmektedir.¹⁶

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Diyarbekir Eyaleti idari taksimatında "Kaza-yı Karakeçilü" şeklinde yeni bir idari birimlerin oluşturulduğu da dikkat çekmiştir.¹⁷ Anadolu'ya yerleşen Karakeçililerin önemli bir kısmı Şanlıurfa yöresinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Karakeçililer, Siverek ile Viranşehir arasındaki kırsal bölgede yoğun olarak yaşamaktadırlar. Burada yaşayan Karakeçililer öz be öz Türkmen oldukları halde Türkçeden farklı bir lehçe ile konuşmaktadırlar. Ancak konuşulan bu dilin "Gurmanç" ağzı olduğunu ve "Doğu Anadolu Osmanlıcası" olarak adlandırmak gerektiğini söylemektedir.¹⁸ Bu yerleşmelerden bahsedilirken, Söğüt ve çevresinde yaşayan, kendilerini Osmanlıların akrabaları sayan Karakeçili oymağından hiç söz edilmedikleri ifade edilse de kendilerini Osmanlı Devleti'nin kurucusu olarak sayan ve görüşleri Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid tarafından da desteklenen Karakeçili aşiretinin yerleşim yerleri Kayı boyunun yerleşim yerleri ile tam olarak da örtüşmektedir.¹⁹

3. Urfa Bölgesindeki Karakeçili Aşiretini Siyasi ve Sosyal Alandaki Faaliyetleri

Karakeçililer IX. yüzyılda Cent bölgesinde şekillenmiş olup, Anadolu'ya gelen grup Anadolu Selçuklu Devleti'nin dostu veya onun müttefiki, Tuğrul ve

¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.UM., Dosya No: 18, Gömlek No: 37, Tarih: 1308 M 16; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.UM., Dosya No: 19, Gömlek No: 57, Tarih: 1308 Ra 28; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.UM., Dosya No: 21, Gömlek No: 10, Tarih: 1308 B 19.

¹⁶ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 50; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy, Teşkilatı-Destanları*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 182.

¹⁷ Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII. - XIX. Yüzyıl*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ 2017, s. 48.

¹⁸ Tuncer Gülensoy, "Karakeçili", *Ortaoğu Gazetesi*, İstanbul 1994, s. 2.

¹⁹ Cezmi Karasu, "Osmanlı Vekayinamelerindeki Soykütükleri Hakkında Notlar", *Türkler*, Cilt: 9, Ankara 2002, s. 95-96.

Çağrı Beylere karşı Aslan Yabgu, Kutalmış hanedanını destekleyen gruplar olabileceği düşünülmektedir. Karakeçililerin bunların içerisinde yer aldığı belirtilmektedir. Aslında Ertuğrul Gazi'nin Selçuklu ailesiyle olan bağı bu noktada kendisini göstermektedir. Ertuğrul Gazi Karakeçililer Aşireti'ndendir.²⁰ Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında Karakeçililer büyük rol oynamış ve XI. yüzyıldan beri varlıklarını hep hissettirmişlerdir. Öncelikle Keçilü cemaatleri, başta Karakeçililer olmak üzere, Sarıkeçili, Teke Türkmenleri gibi farklı adlarla Anadolu'nun birçok bölgesinde yer edinmişlerdir. Doğudan Batıya yayılan aşiretin çeşitli kolları ortaya çıkmıştır. Bunlar; Urfa, Siverek ve Suruç Karakeçililerinin varlıkları XV. ve XVI. yüzyıllardan beri zaten bilinmektedir. Urfa Karakeçilileri ve Bingöl'ün Simsor Karakeçilileri Doğu Anadolu Zaza Türk aşiret grupları içinde yer almaktadırlar.²¹ Bugün Türkiye'de Karakeçili adını taşıyan köyler mevcuttur. Örneğin Siverek'e (Urfa) ve Besni'ye bağlı Karakeçili köyleri belirlenmiştir.²² Osmanlı Devleti'ni kuran Kayı boyunun soyundan gelen Karakeçili aşiretinin torunlarını Urfa'nın Siverek ilçesinde de görülmektedir. Siverek Karakeçili aşiretinin ağalarına "Torunlu" denilmektedir.²³ Günümüzde Karakeçili aşiretine mensup olanlar İç ve Batı Anadolu ile Güney ve Doğu Anadolu bölgelerinde bulunmak üzere iki farklı coğrafyada yoğunlaşmışlardır.²⁴ İkili, dört, on iki ve yirmi dört şeklindeki boy örgütlenmesi Türkmenler arasında yaygındır. Karakeçililer 12 boydan oluşurlar.²⁵ Bunlar;

1) Veliler	2) Poyrazlı
3) Kıldanlı	4) Softalı
5) Karakayalı	6) Tolazlı
7) Şazlı-Sazlı	8) Hacı Halillü
9) Hayyam Kethüda	10) Akça Enli
11) Özbekli	12) Karabakılı-Harınandalı

gibi boylardan meydana gelmişlerdir. Ertuğrul Gazi, bunlardan Softalı boyuna mensuptur.²⁶ Ayrıca bu boylar dışında Şavak Ayta, Aydınlı, Tekeli, Onamlı, Bakılı, Develi, Tevlezli, Kızılkeçili gibi gruplardan bahsedilmektedir.²⁷ Karakeçililer, Kayı boyunun diğer bazı oymaklar ile birlikte Moğolların baskısı nedeniyle Ertuğrul Gazi öncülüğünde, Horasan-Azerbaycan, Ahlat güzergahını ta-

²⁰ Bayram Sakallı, "Karakeçili Aşireti ve Milli Mücadele'de Karakeçililer", *Karakeçili III. Utuslararası Kültür Şenliği*, Karakeçili Kaymakamlığı Yayını, Ankara 1998, s. 15.

²¹ Abdülhaluk Çay, "Ertuğrul Gazi, Karakeçililer ve Söğüt Bayramı", s. 7.

²² Sümer, "Karakeçili", s. 428.

²³ Erdal Aksoy, "Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilatına Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Ankara 2002, s. 138.

²⁴ Muharrem Bayar, *Karakeçili Yörük Aşiretinin Eskişehir'e İskanı*, Simeranya Kitabevi, İstanbul 2004, s. 136-138.

²⁵ Çay, *a.g.e.*, s. 118.

²⁶ Çay - Öztürk, "a.g.m.", s. 538.

²⁷ Erdal Aksoy, *Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırıkkale Karakeçili Aşireti Örneği)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2001, s. 152.

kip ederek Anadolu'ya geldikleri belirtilmiştir.²⁸ Ayrıca Kayı Boyu'na mensup olan Karakeçili aşireti Malazgirt Savaşı'ndan önce, Ertuğrul Gazi'nin önderliğinde Türkistan'ın Merv ve Mahan bölgelerinden Anadolu'ya girdikleri hatta bir süre İğdır ve çevresinde konakladıktan sonra güneye doğru akarak Ahlat, Şanlıurfa ve Suriye bölgesine geldikleri tespit edilmiştir. Aşiretin kalabalık bir bölümü Urfa, Suruç, Siverek bölgesinde, bir kısmı da Ankara, Karacadağ ve Söğüt bölgesinde yerleşmişlerdir.²⁹ Ayrıca bazı belgelerde Urfa Karakeçilileri, Akkeçililer gibi ifadeler kullanılmış ve Kürt olarak gösterilse de Türkmen olduklarına şüphe yoktur. Sadece Kürt aşiretlerle aynı coğrafyalarda yaşadıkları için bu düşünülmüştür. Oymakları teşkil eden şahıslar Yağmur, Gündoğmuş, Bayram, Güvendik, Sevündük, Budak, Kaya, Sarı, Satılmış gibi Türk adları taşıdıkları bilinmektedir.³⁰ Salnamelerde şanlı bir Türk aşiret olarak sayılmış Türk olsalar da Kürt diliyle konuştuklarını belirtmektedirler.³¹ Uzun yıllar önce konar-göçerliği bırakarak, yerleşik kültürüne geçen Karakeçililer, günümüzde çadırı da terk edip, köylerde yaptıkları evlerde oturmaktadırlar. Ancak hala da yaz aylarında yaylalara çıkarak çadırı ile beraber göçebe hayat tarzını yaşatmaktadırlar.³²

Siverek Karakeçilileri, Şanlıurfa'nın Siverek ile Viranşehir ilçeleri arasındaki kırsal bölgede yoğun olarak yaşamaktadırlar. Araştırmalar sonucu tahmini olarak 90 köyde yaşadıkları tespit edilmektedir. Siverek Karakeçilileri, iki oymaktan ve yirmi iki alt boydan meydana gelmiştir. Siverek Karakeçilileri; Cerabiler-Cerabanlar ve Aminanlar-Aminiler olmak üzere iki oymağa ayrılmaktadır. Katılımcılar tarafından; Aminanlar-Aminiler adının "Ame" kelimesinden geldiği ve "birbirlerinden emin olanlar" anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.³³ Karakeçili aşiretinde sosyal hayatlarında gelenek ve göreneklerini sürdürmeye gayret etmekteledir. Bunlara örnek olarak; insanların bir araya gelip, bireyler arasındaki sosyal bağları güçlendiren, gelenek göreneklerini, inançlarını, değer yargılarını, eğlendiren, mutluluk veren düğün Türk kültürünün en temel ve önemli bir unsurdur.³⁴ Dini, milli, hukuki ve kültürel değerler, sosyal hayatın özelliklerine göre biçim ve içerik kazanarak gelişen aile yapısı, evlenme ile devam ettirilir. Her düğünde uygulanma zorunluluğu bulunan, maddi ve manevi temizliğin göstergesi olan gelin ve damat yıkama aynı zamanda dini vecibelerdendir. Düğün evini ve törenin başladığını sembolize eden düğün bayrağı hala günümüzde kullanılan bir gelenek olup, düğün

²⁸ M. Şakir Ülkütaşır, "Söğüt Beyliği Üzerine Bir Araştırma", *Türk Kültürü*, Eylül 1970, s. 95.

²⁹ Say, "a.g.m.", s. 1907.

³⁰ Faruk Sümer, "Karakeçili", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, İstanbul 2001, s. 428.

³¹ Kemal Kapaklı, *Urfa Hakkında Salname*, Şanlıurfa İli Kültür Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 53.

³² Gülin Öğüt Eker, "Karakeçili Aşiretinde Eski Türk İnançlarının İzleri", *Uluslararası Türk Bilimleri Kongresi, 13. CIEPO Sempozyum Bildirisi*, Viyana 2000, s. 19.

³³ Fırat Şirin, *Farklı Etnik Kimlik Tanımlamalarında Bulunan Grupların Toplumsal Bütünleşme ve Farklaşma Alanlarının Araştırılması (Siverek Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019, s. 44.

³⁴ Gülin Öğüt Eker, "Türk Düğün Geleneği İçinde Karakeçili Türk Düğününün Ritüel Açısından Değerlendirilmesi", *Milli Folklor Dergisi*, Ankara 2000, s. 92.

evinin çatısına asılmaktadır. Gelin alayı olarak anılan gelinin özel bir törenle oğlan evine getirilmesi, oğlan evinde saç saçma, çömlek kırma, eşikten atlama, gelinin temiz, tertipli bir ev kadını olması için, yeni evinde aldığı süpürge konmuş yastığın üzerine oturtulması iyi huylu olması için arabadan inmeden ayağının altına koyun postu serilmesi gibi birçok geleneği yerine getirmektedirler.³⁵ Karakeçililerde, kırkı karışan (aynı anda kırklı olan çocuklar) çocuklardan kırk bastığı³⁶ için gerileyen çocuğa “yeşit” denilmektedir. Böyle durumlarda iki çocuğun ailelerinin bütün fertleri ellerini bir suda yıkarlardı. Bu su ibriğe konur ve içerisinde tarihi kılıçların bulunduğu türbeye götürülüp, oradan getirilen su “kılıçtan geçirme” uygulamasına tabi tutulurdu. Basılan çocuk türbeyi dolaştırılır ve kılıçtan geçirilmiş su ile yıkanır. Çocuk türbede bir süre tutulur, bu süre zarfında çocuk uyur ise çocuğun öleceğine, uyumaz ise kurtulacağına dair bir inanışları vardı. Ayrıca doğum esnasında zorluk çeken kadınlara “okunmuş su” içirilir, böylece doğumun kolay geçeceğine inanılırdı. Karakeçi Türkmenlerinde suya saygı ve hürmet göstermektedirler. Çocuklar suya idrarlarını etmelerine müsaade edilmez, ortalıkta cin-peri dolaşır inancı vardır.³⁷

4. Milli Mücadele Döneminde Urfa'daki Karakeçili Aşireti

Milli Mücadele döneminde de Anadolu'da yaşayan bu “Ulu Yörükler” düşman işgaline karşı vatan topraklarını çiğnetmemiş ve vatanına yeniden sahip çıkmak için canla başla mücadele etmişlerdir. Urfa ve havalisindeki milli faaliyetlere ve özellikle yörenin Fransız işgalinden kurtarılması ile bazı iç isyanların bastırılmasında Siverek kuvvetleri içinde yer alan Karakeçililer ve diğer Türkmen aşiretleri gibi üzerlerine düşeni yapmaktan kaçınmayıp ilk saflarda yerlerini almışlardır.³⁸ Güneydoğu Anadolu'da olduğu gibi Orta ve Batı Anadolu bölgelerindeki Karakeçililer de Milli Mücadele'ye destek vermişler, Batı cephesinde Yunanlılara karşı ve bazı iç isyanların bastırılmasında Karakeçililer çok önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın yakın silah arkadaşlarından olan Yarbey Mehmet Akif Bey'in oluşturduğu özel bir Karakeçili birliği ile Milli Mücadele'ye destek vermiştir.³⁹ Urfa Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Binbaşı Ali Rıza Bey tarafından Diyarbakır XIII. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği telgrafta, Fransızların Urfa'daki kuvvetlerinin 400 nefer olduklarını yazmıştır. Fransız kuvvetlerinden kaçan Ali Rıza Bey, Siverek'e doğru yola çıkmış, ancak sabahleyin köyü gözetleyenlerin Siyala Aşiret Reisi Salihel Abdullah ve yanındakiler olduğunu öğrendikten sonra Siverek yolundan vazgeçerek Viranşehir'e doğru yola çıktı. Geceyi Karakeçili aşiret çadırla-

³⁵ Gülin Ögüt Eker, *Karakeçili Türk Düğünü*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Bölümü Doktora Tezi, Ankara 1998, s. 354-355.

³⁶ Kırk bastığı: Kırkı çıkmamış iki çocuğun kırklarının karıştığına inanılan bir gelenektir. Bu kötü bir olay olarak algılanır ve çocuklar için endişelenmektedir. Bu durumun düzelmesi için birçok ritüellere başvurmuşlardır.

³⁷ Çay - Öztürk, “a.g.m.”, s. 539.

³⁸ Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, Ankara 1993, s. 58; Çay - Öztürk, “a.g.m.”, s. 539.

³⁹ Abdülhaluk Çay, *Ertuğrul Gazi, Karakeçililer ve Söğüt Bayramı, III. Osmanlı Sempozyumu, Söğüt 1988*, Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı Yayınları, Ankara 1989, s. 9.

rında geçirmiştir. Siverek'e doğru daha da şiddetlenen bu çatışmalarda Karakeçili nahiyesine bağlı Garbi köyünden Hasanoğlu Musa'nın şehit olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰ Aynı zamanda Milli Mücadele zamanında Güneydoğu Anadolu'daki Milli Aşireti'nin neden olduğu ayaklanma teşebbüsüne katılmayan Karakeçililer Viranşehir ve çevresinde İngiliz ve Fransız kuvvetleriyle mücadeleye giriştikleri gibi isyancılarla da mücadele ederek büyük bir mücadele vermişlerdir. Bu isyan esnasında Karakeçililerin ileri gelenlerinden bazıları da hayatlarını kaybetmişlerdir. Mardin'de bulunan 5. Tümen'in de çabaları ve milli kuvvetlerin yardımıyla bu isyan bastırılmıştır. Asiler Suriye'ye kaçmak zorunda kalmışlardır.⁴¹ Milli Aşireti Siverek kazasına bağlı Hafif Süvari Alayları mensubu Karakeçi Aşireti üzerine saldırarak katil ve gasba cüret etmekten geri durmamışlardır.⁴² Bu dönemde Milli Aşireti'nin reisi olarak İbrahim Paşa bulunmaktadır.⁴³ Hamidiye Alaylarının tutulan kayıtlarında Karakeçi Aşireti namına yazılmış olan 46 ve 47. Alayların Milli Aşireti sorumluluğunda olma ihtimalini dile getirmişlerdir. Bu bilgi doğru ise, Milli Aşireti'nin 1897'lere doğru alay sayısını 6 alaya çıkardığı anlaşılabilir. Milli Aşireti'nin Hamidiye Alayları'ndaki rolüyle Urfa ve Mardin yöresindeki nüfuzunu artırmak amacıyla Karakeçi, Kiki, Halacan ve Dakori gibi birçok aşiretleri etkisi altına almaya çalıştığı ifade edilmiştir.⁴⁴

46. Alay Karakeçili adına kayıtlı olsa da Milli Aşireti İbrahim Paşa'nın sorumluluğunda sayılmaktadır. Karakeçililerle ilgili bu alayla alakalı bir bilgi geçmemektedir. Bölgede çıkan karışıklıklarda ve kavgalardan dolayı aşiret reisleri sürgün edilmiştir. Bunlardan Milli Aşireti İbrahim Paşa ve Karakeçili Aşireti Reisi Halil Bey'de sürgün edilenler arasındadır.⁴⁵ Ayrıca Karakeçili aşiretinden Halil Bey, Kurtuluş Mücadelesi'nde Badıllı aşiret reisleri Bekir Bey ve Cüneyt Bey ile birlikte katılmışlardır.⁴⁶ Hem Milli Mücadele döneminde hem de daha sonraları Milli Aşireti ve Karakeçili Aşireti çok ciddi mücadeleler vermişlerdir. Çünkü Milli Aşireti Karakeçili gibi güçlü ve büyük bir aşireti kendine bağlaması demek diğer aşiretlerinde kendilerine bağlanacağını düşündürmüştür. Zorluklarla Milli Aşireti ittifakına Karakeçi'nin yanında Şeyhanlı Aşireti de katılmıştır. Ancak bu çok uzun sürmemiştir.⁴⁷ Karakeçili Aşireti'nin

⁴⁰ Müslüm Akalın, *Urfa Kuruluş Destanı "Milli Mücadelede Urfa"*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2018, s. 32-79-80.

⁴¹ Çay - Öztürk, "a.g.m.", s. 540.

⁴² Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII. - XIX. Yüzyıl*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ 2017, s. 281.

⁴³ Oktay Bozan, "20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafi Örneği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 96, Ankara 2017, s. 5; Abdulkadir Yuvalı - Ahmet Halaçoğlu, *Osmanlı Doğu Vilayetleri*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2015, s. 47.

⁴⁴ BOA., *Y.PRK.MYD.*, Dosya No: 12, Gömlek No: 36, Tarih: 1310 B 10; Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII. - XIX. Yüzyıl*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ 2017, s. 206.

⁴⁵ Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII. - XIX. Yüzyıl*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ 2017, s. 216-235.

⁴⁶ Müslüm Akalın - A. Cihat Kürkcüoğlu, *Urfa Milli Mücadele Albümü*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları, Şanlıurfa 2018, s. 132.

⁴⁷ Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII. - XIX. Yüzyıl*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ 2017, s. 288-289.

ulaştığı ve dağıldığı bütün yerlerde önemli bir idari unsur oldukları apaçık ortadadır. Bunun yanında toplumsal çalkantıların, ülkenin içinde bulunduğu durum, ekonomik ve sosyal bunalımların idari yapıya da yansıdığı çok açıkça belirgin bir şekilde görülmektedir.⁴⁸ Her döneminde Karakeçili Aşireti devlete sadakat ve bağlılıklarını ifade etmekten çekinmemişlerdir.⁴⁹ Halen de devletten yana tavırlarını korumaktadırlar.

5. Günümüzde Urfa'daki Karakeçili Aşireti

Günümüzde, Urfa'nın Suruç ilçesinde yaşayan Karakeçili aşireti 24 Oğuz boyuna mensup Türkmenlerden oluşmaktadır. Aşiret bugün Anadolu'nun her yerine yayılmış durumdadır.⁵⁰ Osmanlı tahrir kayıtlarında Karakeçi, Karakeçili, Karakicilü, Karakeçilü şeklinde gösterilen bu aşiret, yine Osmanlı kaynaklarına göre, Türkmen Yörüklerindedir. Karakeçili aşireti Türkiye'nin Urfa, Antep ve çevresine yerleşmiş olmakla birlikte Ankara ve Bingöl çevresinde bu aşirete mensup bazı kimselerin olduğu mevcut bilgiler arasındadır. Ankara'nın Haymana ilçesine bağlı Karakeçili nahiyesi ve Bingöl'ün Simsor köyü halkı Karakeçili aşiretine bağlı olup, Kürtçe konuştuklarını ifade etmişlerdir.⁵¹ Ayrıca İstanbul, Ankara gibi birçok büyük şehirlerde dağılım göstermişlerdir. Bunlar; her yıl Söğüt ilçesinde düzenlenen Ertuğrul Gazi'yi anma törenine büyük bir coşkuyla kutlamışlardır. Suruçlu Karakeçililer Kürtçe bilmezler, Türkçe konuşmaktadırlar. Ancak, Urfa'nın belirli yörelerinde yaşayan aynı aşirete mensup Karakeçililer ise, tersine özellikle kendi aralarında, aile içinde ağırlıklı olarak Kürtçe konuşurlar. Gökalp, geniş çaptaki incelemelerinde, birçok Türk boylarının yörede zamanla "Kürtleştikleri" gerçeğini ortaya koyarak, bu oluşumu "Türklerin Kürtleşmesi" şeklinde ifade etmiştir.⁵² Benzer bir ifadeyi de Özdemir; "Kayıp Türkler" tabirini kullanarak aslında birçok boy ve aşiretin Türk olduğunu göstermektedir.⁵³

Siverek'teki Karakeçililer kimliklerini şöyle ifade etmişlerdir: "Dilimiz Kürt, giysimiz Arap, özümüz Türk" dediklerini dile getirmiştir. Karakoyunlular, Akkoyunlular, Artukoğulları Kürtlerle iç içe ve çoğu Kürt bu beyliklerin beylerini kendi beyi saymışlardır. Hepsinin içinde Kürt ve Türk karışmış ve iç içe olmaları sebebiyle, birçok Türk boyu Kürtleşmiştir.⁵⁴ Urfa bölgesindeki Karakeçililer Türkçe'den ayrı bir dil kullandıkları belirtmişlerdir.⁵⁵ Buralardaki aşiret mensuplarının adetleri, yeme ve içmeleri, düğünleri, gelenek-gö-

⁴⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MKT.UM., Dosya No. 394, Gömlek No: 57, Tarih 1277 Ca 23.

⁴⁹ Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, Ankara 1993.

⁵⁰ Mahmut Rişvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Sebil Yayınları, İstanbul 1975, s. 105.

⁵¹ İsmail Firdavsoğlu, *Adıyaman Yöresi Aşiretleri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2013, s. 68.

⁵² Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Töker Yayınları, İstanbul 2013, s. 85.

⁵³ Ali Rıza Özdemir, *Kayıp Türkler, "Etnik Coğrafya Bakımından Kürtleşen Türkmen Aşiretleri"*, Kripto Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2016, s. 11.

⁵⁴ Mustafa Talas - Kamil Kaya, "Karacadağ Türkmen Aşireti'nde Arabuluculuk: Siverek Örneği", *Sosyolojik Düşün Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2016, s. 5.

⁵⁵ Erdal Aksoy, *Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırıkkale Karakeçili Aşireti Örneği)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2001, s. 153.

renekleri Türkmen aşiretleriyle herhangi bir şekilde farklılık göstermemektedir.⁵⁶

Urfa Yöresindeki Aşiretler: Diyani aşireti, Sedadi aşireti, Piyan aşireti, Berezan aşireti, Haltı aşireti, Baziki aşireti, Signali aşireti, Hirtuvi aşireti, Badıllı aşireti, Didan aşireti, Sigan aşireti, Karakeçili aşireti, İzollu aşireti, Bucaklı aşireti, Bablı (Babızler) aşireti, Kırvarlı aşireti, Milli aşireti, Brodrey aşireti, Bahserli aşireti, Bini Zeyt aşireti, Bini Ecil aşireti, Bini Hamat aşireti, Bini Uhbeyt aşireti, Siyale aşireti, Bini Naimi aşireti, Cumeysi aşireti, Bini Muhammet aşireti, Hubeyti aşireti, İbade aşireti, Selemde aşireti, Bini Yusuf aşireti gibi birçok aşiret mevcuttur.⁵⁷

Karakeçili Yörükleri köylerindeki nüfus dağılımına baktığımız zaman bazı köylerin tamamen yok olduğu, bazılarının diğer köylerle birleştiği ve bazısının da yeni kurulduğu görülmektedir. Bunlarla birlikte köylerde belli bir nüfus artışının olmasıyla birlikte büyük çaptaki dağınıklıklar da göze çarpmakta⁵⁸ olduğu ifade edilse de Urfa bölgesinde hatırı sayılır bir nüfusa ve köye sahip büyük bir Türkmen Aşireti'dir. Alan araştırmasından elde edilen bilgilere göre, Karakeçili aşireti içinde yer alan oymakların birçoğunun kendi akrabalarının yoğunlukta oldukları yerlerde birer köy odalarının olduğu ifade edilmiştir. Köy odaları tam teşekküllü bir ev şeklinde olup, gelen misafirler için ayrılmış yerlerdir. Sadece dışardan gelen amansız misafirler için değil, düğün ve eğlence zamanlarında erkeklerin buluştukları, sohbet ettikleri, dini bayramlarda oymakların bayramlaştığı, seçim zamanlarında birlikte oldukları bir yer/mekan şeklinde kullanılmaktadır. Günümüze kadar devam eden ve devam edeceği de düşünülen bu gelenek, tam olarak kabilecilik ve aşiretçiliğin fikrinin devam edeceğinin de bir göstergesidir. Ancak kendilerini ifade ederken, aşiretlerinin Anadolu'nun her tarafında rastlanıldığına ve tüm Anadolu Karakeçililerinin de kendi akrabaları olduklarını, "Hepimiz Ertuğrul Gazi soyundunuz." ifadesiyle pekiştirilmektedir. Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde 1999'da başlayan Geleneksel Karakeçili Şenlikleri ve Kırıkkale'nin Karakeçili ilçesinde 1995'te başlayan Karakeçili Uluslararası Kültür Şenliği düzenlenmektedir. Yapılan saha çalışmasında Karakeçili Aşireti mensuplarından Karakeçili;

"Günümüzde Aşiret reisimiz amcam Abdülkadir Karakeçili yürütmektedir. Aşiret reislerimiz genelde en yaşlı kimselerden oluşmaktadır. Eski geleneklerimiz halen devam etmektedir. Bayramlar hep beraber kutlanır, taziyelerde tüm aşiret üyeleri bir araya gelir ve köyde ortalama eskisi kadar olmasa da 40 gün sürer. Herhangi bir problem sıkıntı olduğunda aile büyükleri toplanır, duruma göre karar alınır. Amaç işler daha kötü olmadan

⁵⁶ Yusuf Halaçoğlu, "Ertuğrul Gazi ve Karakeçili Aşireti", *Anadolu'da Türk Aşiretleri ve Karakeçililer*, Ofset Matbaacılık, Kırıkkale 1996, s. 14.

⁵⁷ Orhan Türkdöğen, *Doğu ve Güneydoğu "Kabile-Aşiret Yapısı"*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 29; İsmail Firdevsoğlu, *Adıyaman Yöresi Aşiretleri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2013, s. 62.

⁵⁸ Muharrem Bayar, *Karakeçili Yörük Aşiretinin Eskişehir'e İskanı*, Simeranya Kitabevi, İstanbul 2004, s. 136-138.

veya mahkemeye gitmeden kendi aramızda çözmektir. Maddi sıkıntıya giren akrabalarımız için toplanılır ve herkes elini taşın altına koyarak yardım etmeye çalışılır. 2010'lu yıllara kadar da Türkmen şenliğini Mızar⁵⁹ Köyü'nde yapardık. Türkiye'nin dört bir yanından Karakeçililer gelir, çeşitli konserler, mehter marşları çalınır, yöresel kıyafetler ve meşhur Karakeçi dokuma kilimleri tanıtılırdı. Ancak şu an ara verilmiş olsa da en kısa sürede tekrar devam etmesi taraftarıyız. Günümüzde en çok ırk çatışmalarının yaşandığı günlerde Karakeçili aşireti en güzel örnektir. Çünkü Türkmeniz, Kürtçe biliyoruz, Arapça biliyoruz, kız alıp vermemize rağmen kardeşçe, birbirimize saygı duyarak yaşamımızı sürdürmekteyiz.⁶⁰

ifadelerini kullanmıştır. Çakır;

"Aslen Türk'üz, Oğuzların Kayı boyuna mensup olmamıza rağmen bölge insanı olarak Kürtçe konuşuyoruz. Ancak Türkçe konuştuğumuzda da Türkmen şivesiyle konuşuruz. Gelenek ve göreneklerimize bağlı yaşamaya çalışmaktayız. Düğünlerimiz, cenazelerimiz çok kalabalık olur, misafir ağırlamayı çok sever ve özen gösteririz. Annem Karacadağ Türkmen Aşireti'ndendir. Karacadağ'da yaşayan Türkmenler olarak özellikle özel günlerde yöresel kıyafetlerimiz olan Kara şalvar, beyaz veya mavi puşi takarız. Karakeçili Aşireti, Urfa, Siverek, Viranşehir, Suruç ve Birecik bölgelerine dağılmış olsalar da yoğun olarak Karakeçili Aşireti'ne bağlı köyler Siverek'ten Viranşehir'e doğru uzanan yol üzerindedirler. Yaklaşık Urfa'da 60-70 kadar Karakeçili köyü mevcuttur. Karakeçili Kabilesi'ni oluşturan üç kol vardır. Bunlar; Ceraban (Cerabiler), Balekan (Balekiler), Aminalar (Aminiler)'dir. Bende Cerabi kolundanım. Bu belirttiğim kollar yine kendi aralarında kollara ayrılmaktadır. Mesela Cerabiler; Rezan, Torun (Toruni), Hacı Halli (Hacığelli), Şahkolu (Şahkuli), Bileck (Bleceki) ve Gökçe (Gökçeyi) kollarıdır. Diğer kol olan Balekan; Hıdırsak, Muskikan (Muski), Kadiyan (Kadılar), Aliçepik ve Çaput'dur. Son olarak da Aminan kolu ise; Meluyan (Meloyi), Dodan, Musikan, Ubik, Habkan, Bilisök (Blisoka) ve Rutik (Rutka) gibi alt kollara ayrılmışlardır. Urfa'da Siverek Karakeçili köyünde, Karakeçili şenliklerimiz her yıl olurdu. En son 13. Geleneksel Karakeçili Şenlikleri 2011 yılında oldu. Kıl çadırlar açılır, şarkılar, şiirler söylenir, yarışlar düzenlenir, yöresel yemekler, kıyafetler tanıtılır, Karakeçili dokuma kilimlerimiz tanıtılırdı. Bende bu şenlikte şu şiiri okudum:

BİZ KARAKEÇİLİYİZ

Biz Karakeçiliyiz,
Ülkemize Aşık Cumhuriyet Sevdalıyız,
Özümüz Türk, Sözüümüz Türk,
Biz Türk'ün Sevdalıyız.

Biz Karakeçiliyiz,
Ertuğrul Gazi'nin Torunlarıyız,

⁵⁹ Karakeçili köyünün diğer adıdır.

⁶⁰ İbrahim Halil Karakeçili, Şanlıurfa, Mülakat Tarihi: 10.03.2021.

*Osmanlıdan Geriye Kalan,
Cumhuriyet Çocuklarıyız.*

*Biz Karakeçiliyiz,
Toprağa Kök Salmış Ulu Çınar Gibiyiz.*

*Mirek'i, Cerabi, Hacığeli,
Torini, Baleki, Bılosoki,
Muski, Heboki, Bayki.
Bilmem Hangisini Saysam ki.*

*Biz Karakeçiliyiz,
Kara Sapan Kullanır, Kara Patoz Döveriz,
Kara Çadır Açar, Kara Taşı Oyarız,
Kara Şalvar Giyer, Kara Açal Takarız,
Kara Günler Ardından, Ak Günlere Koşarız.⁶¹*

şeklinde ifade etmiştir.

Sonuç

Karakeçili Aşireti'nin Oğuzların Bozok kolunun Kayı boyuna mensup oldukları ispatlanmış bir Türkmen Aşireti'dir. Karakeçili Aşireti Oğuz Türkmen boylarından kayı boyunun bir kolu olan aşiretin Urfa-Siverek arasındaki Karacadağ yöresine yerleşmişlerdir. Osmanlı kayıtlarında Türkmen tayfası olarak Urfa Karakeçili aşiretine mensup kişiler, zaman içinde çeşitli nedenlerden dolayı asimile olarak Arapça ve Kürtçe konuşmaya başlamışlardır. Bunu kendileri de dile getirmektedirler. Karakeçili Aşireti birçok kaynakta Yörük olarak geçmektedir. Karakeçililer ile ilgili XI. yüzyıldan beri birçok çalışma yapılmışsa da, en çok ilgi gördükleri dönem XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasındadır. Karakeçililer Yavuz Sultan Selim ve II. Abdülhamit tarafından ödüllendirilmiş olup kendilerine payeler verilmiştir. Bilhassa II. Abdülhamit onlardan "Akrebalarım" diye söz etmiştir. Osmanlı'da ön planda tutulmuş, hatta yakın korumalarını onlardan oluşturmuştur. Günümüzde ise yoğun olarak Kütahya, Sultanönü, Uşak, Bursa, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Ankara, İstanbul ve Urfa'da ağırlıklı olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Karakeçili aşiret mensupları tarafından Bilecik'in Söğüt ilçesindeki Ertuğrul Gazi Türbesi'nde düzenlenen "Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri" çerçevesinde katılmaya özen göstermektedirler. Ayrıca Karakeçili Uluslararası Kültür Şenlikleri de düzenlemişlerdir.

Karakeçili aşiretine mensup olan kişiler günümüzde; İç ve Batı Anadolu ile Güney ve Doğu Anadolu bölgelerinde olmak üzere iki farklı coğrafyada yoğunlaşmış oldukları görülmektedir. Osmanlı kayıtlarında Türkmen tayfası olarak Urfa Karakeçili aşiretine mensup kişiler, zaman içinde çeşitli nedenlerden dolayı asimile olarak Arapça ve Kürtçe konuşmuş olsalar da, farklı coğrafi bölgelere yerleşmiş olsalar da kendi öz benliklerini koruyup nereden geldiklerini asla unutmamışlardır. Bunun en güzel örneği olarak Urfa'da Siverek-Viranşehir bölgelerinde yaşayan Karakeçililer yaşadıkları coğrafya sebebiyle Kürtleş-

⁶¹ Enes Çakır, Siverek, Mülakat Tarihi: 12.03.2021.

miş Türkler olarak anılmalarına sebebiyet vermiş olsa da öz be öz Türkmen olduklarına şüphe yoktur. Kendileri de Ertuğrul Gazi'nin soyundan geldiklerini ve yıllardır "Ertuğrul Gazi'yi Anma Şenliklerine" katıldıklarını belirtmişlerdir. Yaptığımız saha çalışması ve röportajlarda da Karakeçili Aşireti'nin Oğuzlardan beri benliklerini korumayı başardıklarını açıkça görmüş olduk. Türkmen adetlerini, kız isteme ve cenaze törenlerine özen göstermektedirler. Kürkçe konuşmalar da tamamen Türkmen (Yörük) adetlerini yerine getirmeleri de toplumsal güzelliğini gözler önüne sermektedirler. Bulunduğu bölgenin, dönemin şartlarından ötürü Kürtçe konuşmuş olsalar da bundan rahatsızlık duymamış ve benliklerini korumayı sürdürmeyi başarmışlardır. Günümüzde aşiret reisleri genelde en yaşlı kimselerden oluştuğu görülmektedir. Eski geleneklerinin halen devam ettirdiklerini, bayramların hep beraber kutlandığını ve taziyelerde tüm aşiret üyeleri bir araya geldikleri belirlenmiştir. Aşiret bağlarının da güçlü olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Aşiret çoğunluk olarak devletçi bir politika izlemektedir. Türkiye'nin dört bir yanından düzenlenen Türkmen şenliklerine çeşitli şehir ve bölgelerden Karakeçililer gelir, çeşitli konserler, mehter marşları çalınır, yöresel kıyafetler ve meşhur Karakeçi dokuma kilimleri tanıtılırdı. Ancak şu an ara verilmiş olsa da en kısa sürede tekrar devam etme isteklerinin olduğunu kesin bir dille ifade etmişlerdir. Günümüzde en çok ırk çatışmalarının yaşandığı günlerde Karakeçili Aşireti en güzel örneklerden biridir. Çünkü Türkmen oldukları halde Kürtçe biliyor, Arapça biliyor onlarla kız alıp vermelerine rağmen kardeşçe yaşamlarını sürdürmekte olmaları hem toplum için hem de Türkmenler için muazzam bir örnek olmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MKT.UM., Dosya No: 394, Gömlek No: 57, Tarih: 1277 Ca 23.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.UM., Dosya No: 18, Gömlek No: 37, Tarih: 1308 M 16.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.UM., Dosya No: 19, Gömlek No: 57, Tarih: 1308 Ra 28.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.UM., Dosya No: 21, Gömlek No: 10, Tarih: 1308 B 19.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.MYD., Dosya No: 12, Gömlek No: 36, Tarih: 1310 B 10.

Kitaplar

AKALIN, Müslüm: *Urfa Kuruluş Destanı "Milli Mücadelede Urfa"*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2018.

AKALIN, Müslüm - KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat: *Urfa Milli Mücadele Albümü*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları, Şanlıurfa 2018.

AKSOY, Erdal, *Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırkkale Karakeçili Aşireti Örneği)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2001.

BAYAR, Muharrem: *Karakeçili Yörük Aşiretinin Eskişehir'e İskanı*, Lider Ajans Matbacılık, İstanbul 2004.

CİN, Ali - KORTEL, Haluk - EROĞLU, Haldun: *Türkmen Aşiretleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

ÇAY, Abdülhaluk M.: *Ertuğrul Gazi, Karakeçililer ve Söğüt Bayramı, III. Osmanlı Sempozyumu, Söğüt 1988*, Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı Yayınları, Ankara 1989.

_____ : *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, Ankara 1996.

GÖKALP, Ziya: *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Töker Yayınları, İstanbul 2013.

_____ : *Türk Medeniyet Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 2020.

HALAÇOĞLU, Yusuf: *"Ertuğrul Gazi ve Karakeçili Aşireti"*, *Anadolu'da Türk Aşiretleri ve Karakeçililer*, Ofset Matbaacılık, Kırıkkale 1996.

HALAÇOĞLU, Yusuf: *Türkiye'nin Derin Kökleri Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2012.

KAPAKLI, Kemal: *Urfa Hakkında Salname*, Şanlıurfa İli Kültür Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015.

NURMEMMEDOĞLU, Annaguli: "Kayı'nın Oğullarından Karakeçililer", *Türk Kültüründe Karakeçililer, Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, 3 Haziran 1999 Şanlıurfa*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

ÖZÇELİK, İsmail: *Karakeçililer, Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999, Şanlıurfa)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

_____ : *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.

ÖZDEMİR, Ali Rıza: *Kayıp Türkler, "Etnik Coğrafya Bakımından Kürtleşen Türkmen Aşiretleri"*, Kripto Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2016.

RİŞVANOĞLU, Mahmut: *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Sebil Yayınları, İstanbul 1975.

SAKALLI, Bayram: *Karakeçili Aşireti ve Milli Mücadele'de Karakeçililer, Karakeçili III. Uluslararası Kültür Şenliği*, Karakeçili Kaymakamlığı Yayını, Ankara 1998.

SÜMER, Faruk: *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy, Teşkilatı-Destanları*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972.

TÜRKDOĞAN, Orhan: *Doğu ve Güneydoğu "Kabile-Aşiret Yapısı"*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: "Söğüt Beyliği Üzerine Bir Araştırma", *Türk Kültürü*, Eylül 1970.

YUVALI, Abdulkadir - HALAÇOĞLU, Ahmet: *Osmanlı Doğu Vilayetleri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2015.

Makale

AKSOY, Erdal: "Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilatına Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Ankara 2002.

AYDIN, Serhat, “Ertuğrul Gazi’yi Anma ve Söğüt Şenlikleri”, https://www.researchgate.net/publication/332859127_Ertugrul_Gazi_yi_Anma_ve_Sogut_Senlikleri, 2019.

BOZAN, Oktay: “20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara 2017.

BULDUK, Üçler: “İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri”, *Ankara Üniversitesi, DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 30, Ankara 1998.

CUNBUR, Müjgan: “Gözden Kaçan Bir Risale”, *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999, Şanlıurfa)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

ÇAY, Abdulhaluk Mehmet - ÖZTÜRK, Elif: “Karakeçili Aşireti Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 39, Ankara 2019.

EKER, Gülin Öğüt: “Karakeçili Aşiretinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, *Uluslararası Türk Bilimleri Kongresi, 13. CIEPO Sempozyum Bildirisi*, Viyana 2000.

_____ : “Türk Dügün Geleneği İçinde Karakeçili Türk Dügününün Ritüel Açından Değerlendirilmesi”, *Milli Folklor Dergisi*, Ankara 2000.

ERÖZ, Mehmet: “Türk Köy Sosyolojisi Meseleleri ve Yürük-Türkmen Köyleri”, *Journal Of Sociological Studies*, İstanbul 2011.

GÜLENSOY, Tuncer: “Karakeçili”, *Ortaoğu Gazetesi*, 22 Aralık, İstanbul 1994.

KARASU, Cezmi: “Osmanlı Vekayinamelerindeki Soykütükleri Hakkında Notlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Ankara 2002.

SAY, Yağmur: “Karakeçili Aşireti ve Eskişehir’e İskanı İle Kuyucak Karyesi’ndeki Özbekli Cema’atı”, *Turkish Studies*, Volume: 4, Issue: 3, Spring 2009.

SÜMER, Faruk: “Karakeçili”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, İstanbul 2001.

TALAS, Mustafa - KAYA, Kamil: “Karacadağ Türkmen Aşireti’nde Arabuluculuk: Siverek Örneği”, *Sosyolojik Düşün Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2016.

Tezler

AKSOY, Erdal: *Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırkkale Karakeçili Aşireti Örneği)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2001.

EKER, Gülin Öğüt: *Karakeçili Türk Dügünü*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Bölümü Doktora Tezi, Ankara 1998.

EKİNCİ, Mehmet Rezan: *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII. - XIX. Yüzyıl*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ 2017.

FİRDEVSOĞLU, İsmail: *Adıyaman Yöresi Aşiretleri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2013.

ŞİRİN, Fırat: *Farklı Etnik Kimlik Tanımlamalarında Bulunan Grupların Toplumsal Bütünleşme ve Farklılaşma Alanlarının Araştırılması (Siverek Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019.

Mülakatlar

ÇAKIR, Enes: Siverek, Mülakat Tarihi: 12.03.2021.

KARAKEÇİLİ, İbrahim Halil: Şanlıurfa, Mülakat Tarihi: 10.03.2021.

Extended Abstract

Karakeçili Tribe Living In Urfa Region

Oghuz came to Anatolia under the leadership of Karakeçililer Ertugrul Gazi with the pressure of the Mongols and started to live in highland-winter settlers. Karakeçili Tribe is mentioned as Yoruk in many sources. Although Karakeçililer related to 9th century, many studies have been done since the 19th century, the most popular period was between 18th and 19th centuries. Karakeçililer Yavuz Sultan Selim and II. he was rewarded by Abdulhamit and they were given grades. In particular, Abdulhamit II referred to them as "My relatives". The Ottomans were also kept at the forefront, even they formed their close bodyguards. There are members of the Kayı Clan Tribe in four sub-regions of Anatolia such as Ankara, Balıkesir, Kutahya, Konya, Antalya, Eskisehir, Kastamonu, Aydin, Adapazari, Bilecik, Bursa, Corum, Kirikkale and Urfa. Karakeçili villages of Siverek (Urfa) and Besni were determined. Various branches of the tribe that spread from the east to the west have emerged.

These; The assets of Urfa, Siverek and Suruc Karakeçilis 15th and 16th centuries they have existed for. Siverek Karakeçilis live intensely in the rural area between Siverek and Viransehir districts of Sanliurfa. As a result of the researches, it was determined that they live in an estimated 90 villages. Like the Karakeçilis and other Turkmen tribes, who were among the Siverek forces, they took their place in the first ranks in the national activities in Urfa and its vicinity and especially in the liberation of the region from the French occupation and the suppression of some internal rebellions. Many studies have been carried out on Karakeçilis from past to present, their arrival in Anatolia and where they settled have been examined one by one, and there are some findings that some of them started to speak Kurdish dialects by complying with the characteristics of their place and their way of speaking. Even if they speak the Kurdish dialect, there is no doubt that they are essentially Turkish. They only had to talk in the geography they settled in, according to the conditions of the period. Osman Gazi, who is from the "Softali" tribe of the Karakeçili Yoruk Tribe, founded the Ottoman Empire, which was one of the biggest Turkish states established in history. As the Turkmen crew in Ottoman records, members of the Urfa Karakeçili tribe started to speak Arabic and Kurdish in time by assimilating for various reasons. Sultan II. Members of the Karakeçili tribe living in Southeastern Anatolia were also included in the Hamidiye Regiments formed by Abdulhamid. Today, they continue their existence mainly in Kutahya, Sultanonu, Usak, Bursa, Aydin, Balıkesir, Bilecik and Urfa regions. "Commemoration of Ertugrul Gazi and Sogut Festivities" are held in the Ertugrul Gazi Mausoleum in the Sogut district of Bilecik by members of the Karakeçili tribe. In addition, Karakeçili International Culture Festival was also organized. As a result, although they have settled in different geographical regions, they have preserved their own self and never forgot where they came from.

As the best example of this, although Karakeçilis living in Siverek-Viransehir regions in Urfa caused them to be referred to as Kurdish Turks due to the geography they live in, there is no doubt that they are pure Turkmen. They also stated that they are descendants of Ertugrul Gazi and have participated in the "Commemoration Festival of Ertugrul Gazi" for years. As it is known, Ertugrul Gazi's father is Gunduz Alp. In the field work done; Although most of the inhabitants of approximately ninety Karakeçili villages in Sanliurfa Siverek district speak Kurdish, they are Turkmens. However, Sanliurfa Karakeçililer stated that they were also Turkmen and that their grandfathers told them like that, and followed a statist path as in every period. In the field work, they try to survive in accordance with the traditions and customs of the Karakeçili Tribe in Urfa today.

With our fieldwork and interviews, we have clearly seen that the Karakeçili Tribe has managed to protect their identity since the Oghuz days. They paid attention to Turkmen customs, asking for girls and funerals. Even though they speak Fur, they're completely fulfilling the Turkmen (Yoruk) customs shows their social beauty. Even though they spoke Kurdish due to the conditions of the region they were in, they showed themselves very well. Stating that today the tribal chiefs are Abdulkadir Karakeçili, the tribal chiefs are generally the oldest people. Our old traditions still continue, Holidays are celebrated together, all tribal members come together in condolences and the average lasts 40 days in the village, although not as much as before. When there is any problem, the elders of the family gather and a decision is made according to the situation. The goal is to sort things out among themselves before they get worse or go to court. Everyone gathered for their relatives who were in financial difficulties and stated that they were trying to help by putting their hands under responsibility. Until the 2010's the Mizar the Cons bearing festival (Karakeçili) was held in the village and Turkey around Karakeçili income, various concerts, Mehter anthem is played, it introduced local dress and famous Karakeçi woven rugs. However, although they have been suspended right now, they have expressed their desire to continue again as soon as possible. Nowadays, the Karakeçili Tribe is the best example in the days when racial conflicts are most common. Because even though they are Turkmen, they speak Kurdish, speak Arabic, and continue their brotherly life with them even though they give and take girls with them.

Karakeçilis played a great role in the Turkification and Islamization of Anatolia. XI. They have always made their presence felt. First of all, Karakeçili communities have taken place in many regions of Anatolia with different names such as Karakeçili, Sarikeçili and Teke Turkmens. Various branches of the tribe that spread from the East to the West have emerged. These; The assets of Urfa, Siverek and Suruc Karakeçilis 15th and 16th. It has already been known for centuries. Urfa Karakeçilis and Sinsor Karakeçilis of Bingöl are included in the Eastern Anatolian Zaza Turkish tribal groups. Today, there are villages named Karakeçili in Turkey. Karakeçililer; It is divided into two tribes as Jerabiler-Jerabanlar and Aminanlar-Amini. By the participants; It is stated that the name Aminanlar-Aminiler comes from the word Ame and is used to mean "those who are sure of each other". They try to maintain the traditions and customs of Karakeçili Tribe in their social life. As an example, to these; Wedding is the most basic and important element of Turkish culture, which brings people together, strengthens social ties between individuals, entertains their traditions, beliefs, value judgments, and brings happiness.

ÇİHANBEYLİ - BÖĞRÜDELİK KÖYÜ SİBİRYA TATARLARI VE MÜZİK*

Adem KAYA** - Doç. Dr. Resul BAĞI***

Öz

Anadolu, hem coğrafi konumu hem de çeşitli kültür etkileşimler (savaşlar, göçler, ticaret, eğitim vb.) sonucunda içerisinde birçok etnik grubu içerisinde barındırmaktadır. Bu etnik gruplar içerisinde araştırma konusu olan Sibirya Tatarları da bulunmaktadır. Köken olarak Özbek olan Sibirya Tatarları, Altınorda devletinin dağılması sonucunda Sibirya topraklarına göç etmişlerdir. Sibirya'da ise bu topluluğa Tatar denilmiştir. Rusların Sibirya topraklarındaki önemli altın madenleri ve dayanıklı hayvan kürklerini keşfetmesi sonucu bu bölgeyi haraca bağlamak istemiştir. Rusların yıllarca süren baskı ve işkenceleri sonucunda göç etmeye karar vermişlerdir. Sibirya Tatarları tarafından önemli bir yere sahip olan Abdülreşit İbrahim'in II. Abdülhamit ile ilişkilerinin iyi olması ve Anadolu İslam dinin rahat yaşanabileceği bir yer olması Sibirya Tatarlarının Anadolu'ya göç etmesindeki önemli faktörlerdir.

Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibirya Tatarlarının yaşadıkları göç, savaşlar, aşk, sevinç hüznün gibi pek çok önemli olay, olgu ve his müziklerinde saklıdır. Sibirya Tatarları yaşadıkları anlık olaylarla ilgili beyitler yazarak bunları belirli pentatonik ezgiler üzerinden okumaktadırlar.

Çalışmada gözlem, katılımcı gözlem, yarı yapılandırılmış görüşme ve literatür taraması yöntemleri kullanılarak köydeki sosyo - kültürel hayat, tarihi, göç süreci ve çalışmanın en önemli bölümü Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünün müzik kültürü ele alınmaya çalışılmıştır. Bu müzik kültürü içerisinde ulaşılan türküler tek tek notaya alınmış, müzikal analizleri yapılmış ve türkülerin hece ölçüleri belirlenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü Sibirya Tatarları müzikal kimliğinin göçten sonrada varolan kültürlerini devam ettirmek için çaba gösterdiği gözlemlenmiştir.

Geliş Tarihi: 14 Ocak 2021 - Kabul Tarihi: 17 Şubat 2021.

Atıf Bilgisi: Adem Kaya - Resul Bağ, "Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü Sibirya Tatarları ve Müzik", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 171-196.

* Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzikoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi Adem Kaya tarafından hazırlanan "Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü Sibirya Tatarlarının Müzikal Kimliği: Diasporik Yaklaşım" isimli yüksek lisans tezinin yan ürünüdür.

** Müzik Öğretmeni, kayadem.91@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8401-5941.

*** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı Müzikoloji Bölümü, resulbagi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9325-2455.

Bu araştırma, 1907 yılından bu yana Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü'nde yaşayan Sibirya Tatarlarının etnik ve müzikal yapısının yazılı hale getirilerek bu kültürel zenginliğin kalıcılığının amaçlanmasıdır. Literatür taraması sırasında Cihanbeyli Böğrüdelik Köyü Sibirya Tatarları hakkında yapılmış akademik çalışmaların oldukça az olduğu gözlemlenmiştir. Bu araştırma, sözü edilen konuda yapılmış müzik bilimsel çalışmaların oldukça az ve güncel olmaması bakımından önem teşkil etmektedir.

Anahtar kelimeler: Sibirya, Tatar, Böğrüdelik, Müzik, Göç.

Cihanbeyli / Bogrudelik Village Siberian Tatars And Music

Abstract

As a result of both its geographical location and various cultural interactions (wars, migrations, trade, education, etc.), Anatolia contains many ethnic groups within it. Among these ethnic groups, there are also Siberian Tatars who are the subject of research. The Siberian Tatars, originally Uzbek, migrated to Siberia as a result of the collapse of the Altinorda State. In Siberia, this community was called Tatar. As a result of the discovery of important gold mines and durable animal furs in the Siberian lands, the Russians wanted to tie this region to tribute. After years of persecution and torture of the Russians, they decided to migrate. Having an important place by Siberian Tatars, Abdulresit Ibrahim's II. Having good relations with Abdulhamit and being a place where Anatolian Islam can be lived comfortably are important factors in the migration of Siberian Tatars to Anatolia.

Cihanbeyli / Bogrudelik village Many important events, facts and feelings such as migration, wars, love, joy and sadness that Siberian Tatars went through are hidden in their music. Siberian Tatars write couplets about instant events and read them through certain pentatonic melodies.

In the study, using observation, participant observation, semi-structured interview and literature review methods, the socio-cultural life in the village, its history, migration process and the music culture of Cihanbeyli / Bogrudelik village, the most important part of the study, were tried to be discussed. The songs reached within this music culture were noted one by one, their musical analysis was made and the syllable sizes of the folk songs were determined. As a result of the investigations, it was observed that the musical identity of Cihanbeyli / Bogrudelik Village Siberian Tatars tried to maintain their existing culture after the migration.

This research aims to write down the ethnic and musical structure of Siberian Tatars living in Cihanbeyli / Bogrudelik Village since 1907, and the permanence of this cultural richness is aimed. During the literature review, it was observed that there are very few academic studies about Siberian Tatars in Cihanbeyli / Bogrudelik Village. This research is important in that the scientific studies on music on the subject are very few and out of date.

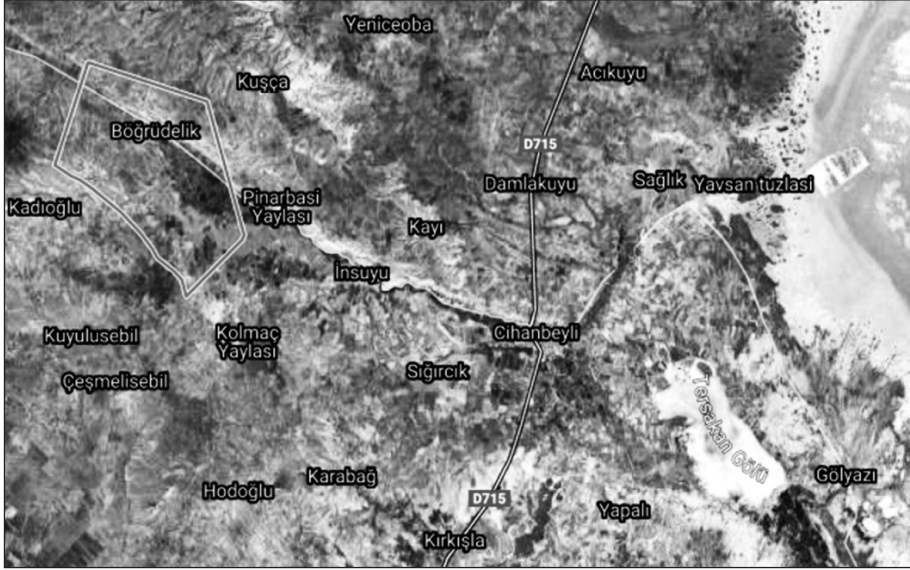
Keywords: Siberia, Tatar, Bogrudelik, Music, Migration.

1. Giriş

Sibirya Tatarları aslen Özbek kökenli bir topluluktur. Altınorda devletinin yıkılmasından sonra Özbekler dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmışlardır. Özbeklerin bir kısmı ise Sibirya'ya göç etmişlerdir. Sibirya'ya göçten sonra ise bu topluluğa Sibirya Tatarı denilmeye başlanmıştır. Asırlar boyu bu bölgede yaşayan Sibirya Tatarlarının bir kısmı Rusların baskı ve işkencesine dayanamamış, II. Abdülhamid'in yardımcılarıyla Anadolu'ya göç etmişlerdir. Anadolu'ya geldiklerinde II. Abdülhamid Sibirya Tatarlarına yerleşmeleri için Edirne, Bur-

sa, Şam ve Konya'da yer belirlemiştir. Onlarda şu an yaşadıkları Cihanbeyli - Böğrüdelik köyüne yerleşmişlerdir.

Konya Cihanbeyli ilçesine bağlı olan Böğrüdelik'in eski adı Reşadiye'dir. Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Konya'ya 128 km. mesafede, Cihanbeyli'nin 38 km batısındadır. İnsuyu, Kuşça, Zaferiye, Korkmazlar, Kedioglu köylerine komşudur.

Fotoğraf-1: Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü Uydu Görüntüsü¹

Köye göç ettikleri dönemlerde köyün tamamını Sibirya Tatarı oluşturmak-tayken zaman içerisinde köye farklı sebeplerden dolayı farklı etnik topluluk-larda göç etmiştir. Konuyla ilgili olarak Adnan Cengiz şu bilgileri aktarmıştır:

"Köyümüzde şu an Kazan Tatarları, Başkurt Tatarları, Nogay Tatarları ve birkaç hanede Kırım Tatarı da bulunmaktadır. Cihanbeyli / Böğrüdelik Kö-yü'ne komşu olan köylerin çoğunluğu Kürt kökenli köylerdir. Dolayısıyla bu köyler ve Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibirya Tatarları arasında yapılan evlilikler sonucu Cihanbeyli / Böğrüdelik köyünde Kürt kökenli hanelerde bulunmaktadır. Köyde yaşayan Bulgar göçmenleri ise 1950'li yıllarda dö-nemin hükümeti tarafından Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü'ne yerleştirilmiştir. Tatarca bilenler köyde kendi aralarında Tatarca konuşmaktadırlar."²

Halkın yüzde 97'sinin okur-yazar olduğu köyde, bugüne kadar resmi kay-da geçen hiçbir adli vaka yok. Cihanbeyli'yi 'En Temiz Köy' yarışmasında tem-sil eden köy, Konya'da ikinci seçildi. Köyün yolları kilit taşı döşenmiş ve her sokağa çöp konteyneri konulmuş. Japonya'da İslam'ı yaymakla meşhur İslam alimi olan Abdurreşit İbrahim Efendi, bu köyde doğmuş ve büyümüş.³

¹ URL - 1: <https://www.canlimobeseizle.com/uydu-goruntusu-haritasi/konya-ctihanbeyli-bogrudedelik-mahallesi/>

² Adnan Cengiz ile Kişisel Görüşme, 15.05.2018.

³ URL - 2: <https://www.haberler.com/cihanbeyli-de-yasayan-tatarlar-geleneklerinden-3650381-haberi/>

Cihanbeyli - Böğrüdilik köyü, Konya - Cihanbeyli ilçesinde bulunan köyler arasında tek Tatar kökenli köy olma özelliğine sahiptir. Cihanbeyli ilçesinde herhangi bir Tatar köyünün bulunmamasına rağmen köy halkı kültürel zenginliğini koruma çalışmalarında bulunmaktadır. Köyün geneli geçimini çiftçilik, hayvancılık ve inşaat işleri ile sağlamaktadır. Ayrıca köydeki okur-yazar oranının fazla olmasından dolayı çeşitli devlet kademelerinde çalışanlar da bulunmaktadır.

Çalışmada gözlem, katılımcı gözlem, yarı yapılandırılmış görüşme ve literatür taraması yöntemleri kullanılarak köydeki sosyo-kültürel hayat, tarihi, göç süreci ve çalışmanın en önemli bölümü Cihanbeyli - Böğrüdilik köyünün müzik kültürü ele alınmaya çalışılmıştır. Bu müzik kültürü içerisinde ulaşılan türküler tek tek notaya alınmış, müzikal analizleri yapılmış ve türkülerin hece ölçüleri belirlenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Cihanbeyli - Böğrüdilik Köyü Sibiryaya Tatarları müzikal kimliğinin göçten sonra da varolan kültürlerini devam ettirmek için çaba gösterdiği gözlemlenmiştir.

2. Cihanbeyli - Böğrüdilik Köyü ve Müzik

Müziğin, geçmişten günümüze toplumun yaşayışını, toplumsal değerlerini, kültürünü, duyu ve düşüncelerini yansıttığı kısaca sosyolojik ve psikolojik durumunu anlattığı düşünülürse, güçlü bir kültürel sürdürülebilirlik aracı olduğu söylenebilir. Müzikal unsurlar, zaman içinde ve her yerde bir kültürü tanımlayan ve sürdüren hafızayı kalıcı ve zorlayıcı anlatılarla iletişim kurmak ve tutmak için taşınabilir, dinamik bir ortam sağlayan sözlü geleneğin kilit bir aracıdır. Müzikal ifade, diğer kültürel kodlar gibi belirli bir kültürün değerlerini ve davranış normlarını yansıtır. Müziğin kültürel aktarımdaki rolüne ilişkin Bağı şu bilgileri aktarmıştır: *“Müzik ve kişisel hafıza kültürel değerlerin yayılmasında önemli etkenlerdir. Sosyal ve kültürel temelli geleneksel müzikler, kültürel hafızanın yayılmasında kültürlenme yoluyla hayatta kalma olanağı bulur. Müziğin dünyaya yayılması aynı zamanda kültürel yayılımı göstermektedir.”*⁴

Toplumların yaşadıkları bölgeler, iklim koşulları gibi etmenler toplumların kültürel farklılıklarının ortaya çıkmasını sağlayan önemli faktörlerdir. Kültürel farklılıklar ise toplumların kültürel kimliklerinin belirlenmesinde önemli rol oynar. Dolayısıyla toplumların kültürel kimlikleri içerisinde müzikal kimlikleri de ortaya çıkar.

Cihanbeyli - Böğrüdilik köyü Sibiryaya Tatarları göçten önce yaşadıkları bölge, iklim koşulları gibi faktörler onların başka topluluklardan ayıran kültürel farklılıklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla kültürel farklılıklar içerisinde müzikal kimlikleri de büyük ölçüde belirlenmiştir. Ancak Sibiryaya Tatarlarının göçten önce Ruslarla yıllar süren savaşları göçten sonra ise Türklerle birlikte yaşamaları hem Ruslarla hem de Türklerle kültürel etkileşimde bulunmalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla Sibiryaya Tatarlarının müzikal kimliğinde de etkileşimler yaşanmıştır. Anadolu'ya gelmeden önce akordeon,

⁴ Resul Bağı, *Osmanlı Devleti Nahil'ından Ürgüp Nahil Övme Geleneğine*, Eğitim Yayınevi, Konya 2020, s. 23.

ağız kopuzu ve kemane yoğun olarak kullanılırken Anadolu'ya geldiklerinde bağlama, kabak kemane, ud gibi Türk müziği çalgılarının kullanılması bu duruma örnektir.

Sibirya Tatarlarının müzikal kimliğini etkileyen bir diğer faktör ise teknolojinin hızla gelişmesi sonucunda insanların istedikleri zaman istedikleri yerde istedikleri müzik türüne ulaşabilme imkanı doğmuştur. Dolayısıyla insanlar yeni şeyler denemişler ya da popüler olana yönelmişlerdir. Böylece dünya genelinde kültürel farklarda azalmalar meydana gelmiş dünya tek kültürlü büyük bir köy olma yolunda ilerlemektedir.

Cihanbeyli - Böğürdelik köyü Sibirya Tatarları göç öncesi ve göç sırasında birçok trajedik olaylar yaşamışlardır. Göç öncesinde Ruslar Hristiyanlığı ve vergi ödemeyi kabul etmeyen Müslüman Tatarlarını ailelerinin çeşitli baskı ve işkenceler uygulamaktaydı. Konuyla ilgili olarak Topsakal şunlara yer vermiştir:

“Rus çarlığında misyonerlik faaliyetleri sadece Rus Ortodoks Kilisesi tarafından yürütülebiliyor, diğer dinlerin faaliyetlerine izin verilmiyordu. Örneğin, valiler ve komutanlara gönderilen bir emirnamede şöyle yazıyordu: “Eğer Müslümanlar ya da İnovoretsler gizli ya da açık olarak Rus halklarından herhangi birine kendi dinini kabul ettirip sünnet ettirirse aranıp bulunacak 24. maddenin 22. fıkrasına göre idam edilecek, affedilmeden yakılacaktır (Gutogat akt. Topsakal 2017:174).” (Aynı zamanda Hristiyanlığı seçip Yeni Kreşin olanlar içinde kanunla kolaylık sağlanmıştır. 1720’den başlayıp 40’lı yıllara kadar süren bir dizi kanunla bu teşvik ve destek sürdü.”⁵

Konuyla ilgili Beyremova ise şunlara yer vermiştir:

“Rusya İmparatorluğu, 15. yüzyılda bütünüyle Tatarları zorla Hristiyanlaştırma faaliyetlerinden ibarettir. 1552 yılında Kazan işgal edildikten sonra Korkunç İvan’la başlayan bu kötülük, sonradan bütün Rus çarları tarafından da devam ettirilir, Tatarlar zorla Hristiyanlaştırılır, camileri yıkılır, yeni cami yapmalarına izin verilmez. Rus çarı Fedor İvanoviç’in 18 Temmuz 1593 tarihli fermanı ile Kazan’da kiliseler yapılması ve oraya yeni Hristiyanlaştırılmış Tatarların getirilmesi emri verilir. Çar, böylece Tatarların bütün camilerinin yıkılmasını ve bundan sonra yenilerinin yapılmamasını buyurur, Hristiyan olmayan Tatarları, Hristiyanlaştırılan Tatarlarla birlikte yaşamaktan men eder. Aynı buyrukları 1713 yılında I. Petro da çıkarır, Hristiyanlaşmayan Tatar mirzalarının bütün servetinin, mal mülklerinin, topraklarının ellerinden alınmasını söyler. I. Petro, böylece 19 Ocak 1722’de 10-12 yaş aralığındaki erkek Tatar çocuklarının rekruta alınması hakkındaki karara imza koyar, böylece Müslüman çocukları Rus askerlerinin ve subaylarının hizmetine verilir, Hristiyanlaştırılır, köle yapılır.”⁶*

⁵ Ogryzko, 1941, s. 66 akt. İlyas Topsakal, *Sibirya Tarihi*, Ötügen Neşriyat A.Ş., Yayın No: 1237, Kültür Serisi: 708, İstanbul 2017, s. 200.

⁶ Fevziye Beyremova akt. Ercan Alkaya, “18. Yüzyılda İslam’a Karşı Saldırı ve Tatarların Zorla Hristiyanlaştırılması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 9, Issue: 4, Ankara 2014, s. 26.

Göç sırasında da Ruslar göçü zorlaştırmak için Sibirya Tatarlarını bekletip yılın en soğuk döneminde göç izini vermişlerdir. Türkiye'ye göç ederken soğuk havalardan dolayı çocuklardan ve yaşlılardan hastalanıp vefat edenler olmuştur. Göç öncesi ve göç sırasında yaşadıkları trajik olaylar sonucunda yaptıkları halk müziklerinin büyük bir kısmı hüznü ezgiler olmuştur. Konuyla ilgili olarak Rahmetullah Kurtaran' göre:

"2002 yılında Kazakistan'ın Özkemen şehrine tadilat işinde çalışmaya gittim. Gitme sebeplerimden biri de geçmişe özlemdi. Sabahları çalışırken akşamları da Kur'an kursuna giderdim. Kur'an kursunda otururken Rinat diye birisi yanıma geldi. Ben de o sırada anlatıyordum Omsk'den gelmeyiz şarkılarımız, türkülerimiz devam ediyor diye. O da bizde Omsk'den gelmeyiz dedi. Biz de Tatarız dedi. Anneme söyleyeyim dedi. Annesine söylemiş. Annesigil de oğlunun doğum gününe çağırıldılar. Doğum gününe gittim. Yanımda eşimin ördüğü patik vardı. Çam sakızı çoban armağanı onu verdim. Doğum gününe gelenler de aynı bizim gibi konuşuyorlardı. İne günlü balada bala günlü talada yani Annenin gönlü çocukta, çocuğun gönlü orda burda... Seni görünce aklıma annem geldi dedi. Ondan sonra bir şarkı söyledim."⁷

Derleyen: Adem Kaya

Kaynak: Rahmetullah Kurtaran

Notaya Alan: Adem Kaya

üs - ken - çak - ta - cak - tı us - kan i - dik Dal - da - mir - lar - i kı - fık Dal - da - mir - la - ri

6
kı - fi - k İn - d - i biz - ler dar - ga - lis - tik ku - s ba - la - la - rı kı - fi - k Ku - s ba - la - la - ri kı - fık

(TATARCA)

üskençaktakçı uskan idik
Daldamırları kıfık
İndi bizler dargalıştık
Kuş balaları kıfık

(TÜRKÇE)

Çocukken yetişirken beraber yetiştik
Aynı dalın damarları gibi
Gayrı biz dağıldık
Kuş yavruları gibi

Eserin müzikal analizi:

Fa karar ses

Pentatonik müzik formuna sahip eserin teması vatan özlemidir. Küy'de VII. dereceden ses kullanılmamış olup karar ses "Fa" sesidir. La(A) karar sesi

⁷ Rahmetullah Kurtaran ile Kişisel Görüşme, 26.01.2019.

⁸ Eserde kullanılan ses dizisi.

diyapozonda do(C)"ye denk gelmektedir. Ayrıca serbest hece ölçüsü kullanılmıştır.

Ço - cuk - ken ye - ti - şir - ken be - ra - ber ye - tiş - tik (13'ü hece ölçüsü)
Ay - nı dal - ın da - mar - la - rı gi - bi (10'lu hece ölçüsü)
Gay - rı biz da - ğıl - dık (6'lı hece ölçüsü)
Kuş yav - ru - la - rı gi - bi (7'li hece ölçüsü)

Eserde tek bir hece ölçüsüne bağlı kalmaksızın, tamamen söz yazarının kendi üslubuna göre yazılmıştır. Serbest hece ölçüsüdür.

Öyle deyince teyze geldi;

"Oğlum o benim çocukluk şarkım. Sen nerden biliyorsun?" dedi.

Bu özlem şarkısı çocukluğa... Oradaki teyze "Sana vasiyetim buradaki kültürümüzü her şeyimizi not al Türkiye'ye gidice yay" dedi. Bende elimden geldiğince yaymaya çalışıyorum."⁹

Rahmetullah Kurtaran Tataristan'daki yakınları ile yapmış olduğu görüşmelerden sonra Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli yerlerinden sempozyumlardan davet almış, başta TRT olmak üzere birçok TV programında röportajlar vermiş, çeşitli tez, makale, kitap ve köşe yazıları gibi bilimsel çalışmalarda önemli kaynak kişilerden biri olmuştur.

Yine Rahmetullah Kurtaran ile yapılan görüşmede:

"Şarkılar genellikle hep hasret şarkısıdır. Mesela Sibiry / Omsk'dan çıkarken söylenen bir şarkı var"¹⁰

Kaynak: Sebahattin Orhan

Notalayan: Adem Kaya

Bizim İller

♩ = 60

Biz - il - ler - den çık - kan cakta bas - tık ka - ra yir - le ge Biz il - ler - de
Gü - müs - tu - ğıl al - tın yavsa yit - mez - dıv - gan il - ler ge
Biz - nin - il - ler kay - sı yakta al - maz - i - dim gu - zim - ni
U - cıp - bar - gan kus - ar dındın ey - ter i - dim su - zim - ni
ç e - çek - büir i - dik kayt - sak - dıv - gan il - ler - de

⁹ Rahmetullah Kurtaran ile Kişisel Görüşme, 26.01.2019.

¹⁰ Rahmetullah Kurtaran ile Kişisel Görüşme, 26.01.2019.

Bizim İller Yır'ının müzikal analizi:¹¹

Bizim İller Yır'ın da pentatonik dizi kullanılmamıştır. Bunun sebebi ise Sebahattin Orhan'ın köy gençlerine kendi müzik kültürünü farklı yöntemler kullanarak sevdirmeye çalışmasıdır. Eserin teması vatan özlemidir. Yır'da tüm dereceden sesler kullanılmamış olup karar ses "Mi" sesidir. La(A) karar sesi diyapozonda do(C)'ye denk gelmektedir. Ayrıca serbest hece ölçüsü kullanılmıştır.

BİZİM İLLER

Biz el - ler - den çık - ar - ken (7'li hece ölçüsü)

Bas - tık ka - ra yer - le - re (7'li hece ölçüsü)

Gü - müş de - ğil al - tın yağ - sa (8'li hece ölçüsü)

Bi - zim el - le - ri ye - ri - ni dol - du - ra - maz (12'li hece ölçüsü)

Eserde tek bir hece ölçüsüne bağlı kalmaksızın, tamamen söz yazarının kendi üslubuna göre yazılmıştır. Serbest hece ölçüsüdür.

Böğrüdilik köyünde yaşayan Sibirya Tatarları'nı eğlence ve diğer müziksel etkinliklerinde müzik önemli yer tutmaktadır. Kültürü, tarihi, acıları, hüznüleri, aşkları, kederleri, sevinçleri vs. birçok duyguları müziklerinde saklıdır. Köyün kültürel bilgi birikimi bakımından ileri gelenlerinden olan Rahmetullah Kurtaran ile yapılan görüşmede türkülerin yaşanan anlık bir olayı şiir haline getirip onu şarkı olarak da seslendirilebileceğini söylemiştir.

Böğrüdilik köyüne göç ettikten sonra türkülerinde sözleri Türkçeye dönmüş ve ezgilerdeki gırtlak yapısı değişmiştir. Türkülerin orijinaleri Osmanlıca ya da Kiril alfabesi ile okunduğu bilgisine ulaşılmıştır. Topluluk her ne kadar Türkçe konuşan bir ülkeye gelmiş olsa da kiril alfabesini kullanmamaları ve şarkılarındaki sözlerin Türkçe'nin başka bir diyalektiğine dönmesi topluluğun Türklerin içerisinde bile diaspora yaşadığının bir göstergesidir. Hızla gelişen teknolojinin, topluluklar arasındaki evlilikler, Böğrüdilik köyündeki özellikle genç ve orta yaş grubunda kişilerin iş bulma, sağlık sorunları, eğitim ve büyük şehirlerdeki gelişmiş imkanlar dolayısıyla göç etmesi bu durumu daha da hızlandırmıştır.

Sebahattin Orhan ile yapılan görüşmede şu bilgileri aktarmıştır: "Eski-den tiyatrolar yapılırmış, sahneler kurulmuş, kendileri çalıp kendileri oynarlarmış yani oyunları kendileri yazıp kendileri oynarlarmış; bağlaması olan bağlamasını, cümbüşü olan cümbüşünü, akordiyonu olan akordiyonunu getirmiş."¹²

¹¹ Bizim İller Yır'ında kullanılan ses dizisi.

¹² Sebahattin Orhan ile Kişisel Görüşme, 16.08.2019.

Fotoğraf-2:

Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü'nde
Köylülerin Kendi Aralarında
Hazırlamış Olduğu Bir Tiyatrodan
Kesit

Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünden müzik öğretmeni Teoman Oral ile yapılan görüşmede Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibiryaya Tatar müziklerinin armonik yapısı hakkında şu bilgileri aktarmıştır: “Türkülerimiz genelde uzun hava ve kısa hava (kırk hava demek istemiştir) olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak yapılan müzikler pentatoniktir.”¹³

Teoman Oral'ın söylemiş olduğu uzun hava ve kısa hava ile ilgili olarak Gazimihal şu bilgileri aktarmıştır:

“Bu iki kısım türkülerin bahsini, evvelki tarihi takriplerimiz ile alâkadar pek dikkate şayan bir noktayı işaretle yetineceğiz: Rusya Türkleri Musiki Halkıyatının başlıca müdekkiklerinden Rybakov'da ora Türkleri'nin savtı musikilerinin iki türlü bulduğuna celp eder: Biri uzun “Küg” diğeri ise kısa “Nakmak” (Raks Havası)... Bunlardan “Küg” tabirinin, Hoca Abdülkadir Meraği'nin bahsettiği Orta Asya Türkleri'ne ait “Kök”ten başka bir şey olmadığı aşikar.”¹⁴

Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibiryaya Tatarları müzik kültüründe müzikler geçmişte çektikleri acılardan dolayı ağıtlar, uzun havalar ön planda olsa da düşünlerinde, şenliklerinde ve önemli günlerde kullandıkları önemli eğlence müzikleri vardır. Bazı eğlence müziklerinde ise kızlı erkekli söyleyip dans ettikleri müzikli oyunlar bulunmaktadır. “Dagmag Çeşme” bu müzikli oyunlara örnektir. Bu türküyü kız ve erkek söylerken akordeon da onlara eşlik etmektedir. Böğrüdelik köyünün girişindeki çeşmeden bahsedilmektedir.

Sebahattin Orhan ile yapılan görüşmede “Dagmag Çeşme” küyü ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır:

“Eskiden evlerde çeşmelerin olmaması nedeniyle kızlar çeşmeye su doldurmaya giderlerdi. Suyu doldururken sevdiklerini beklerler ve geldiklerinde birbirlerine sevdiklerini anlatan beyitler söyleyip birbirleri ile atışmalar yaparlardı. Bundan dolayı bu oyun çeşme başında oynanan bir oyun-

¹³ Teoman Oral ile Kişisel Görüşme, 18.08.2019.

¹⁴ Mahmut Ragıp Gazimihal, *Anadolu Türkülerimiz ve Musiki İstikbalimiz*, (Çev. M.S. Ergan - A.Ş. Ak), Ötüken Yayınları, Ankara 2006, s. 216.

du. 1985’li yıllardan önce kızlar ve erkekler bu oyunu karşılıklı oynarken 1985’li yıllardan sonra kızların oynaması günah olarak düşünülmüş ve erkekler kadın kılıfına girip bu oyunu oynarken kızlar ise hem bu atışma oyunlarından hem de köyde yapılmış olan tiyatrolara alınmamıştır.”¹⁵

Böğrüdelik köyünde müzik önemli yer tutmakta ve müzikal etkinlikler büyük bir ciddiyetle yapılmaktaydı. Dügünlerde yaşlılar odaya toplanır, müziklerini icra ederler. Çocuklar ise bu tip etkinlikleri genellikle kapıdan ya da pencereden gizli bir şekilde dinlerlerdi. Konuyla ilgili Seniye Utmir notlarında şu bilgileri aktarmıştır:

“Başka zamanlarda büyüklerimiz bize öğretmemişlerdi. Dügünlerde yaşlılar tarafından bir odada icra edilirdi. Odaya girme şansımız bile yoktu. Ben küçüklüğümde beri dinlediğim için mi nedense Tatarca şarkı, müzik duyduğumda elimde olmayarak dinlerdim. Hiç unutmam bir kere yine bir düğünde, kapıdan dinliyordum. İçeriden kapı açılınca haliyle içeri girmiş kendimi odanın içinde bulmuştum. Fırsat bu fırsat diye dinlemeye koyulmuştum. Ama büyükler tarafından dışarı çıkarılmışım. Çocuklar ne anlar Tatar yırlarından demişlerdi. Ama öyle olmamalıydı. Çocuklar, gençler kapı aralığundan, pencere dışından dinlememeliydi. Ataların müziğini küçüklüğünden beri iç içe yaşamalıydı, başka kültürleri gibi. O zaman ben de pencere aralığından dinlemiştim hayatımızı bir parçası olan müziği. Büyüklerimizin aklına öğretmek bizim aklımıza öğrenmek gelmemiş. Böyle durumlar çok yaşanmıştır. Bu yüzden Tatarca müzik dinlemenin yasak olduğunu düşünürdüm. Saklı icra ettiklerini düşünürdüm.”¹⁶

Seniye Udmir’in notlarına göre çocukların müzikal etkinliklere alınmamış olmasından kaynaklı müzik kültürünün aktarımında problemler yaşandığı gözlemlenmiştir. O dönemde çocuklar bu müzikleri, kapı eşiklerinden ya da pencere kenarlarından dinlemeye çalışırlardı. Fakat köy evlerindeki odalarda toplanıp yöresel müziklerini icra eden yetişkinlerin, çocukları odalara almaması sonucunda çocukların içinde buldukları müzik kültürüne olan ilgisi azalmıştır. Ayrıca 1990’lı yıllardan sonra gelişmekte olan kitle iletişim araçları vasıtasıyla popüler müziklerin bölge halkına kadar ulaşması, köyde yaşayan insanlar için farklı müzik alternatifleri oluşturmuştur.

Kıçki toy düğün sahiplerinin varlığına, akrabalarının ve damatla - gelinin arkadaşlarının yakınlığı ve çokluğuna bakardı. Orta ve onun üstündeki yaştakiler garmun,¹⁷ ıspırıpke,¹⁸ cümbüş eşliğinde büyük bir odada toplanır ve yıray (türkü söylemeye usta ve güzel sesi olanlar)lar çalgıcılara yakın; saatlerce memleket yırları yırlanırdı. Bir yandan da piyes hazırlanmışsa o oynanır, taklit yapılırdı. Hüseyin Can Ağabey rahmetliyle İsmail Askar ağabey rahmetliydi sanırım; Hacı Rauf ağabey rahmetliyle, Hacı Burhan ağabey’in taklidini

¹⁵ *Sebahattin Orhan ile Kişisel Görüşme*, 18.04.2020.

¹⁶ Seniye Udmir’in kişisel notlarından alınmıştır.

¹⁷ Bir çeşit akordeon türüdür.

¹⁸ Keman.

yapmışlardı. Yine Hüseyin Can ağabey rahmetliyle Kerem ağabey rahmetlinin kaşık oyunları hiç unutulmaz. Hacı Hekim Enişte “Küttüv” taklidi, Dündar Emmi rahmetli, Hamdi rahmetli İncili Çavuş oyunu oynarlardı. O kadar çok şey hatırlıyorum ki bunlar yazıya sığmaz. Bizim çocukluğumuz yoksulluk içinde ama rüya gibi bir mutluluk içinde geçti.)¹⁹

Dündar’ın anlatmış olduğu “Küttüv” oyunu ile ilgili Oral şu bilgileri aktarmıştır:

“Köydeki büyüklerimizden duyduğumuza göre tiyatro bize Kazan Tatarlarından gelmektedir. Eskiden düğünlerimizde tiyatrolar sergilenirdi. “Küttüv” oyunu ise komşu köyümüzde yaşayan “küttüv” isminde ayaklarından engelli biri yaşamış. Yaşadığı ev ise köydeki her yeri gördüğü için gelen geçen herkesi izlemiş. Büyüklerimizde onun taklidini yaparlarmış. Bu oyuna da bu kişiden dolayı “küttüv” denilmiş.”²⁰

2.1. Çalgılar

Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibiryա Tatarlarında Sibiryа’da yaşadıkları dönemde akordeon, ağız kopuzu ve keman çalgılarının kullanıldığını bilgisine ulaşılmıştır. Konuyla ilgili Sebahattin Orhan şu bilgileri aktarmıştır:

“Sibiryа Tatarları Buhara’dan göç ettikleri için Tuva Türkleri ve Yakut Türklerinden çok etkilenmemiştir. Tuva ve Yakut Türklerinin müziğinde çeşitli yaylı, üflemeli, telli ve vurmali çalgılar bulunmaktadır. Ancak bu çalgılar Sibiryа’nın güneyine inmemiştir. Bizde davul, bendir gibi ritim çalgıları bulunmamaktadır. Ezgilerimizde ritim sazını ağız kopuzu ile kullanmaktayız.”²¹

Konuyla ilgili Ercüment Yıldırım şu bilgileri aktarmıştır:

“Sibiryа’da yaşadıkları dönemlerde şu an kullanılan daha küçük ve yapı itibari ile farklı bir akorden kullanılmıştır. Akordeonun yanı sıra ağız kopuzu ve keman çalgıları da kullanılmıştır. Sibiryа’ya gittiğim dönemlerde ise çoğu müzisyen bu çalgıları el yapımı almaktadır. Orada özellikle akordeon ve ağız kopuzu üzerine çalışan çalgı yapımcıları bulunmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle bu çalgılar fabrikada da yapılmaktadır. Ancak el yapımı kadar kaliteli çalgılar değildir.”²²

Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibiryа Tatarları göçten önce çoğunlukla akordeon, ağız kopuzu ve keman çalgılarını kullanmışlardır. Göçten sonra Türkler ve Sibiryа Tatarları arasında yaşanan kültür etkileşimi sonucunda, Türk müziği çalgılarının da kullanıldığı gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili Teoman Oral, Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibiryа Tatar müziğinde kullanılan çalgılar ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır: “Müziklerimiz için beyitler yazılır. Bu

¹⁹ Cevat Dündar, *Anadolu’da Bir Fener*, Horozoğlu Ofset Matbaacılık T.A.Ş., Konya 2007, s. 61.

²⁰ *Recep Nuri Oral ile Kişisel Görüşme*, 18.04.2020.

²¹ *Sebahattin Orhan ile Kişisel Görüşme*, 11.08.2020.

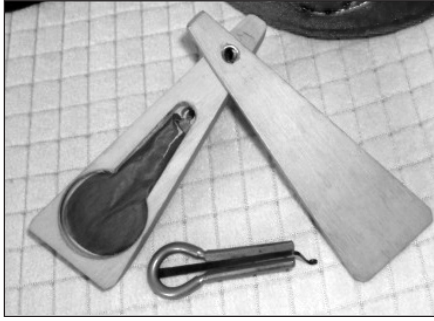
²² *Ercüment Yıldırım ile Kişisel Görüşme*, 11.08.2020.

beyitler belirli kullandığımız ezgiler üzerinden türkü olarak söylenir ve ağız kopuzu, akordeon, keman, cümbüş, rebap, bağlama gibi çalgılarla çalınır.”²³

2.1.1. Ağız Kopuzu

Türk Dünyası'nın en eski çalgılarından biridir. Parmak büyüklüğünde bir gövdenin arasına gergin şekilde takılmış bir demirden oluşur. Ağızdan nefes üflenir aynı zamanda parmakla da gergin demir tel titretilir. Eski Türk şamanları bu çalgıyı törenlerinde kullanmışlardır. Bu aletin anavatanı Orta Asya'dır ve Türk kaynaklıdır. Tuva bölgesine has bu çalgının 4000 yıllık geçmişi vardır. Ağız Komuzu, Temir, Ağız Arpı, Gubuz, Şan Kopuz gibi isimlerle de bilinir.²⁴

Türk topluluklarında önemli bir yere sahip olan ağız kopuzu Sibiryaya Tatar müziklerinde de önemli bir yere sahiptir. Ağız kopuzunun yanı sıra ağız komuzu, komuz, temir, kobuz, ağız arpı,

Fotoğraf-3:

Rahmetullah Kurtaran'a Ait Ağız Kopuzu

homus, gubuz, kobuz, şan kopuz gibi isimlerle de kullanılmıştır. Göçten önce de bu çalgı Sibiryaya Tatarları tarafından kullanılmıştır. Ham madde olarak saf dökme çelikten yapılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Teoman Oral şu bilgileri aktarmıştır: “Saf dökme çelikten yapılmaktadır. Hatta kılıç yapımında kullanılan çelikle aynı çelik kullanılmaktadır. Boyut ve şekil itibari ile farklılık gösterebilir. Boyut ve şekil değişikçe tında da farklılıklar oluşabilir.”²⁵

Ağız kopuzu ile ilgili olarak Ercüment Yıldırım şu bilgileri aktarmıştır: “Eskiden köyümüzde ‘komuz’ yapılırmış. Hatta benimde yaptığım komuzlar vardır. Rusya'ya gittiğim dönemde fabrikasını görmüştüm. Orada marketlerde bile satılmaktaydı.”²⁶

2.1.2. Garmon

Akordeon sabit akortludur ve tonal müziğin tamperaman sistemine göre düzenlenmiştir. Aşırı ısı değişikliği dışında, akort durumunu oldukça uzun süre koruyabilir. Değişik yapılarda akordeonlar tasarlanmıştır. Her iki klavyenin tuş yapıları farklı sistemlere göre düşünülmüş ve yapılandırılmıştır. Düğmeli ve Pişano Tuşlu Klavyeler bazı modelinde birlikte bazı modelinde ayrı ayrı kullanılmıştır. Günümüzde bir sağ klavyenin butonlu (düğmeli) veya pişano klavye tuşlu olan modelinin standart bas veya serbest (melodi) başlı çeşitleri yapılmaktadır. Başlıca akordeon çeşitleri: Bandonenon, Chemnitzer Concertina, Anglo Concertina, Harmonyum, Bayan (Butonlu / Düğmeli Akordeon), Azerbaycan Garmonu, Gürcü Garmonu, Pişano Klavye Akordeonlardır. Akor-

²³ Teoman Oral ile Kişisel Görüşme, 18.08.2019.

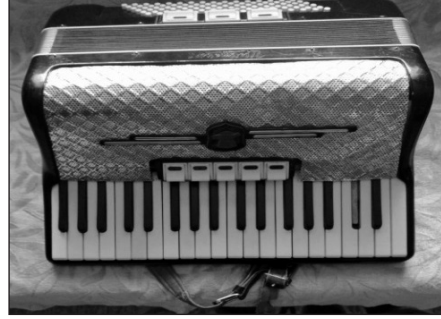
²⁴ URL - 3: <https://yenidenergenekon.com/740-saman-calgisi-temir-komuz-demir-kopuz/>

²⁵ Teoman Oral ile Kişisel Görüşme, 02.02.2021.

²⁶ Ercüment Yıldırım ile Kişisel Görüşme, 02.02.2021.

deon ailesinden çalgılar başta diatonik dizi yapılsalar da, artık çoğu kromatik dizi düzeninde üretilmektedir.²⁷

Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibiryaya Tatarları Azerbaycan garmonu ve akordeon kullanmaktadır. Konuyla ilgili Teoman Oral ile yapılan görüşmede şunlara şu bilgileri aktarmıştır: “Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde, Tataristan’da ve çevresinde çoğunlukla Azerbaycan garmonu ve akordeon kullanılmıştır.”²⁸

Fotoğraf-4:
Recep Nuri Oral’a Ait Bir Akordeon

Konuyla ilgili olarak Recep Nuri Oral şu bilgileri aktarmıştır:

“Kullandığımız garmon, yuvarlak tuşlu, küçük yapılı, oktavi az ve şarkılarda adı ‘dalyan garmonu’ olarak geçmektedir. Türkiye’ye geldikten sonra garmonun yerini akordeon almaya başlamıştır. Bunun sebebi ise akordeonun icrasının garmondan hem daha kolay olması hem de müzik marketlerde akordeonun bulunması daha kolay olmuştur. Ancak şu an köyümüzde akordeona da garmon demekteyiz. Hatta germen deriz ancak doğrusu garmondur.”²⁹

Ercüment Yıldırım garmon çalgısının Tatarlara ait olmadığını ve Ruslarla kültür etkileşimi sonucunda Tatar müzik kültüründe yer aldığını söylemiştir. Konuyla ilgili olarak şu bilgileri aktarmıştır: “Atalarımız Sibiryaya’dayken akordeon çalmıştır. Zaten akordeon Tatarlara has bir müzik enstrümanı değildir. Tatarlar ve Ruslar etkileşim halinde olduğu için oradan gelmiştir. Sibiryaya’dayken daha çok ‘dalyan garmonu’ kullanılmıştır.”³⁰

2.1.3. Kuray

İki ila yedi parmağı olan uzun, açık bir kristal flüt ve Başkurtların ulusal bir enstrümanıdır. En yaygın kuray türü, kalpte pleurospermum (Pleurospermum uralense) adı verilen nabız atan bir bitkinin kökünden yapılan kuru bir kuray türüdür. Bir kabağın kökleri 2-3 metre uzunluğundadır. Temmuz ayında çiçek açar, ardından Ağustos-Eylül aylarında solar. Eylül ayında kesilerek kuru ve karanlık bir yerde saklanır. Uzunluk, bir bitkinin kökünü kaplayan bir palmiye genişliğinin 8-10 katı ölçülür. İlk delik bitkinin dört parmak yukarısında, sonraki üç delik birbirinden iki parmak uzaklıkta, üçüncü delik dördüncü delikten üç parmak uzaklıkta yapılmalıdır. Bir kabağın uzunluğu yaklaşık 510-810 milimetredir. Kuraya’nın aralığı üç oktavdır. Kuray, solo

²⁷ Aziz Ali Elyahu, *Tuşlu ve Körüklü Çalgılar Evreninde Metotlar Üzerinde Karşılaştırmalar İdeal Bir Akordeon ve Garmon Metot Önerisi*, T.C. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 2.

²⁸ Teoman Oral ile Kişisel Görüşme, 02.02.2021.

²⁹ Recep Nuri Oral ile Kişisel Görüşme, 02.02.2021.

³⁰ Ercüment Yıldırım ile Kişisel Görüşme, 02.02.2021.

Fotoğraf-5:
Enis Ziyalı'ya Ait Kuray Çalgısı

ve toplu çalgı olarak kullanılır. Artık bir kuray kaplama ile yapılabilir. Daha kararlıdır ve sesleri doğal bir kuraya seslerine benzer. Uluslararası Müzik Halk Festivali'nde, Uluslararası Öğrenci ve Gençlik Festivali'nde ve nadir müzik aletlerinin icracıları için ulusal yarışmalarda ödül ve diploma kazanan birçok kuray sanatçısı var. Devlet bayrağında ve Başkurdistan'ın devlet amblesinde guray çiçeklerinin bir resmi var. Ünlü guray şarkıcıları Baik-Sasan, I. Murzakev, G. Arginbayev, Y. Itsyanbaev, I. Dilmukhakhmetov, G. Suleymenov, K. Diyarov ve diğerleri ödüllendirildi.³¹

Köyde kuray çalgısı ilk olarak Enis Ziyalı tarafından icra edildiği bilinilmektedir. Göç ettikleri dönemde bu çalgının icrasına rastlanılmamıştır. Konuyla ilgili Enis Ziyalı şu bilgileri aktarmıştır:

“Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde kuray çalgısını benden başka çalan yok. Köye bu çalgıyı il olarak ben getirdim. Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünün 100. yıl kutlamalarına rahmetli babam da katılmıştı. Babam akordeon (Garmun) abim ve ben kuray çaldık. Bu çalgı Tataristan Tatarlarının milli çalgısıdır. Bir de Başkurt milli kurayı vardır. O 'ney' çalgısına benzer ve kamaştan yapılır.”³²

2.1.4. Keman

Yapılan gözlem, görüşme ve literatür taraması sonucunda kemanın Sibiryaya Tatar müziklerinde uyumlu olduğu için kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde bu çalgının kullanımı eskiye göre daha az olduğu gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili Ercüment Yıldırım şu bilgileri aktarmıştır: *“Keman çalgısı, Tatar müzikleri ile uyumlu olduğu için kullanılmıştır. Ruslarla olan etkileşim sonucu Tatar müziklerine geçmiştir. Ancak köyümüzde büyüklerimiz tarafından keman yapımında da bulunanlar olmuştur.”³³*

Fotoğraf-6:
Sibirya Tatarları Keman ve Akordeon İcrası

³¹ URL - 4: <https://az.wikipedia.org/wiki/Kuray>

³² Enis Ziyalı ile Kişisel Görüşme, 22.11.2020.

³³ Ercüment Yıldırım ile Kişisel Görüşme, 02.02.2021.

2.2. Müzisyenler ve Kaynak Kişiler

2.2.1. Adnan Cengiz

09.03.1951 yılında Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde doğdu. Sanat okulu tesviye bölümü mezunudur. Köy hizmetlerinden emekli olmuştur. Köydeki önemli kaynak kişilerden olan Cengiz, köy ile ilgili önemli fotoğraf, video ve ses kaydı arşivine sahiptir. Köy ile ilgili araştırma yapmak isteyenler için çok önemli kaynak kişilerdendir. Çeşitli TV programlarına katılmış olup köyün tarihi, göç süreci, kökenleri ve kültürel özellikleri hakkında önemli bilgiler vermiştir.

2.2.2. Rahmetullah Kurtaran

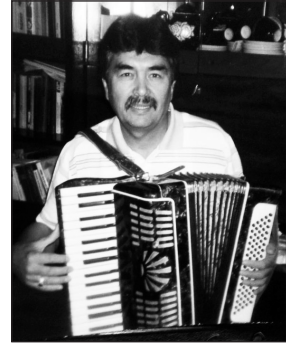
14.04.1962 yılında Böğrüdelik köyünde doğmuştur. İnşaat sektörü ile uğraşmaktadır. Küçük yaşta ağız kopuzu çalmaya başlamıştır. Bu çalgıyı seçmesinin sebebi ise köyde pek çok kişinin çalgı çaldığını görüp heveslenmiştir. Ağız kopuzu çalgısının icrasının kolay olduğunu düşündüğü için bu çalgıyı tercih etmiştir. Ayrıca çeşitli TV programlarında da ağız kopuzu çalmıştır.

Rahmetullah Kurtaran köyde yaşayan ve yaşamış pek çok kişiden beyitler derlemiş olup köye gelen araştırmacılarla bu beyitleri paylaşmıştır. Ayrıca Sibirya'da da önemli sempozyumlardan davet almış olup konuşmacı olarak bu programlara katılmıştır.

2.2.3. Ercüment Yıldırım

11.11.1956 yılında Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde doğmuştur. Bayan giyim konfeksiyon ustasıdır. Konya genelinde babası Hacı İzzet Yıldırım ile çeşitli konserler vermiştir. Müziğe babasının keman çalıyor olmasından dolayı heveslenip başlamıştır. Böğrüdelik köyünün 100. yıl kutlamalarında folklor ekibine başkanlık etmiştir. Çeşitli konserlerde yer almıştır. TRT gibi önemli TV programlarında canlı yayına katılmıştır. Çeşitli il ve ilçelerde tepreş şenliklerine katılıp konserler vermiştir. Tataristan'da da çeşitli dinletiler vermiştir. Köy düğünlerinde bağlama çalmış, gençlerin düğünlerini yapmıştır. Akordeon, bağlama ve ağız kopuzu çalgılarını çalmaktadır.

2.2.4. Sebahattin Orhan

13.08.1970 yılında Böğrüdelik köyünde doğmuştur. Konya Emniyet Genel Müdürlüğü'nden sivil memur olarak emekli olmuştur. Akordeon, bağlama, dutar, tar ve kabak kemane çalmaktadır. Köydeki Tatar türkülerini icra eden son kişilerdendir. Önceden yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle belirli oranda görme ve işitme kaybı yaşayan Orhan, "L.V. Bethooven'ın da duyma engeli vardı ama dünyaya damgasını vurdu. Ben neden köyüm için bir şeyler yapma-

yaayım.” diyerek çalışmalarını sürdürmüştür. Cihanbeyli - Böğrüdellik köyü müzik kültürüne katkı sağlamak ve kültürü yaşatmak için Cihanbeyli - Böğrüdellik köyüne hem pentatonik hem de çeşitli formlarda besteler yapmıştır. Göç ettikleri Cihanbeyli - Böğrüdellik köyünde müziğin yaygın olmaması hatta neredeyse hiç müzik enstrümanının kullanılmamasına rağmen atalarının getirmiş olduğu pentatonik müzik formunu sürdürmüş, gelişen teknolojiyle birlikte pentatonik müziğin yerini popüler müziğe bırakmamak için elinden gelen çalışmalarını da yapmıştır. Ayrıca elinde bulunan çeşitli malzemelerle rebap, kabak kemane gibi çalgıların yapımı için çaba göstermektedir.

2.2.5. Recep Nuri Oral

01.02.1957 yılında Cihanbeyli - Böğrüdellik köyünde doğmuştur. Köyde çiftçilikle uğraşmaktadır. Akordeon çalmaktadır. Köye ait türkülerin hemen hemen hepsini çalıp söylemektedir. Dedesi ve amcaları da keman çalmaktadır. Küçük yaştan itibaren müziğe hevesli olan Oral, duyduğu ezgileri unuttuğunu söylemiştir. Annesi ve babasının da pek çok beyiti bildiği ve seslerinin güzel olduğunu söylemiştir. Dedesi Ataulla Oral çalgı yapımı ile uğraşmış, kendi çabalarıyla keman yapımında bulunmuştur. Ayrıca Ataulla Oral adına yapılmış ‘Ataulla Küy’ bulunmaktadır.

2.2.6. Behçet Kılınç

24.08.1932 yılında Böğrüdellik köyünde doğmuştur. 20 yaşında Eskişehir’de yaşadığı trafik kazası sonucunda TSK’dan malulen emekli olmuştur. Köyde çiftçilik ile uğraşmaktadır. Küçük yaştan bu yana akordeon çalan Behçet Kılınç çeşitli TV programlarında yer almış olup köye gelen yurt içinden ve yurt dışından araştırmacılara yardımcı olmuş önemli kaynak kişilerdendir.

2.2.7. Teoman Oral

27.04.1977 yılında Konya - Cihanbeyli ilçesinde doğmuştur. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Öğretmenliği’nden mezun olmuştur. Yurt içi ve yurt dışında çeşitli dinleti ve konser çalışmalarında bulunmuştur. Bu konser ve dinletilerde Türkçe ve Tatarca şarkılar söylemiştir. “O Ses Türkiye” isimli yarışma programında sahne almıştır. Tataristan’daki akraba ve arkadaşlarıyla ilişkileri devam etmekte olup 2020 yılında Eskişehir Kazan Tatar Derneği tarafından düzenlenen Sabantuy Bayramı’nda da müzik dinletisi vermiştir.

2.2.8. Ahmet Salih Akyürek

03.08.1967 yılında Cihanbeyli - Böğrüdellik köyünde doğmuştur. Çiftçilik yapmaktadır. Çocukluğundan bu yana Tatar yırlarını severek dinlemektedir. Köy türkülerinin çoğunu bilip söylemektedir. Köylüler kendi aralarında çalıp söylediğinde ya da müzikli eğlencelerde köy türkülerini Ahmet Salih Akyürek’de söylemektedir. Köylüler sesini çok beğendikleri için ona “Köyümüzün

Zeki Müren'î' demektedirler. Kendisi köydeki önemli kaynak kişi ve müzisyenler arasında yer almaktadır.

2.2.9. Müşfika Banu Ziyalı

"1973 yılında Konya'da doğdum. Kendimi hatırladığımdan beri şarkı söylerim. Annemin söylediği ninniler, dede ve ninelerimden duyduğum şarkılar hala kulaklarımdadır. 13-14 yaşlarımda yoğun bir şekilde Tatarca'ya yöneldim. Dedem Abdürreşit Çetin'in ses kayıtlarını dinler, onun gibi söylemeye çalışırdım. Kuzenim Sebahattin Orhan ağabeyimin öncülüğünde kurulan müzik topluluğumuz köyde büyük heyecan yarattı. Ben o yıllarda

bir Özbek çalgısı olan rübab (koçkarca) çalmayı öğrendim. Biz grup olarak güzel etkinlikler içinde yer aldık, konserler verdik.

Benim konserlerde sergilediğim Tankı Küy, bilenler tarafından çok beğenildi. Özellikle büyüklerimin takdirini kazandım. Dört farklı uzun küyü biliyordum. O küylerin bizimle birlikte yok olmasını istemiyorum.

Bu anlamda yaptığınız çalışmalarını, emek ve çabayı çok önemsiyorum. Uzun küylerin notaya alınması fikri her zaman aklımdaydı. 2000 yılında Enis Ziyalı (Fenis Ziyalı) ile evlendik. Onunla da ilk ortak payımız müzik oldu. Şimdi evimizde müziğin, özellikle Tatarca müziğin yeri büyük. Biz evde kuraylar, rübablar çalıp şarkılar söylemeye devam ediyoruz. Ben ayrıca beş yıl THM topluluğuna devam ettim. Müzik içinizde olunca sizi bırakmıyor ya da siz bırakamıyorsunuz.

Kültürümüze yaptığınız değerli katkılardan dolayı çok teşekkür ederim. Yolunuz açık olsun."³⁴

2.2.10. Fenis Ziyalı

14.10.1975 yılında Tataristan / Arça ilçesi / Öçili köyünde doğmuştur. Eşi Müşfika Banu Ziyalı ile yaptığı evlilik sonucunda Türk vatandaşlığı alıp kütüğünde Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü geçmektedir. Antalya'da avukatlık yapan Ziyalı, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Özel Hukuk Bilim Dalı Yüksek Lisans mezunudur.

Müzisyen bir ailenin evladı olan Fenis Ziyalı, Tataristan bölgesine ait olan 'kuray' çalgısını çalmaktadır. Çeşitli konser ve dinletilerde yer almış olup Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibiryalı Tatarları müzik kültürü hakkında önemli kaynak kişilerdendir. Ayrıca Fevziye Bayram'ın yazmış olduğu 'Küçüm Han' isimli kitabın çevirisini yapmıştır.

2008 yılı Haziran ayında Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde 'Böğrüdelik Köyü 100. Yıl Şenlikleri'ni organize etmiştir. Bu şenliklere Tataristan kültür bakanına haber vermiş olup köye pek çok gazeteci, tarihçi ve müzisyen gelmiştir.

³⁴ Müşfika Banu Ziyalı ile Kişisel Görüşme, 13.08.2020.

Fotoğraf-7:
Tümata (Adnan Cengiz Fotoğraf Arşivi)

2008 yılı Haziran ayında Sabantuy³⁵ milli bayramını Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde organize etmiştir. Ancak bu bayramda daha çok müzikal etkinliklere yer verilmiştir.

3. Tümata

Tümata, 1976 yılında, Türk Musikisi'nin doğuşunu, gelişmesini, tedavi değerini, repertuar ve enstrüman zenginliğini araştırmak ve tanıtmak amacı ile Yrd. Doç. Dr. Rahmi Oruç Güvenç tarafından kurulmuştur (URL-5). Türk musikisi ile ilgili önemli araştırmalar yapan Marmara Üniversitesi'ne bağlı Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde, Türk Musikisini Araştırma ve Tanıtma Birimi olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde de önemli alan çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Yaptıkları çalışmalardan sonra her sene köye gelip köylü halkıyla güzel ilişkiler kurmuşlar, çeşitli etkinlikler düzenlemişler ve Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü türkülerini de derleyip kayda almışlardır.

Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünden Sebahattin Orhan ise Tümata'nın köyle kurdukları ilişkilerden dolayı sonraki geldiklerinde ise onları ezanla karşılamışlardır. Ezanla karşılaşmalarının sebebi ise gelin çıkarken, asker uğurlama ya da köye önemli bir misafir gelince ezanla karşılanırmış.

Seniye Udmir'in notlarında Tümata'nın Cihanbeyli - Böğrüdelik köyüne gelişini şu bilgilerle aktarmıştır:

"1972 yılında köyümüze Tümata grubu geldiğinde değerli insan doktor Oruç Güvenç beyin kurduğu müzik grubunun konserinde Tümata grubu Türk musikisini araştırma ve tanıtma vakfının kısaltılmışıdır. Müziğin insan hayatındaki yerini anlatan birçok araştırmalar yapan ve bu araştırmalarda müziğin hastalıkların tedavisinde kullanıldığını, eskiden şifahanelerde hangi müziğin ve hangi müzik aletinin hangi hastalıklara iyi geldiğini araştırmış. Kazak, Kırgız, Uygur, İdil - Ural Türklerinin Altay Türklerinde kullanılan müzik aletlerini biriktirip müziği müze haline getiren özellikle Altay Türklerinin Baksı dansının insan vücudunda sağladığı

³⁵ Sabantuy: Haziran ayının ilk haftaları köylerde, ikinci haftası ilçelerde, son hafta başkent Kazan'da kutlanılan Tatar bayramıdır (Feniz Ziyalı ile Kişisel Görüşme, 13.08.2020).

yararlarını danslarla sergileyerek, su sesinin müzikle birleşerek hastalıklar üzerindeki etkisini dünyaya tanıtan grubun başkanı, değerli insan doktor Oruç Güvenç beyin grubu köyümüzde halkın ruhunu gıdalandırmışlardı. Dünya yüzünde, Türk müziğine bu kadar hizmet veren başka bir insan geleceğini ve onun kadar müziğe gönül vererek özveriyle çalışan bir grup olacağını sanmıyorum. İşte bu grup köye geldiğinde ben on sekiz yaşındaydım. Gündüz kadınlara akşamda erkeklere olmak üzere iki konser vermişlerdi. Konserde Tatar müziğinden ve danslarından çeşitli örnekler sergilemişlerdi. Bizim dinlemiş olduğumuz bizim kültürümüze ait şarkılar bile vardı. Konserde unutulmaz bir duygu seli yaşanmıştı. O yaşta olma rağmen konseri ağılayarak izlemiştim ve etrafıma baktığımda birçok insanın ağladığını görmüştüm. Bu olay köyümüz halkı üzerinde büyük bir etki yaratmıştı.³⁶

4. Küy Kavramı

Küy kelimesi, tarih boyu çeşitli anlamlarda ve toplumlarca kü, küğ, kö, kök, köy gibi çeşitli isimlerle kullanılmıştır.

Küy (kü, küğ, kö, kök, köy) şu şekilde tanımlanmıştır: şarkı, ezgi. Kalıplaşmış müzik eseri. Anadolu'da, Asya'dan göçen Türk toplulukları tarafından kullanılmıştır. Bunun dışında Türkiye'deki halk müziklerinde bilinmez. Günümüzde Asya'da yaşayan bazı Türk toplulukları arasında da hala kullanılmaktadır. Divanü Lugat'it - Türk'te "Kög: şiirin vezni, uruzu, ırın ölçüsü, arlamakta sesin yükselip alçalması" açıklamasının yanında, "Köglemek: İrlamak, teganni etmek; köglenmek, şarkı söylemek ırlamak, teganni etmek, sesi yükselte alçalta şarkı çağırmak" biçimleri ile veriliyor. Türkiye'de bazı müzikologlar tarafından şarkı, ezgi, türkü hatta müzik yerine önerilip kullanıldıysa da yaygınlaştırılamamıştır.³⁷

Başka bir "Küy" tanımında ise Gazimihal bu kavramı "Kök" olarak kullanmıştır. Konuyla ilgili olarak Gazimihal şu bilgileri aktarmıştır: "Eski lügatlerde "Kök" kelimesi, hem sema, hem de lâhin, beste manalarına mazbut bulunduğuna göre, hakikaten ufuk ve enginlik hissini veren uzun havaların, bu tabir ile olan mana mutabakatı anlaşılır... Şu halde Kök'ler, hiç değilse ekseriyetle usülsüzdürler."³⁸

'Küy' kelimesi 'Kök' olarak da ifade edilmekte ve 'Gök' anlamına gelmektedir. İslamiyet öncesi Türklerin inancı olan 'Gök Tanrı' inancı ile de bağlantılı olduğunu düşünebiliriz. Müziğinde gökten gelen tanrısal bir olgu olduğu düşünülmüş olabilir. Fakat müziğin dünyanın sesi olduğu hem 'Tasavvuf-ta' hem de İslam öncesi inanışla geçmektedir. Her ne kadar Türklere ait her şeyi Şaman kültürüne bağlamak doğru olmasada Küy'lerin temelinin inanç kökenli olduğunu düşünmekteyiz. Kökeninde ayine dayalı müzik kültürüne zaman içerisinde tabiat, doğa ve oyun girmesiyle birlikte değişikliklere maruz

³⁶ Seniye Udmir'in notlarından alınmıştır.

³⁷ Duygulu 2014:312 akt. Resul Bağ, "Türk Dünyasında Küy (Küg)'den Türkü'ye Köroğlu Çeşitlemeleri", V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırma Sempozyumu Bildiri Kitabı, Cilt: 2, Niğde 2018, s. 594.

³⁸ Gazimihal, a.g.e., s. 216.

kalmıştır. Bu metinlerde de anladığımız kadarıyla Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Türk topraklarında söylenen sözle ya da sözsüz eserlerin tümü küğ olarak tanınmakta idi. Zaman içerisinde ‘Türklere ait Küy’den ‘Türküy - Türkü’ nün türediğini düşünmekteyiz.³⁹

Kazak Türkleri ise bu kavramdan “Küy” olarak bahsetmiştir. Konuyla ilgili olarak İpek şu bilgileri aktarmıştır:

“Kazak Türkleri ata sazı dombırayı iyi bir vaziyette saklamış ve bu güne getirmişlerdir. Kazak Türklerinde dombıra repertuarları oldukça geniştir. Dombıra repertuarlarını oluşturan türlerden biri de küy olarak adlandırılan ve sözü olmayan saz eserleridir. Küylerin de kendi içinde çeşitli kolları vardır. Kazak Türkleri acılarını, sevinçlerini, hasretini, aşkını dombıra ile, küy ile dile getirmişlerdir. Kazak Türklerinin büyük küyşileri (küycü, bu ezgileri çalan kişi) ve muazzam küyleri vardır.”⁴⁰

Küy ile ilgili Sebahattin Orhan şu bilgileri aktarmıştır: “Küy makama karşılık gelir. Uzun Küy sanat müziği makamları gibi kısa yani kısa küy halk müziği gibi halka mal olmuş icrası nispeten kolay makamlardır.”⁴¹

Her ne kadar Sebahattin Orhan’a göre uzun küyü Türk Sanat Müziği’ne ve kısa küyü Türk Halk Müziği’ne benzetse de buradaki benzerlik Âşıklık geleneğine daha çok benzemektedir. Âşıklık geleneğinde âşıklar, kendi çalgılarıyla toplumda meydana gelmiş herhangi bir olayı beyit haline getirip belirli ezgiler içerisinde söylemektedir. Cihanbeyli - Böğürdelik köyünde söylenen küylerde de çoğunlukla belirli ezgilerin üzerine beyitler yerleştirilerek oluşturulmuştur.

Âşıklık geleneği ile ilgili Sakaoğlu şu bilgileri aktarmıştır:

“Temelleri İslam öncesi döneme kadar uzanan Aşık Tarzı Şiir Geleneği halk edebiyatının bir kolu olarak günümüze kadar uzanmıştır. Genellikle sözlü geleneğe ve doğaçlamaya dayanan; hece ölçüsü, dörtlük nazım birimi, yarım kaftıye gibi unsurlar taşıyan; aşk, ayrılık, gurbet, kahramanlık, ölüm... duygularını koşma, semai, varsağı, destan gibi nazım şekilleri ve sade bir Türkçe ile saz eşliğinde terennüm etme geleneği olarak süregelmiştir. Âşık edebiyatının temsilcileri 16. yüzyıla kadar “ozan” adını kullanırken 17. yüzyılda bu kelime olumsuz anlamda kullanılır olmuş ve tasavvufun da etkisiyle bu edebiyatın temsilcileri arasında “aşık” adı yaygınlaşmıştır.”⁴²

Özbek folklor müziğinin içinde yer alan Küy kavramı diğer Türk halklarında da görüldüğü gibi hikâyesi olan eserlerdir. Özbek Türkleri ata-babadan kalmış olan geleneğe göre Küy kavramına “Navo” diye adlandırmaktadırlar. Navo sözü, Fars dilinde “*hâva*” olarak gösterilmekte ve melodi, motif anlamına

³⁹ Resul Bağ, “Türk Dünyasında Küy (Küğ)’den Türkü’ye Köroğlu Çeşitlemeleri”, *V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt: 2, Niğde 2018, s. 594.

⁴⁰ Semih İpek, “Bir Kazak Küyü: “Aksak Kullan” / A Kazakh Kui: “Aksak Kullan”, *Anasay*, Ankara 2017, s. 138.

⁴¹ *Sebahattin Orhan ile Kişisel Görüşme*, 30.01.2020

⁴² Sakaoğlu, 1998, s. 369 akt. İzzet Yücetoker - Meral Bahar, “Cumhuriyet Dönemi Şiir ve Müzik: Âşıklık Geleneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırma Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Afyonkarahisar 2011, s. 23.

gelmektedir. Özbek dili sözlüğünde ise “наво” müzik, melodi ve perde anlamına gelmektedir. Tacik dilinde de melodi ve motif anlamına gelen bu söz doğu Asya ülkelerinin ortak terimidir.⁴³

Orta Asya'nın musikibilim yazınında da sıkça rastlanan bu terim, Kazakça'da (küy)⁴⁴ ve Kırgızca'da (küü)⁴⁵ çalgısal musiki anlamında kullanılır. Çoğunlukla doğaçlama bölümlere yer veren küğler genellikle tek bir çalgıyla yalın olarak seslendirilir.⁴⁶

Sonuç

Zengin bir müzik kültürüne sahip olan Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde müzik çok önemli bir yere sahiptir. Müziklerinden çoğunlukla akordeon, ağız kopuzu, keman kullanılmakta olup göçten sonra cümbüş, rebap, bağlama, kabak kemane, rebap gibi yaylı çalgılar kullanılırken akordeon, piyano ve org gibi tuşlu çalgılarda kullanılmaktadır.

İncelediğimiz Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü küyleri 4 + 4 = 8'li hece ölçüsü, serbest hece ölçüsü, 2 + 3 = 5'li hece ölçüsü ve 5 + 4 = 9 ve 6 + 3 = 9'lu hece ölçüleri kullanılmıştır.

Asya ve Anadolu'da yaşayan Türk toplulukları şarkıya küy, kü, küğ, kö, kök, köy, cır, ır gibi isimler vermişleridir. Şen'in “Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü Türküleri” isimli yüksek lisans tezine türkü ile ilgili olarak; “Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde türküye “yır”, türkü söylemeye ise “yır yurlamak” denilmektedir.”⁴⁷ Köyde türküler hala söylenmeye devam etse de 1990'lardan önce olduğu gibi şenlikler, düğünler, tiyatrolar vb. etkinliklerin devamlılığının gelmemesinden dolayı bu türkülerini genellikle bilenler kendi aralarında söylemektedirler.

Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü türkülerini teknik açıdan incelendiğinde türkülerinin büyük çoğunluğunun pentatonik müzik yapısına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünden Sebahattin Orhan'ın yapmış olduğu bazı çalışmalarda pentatonik müziğin dışına çıkıldığı görülmüştür. Bu çalışmalar; kendi yazmış olduğu ya da başkalarından derlemiş olduğu beyitleri pentatonik müzik formunun dışına çıkararak bestelemiş olduğu müziklerdir. Bunun sebebi ise farklı müzikleri kullanarak kendi kültürümüzü anlatmaya çalışmak olarak belirtmiştir. Sebahattin Orhan'ın pentatonik müzik formunda da bestelemiş olduğu türkülerde bulunmaktadır.

Cihanbeyli - Böğrüdelik köyünde 1990'lardan önce düğünler kendi köylerinde ve kendi halk müzikleri ile yapılırken 1990'lardan sonra düğünlerin

⁴³ Aynur Kaztuganova, *Kazaktın Aspaptı Muzika Kontekstindegi Amau Küyleri*, Kurmangazi Adındaki Kazak Milli Konservatuvarı, Basılmamış Doktora Tezi, Almatı 2007, s. 112 akt. Sedat Solakoğlu, *Türklerde Küy Sanatı ve Kazak Türklerinin Küy Geleneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Folklor ve Müzikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011.

⁴⁴ Kazak çalgısal küğleri için bkz. Elemanova vd. (2006); Mergaliev vd. (2000); Mukhambetova (2002) ile Raiymbergenov vd. (1990).

⁴⁵ Kırgız çalgısal küğleri için bkz. Diushaliev vd. (1999); Slobin (1969); Tumanov (1990) ile Zataevich (1971).

⁴⁶ Feza Tansuğ, “Türk Dünyasında Çalgısal Musiki ve Küğler”, *Folklor Edebiyat*, 2017, s. 60.

⁴⁷ Nesrin Şen, *Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü Türküleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996, s. 323.

yerini civar il ve ilçelerdeki düğün salonlarında yapılmaktadır. Düğünlerde çalan müzisyenler bölgedeki mahalli sanatçılardır. Düğünlerdeki çalgılar ise genellikle org ve bağlama olmaktadır. Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü'nde yapılan Tatar şenlikleri artık sona ermiş ve sadece Eskişehir'de yaşayan Tatarlar tarafından düzenlenen "Geleneksel Tepreş Şenlikleri"ne gidilmektedir. Eskiden müzik grupları kurulurken, kendilerinin yazmış ve oynamış oldukları tiyatrolar oynanırken şimdi ise köyde yaşayan genç ve orta yaştaki bireylerin çoğunluğu iş, eğitim, sağlık gibi sebeplerden dolayı Türkiye'nin ve dünyanın farklı yerlerine dağılmasıyla birlikte köyde insanlar bir araya gelemediğinden dolayı bu tip etkinlikler gerçekleşmemektedir.

Sibirya Tatarları, Cihanbeyli - Böğrüdelik köyüne geldikleri günden itibaren müzikal kimliklerini koruma çabasında bulunmuşlardır. Özellikle gözlem, görüşme, video ve ses kayıtları incelendiğinde, 1990'lı yıllara kadar köyde şenlik, düğün, nişan, sünnet gibi müzikli eğlencelerin devamlılığı sağlanmıştır. Ancak 1990'lı yıllardan sonra iş, eğitim, sağlık gibi sebeplerden dolayı birçok kişi farklı bölgelere göç etmiştir. Yaşanan göçlerden dolayı insanlar bir araya gelememiş ve müzikli eğlencelerin eskisi kadar devamlılığının sağlanamadığı gözlemlenmiştir.

Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü Sibirya Tatarları tarafından müzikal kimliğin korunma çabaları devam etmektedir. Bununla ilgili olarak Adnan Cengiz köy ile ilgili önemli fotoğraf, video, ses kaydı ve kitap arşivine sahiptir. Rahmetullah Kurtaran sık sık Türkiye ve Sibirya'da düzenlenen Tatarlarla ilgili önemli organizasyonlardan konuşmacı olarak davet almaktadır. İmkanları dahilinde bu organizasyonlara katılıp Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibirya Tatarlar kültürü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Sebahattin Orhan, Recep Nuri Oral, Ahmet Salih Akyürek, Behçet Kılınc, Ercüment Yıldırım, Teoman Oral, Seniye Udmir, Müşfika Banu Ziyalı, Fenis Ziyalı gibi önemli organizasyonlarda yer almış kaynak kişiler müzikal kimliğin korunmasında önemli bir yere sahiptir.

Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü müzikleri ile ilgili yapılmış olan akademik tek çalışma "Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü Türküleri" isimli Nesrin Şen'in 1996 yılında hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezi vardır. Ancak bu tez edebiyat alanında hazırlanmış olan bir tezdır. Bu tip çalışmaların sayısının artırılması ve derlenmiş olan türkülerin notaya alınıp kayıt altında tutulması ve elde edilen verilerin ilgili bakanlık tarafından arşivlenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak; yerinden edilmiş toplulukların sanatsal ürünleri olan popüler müzikler nostaljisi, toplumda bağdaşık ritüeller zinciri oluşmasını sağlar. Göçmenler için müzik, geride bırakılan bir vatanın özlemini ifade edebilir. Cihanbeyli - Böğrüdelik köyündeki Tatarların yaptıkları müziğin temelinde Sibirya'daki kökenlerine hasret, özlem metinleri ve buna bağlı olarak Türkiye'deki diasporası için duygusal bir çapa görevi görmektedir. Bu durum, popüler müziğin zorlu sosyal koşullar altında bir kimlik duygusu geliştirilmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Bu şekilde, diasporik toplulukların popü-

ler müzik nostaljisi, uzak zamanların ve yerlerin anılarıyla anlamlı bir ilişki kurmayı sağlar. Cihanbeyli - Böğrüdelik köyü Sibiryaya Tatarları; yaşadıkları zorlu göçten sonra Anadolu topraklarında da kendi kültürlerini devam ettirme çabası içerisindeylerdir. Ancak teknolojinin gelişmesi ve popüler kültürün insanlar üzerindeki etkisi sadece Sibiryaya Tatarları ve Türkler arasında değil dünya genelinde toplumlar arasındaki kültürel farklılıkların azalmasına neden olmuştur.

Kaynaklar

BAĞI, Resul: “Türk Dünyasında Küy (Küg)’den Türkü’ye Köroğlu Çeşitlendirmeleri”, *V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt: 2, Niğde 2018.

_____ : *Osmanlı Devleti Nahil’ından Ürgüp Nahil Övme Geleneğine*, Eğitim Yayınevi, Konya 2020.

BEYREMOVA, Fevziye - akt. ALKAYA, E.: “18. Yüzyılda İslam’a Karşı Saldırı ve Tatarların Zorla Hristiyanlaştırılması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 9, Issue: 4, Ankara 2014.

DÜNDAR, Cevat: *Anadolu’da Bir Fener*, Horozoğlu Ofset Matbaacılık T.A.Ş., Konya 2007.

ELYAHU, Aziz Ali: *Tuşlu ve Körüklü Çalgılar Evreninde Metotlar Üzerinde Karşılaştırmalar İdeal Bir Akordeon ve Garmon Metot Önerisi*, T.C. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp: *Anadolu Türkülerimiz ve Musiki İstikbalimiz*, Çev. M.S. Ergan - A.Ş. Ak, Ötüken Yayınları, Ankara 2006.

İPEK, Semih: “Bir Kazak Küyü: “Aksak Kullan” / A Kazakh Kui: “Aksak Kullan”, *Anasay*, Ankara 2017.

SOLAKOĞLU, Sedat: *Türklerde Küy Sanatı ve Kazak Türklerinin Küy Geleneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Folklor ve Müzikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011.

ŞEN, Nesrin: *Cihanbeyli - Böğrüdelik Köyü Türküleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.

TANSUĞ, Feza: “Türk Dünyasında Çalgısal Musiki ve Küğler”, *Folklor Edebiyatı*, 2017.

TOPSAKAL, İlyas: *Sibiryaya Tarihi*, Ötüken Neşriyat Aş. Yayın No: 1237, Kültür Serisi: 708, İstanbul 2017.

YÜCETOKER, İzzet - BAHAR, Meral: “Cumhuriyet Dönemi Şiir ve Müzik: Aşıklık Geleneği”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırma Dergisi, Sayı: 1, 2011.

URL KAYNAKLAR

URL - 1 Erişim Adresi: “Konya Cihanbeyli Böğrüdelik Mahallesi Uydu Görüntüsü Haritası”, <https://www.canlimobeseizle.com/uydu-goruntusu-haritasi/konya-cihanbeyli-bogru-delik-mahallesi/>, Erişim Tarihi: 04.02.2021.

URL - 2 Erişim Adresi: “Cihanbeyli’de Yaşayan Tatarlar Geleneklerinden Vazgeçmiyor”, <https://www.haberler.com/cihanbeyli-de-yasayan-tatarlar-geleneklerinden-3650381-haberi/>, Erişim Tarihi: 04.02.2021.

URL - 3 Erişim Adresi: “740 Şaman Çalgısı: Temir Kopuz (Demir Kopuz)”, <https://yenidenergenekon.com/740-saman-calgisi-temir-komuz-demir-kopuz/>, Erişim Tarihi: 03.02.2021.

URL - 4 Erişim Adresi: “Kuray”, <https://az.wikipedia.org/wiki/Kuray>, Erişim Tarihi: 31.01.2021.

URL - 5 Erişim Adresi: “Tümata”, <https://tumata.com/>, Erişim Tarihi: 24.07.2019

Kişisel Görüşmeler

Adnan Cengiz ile Kişisel Görüşme, 15.05.2018.

Ercüment Yıldırım ile Kişisel Görüşme, 11.08.2020.

Ercüment Yıldırım ile Kişisel Görüşme, 02.02.2021.

Müşfika Banu Ziyalı ile Kişisel Görüşme, 13.08.2020.

Rahmetullah Kurtaran ile Kişisel Görüşme, 26.01.2019.

Recep Nuri Oral ile Kişisel Görüşme, 18.04.2020.

Recep Nuri Oral ile Kişisel Görüşme, 02.02.2021.

Sebahattin Orhan ile Kişisel Görüşme, 16.08.2019.

Sebahattin Orhan ile Kişisel Görüşme, 30.01.2020.

Sebahattin Orhan ile Kişisel Görüşme, 18.04.2020.

Sebahattin Orhan ile Kişisel Görüşme, 11.08.2020.

Teoman Oral ile Kişisel Görüşme, 18.08.2019.

Teoman Oral ile Kişisel Görüşme, 18.08.2019.

Teoman Oral ile Kişisel Görüşme, 02.02.2021.

Extended Abstract

Cihanbeyli / Bogrudelik Village Siberian Tatars And Music

As a result of both its geographical location and various cultural interactions (wars, migrations, trade, education etc.), Anatolia contains many ethnic groups. Among these ethnic groups, there are also Siberian Tatars who are the subject of research. The Siberian Tatars who are originally Uzbek, migrated to Siberia as a result of the collapse of the Altinorda State. In Siberia, this community was called Tatar. As a result of their discovery of important gold mines and durable animal furs in the Siberian lands, the Russians wanted to tie this region to tribute. After years of persecution and torture of the Russians, they decided to migrate. Having an important place among Siberian Tatars, Abdulresit Ibrahim's good relations with Abdulhamid the 2nd and the fact that Islam can be lived comfortably in Anatolia are important factors in the migration of Siberian Tatars to Anatolia.

Even though there are disagreements about going to Turkey in the Siberian Tatars, the majority were sympathetic to come Turkey to live with Islam comfortably. Records of those who want to go to Turkey had been recorded by Yuvanbas Muhammadi and he relayed the records to the Istanbul government also. Abdulresit Ibrahim who has good relations with Turkey, met with Abdulhamit and after this meeting, Tatars were shown certain places to settle in; Edirne, Konya, Damascus and Bursa.

The process of history, language, religion, culture, tradition and migration of Cihanbeyli/Bogrudelik village Tatars, which came to Anatolia in 1907; is discussed within the field of study. The musical culture of the Siberian Tatars living in the village of Cihanbeyli/Bogrudelik was studied in their socio-cultural life. In the same context, whether Siberian Tatars lost their cultural characteristics, whether they were assimilated about their origins as a result of cultural interactions between Turks and Siberian Tatars, and their language, culture, traditions and social structures were analyzed in the context of folk songs.

There are currently Kazan Tatars, Bashkir Tatars, Nogai Tatars and also Crimean Tatars in a few households in the village. Most of the villages neighboring Cihanbeyli/Bogrudelik village are villages of Kurdish origin. Therefore, as a result of marriages between these villages and Cihanbeyli/Bogrudelik village there are households of Kurdish origin in Cihanbeyli/Bogrudelik village. Bulgarian immigrants living in the village were settled in Cihanbeyli/Bogrudelik village by the government of the period in the 1950's. Those who speak Tatar speak Tatar among themselves in the village. However, outside of the village, they call themselves Siberian Tatars.

Many important events, facts and feelings of the Cihanbeyli/Bogrudelik Siberian Tatars such as migration, wars, love, joy and sadness are hidden in their music. Siberian Tatars write couplets about instant events and read them through certain pentatonic melodies.

The sound structure, music forms, syllable measures and rhythmic structure of the folk melodies called "yur" obtained as a result of the interviews with the source person and participant observation and the ten musicians living in village Cihanbeyli/Bogrudelik and immigrating from this village were studied.

Cihanbeyli/Bogrudelik village Siberian Tatars' folk melodies, which represent an important part of our research topic, have provided us with important data in terms of musical identity. Therefore, the musical analyzes of this folk music that we have compiled have been made in detail. At the same time, studies have been made on musical entertainment such as weddings, henna, engagement, and festivals.

As a result of the analysis of the data obtained from the study, it was observed that the Siberian Tatars of Cihanbeyli/Bogrudelik village had problems in the transfer of music culture to future generations due to economic reasons, popular culture and cultural interactions, but it was also observed that a certain segment made efforts to maintain the culture rather than disappear.

Looking at the lyrics of the Siberian Tatars of Cihanbeyli/Bogrudelik village, it was observed that subjects such as migration, love, longing, sadness were handled more than emotions such as joy and joy. The reason for this is that the Siberian Tatars of Cihanbeyli/Bogrudelik village, before their immigration, fought centuries - long wars with the Russians at certain intervals. Therefore, as a result of the wars, young and old Siberian Tatars were tortured, lost their loved ones, confiscated their possessions and their beliefs. As a result of the difficulties caused by the Russians during the migration period, they had to migrate during the harshest times of the winter months. Some children and elderly people who were on board during the migration could not stand the weather conditions and were martyred. Therefore, during the migration, the first child was a martyr in the sea. After the migration, anyone can hold a weapon fought side by side with the Turks in World War I. The government of the time did not want to get them into the war. However, they voluntarily participated in the war. They did not accept the salaries of martyrs and veterans given to the families of the martyrs. There have been many Siberian Tatars captured by the enemy soldiers in the war. While the wars, migration, suffering, heroism and captivity they lived through did not fit into bold books when they were written down, many events fit into their couplets, folk songs and pentatonic music.

Tragic events such as wars and migrations have left traumatic marks on the Siberian Tatars. Therefore, it is seen that these elements are identified with the Siberian Tatar culture in Cihanbeyli/Bogrudelik village. In the study, the socio-cultural life in the village, its history, migration process and the music culture of Cihanbeyli/Bogrudelik village, the most important part of the study, were tried to be handled by using observation, participant observation, semi-structured interview and literature review methods. The folk melodies reached in this music culture were noted one by one, their musical analysis was made and the syllable measures of the words in the songs were determined. As a result of the investigations, it was observed that the musical identity of Cihanbeyli/Bogrudelik village Siberian Tatars tried to maintain their existing culture after the migration.

This research aims to write down the ethnic and musical structure of Siberian Tatars living in Cihanbeyli/Bogrudelik village since 1907, and the permanence of this cultural richness is aimed. During the literature review, it was observed that there are very few academic studies on Siberian Tatars in Cihanbeyli/Bogrudelik village. This research is important in terms of the fact that there are very few and up-to-date musical scientific studies on the subject.

KÜTAHYA MECMUASI VE MECMUADAKİ EDEBİ METİNLERİN DÖNEMİYLE İLİŞKİSİ

Tuğba DEMİRCAN* - Ahmet DEMİRCAN**

Öz

Kütahya mecmuası, Kütahya Sınai-i Ziraiye Yurdu'nun yayın organıdır. 1 Aralık 1925 - 15 Mayıs 1930 tarihleri arasında 107 sayı olarak yayımlanmış, 107. sayıdan sonra vilayet gazetesine dönüştürülmüştür. Mecmuanın asıl gayesi ziraat hakkında çıkan yeni kanun, yöntem ve teknikleri düzenli olarak halka duyurmak, dönemin tarım politikaları doğrultusunda çiftçiyi bilinçlendirmektir. Mecmua, zirai temelli meslek yayını olarak yayın hayatına başlamış, farklı alanlarda yazılara yer vermesiyle de dikkat çekmiştir. Bunun yanında yerel ve ulusal pek çok haberi yayımlamak suretiyle Kütahya'nın gazete ihtiyacını karşılamıştır. Mecmuadaki yazıların büyük bir kısmı yerel uzmanlar tarafından kaleme alınmış olan ziraat ve hayvancılık konulu metinlerdir. Ziraat ve hayvancılık usulleri, bilinçli tarım, tarım zararlıları, hayvan ve tohum ıslahı, kooperatifçilik gibi konuların ele alındığı yazılarla çiftçi bilgilendirildiği gibi dünyada ve ülkemizdeki örnek uygulamalar anlatılarak çiftçiye yol gösterilmeye de çalışılmıştır. Mecmuada, ziraat ve hayvancılık dışında farklı edebî türlerde 80 adet yazı bulunmaktadır. Bu metinlerin çoğu estetik zevki amaç edinmiş yazılar olmakla birlikte dikkate değer bir kısmı dönemin politik koşullarının yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın amacı, Kütahya mecmuasını tanıtmak, mecmuadaki yazıların ve edebî metinlerin dönemin politikalarıyla ilişkisini ortaya koymaktır. Mecmuada ziraat ve hayvancılık konularına dair ayrıntılı bilgiler izlemek mümkündür. Aynı konuların yoğunluk kazandığı edebî yazılarda, çiftçinin ve köylünün eğitilmesi ve kendine güven temin etmesi amacıyla tarımda makineleşme, tasarruf, birlik olmanın önemi, çiftçi ve köylüden beklenen ahlaki davranışlar gibi konular işlenerek ziraat ve ekonomi politikalarına katkı sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Kütahya Mecmuası, Ziraat, Hayvancılık, Edebiyat, Erken Cumhuriyet Dönemi.

Geliş Tarihi: 28 Ocak 2021 - Kabul Tarihi: 15 Şubat 2021.

Atıf Bilgisi: Tuğba Demircan - Ahmet Demircan, "Kütahya Mecmuası ve Mecmuadaki Edebi Metinlerin Dönemiyle İlişkisi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 197-216.

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, tugba.demircan@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8741-4470.

** Milli Eğitim Bakanlığı, Uzman, ahmetdemircan43@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6466-8945.

Kutahya Journal And The Relationship Between The Period Of Literary Texts In The Journal

Abstract

Kutahya journal is the periodicals of Kutahya Sınâ-i Zirâiye Yurdu. It was published in 107 issues between the dates of December 1, 1925 and May 15, 1930, and after the 107th issue, it changed into a provincial newspaper. The main purpose of the journal is to regularly announce new laws, methods and techniques on agriculture and to raise the awareness of the farmer in accordance with the agricultural policies of the period. Journal started its publication life as an agricultural-based professional publication and took attention with its publication in different fields. In addition, it has met Kutahya's own needs for newspapers by publishing many local and national news. Most of the articles in the journal are articles on agriculture and animal husbandry written by local experts. The farmer was informed with articles written on agriculture and animal husbandry methods, conscious agriculture, agricultural pests, animal and seed breeding, cooperatives, as well as exemplary practices in the world and in our country, and a way was tried to show the farmer. In the journal, there are 80 literary articles in different genres other than agriculture and animal husbandry. Although most of these texts aim at aesthetic pleasure, some of them are remarkably as reflections of the political conditions of the period. The purpose of the study is to introduce Kutahya Journal and to reveal the relationship between the articles and literary works in the periodical with the politics of the period. In the Journal, it has been possible to follow detailed information about agriculture and animal husbandry issues in a wide range. It has been observed that in order to educate farmers and villagers and provide self-confidence, issues such as mechanization in agriculture, saving, the importance of unity, and the moral behavior expected of farmers and peasants are tried to contribute to agriculture and economic policies.

Keywords: *Kutahya Journal, Agriculture, Animal Husbandry, Literature, Early Republican Period.*

Giriş

Kütahya'da basın hayatı, 1888-1889 yıllarında kurulan bir taş matbaada "Felent" isimli gazetenin basımı ile başlamıştır. Felent, Bidâyet Mahkemesi Başkâtibi Ferit Bey tarafından çıkarılmıştır. Daha sonra 12 Mayıs 1923'te "Halk" adlı bir gazete basılmıştır. Bu gazete Avukat Hakkı Bey tarafından haftada bir cumartesi günleri yayımlanmış ve 50. sayıdan sonra kapatılmıştır.¹

Vilayette çıkan üçüncü süreli yayın ise "Kütahya" mecmuasıdır. 29 Ekim 1925'te faaliyete geçen Kütahya mecmuasının ilk sayısı 1 Aralık 1925'te yayımlanmıştır. 107 sayı çıkan mecmua, 15 Mayıs 1930'da son sayısı yayımlandıktan sonra gazeteye dönüştürülmüştür. Mecmuanın basımı "Vilâyet Matbaası"nda yapılmış olup idarehanesi "Kütahya Sınâ-i Zirâiye Yurdunda Daire-i Mahsûsa" olarak belirtilmiştir. Mecmuanın, Kütahya "Sınâ-i Zirâiye Yurdu"nun yayın organı olduğu belirtilmiş ve her sayının ilk sayfasında mecmuanın çıkış gayesi şu şekilde ifade edilmiştir: "Sınâ-i Zirâiye Yurdu'nun vâsıtâ-i neşriyâtıdır. Gayesi, sînâ-i zirâiyeeye âit asrî terakkîyâtın başka hayat-ı zirâiyeeyi alakadar eden ve her vatandaşça bilinmesi lazım gelen emir ve kanunların peyderpey muntaza-

¹ Ali Gökdül - Ali Sarıkoyuncu, "Kütahya Vilayet Gazetesi'ne Göre Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası (1925-1944)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 52, Kütahya 2017, s. 105.

man neşr ve ta'mîmidir. Şimdilik on beş günde bir çıkar."² Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere mecmuanın asıl gayesi ziraat hakkında çıkan yeni kanun, yöntem ve teknikleri halka duyurmaktır. Mecmua, genç Cumhuriyetin yeni kanunlarını halka duyurma gayesiyle bir nevi devlet ile Kütahya halkı arasında aracı olarak konumlandırılmıştır. Ziraî amaçlarla yayımlanmaya başlanan dergide, edebî ve ilmî konularda dikkate değer yazılara da yer verilmiştir.

Mecmuanın ilk sayısının 7. sayfasında yer alan "*Mecmua ve Yurt*" başlıklı yazı mecmuanın kuruluş bildirgesi hüviyetindedir.³ Yazının başında derginin şehit çocuklarının eğitimini amaçlayan Kütahya Sinaî-i Zirâiye Yurdu'nun yayın organı olduğu dile getirilerek yurdun faaliyetlerinden kısaca söz edilmiş ve hem yurdun hem de derginin temel gayesinin ziraatın gelişmesine katkı sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Bu yazıdan mecmuanın meslekî bir çizgide olduğu anlaşılmaktadır. Ancak edebî ve ilmî yazılarla haberlere sıkça yer verilmesi, mecmuanın bu çizginin dışına çıktığını düşündürmüştür. Bu sebeple mecmua eleştirilere maruz kalmıştır. Hayat mecmuasının 1927 yılında çıkan 19. sayısındaki tanıtım yazısında, Kütahya mecmuasının içeriğinin kapsamlı olması eleştirilmiş, meslekî bir çizgiye dönmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴ Bu eleştirinin haklılık payı olduğu ve mecmuanın içeriğinin gazeteyi andırdığı bir gerçektir. Nitekim 107. sayıdan sonra mecmuayı gazeteye dönüştürme kararı alınmıştır.

Mecmuanın ilk 6 sayısında, imtiyaz sahibi ve mesul müdür olarak karşımıza "*Bekir Sıtkı*" çıkmakta 7. sayıdan itibaren ise yerini "*Kütahya Sinaî-i Ziraiye Mektebi Müdürü Fethiyeli Mehmet Nuri Bey*"e bıraktığı görülmektedir.⁵ Mecmuanın başyazarlığını 26. sayıya kadar "*Vilayet Tahrirat Müdürü Ağâh Bey*" yapmış daha sonra son sayıya kadar bu görevi "*İsmail Hakkı Bey*" sürdürmüştür.⁶ Mecmua, 15 günde bir çıkarılmakla beraber 13-14, 19-20, 23-

² *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 1, s. 1.

³ *Mecmua ve Yurt*

Mecmuanın sinaî-i zirâyide inkılap yapmaya hazırlanan Kütahya Sinaî-i Zirâiye Yurdu'nun dilidir. Bu sebeple mecmuanın mesleğini ta'rif edebilmek için yurdun tedrisâtındaki gayeleri ve müessesenin menşeiini araştırmalıyız:

Şühedâ eytâmının ta'lim ve terbiyesine mahsûs olup vilâyet muhâsebe-i husûsîyesince idâre olunan yurt, Cumhuriyet güneşîyle bir günde doğmuştur. Leyli ve iptidâî derecesindeki üç senelik hayat-ı tahsilîyesi arıcılık, tavukçuluk, sütçülük, konservecilik şubelerine münkasım olup ilmî bir mecmua çıkaran matbaası mübeccel cumhuriyetimizin sene-i devriyesine müsâdif olan 29 Teşrinievvel tarihinde faaliyete başlamış ve yurda merbut olmak üzere her türlü ta'mîrâtın başka Avrupa pullukları i'mâline müsâit mükemmel bir demirhânenin ikmâ-i inşâsı âtîde kuvve-i karîbe-ye gelmiştir. Varlığını bütûn millet'in istihsâl menâbi'nden alan ve tedrisâtta ameli esâslara istinât eden yurt, yalnız vilâyet-i ziraat sahasında sanat hayatının feyizli bir dârû'l mesâisi olmaya namzet değil, belki aziz vatanımızın her köşesinde istihsâlâtın kemiyet ve keyfiyetine müyesser programlarla ta'mîmi arzu olunacak bir mefkûre mahiyetindedir. Ne yurdun, ne mecmuanın gayeleri sinaî-i ziraiyenin zaten malum olan faide ve kıymetlerini zemin-i münakaşa ittihaz etmek değildir. Her ikisinin hedef-i müştereki sadece sinaî-i zirâiyenin ilmî, ameli tedrisât ve neşriyat ile takviyesinden yani hâlen pek iptidâî bir şekilde devam eden çalışma usûllerini yenileştirmek sûretiyle miktarca fazla ve nefâsetçe, kıymetçe yüksek hâsîlat elde etmekten ibârettir.

⁴ *Hayat Mecmuası*, Sayı: 19, 7 Nisan 1927, s. 20.

⁵ Kütahya mecmuasının 6. sayısının ön kapak içinde Kütahya Sinaî-i Ziraiye Müdürlüğü'ne Nuri Bey'in atandığı duyurulmuştur. Kendisi Halkalı Ziraat Mektebi mezunu olup önceki görevi Ziraat Vekâleti Âlat-ı Ziraiye Şube Müdürlüğü'dür.

⁶ Kütahya mecmuasının 22. sayısının 16. sayfasında yer alan habere göre Ağâh Bey Beşiri kazasına kaymakam olarak tayin olmuştur. Görevden ayrılana kadar 4 sayıda mecmuadaki görevine

24, 38-39, 47-48, 54-55, 56-57, 58-59, 100-101 ve 102-103. sayıları birlikte yayımlanmıştır. Mecmuanın bazı nüshaları “*Hakkı Tark Us*”⁷ ve “*Milli Kütüphane*”⁸ koleksiyonlarında yer almaktadır. Ancak toplu olarak bulunduğu tek yer “*Kütahya Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi*”dir.

Mecmua, 72. sayıya kadar Arap harfleriyle çıkarılmıştır. Harf İnkılabı'nın akabinde ise yeni harflere aşamalı bir geçiş gerçekleştirilmiştir. 62. sayıda Arap rakamları terk edilmiş, 68. sayıda mecmuanın adı, 69. sayıda ise mecmuanın kapağının tamamı Latin alfabesi ile yayımlanmıştır. 69. sayıda bölüm bölüm yeni alfabe kullanılırken 1 Aralık 1928'de çıkarılan 72. sayıda tamamen Latin alfabesine geçilmiştir.

Mecmua 31 x 24 cm ebatlarındadır. Bazı sayılarında değişiklik görülmele beraber genellikle 16 sayfa olarak çıkarılmıştır. Mecmuanın nüsha fiyatı 10 kuruş olup Türkiye içi yıllık abonelik bedeli 250 kuruş, altı aylık bedeli ise 125 kuruş olarak belirlenmiştir. Mecmuanın fiyat politikası son sayıya kadar hiç değişmemiştir.

Mecmuanın yazar kadrosunun neredeyse tamamı yerel olup çoğu ziraat ve hayvancılık sahası uzmanlarıdır. Mecmuada toplam 117 yazar karşımıza çıkmaktadır. Mecmuanın en üretken yazarı olan “*Kütahya Ziraat Müdürü Hasan Fuat*”ın 76 adet yazısı tespit edilmiştir. Mecmuanın yazar kadrosu şu şekildedir: A. Gökalp, A. Hadi, A. Fuat (*İstanbul Bakırköy Fenni Tavuk Besleme Meraklısı Muallim*), A.H., A.Z, Ş. (*Belçika Tavukçuluk Mektebinden Mezun*), Abdullah, Abdullah Münif, Abdülfeyyaz Tevfik, Abdülkadir (*Ziraatçı*), Âğah (*Derginin başyazarı*), Ahmet (*Afyonkarahisar Ziraat Müdürü*), Ahmet Bin Mustafa, Ahmet Cemil (*Bursa Merkez Sıhhiye Baytarı*), Ahmet Nazım (*Karacabey Harası Ganem Şubesi Mühassısı-Baytar*), Ahmet Oğuz (*Kuleli Askeri Lisesinden*), Ahmet Turgut, Alaaddin (*Kütahya Gençlerbirliği'nden*), Âli Rifki (*Simav*), Ali Rıza (*Sınat-i Ziraiye Mühassısı-Uşak*), Ali Şükrü (*Doktor*), Bekir Nuri (*Doktor*), Bekir Sıtkı (*Merkez Ziraat Memuru*), Celal Sıdkı (*Kütahya*), Celaledin (*Ziraat Mezunlu*), Çavuşoğlu, D.F. (*Spor Muhabiri*), Daniş Fevzi, Daniş Fuat (*Orta Mektep Talebelerinden*), Dede, E. Dertli, E. Gültekin, E.E., Efzayiş Yusuf, Ekrem (*Yurt Ameliyat-ı Ziraiye Muallimi-Sökeli*), Ekrem Emin (*Doktor*), Elifzâde Salim (*Uşak Şeker Fabrikası Mutemedi-Kütahyalı*), Emiroğlu Ziya, Enver, Ethem Nuri (*Orta Mektep Türkçe Muallimi*), F.F., F.Y., Fazıl Berki (*Doktor*), Fevzi, Fidancıbaşı Enver, Fuat, Fuat Ali (*Doktor*), Güzide Dürdane, H. Ahmet Zert, H. Fehmi (*Bursa*), H.K., H.R. (*Bahçvan*), Hacı İbrahim oğlu Kudret, Halil Kadri (*Ticaret Odası Başkanlığı*), Hamdi (*Kütahya Orta Mektep Müdürü ve Riyaziye Muallimi*), Hasan Fuat (*Kütahya Ziraat Müdürü*), Hikmet Bozkurt, Hilmi (*Kastamonu Ziraat Müdürü*), Hurşit İsmet (*Edirne*), Hüseyin Necdet, Hüseyin Rifat (*Baytar*), İhsan Turgut, İsmail Hakkı (*Bursa Ziraat Mektebi Mezunlarından-Derginin Baş*

devam ettiği anlaşılıyor. Boşalan tahrirat müdürlüğü görevine 26. sayının 8. sayfasındaki habere göre Çatalca Tahrirat Müdürü İsmail Hakkı Bey tayin edilmiştir.

⁷ Sayılar: 8-9, 16-18, 22, 28-29, 31, 33, 36, 38-39 (15 Mart 1926-1 Temmuz 1927 tarihleri arasında kapsamaktadır).

⁸ Sayılar: 1, 2, 3, 8, 9, 11, 16, 17, 18, 22, 25, 28, 29, 31, 33, 35, 36, 37-38, 49, 50, 51, 54-55, 64. (1 Kânunuevvel 1341-1 Ağustos 1928 tarihleri arasında kapsamaktadır).

Yazarı), İsmail Hüsrev, Kasaboğlu Şükrü Hüseyin (Robert Kolej Muallimlerinden Zirai İskâ ve Kuru Ziraat Mühassısı-Muallim), Kazancıklıoğlu Halil Kasım, Kazım Nami, Kılıçoğlu, Lütfü Arif, M. Celalettin, M. Fazıl, M. Sabit, M. Seyit (Reisicumhur Hazretlerinin Sabık Bahçivan Baş Kütahya Fidanlık Memuru), M. Y., M. E., Mahmut Şemsi, Mehmet Hamza (Bir Numaralı Mektep Muallimlerinden), Mehmet Hilmi (Spor Muhabiri), Mehmet Nuri (Kütahya Hastanesi Sertabip ve Operatörü), Mehmet Nuri (Ziraat Mühassısı), Mehmet Rauf (Ankara Hukuk Fakültesinden), Mehmet Seri, Mehmet Yaşar, Mehpare (3 Numaralı Kız Mektebi Baş Muallimi), Mehpare (Konya Kız Muallim Mektebi), Meliha Fuat (Bir Numaralı İlk Kız Mektebi Muallimlerinden), Memduh Necip, Mim, Muhip Atalay (Ahmet Muhip Dıranas), Murat (Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi-Doktor), Mustafa Hakkı Yeşil (Kütahyalı), Müdrike (Muallim), Müftüoğlu Sabit Bey (Simavlı), Naci (Doktor), Nazmi Tuğrul (Ziraatçı), Niyazi (Kütahya Vilayet Baytar Müdürü), Nurettin İbrahim, Nuri (Ziraat Vekâleti Sabık Şube Müdürlerinden), Nuri Ziya (Kütahya Hastanesi Dâhiliye Mühassısı), Nurullah Esat, O. Ferit, Osman Nihat (Simav Muallimlerinden), Osman Nuri, Ömer Necati (Macaristan Fen Darülfünun Talebesinden), R. E. (Orta Mektep Talebesinden), Rifat Necdet (İzmirli), Rıza Hayri (Ziraat Mühendisi), Rıza Tekin, Selahattin Kadri (Simav), Selim (Gedizli), Selim Seri, Şermin Kelam, Tayyar (Orta Mektep Tarih-Coğrafya Muallimi), Tefik Halit, Vedat Nedim (İktisat Doktoru), Yunus Nadi (Cumhuriyet Gazetesi), Zeki Mesut (Hâkimiyet-i Milliye), Zühtü (İzmir Mıntıkası Ziraat Baş Müdürü).

Mecmuanın Dönemin Politikalarıyla İlişkisi

19. yüzyıla girerken Batı dünyası sanayileşme sürecine girmiş, büyük sanayi merkezlerinde hızlı bir üretim dolayısıyla zenginleşme görülmüştür. Türkiye’de ise tarım hayatı yaşayan toplum, diğer bir ifade ile köylü, devletin temel ekonomik kaynağını oluşturmaktadır. Bu dönemde Batı’yı yakalamak için köylüye ve tarıma dair yeni politikalar geliştirilme yoluna gidilmiştir.⁹ Tarım toplumunun merkeze alındığı görüşler ve uygulanan politikalar, ekonomik yapısı tarıma dayalı olan köylere ilgiyi artırmış ve kalkınmanın köyden başlayacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Cumhuriyetle birlikte köy ve köylüye dair düşünceler de yeniden şekillenmeye başlamıştır. Prens Sabahattin’in milletin çoğunluğunu teşkil eden köylüye efendi tayin etme düşüncesi, Atatürk’ün “*Köylü milletin efendisidir.*” sözüyle ifadesini bularak köylünün efendi olmasına dönüşmüştür. Böylece köy ve köylüye dair düşüncelerde bir zihniyet değişimi yaşanmıştır.¹⁰

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ekonominin yeniden inşa edilmesinde tarım sektörü belirleyici olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında köycülük düşüncesinden ve uygulamalarından beklenen fayda, köylerin ve köylünün durumunun iyileştirilmesi ve köylüleri ulus bilinci ortak paydasında toplamak olmuştur.¹¹ Atatürk, ilerlemenin köylerden başlaması gerektiğini düşünmek-

⁹ İsmet Çetin, “Köy Kitapları”, Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı, (Ed. Öbek vd.), Kesit Yayınları, İstanbul 2020, s. 1065.

¹⁰ Çetin, a.g.e., s. 1066.

¹¹ Esra Mizan, *Türkiye’de Tek Parti Dönemi Köycülük Düşüncesi ve Köycülük Uygulamaları*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Mü-

tedir. 1922’de TBMM’nin açılış konuşmasında bu düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir. “Türkiye’nin hakiki sahibi ve efendisi hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve layık olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin iktisadi siyaseti bu asli gayeyi sağlamaya matuftur.”¹² Atatürk’ün çizdiği bu yol Ziya Gökalp’in 1918’de kaleme aldığı “Köy” şiirinde dile getirdikleriyle paralellik göstermektedir.¹³ 1924 yılında Köy Kanunu’nun,¹⁴ 1924 yılında İtibari Zirai Kredi Birlikleri Kanunu’nun,¹⁵ 1929 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu’nun¹⁶ çıkarılması ayrıca 1925 yılında köylüden alınan toprak vergisinin kaldırılması, Atatürk’ün bu çizginin takipçisi olduğunun kanıtıdır. Bu düzenlemelerle öncelikli olarak köylüyü vergi yükünden kurtarmak ve bilinçlendirmek amaçlanmıştır. Kütahya mecmuası da meslekî bir çizgiye yerleştirilerek köylüyü ve çiftçiyi bilinçlendirmenin amaçlandığı beyan edilmiştir. Bu amaca yönelik çalışmalar; bilinçli bir tarım anlayışı oluşturmak, çiftçiyi bilgilendirmek ve tarımı ilgilendiren kanunları duyurmak temelinde şekillendirilmiştir. Bu çalışmalar, mecmuanın misyonuna uygun olarak öncelikle tarım uzmanları aracılığıyla yapılmaya çalışılmış zaman zaman da edebî türlerden yardım alınmıştır. Mecmuanın yazar kadrosu, bu bağlamda daha çok tarım ve hayvancılık uzmanlarından oluşmaktadır. Mecmuadaki tarım ve hayvancılık konulu yazılar 57 farklı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Mecmuadaki ziraat ve hayvancılık konulu yazıların çok geniş bir yelpazede olduğu dikkati çekmektedir. Mecmuada, tarımsal ürünlerin ziraatına dair sebzeçilik, meyvecilik, bağcılık ve çiçekçilik hakkında toplam 92 yazı bulunmaktadır. Hayvancılık ve hayvansal ürünlerin elde edilmesine dair yazılara bakıldığında ise 47 yazı ile arıcılığın ve 31 yazı ile tavukçuluğun önde olduğu görülmektedir. Bunun yanında at, eşek, keçi, koyun, nalbantlık, peynircilik,

dürlüğü, Strateji ve Stratejik Araştırmalar Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 3.

¹² Erol Çankaya, “Köy Edebiyatı ve Türk Edebiyatında Köye “İçerden” Bakış Doğuşu, Etkileri, Sonuçları”, *Turkish Studies*, Volume: 8/4, Spring 2013, s. 476.

¹³ “Ey Türk! Senin köyün hür bir yuvadır
Çiftlik değil, yoktur Bey’i, Ağa’sı,
Her köylünün var bir çifti, tarlası
Öz evinde o hem Bey, hem Ağa’dır.

Hiç kimsenin yarıncısı, rencperi
Olmaz, ancak olur vatan askeri.

...

Lakin ey Türk! Bu mesut köy bitiyor
Mültezimin, faizcinin, tüccarın
Pençesinde... Diyor: “Beni kurtarın!”
Bu üç işi senden çabuk istiyor:

Kaldır aşar usulünü, aç banka,
Yap her semte bir zirai sendika.” (Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, (Haz. Salim Conoğlu), Ötügen Neşriyat, İstanbul 2014, s. 36).

¹⁴ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf>

¹⁵ Ramazan Aydın - Ayşe Atılğan Yaşa: “Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatiflerinin Mali Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sürt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, 2019, s. 357.

¹⁶ Aydın - Yaşa, a.g.e., s. 357.

sütçülük, tereyağcılık, tiftik ve yumurtacılık ile ilgili 43 yazı daha mevcuttur. Çiftçinin üretime dair kaybının azaltılması ve bilinçli tarım yapılabilmesi için bilgilendirme yazıları da mecmuada önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle tarımı ve hayvancılığı kötü etkileyen zararlılara ve hastalıklara değinilmiş ve bu konuda 35 yazı kaleme alınmıştır. Bununla birlikte tarımsal ve hayvansal ürünlerin uzun süre saklanabilmesine ve çiftçinin ürününü en iyi şekilde değerlendirebilmesine rehberlik etmek amacıyla mecmuada konservecilik, kuru meyvecilik ve şarapçılık konulu 15 yazıya yer verilmiştir. Anız bozma, aşı macunu, tarım üretimini artırma yolları, dondan korunma, hayvan hastalıkları, hayvan yemleri, hayvan ıslahı, hububat ve tohum ıslahı, sulu tarım, kuraklıkla mücadele, süt verimi, otlaklar, sebze ve meyveciliğe dair yöntemler, hangi ayda hangi işlerin yapılacağı üzerine pek çok yazı mevcuttur. Dünyadaki, ülkemizdeki ve ildeki genel zirai ve hayvansal durumun görülebilmesi için genel değerlendirme, tanıtım ve gezi yazılarıyla da çiftçi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Örnek çiftliklerin ele alındığı, dünyada ve ülkemizdeki yeni uygulamaların ve bazı fabrikaların tanıtıldığı 59 yazı kaleme alınmıştır.

Mecmuada, tarımsal faaliyetler konusunda bilgi verilmesinin yanı sıra çiftçinin haklarını korumak ve onlara yol göstermek de amaçlanmıştır. Ülkemizde ilk kez 1863'te "Mithat Paşa" tarafından kurulan "kooperatifçilik" Atatürk tarafından da önemsenmiştir. Türkiye ekonomisinin tarıma dayandığının bilincinde olan Atatürk, birlik olmanın gerekliliğine inanmıştır. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden, 19 Mart 1923'te, kooperatifçiliği hedef olarak gösteren Atatürk, yaptığı yurt içi gezilerde de çiftçileri bu konuda bilinçlendirmeye çalışmıştır.¹⁷ Kütahya mecmuasında da kooperatifçilik ve birlik kurmaya dair yazılar, dönemin bu politikasını öne çıkarma amacı taşımakta çiftçinin ürününü pazarlayabilmesine ve haklarını hukuki yoldan arayabilmesine yardımcı olmaktadır. Mecmuadaki "İtibar-i Zirai Birlikleri"¹⁸, "Kooperatif Şirketleri"¹⁹, "Köy Kooperatifleri"²⁰, "Köy Zirai Kredi Kooperatifleri"²¹, "Satış Kooperatifleri ve Bulgaristan İhracatı"²², "Sendika Yapmak İçin"²³, "Tröstler"²⁴, "Ziraat Bankasından Kimler İstifade Ediyor?"²⁵, "Yerli Malları Koruma Cemiyeti"²⁶, "Ziraat Birlikleri"²⁷, "Ziraat Sigortaları"²⁸ ve "Almanya'da Ziraat Odaları Teşkilatı"²⁹ başlıklı yazılar bu doğrultuda kaleme alınmıştır.

¹⁷ Fethi Ülkü, "Atatürk ve Kooperatifçilik", *Kooperatifçilik Dergisi*, Sayı: 41, 1978, s. 4-6.

¹⁸ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 45, s. 12.

¹⁹ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 62, s. 9; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 63, s. 2; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 65, s. 12; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 66, s. 12.

²⁰ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 86, s. 9.

²¹ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 98, s. 8.

²² *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 94, s. 9.

²³ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 89, s. 3.

²⁴ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 69, s. 7.

²⁵ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 70, s. 11.

²⁶ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 86, s. 12.

²⁷ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 32, s. 3.

²⁸ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 91, s. 12; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 98, s. 1.

²⁹ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 61, s. 1.

Dönemin tarım politikalarının başında makineleşme gelmektedir. Atatürk'ün tarımda makineleşme, toprak ve tohum ıslahı gibi konulara çok önem verdiği ve bunlara öncülük ettiği bilinmektedir.³⁰ Hatta tarihimizde ilk kez 1924 yılında Almanya'dan 211 adet traktör onun şahsi girişimiyle ithal edilmiş ve halka dağıtılmıştır.³¹ Mecmuada yer alan tarımda makineleşmeye dair metinlerin de amacı, çiftçiyi bu doğrultuda bilinçlendirmektir. “Çiftçilik Ziraat Makineleri”³², “Dizel Motorları”³³, “Traktör Otomobil”³⁴, “Yeni Yetişen Nesil Zirai Malumatla Teçhiz Etmeli”³⁵, “Ziraat Aletleri Fabrikası”³⁶, “Ziraatta Traktörlerin Ehemmiyeti”³⁷ adları altında çiftçiyi bilgilendirici yazılar karşımıza çıkmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Kütahya'da Mayıs 1926'da Sinaî-i Ziraiye Yurdu bünyesinde “Traktör, Motor ve Âlat-ı Ziraiye Kursu”³⁸ adıyla bir kurs açılarak çiftçinin yeni makineleri tanınması da sağlanmıştır.

Mecmuada, resmi kurum ve kuruluşlardan ilan, kanun, talimatname, tammim, ulusal ve yerel haber, spor, siyaset, il genel meclisi toplantı tutanakları, mecmua tanıtımı, tebrik, ölüm-doğum, teşekkür, reklam metinleri de yer tutmaktadır. Resmî kuruluş ilanları ve yeni çıkan kanunların içeriklerine bakıldığında bunların mecmuada yer almasındaki amacın çiftçiyi bilinçlendirmek olduğu görülmektedir. Mecmuada, tarım, hayvancılık ve edebiyatla ilişkili olmayan sağlık, siyaset, eğitim, tarih, kütüphanecilik, adabımuaşeret, terbiye, sosyal hayat, ekonomi ve spor gibi konularda 66 altı yazı daha bulunmaktadır. Bu yazıların amacı da köylüyü ve çiftçiyi sosyal hayata dair bilgilendirmektir.

Mecmuadaki Edebî Metinlerin Dönemin Politikalarıyla İlişkisi

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Atatürk'ün köye ve tarıma verdiği önemin anlatılması ve çiftçinin bilinçlenmesinin sağlanmasında süreli yayınların önemli katkısı olmuştur. Bu yayınlar aracılığıyla toplumu şekillendirme çabası, Osmanlı'nın son dönemlerine başka bir ifade ile Türk basınının başlangıcına kadar dayanmaktadır. Halkın seviyesini yükseltebilmek için önce halkın seviyesine inmenin sonra da halka kendi dili ile hitap etmenin şart olduğu görülmüş ve bu yola girildikten sonra gerekli görülen her şeyin kolaylıkla verilebileceğine inanılmıştır.³⁹ Bu çalışmalar, Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiştir. Osmanlı'da, bu yolun etkili olduğunu gören aydınlar tecrübeleri-

³⁰ İbrahim İnci, “Atatürk'ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Mecmuası*, Cilt: XXVI, Sayı: 77, 2010, s. 345-385.

³¹ Mesut Doğan, “Türkiye Ziraatında Makineleşme: Traktör ve Biçerdöverin Etkileri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Mecmuası*, Sayı: 14, İstanbul 2005, s. 69.

³² *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 93, s. 3.

³³ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 11, s. 8.

³⁴ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 7, s. 8.

³⁵ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 65, s. 2.

³⁶ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 92, s. 1.

³⁷ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 12, s. 6.

³⁸ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 12, arka kapak içi; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 13-14, arka kapak içi; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 15, ön kapak içi.

³⁹ Serhat Küçük, “Erken Cumhuriyet Dönemi Bilim Dergilerinin Vizyon ve Misyonları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 31, 2015, s. 347.

ni ve birikimlerini yeni döneme taşımış ve aynı çabayı sürdürmüşlerdir.⁴⁰ Yeni kurulan Cumhuriyet'te bilim, sanat, eğitim, tarım ve benzeri birçok alanda çağı yakalamak için hızlı bir kalkınma ve dönüşüm hareketi içine girilmiştir. Bu dönemde yapılan devrimlerin topluma anlatılmasında o günün şartlarında önemli birer haber kaynağı olan dergilerin rolü büyüktür. Özellikle 1920'li yıllardan itibaren ortaya çıkan dergilerin büyük çoğunluğunda misyon olarak belirlenen değerlerin, halkı aydınlatma, devrimleri tanıtmaya ve yaygınlaştırma olduğu görülmektedir.⁴¹ Kütahya mecmuasının da bu bağlamda temel gayesi, halka inmek, özellikle ziraat ve hayvancılık sahasında bir uyanış gerçekleştirmek olmuştur. Kütahya mecmuasının neredeyse her sayısında, yeni kanunlar ile hayata geçirilen yeni uygulamalara yer verilerek devrimlerin halka indirilmesine hizmet edilmiştir.

Mecmuanın kapsamına ilk kez 15 Kasım 1927'de yayımlanan 47-48. sayısında edebiyat da eklenmiştir. Bu tarihten sonraki sayılarda edebî metinlere daha sık rastlanmaktadır. Mecmuadaki edebî türler incelendiğinde 80 farklı metne yer verildiği görülmektedir. Bunlardan 42'si şiir, 11'i deneme, 9'u inceleme yazısı, 5'i hikâye, 4'ü hatıra, 3'ü gezi yazısı, 2'si atasözü, 2'si mani, 1'i mektup ve 1'i tiyatrodur. Mecmuadaki edebî metinlerin büyük kısmı aşk, ayrılık, özlem gibi temaları ele alan edebî zevki amaç edinmiş yazılardır. Bu yazıların tamamına yakını açık ve yalın bir anlatıma sahiptir. Yazar kadrosu ise Muhip Atalay (Ahmet Muhip Dıranas) dışında isimleri edebiyat dünyasında duyulmamış yerel kalemlerdir. Mecmuada, edebî alanda yazısı yayımlanan 28 farklı yazar olup isimleri şu şekildedir: *Abdullah Münif* (Âgâh (Derginin başyazarı), *Ahmet Oğuz* (Kuleli Askeri Lisesinden), *Âli Rifki* (Simav), *Celal Sıdkı* (Kütahya), *Daniş Fevzi*, *Daniş Fuat* (Orta Mektep Talebelerinden), *E. Dertli*, *E. Gültekin*, *Enver*, *Fazıl Berki* (Doktor), *Güzide Dürdane*, *Hacı İbrahim oğlu Kudret*, *Halil Kadri* (Ticaret Odası Başkâtibi), *İsmail Hakkı* (Bursa Ziraat Mektebi Mezunlarından-Derginin Baş Yazarı), *Kazancıkıoğlu Halil Kasım*, *Mehmet Hamza* (Bir Numaralı Mektep Muallimlerinden), *Mehmet Seri*, *Mehpare* (3 Numaralı Kız Mektebi Baş Muallimi), *Mehpare* (Konya Kız Muallim Mektebi), *Meliha Fuat* (Bir Numaralı İlk Kız Mektebi Muallimi), *Muhip Atalay* (Ahmet Muhip Dıranas), *Mustafa Hakkı Yeşil* (Kütahyalı), *Müdrake* (Muallim), *Müftüoğlu Sabit Bey* (Simavlı), *Rıfat Necdet* (İzmirli), *Selahattin Kadri* (Simav), *Şermin Kelam*.

Mecmuadaki edebî türler arasında en çok şiir karşımıza çıkmaktadır. 42 şiirin 36'sının şairi belli iken 7 şiir isimsiz olarak yayımlanmıştır. Bu 36 şiir ise 18 farklı şair tarafından kaleme alınmıştır. Bu şairler: *Dr. Fazıl Berki* (6 şiir), *E. Dertli* (4 şiir), *Abdullah Münif* (3 şiir), *Celal Sıdkı* (3 şiir), *İsmail Hakkı* (3 şiir), *M. Enver* (3 şiir), *Agâh* (2 şiir), *Âli Rifki*, *E. Gültekin*, *Hacı İbrahim oğlu Kudret*, *Halil Kadri*, *İzmirli Rıfat Necdet*, *Kazancıkıoğlu Halil Kasım*, *Mehmet Hamza*, *Mehmet Seri*, *Muhip Atalay*, *Selahattin Kadri* ve *Şermin Kelam*'dir. Aruzla yazılmış bir gazel dışında şiirlerin hepsi serbest vezinle ya da hece vezniyle ortaya koyulmuştur.

⁴⁰ Küçük, a.g.e., s. 348.

⁴¹ Dinçer Apaydın - İbrahim Özakman, "Erken Cumhuriyet Döneminde Kısa Ömürlü Edebiyat Dergileri", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2019, s. 15.

Dönemin yaygın politikası olan tarımda makineleşmeye teşvik için mecmuada edebî türlerden faydalandığı da görülmektedir. Anonim bir eser olan “*Köylü Destanı*”⁴², Kütahyalı Abdullah Münif’in kaleme aldığı “*Örsümün Sesi*”⁴³ ve “*Köy*” mecmuasından alınan “*Köy Koşmaları*”⁴⁴ köylüye çalışmayı öğütleyen ve tarımda makineleşmenin önemine işaret eden şiirlerdir. “*Köylü Destanı*”⁴⁵ ise maddi ve manevi beraberliğe dair telkinler de içermesiyle de dikkat çekmektedir.

Edebî metinlerde, çiftçiyi ve köylüyü tarım aletlerini kullanmaya teşvik etmenin yanında sağlık, ahlak, tasarruf, çalışkanlık, elindekine sahip çıkma gibi konular da işlenmiştir. Mecmuanın 80. sayısının arka kapağında 6 mani⁴⁶ çiftçinin çalışmasını teşvik eden öğütler içerir. Ağâh Bey’in kaleme aldığı “*Öğütlerim*”⁴⁷ adlı manzume ise bir çiftçinin parasını hayat kadınlarıyla yemesini ve ardından yakalandığı frengi hastalığından kurtulmak için başvurduğu tıp dışı tedavi yöntemleri ele almaktadır. Mizahi bir üslupla kaleme alınan bu eserde fuhuşun ve bilimsellikten uzak kalmanın kötü sonuçları gösterilmeye çalışılmıştır. Çiftçiye ve köylüye doğru yolu göstermek amacıyla mecmuanın 5. sayısında atasözlerinden de faydalandığı görülür.⁴⁸ Bu atasözlerinde çalışkanlık, doğruluk, dürüstlük gibi ahlaki değerler ve tasarruflu olmak gibi örnek davranışlar aşılana çalışılmıştır. İsmail Hakkı’nın kaleme aldığı “*Durmuş Kâhyanın Kıssası*”⁴⁹ adlı hikâye de çiftçilere bazı öğütler verilmektedir. Hikâyenin ana kahramanı Durmuş Kâhya’nın oğullarından Seyit, İstiklal Savaşı’nda şehit düşmüş diğer oğlu Gökmen ise kolunu kaybederek gazi olmuştur. Hikâyede, Durmuş Kâhya’nın elindeki tohumu tüketerek şehre tohum bulmaya gidişi ve eli boş şekilde köyüne geri dönerken yolda cepheden dönen oğlu Gökmen ile karşılaşmaları anlatılır. Bu hikâyeye, çiftçinin elindeki tohuma sahip çıkması telkin edilmiştir. Bazı edebî metinlerin ise çiftçinin ve köylünün halini arz etmesine aracılık ettiği görülmektedir. Ka-

⁴² *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 16, s. 11.

⁴³ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 30, s. 5.

⁴⁴ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 16, s. 13.

⁴⁵ ...

Beş altı köy halkı bir gün birleşti
Sanırdı hepsini gören kardeşti
Cümlesi tatlıca durup söyleşti
Anlaşıp verdiler karar o zaman

Aldılar traktör, makinist, yedek
Bir olup toprağa verdiler emek
Sürdüler, ektiler bir bir gülerək
Karşılık aldılar o yıl topraktan

...

⁴⁶ Maniler mecmuanın yalnızca iki sayısında yer bulabilmiştir. 15. sayının 10. sayfasındaki maniler sevda temalıdır.

⁴⁷ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 4, s. 12.

⁴⁸ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 76, s. 5; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 77, s. 6; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 102-103, arka kapak; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 106, ön kapak içi; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 107, ön kapak içi.

⁴⁹ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 28, s. 5.

zancıklıoğlu Halil Kasım'ın kaleme aldığı "*Köylü ile Dertleşme*"⁵⁰ adlı şiirde, köylünün ve çiftçinin yaşadığı sorunlar dile getirilerek vaziyet, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, Başbakan İsmet İnönü'nün ve İçişleri Bakanı Şükrü Bey'in isimlerinin zikredilmesi suretiyle duyurulmaya çalışılmıştır. İsmail Hakkı'nın kaleme aldığı "*Birkaç Köyün Hikâyesi*"⁵¹ adlı kısa hikâyede ise köylerde yaşanan çaresizliklerin farklı bir konu üzerinden anlatıldığı görülmektedir. Şehre gidip kötü yola düşen ve Leman ismini alan köylü kızı Ayşe ile bir müşterisinin diyalogu üzerinden köylülerin çaresizliği dile getirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında köylülerin şehre gitmek yerine köylerinde kalmaları ve en iyi bildikleri işle meşgul olmaları mesajı da verilmeye çalışılmıştır.

Edebî metinlerde ele alınan diğer bir konu ise köye ve köylülere önem vermenin gerekliliğidir. Mehmet Serî'nin kaleme aldığı "*Çiftçiye Hürmet*"⁵² adlı şiirde, çiftçilere değer vermek gerektiği anlatılarak köylünün ve çiftçinin iyi özellikleri sayılmaktadır. Benzer şekilde "*Türk Köylüsü*"⁵³ adlı imzasız eser de Türk köylüsünün meziyetlerinin sıralandığı bir övgü şiiridir. E. Dertli tarafından kaleme alınan "*Pınar Başı*"⁵⁴ adlı şiirde ise bir köy çeşmesi üzerinden köy hayatına duyulan yoğun hisler dile getirilmiştir. Dönemin çiftçilik politikalarına dikkat çeken Köy mecmuasından alınmış "*Eski Devir*"⁵⁵ adlı şiir, Osmanlı dönemindeki vergi, adalet, yönetim gibi sorunları dile getirmekte ve yeni rejime övgüler içermektedir. Köylülerin refaha Cumhuriyetle eriştiğinin dile getirildiği şiirin son iki dördümlüğünde, Atatürk'ün de rençper olduğu ve köylüye bu konuda rehberlik yaptığı dile getirilmektedir. Köylünün refaha erişmesinin tek yolunun Atatürk'ün gösterdiği rençperlik politikasınca ilerlemek olduğu da ifade edilmiştir.

Mecmuadaki edebî metinlerin önemli bir kısmında millî konulara yer verildiği de görülmektedir. Bunlar Atatürk'e, Millet Meclisi'ne, Türk tarihine, İstiklal Savaşı'na, şehitlere ve vatan topraklarına dair yazılmış millî hislerin öne çıkarıldığı şiirlerdir. "*Harp Malulleri*" mecmuasından alınan "*Mustafa Kemal Paşaya*"⁵⁶ adlı şiirde Atatürk'e övgüler sunulmuştur. E. Gültekin'in yazdığı "*Kızıl Kâbus*"⁵⁷ adlı şiir 1926'da Atatürk'e karşı düzenlenen suikast üzerine kaleme alınmıştır. Şiirde, Atatürk'e övgünün yanında bu işi yapmaya çalışanlara duyulan öfke de dile getirilmiştir. Mecmuanın başyazarı İsmail Hakkı'ya ait "*Sevgili Vatana*"⁵⁸ adlı serbest şiir vatan sevgisi temalyken "*Büyük Millet Meclisi Destanı*"⁵⁹ şiiri meclisin kurulması ve Atatürk'ün ülkeyi kurtarmasını konu almaktadır. E. Dertli tarafından yazılan "*Sakarya Kuyularında*"⁶⁰ adlı şi-

⁵⁰ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 66, s. 12.

⁵¹ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 15, s. 7.

⁵² *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 37, ön kapak arkası.

⁵³ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 12, s. 10.

⁵⁴ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 75, s. 6.

⁵⁵ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 13-14, s. 11.

⁵⁶ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 22, s. 7.

⁵⁷ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 17, s. 11.

⁵⁸ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 90, s. 12.

⁵⁹ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 15, s. 5.

⁶⁰ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 76, s. 6.

irde ise Sakarya Nehri üzerinden İstiklal Savaşı işlenmiştir. Dr. Mehmet Berki'nin yazdığı “*Türk’üm, Büyüğüm*”⁶¹ adlı şiir, Türk tarihindeki kahramanlıkları vurgulayan bir övgü şiiridir. Mehmet Hamza'nın yazdığı Türklüğü öven “*Türk Destanı*”⁶² şiirinde de İstiklal Savaşı'na göndermeler vardır. Şehitler için kaleme alınan bir şiir ise şairi nedeniyle oldukça dikkate değerdir. “*Vatan Çiçekleri İçin*”⁶³ adını taşıyan bu şiir “*Muhip Atalay*” imzasını taşımaktadır. Ahmet Muhip Dıranaş'ın lise yıllarında bu mahlasla şiirler yazdığı bilinmektedir. Şiirin Temmuz 1927'de yayımlandığı göz önüne alındığında şair bu şiiri kaleme aldığı anda 18 yaşında olmalıdır.

Millî konuları işleyen metinler arasında tek farklı tür tiyatrodur. Kütahya Bir Numaralı Mektep muallimlerinden Mehmet Hamza tarafından kaleme alınmış “*Yunan Mezalimi-Türk Zaferi*”⁶⁴ adlı tiyatro eseri, bir köy odasında köylülerin diyaloguyla başlamaktadır. Oyundaki mekânlar, Dumlupınar ve Altıntaş çevresindeki bazı köylerdir. Özellikle Yunanların işgal dönemindeki zulmünün anlatıldığı oyunda, köylülerin Millî Mücadele'ye bakışına da değinilmiştir. Oyun, Yunan işgalinden beş yıl sonra kaleme alınmış olmasından dolayı önemli bir tarihi belge niteliği taşımaktadır.

Ziraî ve millî konular dışında mecmuadaki edebî metinler o dönemin iç ve dış politikaların izlerini de taşımaktadır. Dünya Ekonomik Buhranı, Hatay meselesi ve Türkiye'nin Afganistan siyaseti edebî alanda kendisine yer bulan konulardandır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ekonomisi tarıma dayalı olan Türkiye'ye kötü bir darbe indirmiştir. Hatta bu buhranın muhalif yeni bir partinin kurulmasına ve devletçiliğe geçişe sebep olduğu da iddia edilmiş,⁶⁵ dış ticaret rakamları yarı yarıya düşmüş, bu düşüş tüketim malları ithalatının kısılmasına ve tarıma yönelik makine ithalatının sabit tutulmasına sebep olmuştur.⁶⁶ Tarımsal üretim gerileyince köylünün durumu da kötüleşmiştir. Devlet bu ekonomik buhranda bazı yasal ve ekonomik tedbirler alma yoluna

⁶¹ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 11, ön kapak arkası.

⁶² *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 32, s. 4.

⁶³ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 40, ön kapak arkası.

Vatan Çiçekleri İçin

Birer al gül takılı geniş göğüslerinde
Kimi topal kimi kör... fakat hepsi de zinde,
Bir kafile geçiyor kızıl guruba yakın...

Ufkun kızzılıkları bir beka yangınıdır...

Ağlıyorlar sanılır, gülüyorlar sanılır,
Bu yangından geçerken şehitler akın, akın...

...

⁶⁴ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 29, s. 12; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 30, s. 15; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 31, s. 11; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 32, s. 13; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 33, s. 14; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 34, s. 11; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 35, s. 12; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 36, s. 9; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 37, s. 14; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 38-39, s. 13; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 40, s. 7; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 42, s. 13; *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 44, s. 10.

⁶⁵ Bu parti Serbest Cumhuriyet Fırkası olup 30 Ağustos 1930'ta kurulmuş ve 17 Kasım 1930 tarihinde kapatılmıştır.

⁶⁶ Mehmet Bulut, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, *Bilig*, Sayı: 26, 2003, s. 87.

gitmiş bu yolla tasarrufun artırılması arzu edilmiştir. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, mecliste yaptığı bir konuşmada; “Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi membana, yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir.” diyerek halkı tasarruflu olmaya davet etmiştir.⁶⁷ Bu ekonomik buhran döneminin etkileri Kütahya mecmuasına da yansımıştır. “Memleketimizde Hayat Pahalılığı” (H.K.)⁶⁸, “İktisadi Durgunluk” (M. Rauf)⁶⁹, “Fransız Çiftçilerin Himaye, Tasarruf ve Teavün Teşkilatı” (O. Ferit)⁷⁰, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”⁷¹, “Köylülere Nakden Yardım Edecek ve Köylüleri Para Sıkıntısından Kurtaracak Köy Yardım Tasarruf Sandığı Teşkili İçin Her Köyden İmece Suretiyle Her Sene Tarla Ekilmesi”⁷² ve “Hayat Pahalılığı Etrafında Tetkikler” (Nurullah Esat)⁷³ adlı yazılar, ekonomi temelinde ülkemizin ve köylümüzün durumuna dair değerlendirmeler içermektedir. Mecmuadaki edebî yazıların bazılarında İsmet İnönü’nün gösterdiği tasarruf hedefinin yaygınlaştırılmasına katkı yapılmaya çalışıldığı açıktır. Simavlı Müftüoğlu Sabit Bey’in kaleme aldığı “İhtiyat ve Tasarruf”⁷⁴ adlı yazı, yazarın oğluna tasarruflu olmaya dair öğütlerini içeren bir denemedir. Tasarruf etmeye dair en fazla edebî metnin Dr. Fazıl Berki’ye ait olduğu söylenebilir. Berki’nin 6 şiiri olup bunların 5’i tasarruf temalıdır. Berki’nin 104. sayıdaki “Milli Tasarruf”⁷⁵ adlı şiiri, İsmet İnönü’nün bahsi geçen tasarruf çağrısına gönderme ile başlamakta ve tasarrufun önemini işlemektedir. Aynı sayının 11. sayfasındaki “Dosta Muhtaç Olma Tek” adlı şiirde de birikimin ve tasarrufun önemi anlatılmaktadır. Yine aynı sayının arka kapak içindeki “Ayşe Ablam Öyle Söyler” şiirinde ev hanımlarına elindekiyle yetinme, tasarruflu olma, gösterişten uzak durma gibi öğütler verilmektedir. Birlikte yayımlanan 102-103. sayının ön kapak arkasındaki “Ey Türkoğlu!” ile 105. sayının 11. sayfasındaki “İşte Doldu Kumbara” şiirleri de tasarrufa dair öğütler vermektedir.

Yalnızca iki şiirde rastlansa da dış politik gelişmelerin de edebî alana yansıtıldığı görülmektedir. Bu iki şiir, Türk-Afgan ilişkileri ve Hatay meselesini konu almaktadır. İlk Afgan-Türk İttifakı 1 Mart 1921’de imzalanmış, özellikle 1930’lu yıllar, Türkiye’nin, Afganistan’a çeşitli sahalarda yardım elini uzattığı bir devir olmuştur. Türkiye’nin Afganistan’a gösterdiği dostluk ve yardımın en iyi şekilde yürütülmesinde Kabil’deki Türk sefiri Memduh Şevket Esendal’ın büyük etkisi görülmüştür. Esendal, Atatürk’ün direktiflerini Afganistan’da

⁶⁷ Bulut, a.g.e., s. 89.

⁶⁸ Kütahya Mecmuası, Sayı: 60, s. 13.

⁶⁹ Kütahya Mecmuası, Sayı: 77, s. 3.

⁷⁰ Kütahya Mecmuası, Sayı: 87, s. 9.

⁷¹ Kütahya Mecmuası, Sayı: 102-103, s. 15.

⁷² Kütahya Mecmuası, Sayı: 107, s. 5.

⁷³ Kütahya Mecmuası, Sayı: 84, s. 1; Kütahya Mecmuası, Sayı: 85, s. 1; Kütahya Mecmuası, Sayı: 86, s. 1; Kütahya Mecmuası, Sayı: 87, s. 3; Kütahya Mecmuası, Sayı: 88, s. 1; Kütahya Mecmuası, Sayı: 89, s. 10.

⁷⁴ Kütahya Mecmuası, Sayı: 106, s. 6.

⁷⁵ Kütahya Mecmuası, Sayı: 104, ön kapak içi.

başarılı bir şekilde tatbik ederek bu ülkede Türk nüfuzunu en yüksek seviyeye çıkararak yegâne sefirimiz olmuştur. Ayrıca Afgan hükümetinin mühim meselelerine çözüm getirerek ülkenin baş danışmanı haline gelmiştir. Yine aynı dönemde, Afganistan'da yeni kurulan tıp, hukuk ve siyaset bilimleri fakültelerinin kuruluşu ve tedrisatında görev alan çok sayıda doktor, mütehassıs ve profesörün ifa ettikleri başarılı hizmetler, Afgan halkının kalbini fethetmiş ve bu durum Türkiye için de bir iftihar vesilesi olmuştur.⁷⁶ Türkiye'nin Afganistan'a duyduğu yakın ilgi, E. Dertli'nin "*Afgan Mücahidine*"⁷⁷ adlı şiiriyle mecmuada yer bulmuştur. Afganistan'daki mücahitlere ithafen kaleme alınan bu şiirde Atatürk kendilerine örnek gösterilmiştir.

Hatay Sancağı 18 Mart 1927'de Suriye Devleti'nden ayrılıp bağımsızlığını ilan etmiş, 23 Nisan 1927'de bağımsız bir devlet olmuştur. Fakat bir süre sonra, 12 Haziran 1927'de, tekrar Suriye'ye bağlanmıştır.⁷⁸ 1927'de Hatay ile ilgili yaşanan bu gelişmeler ülke gündeminde kendine epeyce yer bulmuştur. Bu meseleye dair Kütahya mecmuasında yalnızca bir yazıya yer verilmesi dikkat çekicidir. 1927'de yayımlanan 31. sayıda yer alan Kütahyalı Abdullah Münife ait "*Hicran*"⁷⁹ adlı bu şiirde, bir vatan toprağı olarak Hatay'a duyulan özlem dile getirilmiştir.

Dönemin önemli devlet adamlarından ve Atatürk'ün mesai arkadaşlarından Mustafa Necati Uğural'ın 1929'da genç yaşta vefat etmesi üzerine İzmirli Rifat Necdet'in kaleme aldığı mersiyeye⁸⁰ ile Halil Kadri'nin Türk Ocaklarını övdüğü "*Türk Ocağına*"⁸¹ adlı şiir yine dönemin güncel gerçekliklerini yansıtan yazılar arasındadır.

Sonuç

Sinaî-i Ziraiye Yurdu'nun yayın organı olan Kütahya mecmuası, 1 Aralık 1925 - 15 Mayıs 1930 tarihleri arasında 107 sayı olarak yayımlanmıştır.

⁷⁶ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 209-210.

⁷⁷ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 78, s. 11.

⁷⁸ Güven Dinç, "Resmî Veriler Işığında Hatay'ın Demografik Yapısı (1939-1980)", *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumunu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s. 632.

⁷⁹ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 31, s. 5.

⁸⁰ *Kütahya Mecmuası*, Sayı: 75, s. 1.

⁸¹ Halil Kadri'nin Türk Ocağını övdüğü ve ocağı Türk Milleti'ne rehber olarak gösterdiği mısralar şu şekildedir:

...
Doldurdu mefküren her boş bucağı
Şimdi her Türk kalbi bir Türk Ocağı

Ak alevlerinde ısındı ruhum
Sakafın altında başka bir Kâbe
Kalpleri cezbeden bir mabet buldum
Yüzümü çevirdim bu ilk mihrâba
Dinledim ırkımın yanık sesini
İnledim ruhumun ilk nâmesini

Ey Türk gençliğine ana kucağı
Milletin rehberi millet ocağı

...
(*Kütahya Mecmuası*, Sayı: 58-59, s. 13).

Mecmuayı tanıtmak, mecmuadaki yazıların ve edebî metinlerin dönemin politikalarıyla ilişkisini ortaya koymak bu çalışmanın amacını teşkil etmektedir.

Mecmua, ziraat hakkında çıkan yeni kanun, yöntem ve teknikleri halka duyurmak ve bu yolla çiftçiyi ve köylüyü bilinçlendirmek amacı taşımaktadır. Bu doğrultuda; ziraat ve hayvancılık usulleri, ziraat ve hayvancılığın sürdürülebilir olma yöntemleri, verim artışı, elde edilen ürünü doğru kullanma, çiftçi haklarının korunması, kooperatifçilik ve tarımda makineleşme gibi konular mecmuada ağırlık kazanmaktadır. Mecmua, zirai temelli meslek yayını olarak yayın hayatına başlamış, farklı alanlarda yazılara yer vermesiyle de oldukça dikkat çekmiştir. Ayrıca yerel ve ulusal pek çok habere yer vermek suretiyle Kütahya'nın gazete ihtiyacını da karşılamıştır. Mecmuada farklı edebî türlerde 80 adet metin yer almaktadır. Bu metinlerin çoğu edebî zevke hitap etmekle birlikte dikkate değer bir kısmı 1925-1930 tarihleri arasındaki iç ve dış politikaların izlerini taşımaktadır. Özellikle dönemin tarım politikaları doğrultusunda tarımda makineleşme, çiftçinin ve köylünün eğitilmesi ve kendine güven temin etmesi, tasarruf, çiftçinin durumunun ortaya koyulması, çalışkanlık ve ahlaklı olma gibi hususlar öne çıkmaktadır. Millî konuları işleyen şiirler ise genç Cumhuriyetin uluslaşma çabalarını aksettirecek niteliktedir. Mecmuada, Dünya Ekonomik Buhranı, Hatay meselesi, Afganistan siyaseti ve Türk Ocakları'nın önemi gibi konulara temas edilmesi de yine dönemin politikalarının edebî türlere bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, mecmuada yer alan edebî metinlerin de dönemin politik gerçeklerini yansıttığı ve bu metinler aracılığıyla bilhassa ziraat ve ekonomi politikalarına katkı sağlanmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynaklar

1. Araştırma ve İnceleme Eserleri

APAYDIN, Dinçer - ÖZAKMAN, İbrahim: "Erken Cumhuriyet Döneminde Kısa Ömürlü Edebiyat Dergileri", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2019.

AYDIN, Ramazan - YAŞA ATILGAN, Ayşe: "Türkiye'de Tarım Kredi Kooperatiflerinin Mali Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 14, 2019.

BULUT, Mehmet: "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", *Bilgi*, Sayı: 26, 2003.

ÇANKAYA, Erol: "Köy Edebiyatı ve Türk Edebiyatında Köye İçerden Bakış Doğuşu, Etkileri, Sonuçları", *Turkish Studies*, Volume: 8/4, Spring 2013.

ÇETİN, İsmet: "Köy Kitapları", *Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı*, (Ed. Öbek vd.), Kesit Yayınları, İstanbul 2020.

DİNÇ, Güven: "Resmî Veriler Işığında Hatay'ın Demografik Yapısı (1939-1980)", *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020.

DOĞAN, Mesut: "Türkiye Ziraatında Makineleşme: Traktör ve Biçerdöverin Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Mecmuası*, Sayı: 14, İstanbul 2005.

GÖKALP, Ziya: *Yeni Hayat*, (Haz. Salim Conoğlu), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

GÖKDÜL, Ali - SARIKOYUNCU, Ali: “Kütahya Vilayet Gazetesi’ne Göre Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası (1925-1944)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 52, 2017.

Hayat Mecmuası, Sayı: 19, 7 Nisan 1927.

İNCİ, İbrahim: “Atatürk’ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Mecmuası*, Cilt: XXVI, Sayı: 77, 2010.

KÜÇÜK, Serhat: “Erken Cumhuriyet Dönemi Bilim Dergilerinin Vizyon ve Misyonları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 31, 2015.

Kütahya Mecmuası, 1-107. sayılar, Kütahya Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi Arşivi.

MİZAN, Esra: *Türkiye’de Tek Parti Dönemi Köycülük Düşüncesi ve Köycülük Uygulamaları*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Strateji ve Stratejik Araştırmalar Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

SARAY, Mehmet: *Afganistan ve Türkler*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1997.

ÜLKÜ, Fethi: “Atatürk ve Kooperatifçilik”, *Kooperatifçilik Dergisi*, Sayı: 41, 1978.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf>

2. Süreli Yayınlar

Hayat Mecmuası, Sayı: 19, 7 Nisan 1927.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 1, 1 Kânunuevvel 1341.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 2, 15 Kânunuevvel 1341.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 3, 1 Kânunusani 1341.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 4, 15 Kânunusani 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 5, 1 Şubat 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 6, 15 Şubat 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 7, 1 Mart 1926 Pazartesi.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 8, 15 Mart 1926 Pazartesi.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 9, 1 Nisan 1926 Perşembe.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 10, 15 Nisan 1926 Perşembe.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 11, 1 Mayıs 1926 Cumartesi.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 12, 15 Mayıs 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 13-14, 15 Haziran 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 15, 30 Haziran 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 16, 15 Temmuz 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 17, 31 Temmuz 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 18, 15 Ağustos 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 19-20, 15 Eylül 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 21, 30 Eylül 1926.

Kütahya Mecmuası, Sayı: 22, 15 Teşrinievvel 1926.

- Kütahya Mecmuası*, Sayı: 23-24, 15 Teşrinisani 1926.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 25, 1 Kânunuevvel 1926.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 26, 15 Kânunuevvel 1926.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 27, 31 Kânunuevvel 1926.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 28, 15 Kânunusani 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 29, 31 Kânunusani 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 30, 15 Şubat 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 31, 28 Şubat 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 32, 15 Mart 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 33, 30 Mart 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 34, 15 Nisan 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 35, 30 Nisan 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 36, 15 Mayıs 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 37, 31 Mayıs 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 38-39, 1 Temmuz 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 40, 15 Temmuz 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 41, 1 Ağustos 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 42, 15 Ağustos 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 43, 1 Eylül 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 44, 15 Eylül 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 45, 1 Teşrinievvel 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 46, 15 Teşrinievvel 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 47-48, 15 Teşrinisani 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 49, 1 Kânunuevvel 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 50, 15 Kânunuevvel 1927.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 51, 1 Kânunusani 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 52, 15 Kânunusani 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 53, 1 Şubat 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 54-55, 15 Mart 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 56-57, 1 Nisan 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 58-59, 1 Mayıs 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 60, 22 Mayıs 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 61, 20 Haziran 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 62, 1 Temmuz 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 63, 15 Temmuz 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 64, 1 Ağustos 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 65, 15 Ağustos 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 66, 1 Eylül 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 67, 15 Eylül 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 68, 1 Teşrinievvel 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 69, 15 Teşrinievvel 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 70, 1 Teşrinisani 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 71, 15 Teşrinisani 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 72, 1 Kânunuevvel 1928.

- Kütahya Mecmuası*, Sayı: 73, 15 Kânunuevvel 1928.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 74, 1 Kânunusani 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 75, 15 Kânunusani 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 76, 1 Şubat 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 77, 15 Şubat 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 78, 1 Mart 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 79, 15 Mart 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 80, 1 Nisan 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 81, 15 Nisan 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 82, 1 Mayıs 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 83, 15 Mayıs 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 84, 1 Haziran 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 85, 15 Haziran 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 86, 1 Temmuz 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 87, 15 Temmuz 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 88, 1 Ağustos 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 89, 15 Ağustos 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 90, 1 Eylül 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 91, 15 Eylül 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 92, 1 Teşrinievvel 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 93, 15 Teşrinievvel 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 94, 1 Teşrinisani 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 95, 15 Teşrinisani 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 96, 1 Kânunuevvel 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 97, 15 Kânunuevvel 1929.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 98, 1 Kânunusani 1930.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 99, 15 Kânunusani 1930.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 100-101, 15 Şubat 1930.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 102-103, 15 Mart 1930.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 104, 1 Nisan 1930.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 105, 15 Nisan 1930.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 106, 1 Mayıs 1930.
Kütahya Mecmuası, Sayı: 107, 15 Mayıs 1930.

Extended Abstract

Kutahya Journal And The Relationship Between The Period Of Literary Texts In The Journal

Kutahya journal, which is the publication organ of Sınai-i Ziraiye Yurdu, was published between December 1st, 1925 and May 15th, 1930 with 107 issues. The purpose of the study is to introduce Kutahya Journal and to reveal the relationship between the articles and literary works in the periodical with the politics of the period.

Press life in Kutahya started with the publication of the newspaper called "Felent" in 1888-1889, followed by a newspaper called "Halk" on May 12th, 1923. The third periodical published in the province is the "Kutahya" journal. The first issue of Kutahya journal was published on December 1st, 1925. The journal, published with 107 issues, was converted into a newspaper after its last issue was published on May 15th, 1930. The magazine was published in "Vilâyet Matbaası" and its executive office was stated as Daire-i Mahsûsa in Kutahya Sınai-i Ziraiye Yurdu. In the first 6 issues of the journal, "Bekir Sıtkı" appears as the grant holder and responsible manager. Fethiyeli Mehmet Nuri, Director of Kutahya Industrial School, has assumed the task from the 7th issue. The editor-in-chief of the magazine was "Provincial Authorization Manager Ağâh Bey" until the 26th issue, and then "İsmail Hakkı Bey" pressed ahead this duty until the last issue. The journal was started to be issued with Arabic letters, and after the Letter Revolution, a progressive transition was made to new letters and the 72nd issue was completely Latinized. Almost all of the author's staff of the journal are local and most of them are agriculture and husbandry field experts. Totally 117 authors appear in the journal. Hasan Fuat, Kutahya Agriculture Director, is the most productive author of the journal with 76 articles. The article titled "Mecmua and Yurt" in the first issue has the characteristics founding statement of the journal. At the beginning of the article, it was stated that the journal is the publication organ of Kutahya Sınai-i Zirâiye Yurdu, which aims to educate the children of the martyrs. In this article, which briefly mentions the activities of the institution, it is stated that the main purpose of both the country and the magazine is to contribute to the development of agriculture.

Journal aims to announce the new laws, methods and techniques on agriculture and to raise awareness among farmers and villagers. In this direction; Issues such as agriculture and animal husbandry procedures, methods of sustaining agriculture and animal husbandry, increase in yield, correct use of the product obtained, protection of farmers' rights, cooperatives and mechanization in agriculture gains weight in the journal. In this sense, the author's staff of the journal is mostly composed of agriculture and animal husbandry experts. Articles on agriculture and animal husbandry in the magazine were written by 57 different authors. It is remarkable that the articles on agriculture and animal husbandry in the journal are in a wide range. In the journal, there are a total of 92 articles on the agriculture of agricultural products, on vegetable growing, fruit growing, grape and floristry. When looking at the articles on animal husbandry and obtaining animal products, it has been seen that beekeeping with 47 articles and poultry with 31 articles ahead. In addition, there are 43 more articles on blacksmithing, cheesemaking, dairy, butter, angora breeding and egg production. Informative articles also have an important place in the journal in order to reduce the loss of the farmer in production and to make conscious agriculture. Especially pests and diseases that adversely affect agriculture and animal husbandry were mentioned and 35 articles were written on this subject. In addition, 15 articles on canning, dried fruit and viticulture related to the long-term storage of agricultural and animal products were included. Stubble ploughing, grafting wax, ways to increase agricultural production, freezing protection, animal diseases, animal feed, animal improvement, grain and seed improvement, irrigated farming, struggle against drought, milk yield, rangelands, methods of vegetable and fruit growing... there are many articles about what works will be done in which month. In order to see the general agricultural and animal situation in the world, in our country and in the province, the farmer was tried to be informed through general evaluation, promotion and travel articles. 59 articles were written about demonstration farms, introducing new applications and some factories in the world and in our country.

The journal, which started its publication life as an agricultural-based professional publication, also attracts attention with its articles in different fields. The journal, which also meets the newspaper need of Kutahya by including many local and national news, includes 80 texts in different literary genres. 42 of those are poems, 11 of essays, 9 of reviews, 5 of stories, 4 of memoirs, 3 of travel articles, 2 of proverbs, 2 of canzonetta, 1 of letter and 1 of is theater. Although most of these texts, written by 28 different authors, appeal to literary tastes, a remarkable part of them bear the traces of domestic and foreign policies between the dates of 1925-1930. In these articles, especially in the direction of the agricultural policies of the period, issues such as mechanization, educating farmers and peasants and providing self-confidence, saving, revealing the status of the farmer, industriousness and ethics come to the fore. It is the most frequently encountered poem among literary genres with 42 numbers. While 36 poets of these poems are known, 7 of

them were published anonymously. Poems dealing with national issues reflect the nationalization efforts of the young Republic. Poems written about Atatürk, the National Assembly, Turkish history, the War of Independence, martyrs and homeland are texts in which national feelings are felt intensely. Theater is the only different type among texts dealing with national subjects. In the play where the occupation period of the Greeks is dealt with, the view of the peasants to the National Struggle is also mentioned. The theater is an important historical document since it was written five years after the Greek invasion.

Addressing issues such as the World Economic Depression, the Hatay issue, Afghanistan politics and the importance of the Turkish Guilds in the journal also appears as a reflection of the policies of the period on literary genres. Turkey's domestic politics as well as the subject areas of text extraordinary political developments have also been reflected in the literary field. Turkish-Afghan relations in the subject areas of poetry, close attention of Turkey has been felt to Afghanistan. The developments regarding Hatay in 1927 found a great place in the topical issue of the country, and a poem expressing the hunger for Hatay has been mentioned in the Kutahya journal about this issue.

As a result, it was concluded that the writings and literary genres in the magazine reflected the political realities of the period and that these texts were especially trying to contribute to agricultural and economic policies.

SÂİLÎ-İ ŞİRÂZÎ'NİN TÂRÎH-İ ÂL-İ OSMÂNÎ ADLI ESERİNDE KOZMİK UNSURLAR

Arş. Gör. Dr. Serpil YILDIRIM*

Öz

Gökyüzü ve gök cisimleri ulaşılamaz olmaları ve içerisinde karmaşıklığı barındırmalarından dolayı uzun yüzyıllar boyunca her alanda olduğu gibi, edebiyat alanında da ilgi odağı olmuştur. Şairler ve yazarlar gökyüzü, yıldız, gezegenler ve diğer kozmik unsurları eserlerinde kullanarak insanoğlunun bu ilgi ve merakını daha da arttırmışlardır. Bu unsurlar bazen bir padişahı yüceltmek bazen de sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanılmıştır. Bunların yanı sıra yergi unsuru olarak kullanıldığı da görülür. Şairler tarafından kozmik unsurlar hakkında edebi metinlerde geliştirilen bütün hayal ve tasavvurlar aynı zamanda o devir insanların evreni nasıl düşündüğünü bize aktarması bakımından ayrı bir değer taşırlar. Edebi metinler dikkatle incelendiğinde bunların çoğunun, gerçekte o devir insanının gökyüzü hakkındaki samimi fikirlerinin yansımaları olduğu açıkça görülür. İşte Farsça söyleyen 16. yüzyıl Osmanlı şairlerinden olan Sâilî-i Şîrâzî'nin yazmış olduğu Târîh-i Âl-i Osmânî adındaki Farsça manzum tarihi de içinde bir hayli kozmik unsur barındıran bir eserdir. Dolayısıyla bu çalışma, Sâilî'nin Târîh-i Âl-i Osmânî'sinde yer alan kozmik unsurların tespit edilerek bu unsurların özelliklerini ve ne şekilde ele alındıklarını örnekler vererek ortaya koyma amacıyla oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Sâilî-i Şîrâzî, Târîh-i Âl-i Osmânî, Kozmik Unsurlar, Gezegenler.

Cosmic Elements In Tarikh-e Al-e Osmani Work Of Saeli-ye Shirazi Abstract

Sky and celestial bodies have been the focus of attention in the literature, as in all areas for many centuries. Because they are inaccessible and contain complexity. Poets and writers have increased human interest and curiosity more by using the sky, star, planets and other cosmic elements in their works. These elements were sometimes used to enrich a sultan and sometimes to describe the beauty of darling. Besides these, it is also seen that it is used as

Geliş Tarihi: 10 Ocak 2021 - Kabul Tarihi: 16 Şubat 2021.

Atıf Bilgisi: Serpil Yıldırım, "Sâilî-i Şîrâzî'nin Târîh-i Âl-i Osmânî Adlı Eserinde Kozmik Unsurlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 217-232.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, yldrmserpil44@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9566-7232.

an element of satire. All the dreams and imaginations used by poets in literary texts about cosmic elements have a special value in that they convey to us how the people of that age think of the universe. When the literary texts are examined carefully, it can be seen clearly that most of them are reflections of the intimate ideas of that age people about the sky. There are a lot of cosmic elements in the Persian verse history named Tarikh-e Al-e Osmani, written by Saeli-ye Shirazi, one of the 16th century Ottoman poets who sang Persian. Therefore, this study has been composed to identify the cosmic elements in Saeli-ye Shirazi's Tarikh-e Al-e Osmani and to introduce the features of these elements and how they were tackled by giving examples.

Keywords: Saeli-ye Shirazi, Tarikh-e Al-e Osmani, Cosmic Elements, Planets.

Giriş

Kâinat, insanoğlunun yaradılışı gereği ilkçağlardan beri ilgisini çekmiş; zihinlerde her zaman, merak, hayret ve şaşkınlık uyandırmıştır. Filozoflar ve gökbilimciler yaratılış ve kâinatın oluşumu üzerine türlü nazariyeler ileri sürmüşler, mitolojiden kaynaklanan tasavvurlar, din adamlarının görüşleri ve diğer varsayımlar da bunlara ilave edildiğinde gerek kâinatın varlığı, gerekse yaratılışı üzerine geliştirilen düşünceler içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu doğrultuda kâinatı oluşturan gökyüzü, gök olayları ve gök cisimleri sıklıkla gözlemlenmiş, araştırılmış ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak söz konusu hususlarda mantıklı bir açıklama yapabilmek her zaman için mümkün olmamıştır. Böyle durumlarda mitolojiden felsefeye, teolojiden edebiyata kadar pek çok disiplin devreye girmiş ve merak duyulan ancak açıklanamayana açıklamaya, anlamlandırmaya çalışmıştır.

Bütün bu disiplinler arasında, açıklanamayan şeyleri bilimsel kurallara bağlı kalmadan yorumlayan ve ürettiği eserlerde benzetmeler, yakıştırmalar ve dolaylı ifadelerle açıklamaya çalışan “Edebiyat Sanatı”dır.¹ “Edebiyat Bilimi” ise elde edilen verileri çeşitli kuramlar ve bilimsel yöntemlerle inceler.² Edebi türlerin her birine girebilmiş olan kozmik unsurlar, benzetme unsuru olarak kullanımından dolayı en çok da şiirde kendine yer bulabilmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin “şiir” temelli edebiyatında da kozmik unsurlar sıkça kullanılmış; kimi zaman âşık ile maşuk arasındaki vuslat hasretine tanık olmuş, kimi zamansa şaire yoldaş ve onun derdine ortak olmuşlardır. Böylece özellikle Divan şairlerinin sıklıkla kullandıkları kozmik unsurların kullanım şekilleri, yerleri ve sebepleri şairden şaire farklılık arz ederek yaygınlığını korumayı başarmıştır.³

Kozmik unsurlar özellikle divan şairlerinin geniş hayal dünyaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kozmik unsur deyince ilk başta aklımıza gökyüzü,

¹ Bayram Durbilmez, *Âşık Edebiyatında Şiir Sanatı - Hasreti'den Örneklerle*, Akçağ Yayınları, Ankara 2020, s. 17-34.

² Bayram Durbilmez, “Halk Bilimi Araştırmalarının 100. Yılında: “Halk Bilimi” ile “Edebiyat”ın Ortak Alanları ve “Halk Edebiyatı” Üzerine Bir Değerlendirme”, *Millî Folklor*, Cilt: 12, Sayı: 99, Ankara 2013, s. 101-112.

³ Emrah Gülüm, “Sümbülzade Vehbi Divanı'nda (Sümbülistân) Kozmik Unsurların Kullanımı”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 9, Yıl: 9, Ankara 2014, s. 520-521.

felek, güneş, ay, yıldızlar, gezegenler ve bunlarla ilgili kavramlar gelir. Divan şairi için oldukça önemli olan bu kavramlar, beyitlerde sıklıkla sevgilinin benzetilene olarak güneş, ay...; âşığın benzetilene olarak ay, yıldızlar; özellikle âşığın ve insanların şans(sızlığı), talih(sızlığı) üzerindeki etkisi dolayısıyla sıklıkla yakınılan felek; yine konuları ve hareketleri sebebiyle insanların talihini etkilediği düşünülen yıldız ve yıldız kümeleri farklı şekillerde karşımıza çıkar.⁴

XVI. yüzyıl Farsça söyleyen Osmanlı şairlerinden Sâili-î Şirâzî de *Târîh-i Âl-i Osmânî* adlı manzum eserinde kozmik unsurları çokça ve çeşitli anlamlarda kullanmıştır. Dolayısıyla bu çalışma Sâili'nin *Târîh-i Âl-i Osmânî*'sinde yer alan kozmik unsurları tespit etmek ve şairin bu unsurları şiirlerinde nasıl kullandığını belirtmek amacıyla oluşturulmuştur. Kozmik unsurlar gökyüzü-felek, yıldızlar ve yıldız kümeleri, seyyareler (gezegenler), burçlar ve diğer kozmik unsurlar başlıkları altında değerlendirilmiştir. Ancak değerlendirmeye geçmeden önce Sâili'nin hayatı ve eseri hakkında bilgi vermek gerekirse; şairimiz hakkında en eski bilgiler, Ali Şir Nevâî'nin (ö. 906/1501) *Mecâlisu'n-nefâis*'inde kayıtlı olup, şair burada "*Mevlânâ Sâ'îlî*" olarak zikredilir.⁵ Osmanlı kaynaklarında ise şairin ismi "*Muhammed*" olarak kaydedilir.⁶ Şemseddin Sâmî, onu "*Muhammed Efendi*" olarak zikreder.⁷ Nevâî ve Hayyâmpür, onun Karşi⁸ şehrinde olduğu bilgisine yer verirler.⁹ *Ez-zerî'a* müellifine göre bu şehir, Horasan'da bir beldedir.¹⁰ Bu bilgilerden onun, aslen Türkistanlı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Sâili'nin kendi ifadelerinden yola çıkarak II. Bayezid döneminde yani 1480-81 yıllarında Rum'da olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda Sâili'nin 927 hk./1521 tarihlerinde "*Rum*"da olduğu açıkça belirtilmiştir.¹¹ Bu bilgiler ışığında, Sâili'nin genç yaşta, İran'dan ayrıldıktan sonra hayatının en az kırk yıllık süresini Rum, Rumeli ve İstanbul'da geçirmiş olduğu söylenebilir. İşte II. Bayezid'in hükümdarlık döneminde İstanbul'da bulunduğunu belirten Sâili de padişahın, sarayındaki kâtip ve şairlerden, atalarının tarihlerini yazmalarını istemesi üzerine *Şahnâme* tarzında o dönemin yaygın geleneği haline gelen *Târîh-i Âl-i Osmânî* adındaki eserini kaleme almıştır. *Târîh-i Âl-i Osmânî*'de Osman Gazi dönemi olayları manzum olarak anlatılmaktadır. Adı

⁴ Özgür Okmak, "Cem Sultan Divanı'nda Kozmik Âlem", *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, Yıl: 6, Bolu 2018, s. 156.

⁵ Ali Şir Nevâî, *Mecâlisu'n-nefâis*, haz. Kemal Eraslan, 2. Baskı, TDK, Ankara 2015, s. 182; Hekimşâh Muhammed Kâzvinî, *Tercume-i Mecâlisu'n-nefâis*, nşr. 'Ali Aşgar Hikmet, Bank-i Milli-i İran, Tahran 1323 hk./1945, s. 114, 289.

⁶ Âşık Çelebi, *Meşâiru's-suarâ*, haz. Filiz Kılıç, İnceleme-Metin, 2 c., İAEY, İstanbul 2010, s. 941; Kinalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretu's-suarâ*, haz. İbrahim Kutluk, 1 c., TTK, Ankara 2014, s. 446; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, 1 c., Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, s. 400.

⁷ Şemseddin Sâmî, *Qâmusu'l-âlâm*, 4 c., Mihrân Matbaası, İstanbul 1311 hk./1894, s. 2529.

⁸ Tebrizî, "*Naşşeb*" adı da verilen bu şehrin Türkistan'daki "*Karşi*" şehri olduğunu belirtir (Tebrizî, 1375 hk./1978:1959). "*Naşşeb*" adını doğrulayan Dihhudâ bu şehrin, "*Nesef*" adıyla da bilindiğini ve Türkistan'da olduğunu söyler (Dihhudâ, 1998, s. 17503).

⁹ Nevâî, a.e., s. 182; Abdurresûl Hayyâmpür, *Ferheng-i Sohenverân*, 1 c., İntişârât-i Telâyî, Tahran 1372 hk./1993, s. 437.

¹⁰ Âgâ Buzurg-i Tahrânî, *Ez-zerî'a ilâ teşâñifi's-Şi'a*, 9 c., Tahran: [y.y.], 1332 hk./1914, s. 427.

¹¹ Kazvinî, a.e., s. 289; El-Tahrânî, a.e., s. 427.

geçen eser, Cengiz'in talanından kaçan Osmanlı'nın atası Kaya oğlu Süleymân Şah oğlu Gök Alp'in, Anadolu'ya gelişiyle başlayıp Osman'ın ölümüne kadar yani 721 hk./1321-22 yılına kadar gelmektedir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, söz konusu eser, tek bir defterden müteşekkil olup sadece Osman Gazi dönemi olaylarını içermekte ve Bursa'nın fethiyle son bulmaktadır.

1. Eserde Yer Alan Kozmik Unsurlar

1.1. Gökyüzü-Felek

Felek, gerdun, çarh, asuman, sipihr, sema ve arş gibi gökyüzüyle ilgili ifadeler edebi eserlerde çokça kullanılmış ve şairler tarafından daha çok yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk, parlaklık gibi özellikleriyle anılmıştır. “*Kale, perestâr, peleng, pîr, top, tevsen, cevşen, çenberî, çevgân, hâtem, hung, atlas, çetr, hisar, dam, hayme, kubbe, tâk, gerdân, tâs, nüh, kebûd, fırâş-ı zer-keş, kebûd, çînî, mînâ, nîl-gûn, âb-gîne, levh-i zeberced nigûn-sâr*”¹² gibi kelimelerle birlikte benzetme yoluyla kullanılan felek; ihtiyarlığı, dönekliliği, kimseye yâr olmaması ve kahpeliliği gibi özellikleriyle daha çok şikâyetlere neden olmuştur.¹³

Aynı zamanda birinci ve en alttaki felek Ferş, sekizinci felek Kürsî, dokuzuncu felek ise Arş olarak da adlandırılmış, dokuz feleğin tamamına ise nüh-felek denmiştir.¹⁴

Tasavvuf edebiyatında “*dokuz eflâk*”, “*göğün dokuz katı*” demektir. Eski Türklere göre gök 9 kat olduğu için dokuz sayısı onlar için eski ve kutlu sayılır.¹⁵ Sâilî de, şiirlerinde feleği, dokuz kat olması, kubbe şeklinde olması, çadıra benzemesi ve yaşlı olması yönleriyle ele almıştır.

“*Dokuz felek ve yedi denizin, bir yere toplanması O'ndan dolaydır.*”

ازو آمده نه فلک جا یکی

وزو در عدد هفت دریا یکی¹⁶

Sâilî'nin tasavvurunda feleğin benzetildiği bir diğer unsur da onun yer düzlüğünü saran kubbe şeklinde olmasıdır:

رسانیده بر طاس گردون طنین

پراز نشاه سازم زمان و زمین¹⁷

“*Feleğin kubbesine kadar çınlama sesi ulaştırayım, yer ve zamanı sevinçle doldurayım.*”

¹² Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 250-251.

¹³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 150.

¹⁴ Gülüm, *a.e.*, s. 522.

¹⁵ Türk kültüründe 9 sayısı ve bu sayının mitolojik anlamları hakkında bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2 c., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 196; Bayram Durbilmez, *Türk Dünyası Kültürü-1*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 49-54; Funda Aydın, “Uygur Halk Anlatılarında Sayı Simgeçiliği”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı: 44, Ardahan 2019, s. 209-227; Bayram Durbilmez, *Türk Dünyası Kültürü-2*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 64-75.

¹⁶ Serpil Yıldırım, *Sâ'ilî-i Şirâzi'nin Târîh-i Âl-i 'Osmânî'si (İnceleme-Metin-Çeviri)*, Kırkkale 2018, s. 3.

¹⁷ *A.e.*, s. 231.

منور شد از عیص طاق سپهر
پس آنکه ز یعقوب تابید مهر¹⁸

“Feleğin kubbesi ‘Ays ile aydınlandı, ondan sonra da güneş, Yaküb ile parladı.”
Yine şair, felek ve gökyüzünü çadır şeklinde tasavvur etmiştir:

کفش خیمه چرخ برپای کرد
چو گویی به روی هوا جای کرد¹⁹

“Eli, feleğin çadırını düzenledi, sanki havada ona yer açtı.”
Sâilî, feleğin ihtiyarlığı yönüyle de ele almıştır:

اغوز متفق دید آفاق را
نوی داد چرخ کهن طاق ر²⁰

“Oğuz, gökyüzündeki yaşlı feleğin kemerini yenilemeyi uygun gördü.”

1.2. Yıldızlar ve Yıldız Kümeleri

Kevkeb, necm, encüm, nücüm, ecream, ahter ve sitâre adlarıyla yer alan yıldızlar parlaklıkları, çoklukları, yücelikleri, yükseklikleri ve ulaşılmaz olmaları gibi daha birçok özellikleriyle gerçek anlamda kullanıldıkları gibi farklı hayâllere de konu olmuşlardır.²¹ Şairler, yıldızları çoğunlukla parlaklıkları ve güzellikleri, kaderi temsil etmeleri, yol gösterici olmaları, şansı ya da şanssızlığı sembolize etmeleri ve bunların dışında benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Yıldızların bazı unsurlar ile benzerliği de daha çok şekil yönündendir.

Sâilî, şiirlerinde yıldızları parlaklıkları, yücelikleri ve yükseklikleri yönüyle ele almıştır. Aynı zamanda yıldızlar ile ordu, köle ve gözyaşı gibi kelimeler arasında benzetmeler kurmuştur. Örneğin, yıldızların çokluğu ve dağınıklığı, savaşta yenilen ordunun perişan hâlinin ifadesi olarak konu edilmiştir:

نمودند اورخانیان را هجوم
سپه شد پریشان بسان نجوم²²

“Orhan ve diğer pehlivanlara saldırdılar, ordu, yıldızlar gibi darmadağın oldu.”
Yıldızlar, renk, küçüklük ve çokluk yönüyle dâne veya darıya benzetilmiştir:

به منقار زر دانه چند از نجوم
رساتید بر لشکر شب هجوم²³

¹⁸ A.e., s. 28.

¹⁹ A.e., s. 2.

²⁰ A.e., s. 46.

²¹ Nuray Kul, 16. Yüzyıl Şairlerinde Felek Kavramı, Ordu 2015, s. 69.

²² Yıldırım, a.e., s. 196.

²³ A.e., s. 189.

“Gagasında yıldızlardan (topladığı) altın yemle, gece ordusuna baskın yaptı.”
Sâilî'nin eserinde bahsi geçen yıldızların isimleri, özellikleri ve şiirdeki kullanımları şu şekildedir:

Süreyyâ: Kuzey yarım kürede yer alan bir yıldız kümesidir. Ülker ya da Pervin yıldızı diye de bilinen Süreyyâ yıldızı gerdanlığa benzemesi hasebiyle “*ıkd-i Süreyya*” şeklinde de kullanılır.²⁴ Sâilî, şiirlerinde bu yıldızın ismini “*sipah*” yani asker benzetmesinde sayılarının çokluğunu ifade etmek için zikretmiştir.

چو گردون جنابش سپاهش پَرَن

وجودش چو شمع و خورش زر لَگَن²⁵

“Eşiği, felek gibi, ordusu Süreyya yıldızı, varlığı, mum gibi, yemeği altın kapta.”

Kehkeşân: Mecerre olarak da bilinir. Samanyolu galaksisidir. Birbirlerine çok yakın oldukları için beyaz toz bulutu gibi görünürler. Gecenin ilk saatlerinde bir başı güneyde bir başı kuzeydedir ve gecenin sonuna doğru ise bunun tam tersi olur.²⁶ Şiirlerde ismi ip, kement, kervan, yol, köprü, zincir gibi kelimeler ile birlikte anılır. Sâilî'de ise ismi kement ve ip kelimeleri ile birlikte zikredilmiş ve uzunluğuna atıf yapılmıştır.

فلک چون غلامان کرد سرش

کمر بسته از کهکشان بر درش²⁷

“Felek, onun etrafında toplanan hizmetçiler gibi, Samanyolundan (gelerek) onun kapisında hazır bulundu.”

بر اسبان چو خورشید از زر کجیم

کمند از مجرّه ز محور سجیم²⁸

“Atların üzerinde güneş gibi altın zırh vardı, samanyolu eksenine benzer halattan bir kement vardı.”

Ayyuk: Kuzey yarım kürede bulunan keçi takım yıldızının en parlak yıldızıdır. Bu yıldızın gökyüzünde en yüksek noktada bulunduğu inanılır. Şiirlerde mübalağa unsuru olarak da kullanılması bu sebepten ötürüdür.

چو خور کرده آرایش کارگاه

به عیوق برده سر بارگاه²⁹

“Köşkü, güneş gibi süslemiş, otağının çatısını ayyuka kadar çıkarmış.”

²⁴ Pala, *a.g.e.*, s. 415.

²⁵ Yıldırım, *a.e.*, s. 183.

²⁶ Gülüm, *a.e.*, s. 526.

²⁷ Yıldırım, *a.e.*, s. 125.

²⁸ *A.e.*, s. 187.

²⁹ *A.e.*, s. 16.

1.3. Gezegenler (Seyyâreler)

Edebiyatta çokça kullanılan mazmunlardandır. Dokuz felekten yedisini gezegenler oluşturmaktadır. Dünyadan dışa doğru olmak üzere sırasıyla Kamer (Ay), Utârid (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrîh (Merih, Mars), Müşteri (Jüpiter) ve Zuhâl (Satürn) felekleri yedi gezegen feleğini oluşturur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleği, dokuzuncu felek ise Atlas, büyük felek (felek-i azam, çarh-ı azam) veya felekler feleği (felekü'l-eflâk) gibi isimler alır.³⁰ İlm-i Tencim adı verilen ilme göre gezegenlerin bir kısmı uğurlu iken bir kısmı da uğursuzdur. Bu gezegenlerden her birinin kendine ait günü, madeni, mesleği ve rengi vardır. Sâilî'nin eserinde ismi geçen gezegenlerin özellikleri ve şiirlerde kullanımları şu şekildedir:

Kamer (Mâh, Hilâl, Bedr): Birinci feleğe hâkimdir. Tabiatı, bârid (soğuk) ve ratıptır (nemli). Bu gezegenin etkisi altında olanlar zayıf, sebatsız, ihmalkâr, kararsız ve hayalperest olurlar. Dostu güneş olup, uğurlu rengi beyazdır.³¹ “Kamer, el değmemişlik, yanına yaklaşılama, her gece görünmeme ve bir yerde karar kılmama, yüksekte bulunma ve yüzünde siyah lekeler olması gibi vasıfları sebebiyle sevgi ile birlikte anılır.”³² Sâilî aşağıdaki şiirlerinde Ay'ı parlaklığı, yüceliği, gücü ve güzellik unsuru oluşu yönüyle kullanmıştır:

چو خورشید و جوزا به تیغ و کمر

به تیغ و کمر برده رنگ از قمر³³

“Kılıç güneş gibi, kemer ikizler burcu gibi idi, kılıç ve kemeri aydan renk çalmıştı.”

دلجم جمع بود از کرمهای شاه

رسیده سر من به ایوان ماه³⁴

“Gönlüm şahın iyilikleriyle coşmuş, başım ayın eyvanına ulaşmıştı.”

Aşağıdaki şiirde sevgilinin güzelliği, yüzü, yanağı ve bizzat kendisi aya benzetilmiştir:

بده جام ای ساقی ماه چهر

که از وی برد رشک مهر سپهر³⁵

“Ey ay yüzlü saki! Parlaklığıyla güneşi dahi kıskandıran kadehimi ver!”

Sâilî, şiirlerinde mihr ü mah, mah u mihr, bedr-i münir ve mah u hür gibi ifadelere de sıkça yer vermiştir. Hatta şiirlerindeki bedr kullanımının hepsi bedr-i tamâm şeklindedir.

³⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 133-134.

³¹ Pala, *a.e.*, s. 42.

³² Fatma Büyükkarcı Yılmaz, “Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risale”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 9, Yıl: 9, Ankara 2014, s. 134.

³³ Yıldırım, *a.e.*, s. 185.

³⁴ *A.e.*, s. 24.

³⁵ *A.e.*, s. 169.

میان شب و روز شه را اله

بدارد تا حشر چون مهر و ماه³⁶

“Allah, gece ile gündüz arasında, kıyamete kadar, padişahu tıpkı güneş ve ay gibi korusun.”

محبّت پدید آمدش در ضمیر

ضمیرش نگویم که بدر مُنیر³⁷

“Sevgisi gönlüne öyle hoş geldi ki, çehresi dolunay gibi aydınlandı dahi diyemem (az gelir).”

Utârid (Merkür): İkinci feleğe hâkimdir. “Bu gezegenin vasıfları edeb, kiya-set, anlayış, sezgi, zihin, yumuşaklık, yufka yüreklilik, hüner, san’at, hile ve hıyanet şeklindedir.”³⁸ Etkisi altındakiler de bu vasıflarla donatılmıştır. Feraset, belagat ve sanatkârlığın sembolü olarak bilinir. Müzik aletlerine etki ettiğine inanılır. Sâilî de, şiirlerinde bu gezegeni san’at ve hüner konusundaki vasıflarından dolayı müzik ile ilgili unsurlarla birlikte kullanmıştır.

عطارد به رقص و ذهل زن فلک

به درگاه او همچو مردم ملک³⁹

“Dans eden Utârid ve davulu çalan felek, onun eşliğinde melekler gibi (idi).”

صداهای تیر از کلماتهای عاج

ببرد از نوای عطارد رواج⁴⁰

“Fildişi yaylardan çıkan ok sesleri, Utârid’in sesini gölgede bıraktı.”

Zühre (Venüs): Üçüncü feleğe hâkimdir. Bu yıldızın etkisi altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkâr olurlar. Divan edebiyatında ismi, meclis, çalgı, şarkı, aşk ve güzellik kelimeleriyle birlikte anılır.⁴¹ Mınyatürlerde elinde müzik aletiyle tasavvur edilmesi ve etkisi altındakilerin müzik konusundaki maharetleri sebebiyle edebiyatta eğlence meclislerinin anlatıldığı yerlerde bu gezegen genellikle elinde bir çalgı aletiyle tasvir edilir.

به مردی و مردانگی شهره شد

بلندیش از خاک تا زهره شد⁴²

“Yiğitlik ve cömertliğiyle meşhur oldu, yüceliği topraktan (yerden) Venüs’e kadar yükseldi.”

Şems (Hürşid, Âfitâb, Mihr, Hûr): Dördüncü feleğe hâkimdir. Tabiatı sıcak ve kurudur. Şiddet, öfke, kahır, utanma, iffet ve merhamet gibi özellikleri

³⁶ A.e., s. 17.

³⁷ A.e., s. 35.

³⁸ Osman Aydın, “Nedim Divânı’nda Kozmik Unsurlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 69, Cilt: 13, Samsun 2020, s. 32.

³⁹ Yıldırım, a.e., s. 183.

⁴⁰ A.e., s. 193.

⁴¹ Pala, a.g.e., s. 494.

⁴² Yıldırım, a.e., s. 62.

vardır. Şiirlerde parlaklığı dolayısıyla taca, durmadan dönüşüyle kadehe, sürekli dönüp dolaşmasıyla divaneye ve dilenciye benzemesi yönüyle ele alınmıştır. Sâilî, bu gezegeni daha çok parlaklığı, yüceliği, sarılığı ve gücü yönleriyle kullanmıştır.

ز گرد هیونان گردون نورد

هوا قیر گون گشت و خورشید زرد⁴³

“*Felek, atların etrafında döndü, Havadaki sarı güneş, katran karası kesildi.*”
Sâilî, aşağıdaki beyitte güneşi parlaklığı dolayısıyla taca benzetmiştir:⁴⁴

ز ایوان قدم مائد بر تخت عاج

به بالای سر همچو خورشید تاج⁴⁴

“*Başının üstünde güneş gibi tacıyla eyvandan fildişi tahtına ayak bastı.*”

Müşteri (Jüpiter, Erendiz): Altıncı feleğe hâkimdir. Yaygın görüşe göre din, tevazu, ilim, akıl ve fesahat bu yıldızın niteliklerindedir. “*Eski metinlerde vezirler, âlimler, hâkimler bu yıldıza benzetilmiştir.*”⁴⁵ Divan şiirinde, makam, mücevher yüz ve gözyaşı gibi kelimelerle birlikte kullanılmıştır. Feleğin kadısı ve hatibi olarak da bilinir. Sâilî, sadece iki yerde kullandığı bu gezegeni âlimlik ve akıllılık yönleriyle ele almıştır.

ترا مشتری ز آسمان گفته زه

به شاهی ز دانشورانی فره⁴⁶

“*Müşteri yıldızı, gökyüzünden sana aferin demiş, şahlık, âlimlikten evlâdır.*”

پی مسجد جمعه دانا خطیب

نغم زهره وش، مشتری سان لبیب⁴⁷

“*Cuma mescidinde bilgin bir hatip (vardı), Zühre gibi nağmeli, Müşteri gibi akıllı (idi).*”

1.4. Burçlar

Burçlar feleği sekizinci felektir. Bu felekte bulunan yıldızlar sabit haldedir. Bu yüzden bu felekteki yıldızlara sabit yıldızlar denir. Bu feleğe ise felek-i sevâbit adı verilir. Meşhur olan on iki tane burç vardır. Bu on iki burcun isimleri hamel (koç), sevr (boğa), cevzâ (ikizler), seretân (yengeç), şîr (aslan), sünbüle (başak), mîzân (terazi), kejdüm (akrep), kavs (yay), cedy (oğlak), delv (kova) ve hût, simâk (balık) şeklindedir.⁴⁸

Burçlar divan şiirinde daha çok uğurlu ya da uğursuz olma yönleriyle ele alınmış ve şiirlerde teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. İnsan doğduğu zaman uğurlu bir yıldızın tesiri altında doğmuşsa bahtının açık; uğursuz bir yıl-

⁴³ A.e., s. 100.

⁴⁴ A.e., s. 101.

⁴⁵ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2019, s. 307.

⁴⁶ Yıldırım, a.e., s. 17.

⁴⁷ A.e., s. 94.

⁴⁸ Pala, a.e., s. 76.

dızın tesiri altında doğmuşsa, kişinin bedbaht olacağı ve her işinde ve adımında zorlukla karşılaşacağına inanılır. Sâilî'nin şiirlerinde burç kelimesi birkaç yerde geçmektedir. Bu geçtiği yerlerde “bârû” kelimesiyle birlikte ele alınmış olup kale duvarı manasında kullanılmıştır.

بر آن برج و بارو کمند آختند

از آنجای کفار را تاختند⁴⁹

“O burç ve kale duvarına kement attılar, ondan sonra kâfirlerin üzerine saldırdılar.”

Ancak sadece bir yerde ismi, kozmik unsur olarak geçmiştir. Dolayısıyla Sâilî, felek, yıldızlar ve gezegenler gibi diğer kozmik unsurların isimlerini zikrettiği kadar burç isimlerini zikretmemiş, şiirlerinde on iki burçtan sadece dört tanesinin ismini zikretmiştir:

Hamel (Koç): Yıldızların gökyüzünde koç şekline benzemesinden dolayı bu ad verilmiştir. Divan edebiyatında daha çok bahar ve nevruz ile ilişkilendirilerek kullanılır.⁵⁰ Sâilî, koç burcunu bahar ile ilişkilendirmiştir.⁵¹

به سرمای بهمن نیلورده تاب

درآمد به برج حمل افتاب⁵¹

“Behmen ayının soğuğuna dayanamayıp, güneş, koç burcuna geldi.”

Şair, yukarıdaki beyitte güneşin hamel burcuna devretmeye başlamasıyla baharın gelişini ve tabiatın yeniden canlanışını kastederek bu burçtan istifade etmiştir.

Hût, Simâk (Balık): Balık burcudur. Arapçada “Balık” anlamındaki “Semek” isminden gelen “Simâk” olarak da bilinmektedir.⁵² Beyitlerde isminden kaynaklı söz oyunları ile birlikte kullanılmıştır. Denizde balığın çok oluşu sebebiyle çokluk ifade etmek için de şairler tarafından tercih edilmiştir.

کشیده به تن نیزه را از سمک

رساندند سر بر سماک فلک⁵³

“Denizdeki balıktan mızrağı doğrultup gökteki balık burcunun yukarısına ulaştırdılar.”

Ayrıca mübalağa sanatına çok uygun oluşundan mütevellit “semekten simâka” (denizin dibindeki balıktan, gökteki simâk burcuna kadar) şeklinde bir deyimsel ifadeye de ilham kaynağı olmuştur:

ز سمّ ستور سپه گرد و خاک

برآمد ز پشتِ سمک تا سماک⁵⁴

⁴⁹ Yıldırım, a.e., s. 229.

⁵⁰ Atilla Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabitler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 90, İstanbul 1994, s. 174.

⁵¹ Yıldırım, a.e., s. 174.

⁵² Şentürk, a.e., s. 178.

⁵³ Yıldırım, a.e., s. 227.

⁵⁴ A.e., s. 206.

“(Denizdeki) balığın sırtından Balık burcuna kadar, ordudaki hayvanların nallarından toz toprak yükseldi.”

Cevzâ, Covzâ (İkizler): İkizler burcudur. “*Ferkâdân*”ın Türkçe karşılığı da “İkizler”dir.⁵⁵ Bu burç doğu minyatürlerinde birbirlerine sarılmış veya el ele tutuşmuş iki kız kardeş tasavvuru doğrultusunda teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.⁵⁶ Ayrıca yükseklik, yücelik ve mertebe sembolüdür. Sâili, padişahı överken ikizler burcunu kullanmıştır.

چو خورشید و جوزا به تیغ و کمر

به تیغ و کمر برده رنگ از قمر⁵⁷

“*Kılıç güneş gibi kemer ikizler burcu gibi idi, kılıç ve kemeri aydan renk çalmıştı.*”

Sevr (Boğa): Edebi metinlerde bu burç daha çok ağır işleri yüklenen, güç sembolü bir unsur olarak kullanılmıştır. Sâili bu burcun ismini, cüsseli ve güçlü vasıflarından dolayı zikretmiştir. Görüntü itibarıyla çok sevecen olmasa da insanların ve tanrıların koruyucu meleği olarak bilinen bu unsur halk arasında çok sevilen adaletli biri olarak tanınır.

چو ثور سما بی غم و اضطراب

مصون گشت جدی و حمل از ذناب⁵⁸

“*Oğlak ve kuzu, gökyüzündeki boğa gibi, gamsız ve tasasız kurtlardan korundu.*”

Şir (Aslan): Bu burç hakkındaki benzetme ve tasavvurların burç özelliklerinden çok aşağıdaki beyitte de olduğu gibi isminin çağrıştırdığı çağrışımlarla ilgili olarak geliştirildiği görülmektedir. Sâili bu burcu, medhettiği şahsın aslan gibi cesur veyahut heybetli olduğu görüşünü pekiştirmek için kullanmıştır.

چو عثمان بگ غازی آن شیر دل

ز سر پنجه اش شیر گردون خچل⁵⁹

“*O aslan yürekli Osman Gazi Bey ki, pençesinden gökteki aslan utanmış.*”

1.5. Diğer Kozmik Unsurlar

Sâili'nin eserinde yıldızlar, seyyareler ve burçların yanı sıra başka kozmik unsurların varlığına da rastlanmaktadır. Sâili'nin, özellikle yağmur, bulut, şimşek, çığ ve gökkuşağı gibi doğa olaylarına da yer verdiği görülmektedir. Bu kullandığı doğa olaylarını ve gökyüzü ile ilgili bazı unsurları eserinden seçilen örneklerle birlikte ele alacağız.

Şafak: Güneşin doğuşu ile batışı sırasında ufuktaki kızılığa denir. Şafağın oluşabilmesi için güneşe ihtiyaç duyulması sebebiyle beyitlerde genellikle şafak ve güneş birlikte kullanılır. Sâili, şafağı rengi yönünden ele almıştır.

⁵⁵ Pala, *a.e.*, s. 153.

⁵⁶ Şentürk, *a.e.*, s. 175.

⁵⁷ Yıldırım, *a.e.*, s. 185.

⁵⁸ *A.e.*, s. 169.

⁵⁹ *A.e.*, s. 124.

گِه کین کافرکه لشکر کشد

شفق وش جهان را به خون در کشد⁶⁰

“Kinliyen ordu sevkededen kâfir, dünyayı şafak kızılığında kana bular.”

ز خون یلان کوه را رنگ لعل

زمین چون شفق هر طرف سنگ لعل⁶¹

“Cengâverlerin kanıyla, dağ yakut rengini (aldı), bütün yeryüzü, şafak gibi yakut taşına.”

Âfâk: Ufuklar demektir. Düz arazide veya açık denizde gökle yerin birleşir gibi görüldüğü kısımlardır. Ufuklar, şafak ile birlikte mazmunlara konu olmuştur. Şafağın kızılığı, ufukların yanması olarak aktarılmıştır.⁶²

صدای دهاده به گردون رسید

بر افق همچون شفق خون دوید⁶³

“Feleğe, vuruşma sesi ulaştı, ufuklara şafak renginde kan fışkırdı.”

کشیده عروس سحر زر تتق

خرامید از پیشگاه افق⁶⁴

“Seher gelini altın perde çekip ufkun en yüce katında salındı.”

Berk: Şimşek demektir. Yağmur yüklü bulutların birbiriyle teması esnasında oluşan ışıklardır. Çok fazla ışık çıkardığı için etrafı bir anda aydınlatır. Beyitlerin çoğunda berk-i ah tamlamasıyla geçen şimşek, daha çok parlaklığı dolayısıyla kılıç, çerag, altın taç gibi benzetmelerle⁶⁵ ve yağmur ve bulut gibi tabiat olaylarıyla birlikte kullanılır.

چو برقی که سر زد ز فرمان میغ

به روی هوا کرد ویلان تیغ⁶⁶

“Bulutun emriyle aniden çıkagelen şimşek gibi kılıç, havaya doğru başıboş sallandı.”

Saika: Yıldırım demektir. Gök gürültüsü ve şimşekle görülen, hava ile yer arasındaki elektrik boşalmasıdır.

کور که بنالیدو هندی درای

بغزید چون صاعقه کره نای⁶⁷

“Büyük davul ve Hint çanı inledi; borazan, yıldırım gibi kükredi.”

Ebr: Bulut demektir. Yeryüzündeki suyun güneşin etkisiyle buharlaşarak göğe yükselmesiyle oluşur. Beyitlerde dolu, yağmur, çığ ve baharla birlikte

⁶⁰ A.e., s. 14.

⁶¹ A.e., s. 144.

⁶² Gülüm, a.e., s. 542.

⁶³ Yıldırım, a.e., s. 217.

⁶⁴ A.e., s. 207.

⁶⁵ Esma Şeker, 15. Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar, Ordu 2015, s. 127.

⁶⁶ Yıldırım, a.e., s. 194.

⁶⁷ A.e., s. 86.

kullanılır. Ayrıca; karanlık ve siyah olması yönüyle de sevgilinin zülfüne benzetilir.⁶⁸ Sâilî, şiirlerinde bulutla ilgili kullanımları daha çok memduhın lütfu ve cömertliği üzerinden vermiştir.

به دُر پاشی دست او ابر نیست

ببخشند کیش ابر را صبر نیست⁶⁹

“Eli, inci saçarken buluta (yer) yoktur, ona bağışlanan sabır, bulutta yoktur.”

Ayrıca nisan ve bahar kelimeleriyle terkip içerisinde kullanmıştır:

خروشان او آمد ابر بهار

خزان زوست با دیده اشکبار⁷⁰

“Bahar bulutu kükreyerek geldi, hazanın gözü O’ndan sebep yaşlıdır.”⁷¹

به فرمان حق عدل و احسان کند

کفش را به فیض ابر نیشان کند⁷¹

“Hakk’ın emriyle adâleti sağlar, ihsanda bulunur, avucunu, feyzle nisan bulutu (gibi) yapar.”

Baran: Yağmur demektir. Daha çok bulut, bahar, çiçek vb. ile bir bağlantı içinde ele alınmıştır. Bolluk ve bereketi simgeler. Şiirlerde aşğın gözyaşına benzetilir.

ز او مسلمان و از خون گبر

به میدان ببارید باران چو ابر⁷²

“Müslümanların ettiği ahtan ve kâfirden (akan) kandan, savaş meydanına bulut gibi yağmur yağdı.”

Aynı zamanda memduhın cömertliğinin sembolü olarak da kullanılmıştır:

بهاران که بر سبزه باران کند

دعای گدایان به شاهان کند⁷³

“Baharda çimene yağmur yağdığı zaman, (sanki) dilenciler padişaha dua ederler.”

Şebnem (Jale): Çiğ demektir. Özellikle de bahar sabahlarında bitkilerin üzerinde görülen su damlacıklarıdır. Şiirlerde gözyaşı, inci ve dişe benzetilir.

صف آراسته همچو سرو و چنار

ز پیکان همه ابر وش ژاله بار⁷⁴

“Tüm ordu, servi ve çınar gibi süslenmişti, (ellerindeki) mızraklarla sanki hepsi çiğ yüklü bulut gibiydi.”

Kavs-i Kuzah: Gökkuşağı demektir. Işık ışınlarının su damlaları içinden geçerken kırılıp yansınmasıyla oluşur. Şiirlerde genellikle şekil ve renk yönüyle ele alınmıştır.

⁶⁸ Okmak, a.e., s. 162.

⁶⁹ Yıldırım, a.e., s. 164.

⁷⁰ A.e., s. 3.

⁷¹ A.e., s. 160.

⁷² A.e., s. 197.

⁷³ A.e., s. 134.

⁷⁴ A.e., s. 190.

زمین از گل و سبزه شد پر فرح

ز عکس زمین چرخ قوس قزح⁷⁵

“Yer, çiçek ve çimenden dolayı sevince boşuldu, gökyüzü, yerin aksiyile gökkuşağı ile doldu.”⁷⁵

Ra’d: Gök gürültüsü demektir. Çok şiddetli ve korkunç sesi olması habibiyle beyitlerde karşımıza çıkar. Bununla birlikte yağmurun habercisi olması dolayısıyla yağmurla birlikte de anılır. Gök gürültüsü baharda uyuyan bitkileri uykusundan uyandırır, inleyerek buluta gözyaşı döktürür (yağmur yağdırır). Böylece sesinin yüksek oluşuna vurgu yapılır. Aşığın ağlaması gök gürültüsüne benzetilir.⁷⁶ Divan şiirinde ah, feryad, tüfenk gibi kelimeler ile teşbih unsuru olarak ele alınır. Sâilî, eserinde sadece iki yerde kullanmıştır.

زمان همایون و ساعات سعد

کشیدند هر سو کماهای رعد⁷⁷

“Kutlu zaman ve mutlu saatlerde, her taraf gökgürültüsü (nü andıran seslerle) yaylarını çektiler.”

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi Sâilî, bu unsurun sesinin yüksek oluşuna vurgu yaparak yaydan okun çıkış sesini şimşek çakmasına benzetmiştir.

به گردن نمد ابر گرد سیاه

ز باران شدش اشک و از رعد آه⁷⁸

“Siyah toz bulutu, omzuna keçe (oldu), yağmur, gözyaşı; gök gürültüsü de ahı oldu.”

Sonuç

Yukarıda Sâilî'nin eserinde geçen kozmik unsurların özelliklerini örnek beyitlerle açıklamaya çalıştık. Divan şairlerinin birçoğu tarafından sıklıkla kullanılan bu unsurlar, farklı ve orijinal olmamakla birlikte Sâilî tarafından da kullanılmıştır. Şairlerin şiirlerinde çeşitli kozmik unsurları başarılı bir şekilde kullanmaları, dönemin şairlerinin edebiyat ve şiir dışındaki alanlar hakkındaki bilgilerinin ne kadar üst seviyelerde olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. Tüm şairlerin divanlarını süsleyen, bir padişahı yüceltmek, övmek ya da sevgilinin güzelliğini anlatmak için vazgeçilmez olan bu kozmik unsurları Sâilî de eserinde fazlasıyla kullanmıştır. Bu kullanımlar daha çok memduha yönelik olup, farklı anlam ilgileri ile teşbih unsuru olarak ele alınmıştır. Sâilî, övdüğü padişahın yüceliğini, cömertliğini, şefkatli oluşunu gökyüzü, gezegen ve yıldız gibi unsurların yüksekte bulunmaları, sayıca çok olmaları ve parlaklıkları bağlamında şiirlerinde övmüştür. Sevgilinin güzelliği, ulaşılmaz oluşu, cefa edip vefa göstermemesi gibi yönleri anlatılırken yine kozmik unsurların özelliklerine başvurulmuştur.

⁷⁵ A.e., s. 238.

⁷⁶ Şeker, a.e., s. 127.

⁷⁷ Yıldırım, a.e., s. 244.

⁷⁸ A.e., s. 251.

Kaynaklar

- ÂŞIK ÇELEBİ: *Meşâiru's-şuarâ*, Haz. Filiz Kılıç, İnceleme-Metin, C. 2, İAEY, İstanbul 2010.
- AYDIN, Funda: "Uygur Halk Anlatılarında Sayı Simgeciliği", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı: 44, Ardahan 2019.
- AYDIN, Osman: "Nedim Divanı'nda Kozmik Unsurlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 69, Samsun 2020.
- BÜYÜKKARCI YILMAZ, F.: "Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risale", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 9, Yıl: 9, Ankara 2014.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed: *Necati Bey Divanı'nun Tahlihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.
- DIHÛDÂ, 'Ali Ekber: *Luğatnâme*, C. 8, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran, Tahran 1328 hk./1910.
- DURBİLMEZ, Bayram: "Halk Bilimi Araştırmalarının 100. Yılında: 'Halk Bilimi' ile 'Edebiyat'ın Ortak Alanları ve 'Halk Edebiyatı' Üzerine Bir Değerlendirme", *Millî Folklor*, Cilt: 12, Sayı: 99, Ankara 2013.
- _____ : *Âşık Edebiyatında Şiir Sanatı-Hasreti'den Örneklerle*, Akçağ Yayınları, Ankara 2020.
- _____ : *Türk Dünyası Kültürü-1*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.
- _____ : *Türk Dünyası Kültürü-2*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.
- GÜLÜM, Emrah: "Sümbülzade Vehbi Divanı'nda (Sümbülistân) Kozmik Unsurların Kullanımı", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 9, Yıl: 9, Ankara 2014.
- HAYYÂMPÜR, Abdu'r-resûl: *Ferheng-i Sohenverân*, C. 1, İntişârât-ı Tılayî, Tahran 1372 hk./1952.
- KAZVİNİ, Hekimşâh Muhammed: *Tercume-i Mecâlisu'n-nefâis*, Nşr. 'Ali Aşgar Hikmet, Bank-ı Milli-i İrân, Tahran 1323 hk./1944.
- KINALI-ZÂDE, Hasan Çelebi: *Tezkiretu's-şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, 3. Baskı, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- KUL, Nuray: *16. Yüzyıl Şairlerinde Felek Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2015.
- NEVÂÎ, Ali Şir: *Mecâlisu'n-nefâis*, Haz. Kemal Eraslan, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- ÖGEL, Bahaeddin: *Türk Mitolojisi*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- OKMAK, Özgür: "Cem Sultan Divanı'nda Kozmik Âlem", *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, Yıl: 6, Bolu 2018.
- ONAY, Ahmet Talat: *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 1993.
- PALA, İskender: *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- SÂMÎ, Şemseddin: *Kâmûsu'l-a'lâm*, C. 4, Mihrân Matbaası, İstanbul 1311 hk./1894.
- ŞEKER, Esmâ: *15. Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2015.
- ŞENTÜRK, A. Atilla: "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 90, İstanbul 1994.
- TAHRÂNÎ, Âgâ Buzurg: *Ez-zert'a ilâ tesânüfi's-ş'î'a*, C. 9. y.y., Tahran 1332 hk./1914.
- TEBRİZÎ, Muhammed: *Burhân-ı Katı*, Nşr. Burhan-ı Katı-Muhammed Muin, C. 4, İntişârât-Emir Kebir, Tahran 1357 hk./1938.
- TUMAN, Mehmet Nâil: *Tuhfe-i Nâilî*, Haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, C. 1, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.
- ULUDAĞ, Süleyman: *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- YILDIRIM, Serpil: *Sâ'ili-i Şirâzi'nin Tarih-i Âl-i 'Osmânî'si (İnceleme-Metin-Çeviri)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale 2018.

Extended Abstract

Cosmic Elements In Tarikh-e Al-e Osmani Work Of Saeili-ye Shirazi

Nature is an indispensable part of life. Because human being sustains his life inside the nature. Nature and environment where human being inhabited, have inherently great effect and importance on the human being's life. One of the natural consequences of this situation was to be seen reflection from the nature in the poet and in his poems. Every poet is affected from nature and environment where he has lived in and somehow reflects his emotions and passions on his poems. But this reflection is not materialized in Ottoman poetry in real terms. For this reason, Ottoman poets' resort to mazmuns (propositions) by expressing a feeling more poetic and stronger when they want to explain more than its true meaning. Ottoman poem has emerged by avoiding true meanings of words and thus becoming a mazmun and thanks to meaning relations of this mazmuns between themselves using metaphorical and symbolic narrations.

Cosmic universe is also important portion of the nature. At first the sky, the earth, the sun, the skies, the moon, the planets and related concepts with them comes to our minds when we talk about cosmic universe. These elements have been appeared in the works of our poets and writers in our literature because of their varied properties. To be used different cosmic elements successfully by poets in their poems was a proof of high-level knowledge of poets of that period other than the fields of literature and poetry. This element, which has been frequently benefitted by many ottoman poets, was widely and with various meanings referred by Saeili-ye Shirazi, who is one of the Persian speaking ottoman poets during 16th century, in his manzum work named Tarikh-e Al-e Osmani dedicated to Yavuz Sultan Selim. Consequently, this work has been produced for the aim of establishing cosmic elements took part in Tarikh-e Al-e Osmani of Saeili and indicate how used these elements in his poems. Cosmic elements have been evaluated under the headings the sky-the earth, stars and star clusters, the planets, horoscopes and other cosmic elements. But before evaluation, brief information has been given on the life and works of Saeili. In the light of this information, the oldest information on our poets has recorded in Mecalisu Nefais of Ali Shir Nevai that poet has been cited as Mawlana Saeili in this work. It is clearly stated in the source that he originally from Turkestan. It has been determined that during II. Bayezid period namely between the years 1480-81 he was in Rum based on his own remarks of Saeili. In the light of this information it can be said that Saeili, after leaving from Iranian at young age, has been spent at least forty years of his life in Rum, Rumeli and Istanbul. Saeili stated that he was in Istanbul during the reign of II. Bayezid who called for writing histories of his ancestor from clerks and poets at his palace. Upon this demand Saeili started to write his work named Tarikh-e Al-e Osmani in the style of Shahname which has become common tradition of this period. This work, narrates events of Osman Gazi era in the style of Manzum, starts from Gok Alp's arrival in Anatolia who is son of Süleyman Shah who is son of Kaya, who is ancestor of Ottoman, escaped from Cengiz's pillage and date back to the demise of Osman the years 1321-22.

As it can be inferred from this statement the mentioned work is composed of single book and covers events of Osman Gazi terms and ends with the conquest of Bursa.

Saeili sometimes praised sultan for his discernment, wisdom, intelligence, supremacy, generosity, strength and compassion by associating this characteristic aspect with brightness or being numerous of stars or being at the highest level like sky or with their beauties. In some cases, fate has been regarded as obstacle to reunion with one's beloved and sometimes has been handled its cruelty, bloodshed and cannot have by no one. Sometimes dealt with earth for being nine-fold, dome-shaped, tent-like and old aspects. Other cosmic elements like the moon, cloud, rainbow, the highest point in the sky and dawn have been referred when describing the lover's beauty, bloody tears of lover, being unattainable by the lover or suffering that not been greeted with loyalty. Among this things, cosmic components have also been profited as satirical element. Saeili approached to the stars for their brightness, supremacy and heights in his poems. The stars are also a metaphor for army, slave and teardrop. For instance, multitude and scattered stars depicts disordered army defeated in the war. Sureyya star, also known as Ulker or Pervin star, has been cited as Sipah namely soldier for expressing multiplicity of their numbers. Saeili depicted Sultan's clever aspect with Mercury planet that has features religion, modesty, wisdom and mind in his Sultan praise poem. He dealt with solar system for resemblance to crown for its glow, to glass for nonstop rotation and to Romeo or beggar for continuous turn and arriving at same point. Saeili mostly used this planet for its glossiness, supremacy and strength aspects.

Saeili mainly dealt with zodiacs according to being auspicious or ominous ways and used them in his poems as analogy. Saeili utilized in his work only the following zodiacs Aries, Pisces, Gemini, Taurus and leo. To reinforce his view on praised person who is brave and formidable like lion used Leo, to explain the arrival of spring and reviving of the nature used Aries, to express abundance used Pisces for being many fish in the sea. To exhibit that Sultan has been at supreme rank used Gemini that deemed to be the symbol of supremacy, heights and rank.

KUTADGU BİLİĞ'E GÖRE TÜRK HÜKÜMDARLIK SANATI

Öğr. Gör. Fatih ERARSLAN*

Prof. Dr. Erkan Göksu, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı*,
Kronik Kitap, 1. Baskı, 13,5 cm x 21 cm, 2. hamur kağıt, 276 sayfa, İstanbul 2019,
ISBN: 978-605-7635-03-7.

Ortaçağ tarihi üzerine nitelikli eserleri ile tanınan Prof. Dr. Erkan GÖKSU tarafından Kutadgu Bilig'in siyasetname niteliğini ortaya koymayı amaçlayan eser 2019 yılında kaleme alınmıştır. Kitabın temel felsefesinin ilk vurgusunu yazar, kitabının önsöz kısmında bulunan “Devlet, siyaset ve ahlak konusunda ilhamını Kutadgu Bilig'den alan Yüsun Hâs Hâcib'in evlatlarının, amacına ulaşmak için her türlü ahlak kaidesini çiğnemeyi şiar edinen Machiavelli'nin çocuklarına karşı galip geleceği muhakkaktır.” (s. 15) cümlesi ile ifade etmiştir. Göksu kitabında Kutadgu Bilig'in “mutluluk / saadet veren bilgi” mi yoksa “siyasi hâkimiyet / devlet otoritesini veren bilgi” mi bu farkı ortaya koymaya ve eserin esas edebi değerinin bu sayede hak ettiği yerde bulunmasını sağlamaya çalışmıştır.

İki kısımdan oluşan kitabın ilk bölümü “Türklerde Devlet ve Hâkimiyet” başlığını taşımaktadır. Hâkimiyet ifadesinin kavramsal çerçevesi ile beraber ilk Türk devletleri ile İslam devletlerinde hâkimiyet anlayışı yazar tarafından tasvir edilmiştir. İlk Türk devletlerinde hâkimiyet anlayışı, Türk Kağanlarının Tanrı tarafından gönderildiği eserde belirtilerek siyasal iktidar yani “kut” ile donatıldığı ifade edilmiştir. Yazar tarafından, “kut” kelimesinin, kitabın ilk bölümünden itibaren gerçek anlamının fark edilmesi ile Kutadgu Bilig'in eser niteliğinin okuyucunun zihninde canlanmasına çalışılmıştır. İslam'da hâkimiyet kavramının bu bölümde tasvir edilmesi ile beraber yazar Türk kültür tarihinin en önemli eserleri arasında yer alan Kutadgu Bilig için “töreye daya-

Geliş Tarihi: 30 Nisan 2021 - Kabul Tarihi: 03 Mayıs 2021.

Atuf Bilgisi: Fatih Erarşlan, “Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 233-236.

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Erbaa Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, fatih.erarşlan@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2863-6310.

nan devlet ve hâkimiyet anlayışının, İslami değer ve kavramlarla yenilenmesinden başka bir şey değildir.” (s. 33) ifadesi ile eserin temel niteliklerini ortaya koymuştur.

Türklerde Hükümdar ve Özellikleri kısmı ile devam eden birinci bölümde hükümdarda bulunması gereken “*Bilgelik, Cesaret ve Kahramanlı, Erdemlilik*” (s. 48) üç temel özelliği açıklanmıştır. Ayrıca Türk hükümdarının halka karşı vazifeleri on iki madde ile ifade edilmiştir. Farabi ve Nizâmü'l-mülk gibi isimlerin hükümdar tanımlamaları ve özelliklerini betimlemelerine yazar kitabında yer vermiştir. Farabi, hükümdarı reis kavramı ile ifade etmiş ve on iki vasfı olması gerektiğini belirtmiştir. Belirttiği vasıfların on ikisinin bir kişide bulunmasının zor olduğunu belirten Farabi, kişide ilk altısı veya beşinin bulunmasının reis olması için yeterli olacağını açıklamıştır. Göksu, Nizâmü'l-mülk'ün sultanlık tanımlamasında (hükümdarlık) kutsal ve irsi (babadan oğula) nitelikleri bulunduğunu lakin bu ikisinin yeterli olmadığını, siyasî iktidarı kazanmasının gerektiği de hükümdarlık için tamamlayıcı diğer nitelik olduğunu belirtilmiştir. Yazar, Nizâmü'l-mülk'ünde hükümdar vasıflarının on iki madde topladığını açıklayarak, hükümdarın siyasî, askeri, hukuki, iktisadî ve dinî görev ve sorumlulukları olduğundan bahsetmiştir.

İkinci bölümde yazar “*Kutadgu Bilig ve Türk Hükümdarlık Sanatı*” başlığı ile kitabın esas kapsamı hakkında bilgi vererek çalışmasına devam etmiştir. Göksu, Kutadgu Bilig'in Balasagunlu Yusuf tarafından 18 aylık bir çalışma neticesinde kaleme alındığını, eserin 85 baba (genel başlık) ayrılmış 6520 beyitten oluştuğunu açıklamıştır. Kutadgu Bilig'in 3190 kelimededen oluşması ile beraber bu kelimelerin 420'sinin Arapça ve 86'sinin Farsça olduğu yazar tarafından dikkat çekilen diğer önemli bir husustur. Burada yazar tarafından ifade edilmek istenen nokta Yûsuf Has Hacib'in eserinde Türkçenin zenginliğini ve gücünü göstermeye çalışmasının önemidir.

Göksu, çok eski bir Türkçe kelime olan “*kut*” ifadesinin farklı şekillerde anlandırılmasından dolayı Kutadgu Bilig isminin tarihsel süreçte “*mutluluk, saadet, iyi talih, baht, şans, ikbâl, bahtiyarlık veren bilgi*” şeklinde aktarıldığını ifade etmiştir. Yazar, eserin isminin “*kutadmak*” yani “*kut sahibi kılmak, kut'a erişmek*” fiilinden gelmekte olduğunu belirtmiş ve “*siyasi otorite bilgisi*”, “*devlet olma, devletli olma*”, “*siyasi hâkimiyet*” anlamlarını yansıttığını ifade etmiştir.

Göksu' nun bu bağlamda Kutadgu Bilig'den bahsedilirken kut kelimesinin “*siyasi hâkimiyet*” ve “*siyasi hâkimiyet kudreti*” şeklinde değil de mutluluk ve saadet olarak adlandırılmasının, eserin mahiyeti ve kıymeti hakkında ciddi yanlışlara ve algı yanlışlarına sebep olacağını yanlışlığına vurgu yapmıştır. Ayrıca eserde çok sık şekilde geçen kut kelimesinin mutluluk, saadet gibi anlamlar ile ifade edilmesi de beyitlerin esas anlamlarından uzaklaşacağı da yazar tarafından belirtilen diğer önemli bir husustur. Göksu ezcümle Kutadgu Bilig'in “*mesut eden, mutluluk veren bilgi*” değil “*hükümlerlik / hükümdarlık bilgisi*” şeklinde ifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Yazar, Kutadgu Bilig'i sahneye konulmuş dört kişi arsında geçen bir münazara ya da atasözleri ve bilge deyimleriyle süslenmiş bir sahne yazısına

benzetmektedir. Eserin dört temel karakterleri yazar tarafından bahsedilen diğer bir husustur (s. 63). Bu karakterlerin ilki hükümdar Gündoğdu (Kündoğdu) töre (kanun) ve adaletle özdeşleştirilip, Vezir Aydıldı (Aytoldı) kut'u, vezirin oğlu Ögdülmiş (Övülmüş) akli ve Odgurmış (Uyanmış) sufilik (gönül) mefhumunu temsil etmiştir. Göksu Kutadgu Bilig'in karakterlerinin temsil ettiği töre, kut ve aklın tamamlayıcısının gönül olduğuna dikkat çekmiştir (s. 63).

Yüsuf Has Hacib'in eserinde ideal devlet ve toplum hayatını işlediğini aynı zamanda gerçeğin içinde dolaşmış temsili karakterlerin diyalogları ile bir devlet işleyişini sunmuş ve sisteme dair eleştirilerini açık bir surette dile getirdiği yazar tarafından belirtilmiştir. Bu çerçevede Göksu, Yüsuf Has Hacib'in, "semâvi şehri yeryüzünde kurmaya çalışan Fârâbi'nin ideal şehri ameli bir nizamnâme hâline getirdiğini ve siyaset düğümlerinin nasıl çözülebileceğini usulünü öğrettiğini" ifade etmiştir (s. 66).

Kitabın ikinci bölümünün devamında iki yüz alt başlık ile Kutadgu Bilig'in devlet yönetimi ve siyasi otoritenin nasıl olması gerektiğinin ifade edildiği 1539 beyit açıklanmıştır. Bu başlıklar altında; "Kut Tanrı bağısıdır, Halka baş olmak ağır bir yükür, Tanrı bunu yarın sana sorar, Beyliğin temeli töre ve adalettir, Eğer doğru eğilirse kıyamet kopar, Töre karşısında herkes eşittir, Kötü kanunlarla halka hükmedilmez, Kanun ve adalet göğün direğidir, Asker beylerin kanat tüyüdür kanatsız kuş uçamaz, Danışmayan meşveret etmeyen sonunda pişman olur, İşi ehline işe yarayana hareketi doğru dürüst olana ver, Dünyaya dalıp kusurlarını fazilet gibi görme" göze çarpanlarıdır. Bu başlıklar günümüzde dahi yönetici kademesinde bulunan bürokratların, yönetim anlayışlarında dikkat etmesi gereken hususlar olarak kendini göstermektedir.

Göksu, Kutadgu Bilig'in devlet merkezli bir eser olduğunu, Yüsuf Has Hacib'in "Ey bu kitabı makbul bula ve bu Türkçe esere hayretle bakan kimse. Bu kitap herkese yarar. Fakat en çok memleket ve şehirleri idare eden hükümdarlar için faydalıdır" (s. 67) ifadesi ile de ortaya koymuştur. Ayrıca yazar bu eserin sadece devlet görevlilerine ahlak dersi veren kuru bir nasihat kitabı olarak değerlendirmenin yanlış olacağını da ifade etmiştir.

Sonuç olarak, eserin literatürde siyasetname niteliği taşıyan diğer batı dünyasına ait eserler ile mukayese edilerek genişletilmesinin daha faydalı olacağını kanaatindeyim. Bu mukayese sonrasında kolay okunabilir ve anlaşılır bir dil ile yazılan Kutadgu Bilig'in bir eser olarak niteliğini daha da göz önüne koyacaktır. Ayrıca Göksu'nun "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı" isimli bu kitabının devletin yönetici kademesinde görev yapan her bürokratin okuması ile ordu da komuta kademesinde görev yapan rütbelilerin "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı" isimli eser ile beraber muhakkak okuması gerektiğini ifade etmek istiyorum.

Makale Türü: Kitap İncelemeleri

DELİ KURT

Mahmut GÖZLÜKLÜ*

*Hüseyin Nihal Atsız, **Delî Kurt**, Ötüken Neşriyat, 80. Baskı, 12 cm x 19,5 cm, Karton Kapak, Kitap Kağıdı, 240 sayfa, İstanbul 2020, ISBN: 978-975-437-801-6.*

Hüseyin Nihal Atsız 20. yüzyıl Türk edebiyat ve düşünce tarihinin en önemli Türkçü fikir insanı ve yazarlarından biridir. Onun çalkantılı hayatı aynı zamanda Türkiye'nin hareketli iç ve dış siyasi ortamıyla benzer bir seyir gösterir. Atsız siyasi fikirleri ile daha ön planda olsa da başarılı ve üretken bir yazardır. Pek çok romanında olduğu gibi Deli Kurt adlı tarihi romanında da milli tarih şuurunun geliştirilmesini hedeflemiştir. Deli Kurt romanındaki olay örgüsü, Fetret Devri'nden Varna Savaşı'na kadar devam eden bir süreç içinde Deli Kurt (Murat) etrafında gelişen hadiseler bağlamında şekillenir. Kitap yirmi sekiz ayrı başlıktan oluşmaktadır. Her başlık birbirinin devamı niteliğindedir.

Roman, Ankara Savaşı sonrası yenilen Osmanlı Devleti'nde baş gösteren taht kavgası ve şehzade İsa Çelebi'nin hamile eşi Bala Hatun'u en güvendiği adamlarından biri olan Çakır ile kaçırmasıyla başlar. Çünkü Bala Hatun erkek çocuk doğurursa taht kavgasında İsa Çelebi'nin kardeşleri bu çocuğu öldüreceklerdir. Küçük bir tımara sahibi olan Çakır, İsa Bey'in can yoldaşdır. Devletine bağlı bir ailede yetişmiştir. Çakır Türkmen obasında saf Türk kültürüyle yoğrulmuştur. Aradan yıllar geçer, Çakır köye sütanasının yanına gider. Bu arada İsa Bey ölmüş, bütün işler sarpa sarmıştır. Aklı da sürekli Bala Hatun'dadır. Çakır, eve geldikten sonra ilk sorduğu Bala Hatun olur. Sütanası, Bala Hatun'un İsa Bey'in ölümünü duyduktan sonra öldüğünü çocuğunun ise sağlıklı olduğunu söyler. Murat adı verilen çocuk, Satı Kadın'ın oğlu Evren ile birlikte büyür. Obada Murat'a "*Delî Kurt*" deniyordu. Çünkü Murat ata bindiğinde kendini kaybedercesine hal takınıyor ve çok tehlikeli olan hareketleri ustaca yapabiliyordu. Bu arada Murat'ın da tek hayali Çakır gibi sipahi olabilmektir. Ona her zaman sipahilikle alakalı sorular soruyordu.

Romanın akışındaki önemli düğüm noktalarından biri de Deli Kurt'a Osman adında birisinin oğlu olduğu söylenmesidir. Deli Kurt gerçek ana babasını bilmemektedir. İsa Bey oğlunun güvenliği için oğlunun kimliğinin gizli kalmasını istemiş-

Geliş Tarihi: 01 Nisan 2021 - Kabul Tarihi: 20 Mayıs 2021.

Atıf Bilgisi: Mahmut Gözlüklü, "Delî Kurt", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 237-240.

* Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, mahmutgozluclu46@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6975-8448.

tir. Deli Kurt'un gerçek kimliği ortaya çıkarsa, taht için hakkının olduğu anlaşılacak ve bu da ölümüne sebep olacaktır. Çakır'ın en korktuğu şey Murat'ın bu gerçeği öğrenmesiydi. Çünkü Murat kendisine emanettir. Bu sır ne pahasına olursa olsun saklanmalıdır aksi halde Murat'ın hayatı tehlikeye girerdi. Fakat kader ağlarını örüyordu. Çakır'ın hep korktuğu şey kendi eliyle başına gelmişti. Türkmen obasında Deli Kurt güreş tutarken, yaptığı hareketler sonrası Çakır bütün bu tehlikeleri unutturmasına "yaşa Osmanoğlu" diye bağırır. Oysaki ülkede tek Osmanoğlu ailesi hanedan sülalesidir. Deli Kurt ve çevredekiler şaşkın bir şekilde Çakır'a bakakalırlar. Çakır kıvrak zekâsıyla durumu toparlar. Deli Kurt'un babasının adının da Osman olduğu yalanını söyler. Bu sözlerin üzerine Çakır obadan gitmesi gerektiğini anlamıştır. Çünkü burada kalmaya devam ederse daha fazla boş boğazlık yapıp, ağzından farklı şeyler kaçırabilirdi.

Yıllar yılları kovalar. Deli Kurt'un hayali gerçek olur. Çakır, Evren'i ve Deli Kurt'u cebeli olarak yanına alır. Bu, Deli Kurt'un ve Evren'in obanın dışına ilk çıkışlarıdır. Binlerce askeri sıralı bir şekilde görmek onları oldukça şaşırır. İlk savaşlarını ortalığa farklı şayialar yayan dervişlere karşı yaparlar. Savaşta Deli Kurt adına layık olduğunu gösterir ve dervişlerin başını yakalar. Derviş başını kimin yakaladığını merak eden şehzade, Deli Kurt'u yanına çağırarak ona tımarlı sipahi olacak çağa geldiğini söyler ve bir isteğinin olup olmadığını sorar. Deli Kurt şehzadeye tek isteğinin Çakır'ın tımarına yakın bir tımar olduğunu söyler.

Romanın ana hikâye örgüsü ise Deli Kurt'un Gökçen Kız'ın hikâyesini dinlemesi ve sonra Gökçen'i görmesiyle başlamaktadır. Deli Kurt evli olmasına rağmen, Gökçen Kız'a tutulur. Gökçen Kız'ın fiziği, nazlı yürüyüşü ve büyüleyici yeşil gözleri, Deli Kurt'un aklını başından alır. Hüseyin Nihal Atsız romanın bu kısmında adeta bir mitolojik öykü kurgulamıştır. Şöyle ki: Deli Kurt için artık yeni bir hayat başlamıştır. Tımarlı Sipahi olmuştur. Kendisine okuma yazma ve Kur'an öğreten hocasının kızıyla da evlenir. Deli Kurt Türkmen obasına Satı Kadın'ın yanına gider. Müjdeli haberleri Satı Kadın ile paylaşır. Satı Kadın onlara yemek hazırlar. Yemekler yedikten sonra pınarın başına hep birlikte sohbet etmek ve o güzel sudan içmek için varırlar. Obadaki bir Türkmen, Gökçen'in hikâyesini anlatmaya başlar. Daha önceden çorak olan bu yerde küçük bir ailenin yaşadığından sözü açar. Çocuklarının olmamasından dolayı gam ve keder yüklü bu aileye gecenin bir vakti yaşlı bir adam gelir ve onlara misafir olur. Yaşlı adam orada bulunan kurak bir ağacı göstererek, dalındaki elmayı yemelerini söyler. Yaşlı adamın sözünü dinleyen ailenin ilerleyen zamanlarda Gökçen adını verdikleri bir çocukları olur. Ailenin dar anında yanlarına gelen bu ihtiyar aslında aileye misafir gelen Hızır'dır. Sonra Gökçen büyür ve dünyalar güzeli bir kız olur. Bir şehzade, Gökçen ile evlenmek ister. Gökçen evlenmek için şartlarını söyler fakat şehzade bunları yerine getiremez. Sonradan Hızır tekrar gelerek Gökçenin ağladığını görür ve derdini sorar. Gökçen ona derdini açar. Hızır ona yarım nar verir. Diğer yarısını şehzadeye vereceğini ve ikisini kavuşturacağını söyler. Gökçen narı yedikten sonra göz pınarları açılmış daha fazla ağlamaya başlar. Hızır narın diğer yarısını götürür fakat şehzade ölmüştür. Bunu duyan Gökçe suyun çıktığı yerde sabaha kadar ağlamaya devam eder. İşte pınar Gökçen'in göz yaşlarından doğmuştur ve birbirini sevenlerin dua etme yeri haline gelmiştir. Deli Kurt bu hikâyeden çok etkilenir.

Aradan on yıl geçer Deli Kurt, Evren ve Çakır obaya tekrar döndüklerinde yine pınara giderler. Akşam karanlığında bir gölge gözükür. Hepsini birden gölgenin olduğu yere doğru bakarlar. Durumu anlayan tecrübeli Satı Kadın, bu gölgenin Gökçen olduğunu ve kesinlikle Gökçen'in gözlerine bakmamaları gerektiği söyler. Bunun sebebi ise Gökçen'in gözlerinden çakmak çakmak çıkan yeşil ışıktır. O gözlere ba-

kanların işleri asla yolunda gitmez ve öldüklerine dair rivayetler vardır. Bu gizemli hal Deli Kurt'u daha da meraklandırır. Satı Kadın'ın öğüdünü dinlemez ve Gökçen ile göz göze gelir. Gökçen'in gözünün ışıltısı Deli Kurt'un gözlerini kamaştırır. Deli Kurt'un gece boyunca aklında Gökçen'in gözleri, kendisinin eceliyle ve ölümüyle fikirler dönüp durur. Aklındaki bu sorulara dayanamayan Deli Kurt, Gökçen'in yaşadığı yere gitmeye karar verir. Satı Kadın'ın dediklerini hatırladıkça biraz da korksa da Gökçen'e karşı beslediği hisler daha ağır basar. Tepenin ardına doğru yaklaştıkça kaval sesi duyan Deli Kurt heyecanlanır ve Gökçen'i görür. Bu sırada kaval sesi kesilir. Gökçen, yüzüne peçesini kapatıp Deli Kurt'a döner. Deli Kurt, Gökçen'in rivayetlerdeki gibi korkunç olmadığı, fiziği ve saçlarının oldukça güzel olduğunu içinden geçirir. Gökçen ile konuşmaya başlar. Gökçen'in büyümlü sesiyle adeta bir sarhoşluk yaşayan Deli Kurt Gökçen ile konuşmaya devam ettikçe biraz daha rahatlar. İçindeki aşk duygusunun coşkunluğuna kapılan Deli Kurt, Gökçen'in kendisine gözlerini göstermesini ister. Gökçen ona dayanamazsın daha fazla âşık olursun der. Fakat Deli Kurt en başından beri ona âşıktır. Aklından Gökçen çıkmaz. Obaya dönen Deli Kurt hiç kimseye nereye gittiğini söylemez. Gökçen ile arasında olanları mühim bir sır olarak içinde saklar. Çünkü Deli Kurt evli olmasına rağmen Gökçen'e deliler gibi âşık olmuştur.

Bir müddet sonra obadan ayrılık vakti gelip çatar. Deli Kurt'un aklı Gökçen'dedir. Sefer haberi ulaşmıştır. Sefer Karaman ülkesindedir. Cenk edilir ve kazanılır. Bu sırada Deli Kurt'un gözleri bir kalabalığa takılır ve atını oraya sürer. Yerde yaralı yatan bir Karamanlı askerini öldürmeye çalışan Yeniçeri'yi öldürür ve kendisi de yaralanır. Yaralı olan Deli Kurt'u Karamanlılar kendi evlerine götürür ve tedavi ederler. Deli Kurt'un hayatını kurtardığı Varsak Türkmen'i Balaban'da Deli Kurt'un canını kurtarır ve onu iyileştirir. Daha sonra Deli Kurt'u kendi obasında misafir etmek ister. Birlikte Varsak Obası'na giderler. Burada Deli Kurt, Balabanın Gökçen'in amcasının oğlu olduğu öğrenir. Balaban Deli Kurt'a Gökçen'in gerçek kimliğinden de bahseder. Gökçen'in annesinin Varsak obasında yaşadığını da söyler. Obada iyi bir şekilde ağırlanan Deli Kurt'un aklı Gökçen'in annesindedir. Onunla tanışmak ister. Gökçen gibi onunda gözleri ışık saçan, görenleri öldürdüğü söylenen bir kadındır. Deli Kurt bütün cesaretini toplayıp Gökçen'in annesi Esen Börü'nün yanına gider, onunla tanışır. Kızını sevdiğini anlatır. Bu sözlerin sonrasında Esen Börü, Gökçen'in de Deli Kurt'u sevdiğini ona söyler. Deli Kurt'un aklına kendisinin de Gökçen gibi kutlu bir soydan geldiğinin söylenmesi takılır. Neden böyle denilmişti? Deli Kurt aslında kimdi?

Deli Kurt obadan ayrılır ve kendisini merakla bekleyen Çakar'ın yanına gider. Herkes Deli Kurt'un öldüğünü düşünürken onun aklı Gökçen'de kalmıştır. Ona kavuşmak isteğiyle adeta kavrulur. Dayanamayıp gece vakti yola koyulur ve sabaha karşı Gökçen'in yanına varır. Gökçen'in yanında günlerin nasıl geçtiği anlamayan Deli Kurt Gökçen'e gözlerini göstermesi için adeta divane olur. Gökçen sonunda ona gözlerini gösterir. Deli Kurt muradına erer. Tekrar Gökçen'e âşık olduğunu anlar. Deli Kurt Gökçen'in aşkını yeniden ve yeniden hissederken yine sefer emri gelir. Savaş bu sefer Sırp'ın üzerindedir. Bu savaş Osmanlı ordusu kazanır. Fakat Deli Kurt Sırplara desteğe gelen Macarlara esir düşer. Bu esarete aralarında dağlar, dereler olmasına rağmen Gökçen'le Deli Kurt birbirinin sesini duyar, kavalla birbirleriyle haberleşirler. Hatta Deli Kurt'un sürekli kaval çalmaya gittiği yere Kaval Tepe denilir. Kurtulması ise yine Gökçen'in uyarmasıyla olur. Gökçen rüyasına girer ve dön artık der. Macarlar sefere çıktığı sırada Deli Kurt kaçmayı başarır.

Timarına geri gelen Deli Kurt kısa sürede işlerini halleder ve seferde olan ordunun yanına çabuk bir şekilde gider. Ancak, 1444 yılında İzledi Geçidi'nde Ma-

carlarla yapılan savaş kaybedilir. Bu savaşta Çakır ve Evren şehit düşer. Bunun üzerine Deli Kurt'a bölükbaşılığı görevi verilir. Deli Kurt buna sevinmez. Çünkü elinde büyüdüğü Çakır ve kardeşi gibi olan Evren ölmüştür. Deli Kurt tüm evini taşıyarak Satı Kadın'ın obasına doğru yola koyulur. Üzücü haberi verir. Çakır'dan kalan eşyaları düzenlemeye başlar. Bunların arasında mektupları görür. Bu mektuplar Çakır'a yazılmıştı. İşte hikâyenin bir diğer büyük kırılma noktası burada gerçekleşir. Satı Kadın yaşlanmış ve bazı şeyleri unutmaya başlamıştır. Deli Kurt'un gerçek ana babasını bilmemesi gerektiğini unutturmuştu. Oda da bulunan sandığı Deli Kurt'a göstererek ananın sandığı der. O sandığın içindeki mektubu da okuyan Deli Kurt Osmanlı hanedanına mensup ve şehzade İsa Çelebi'nin oğlu olduğunu öğrenir. Sonra Esen Börü'nün ne demek istediğini anlar. Deli Kurt'un gerçek hayat hikâyesini ve ailesini öğrenmişken ordu yine sefere çıkar. Varna Savaşı yapılır. Deli Kurt'un içi rahattır. Çünkü Gökçen bu savaşta kendisine ölmeyeceğini söylemiştir. Osmanlı savaşı kazanır. Ordu ağır kayıp vermiştir. Deli Kurt hayattadır. Gökçen'in dediği olmuştur. Bu savaş sonrasında padişah Deli Kurt'un nasıl vuruştüğünü görür ve onu alay beyi yapar. Padişahın kendisine yurduna erken dönmesi için izin vermesini ister.

Savaş sonrasında obaya dönen Deli Kurt kendi çadırına gider. Ancak ne eşini ne çocuklarını bulabilir. Obadaki imam afet olduğunu köyle hemen herkesin öldüğünü söyler. Gökçen, Satı Kadın, eşi Melek Hatun ve çocuklarının öldüğünü duyan Deli Kurt adeta yıkılır. Şu koca dünyada tek başına kalmıştır. Romanın sonunda Deli Kurt bilinmez bir yola girerek gözlerden kaybolur. Uzaklara doğru yol almış, gitmiş adeta sırta kadem basmıştır.

Romanda Hüseyin Nihal Atsız'ın dünya görüşünün yansımaları belirgindir. Yazarın Türkçü görüşleri Tımarlı Sipahilerin Yeniçerilere duyduğu öfkede kendini göstermektedir. Romanın başkahramanı da bir yeniçerinin ölümüne sebep olmuştur. Savaştığı Karamanlıları, devşirme Yeniçerilerden üstün tutmaktadır. Roman Osmanlı döneminde geçtiği için doğal olarak Müslüman Türkleri anlatmakta fakat Uygur kökenli Gökçen ve annesi Esen Börü ile şamanizme ve eski Türk dinine göndermelerde bulunmaktadır. Esen Börü, Deli Kurt'un Müslüman mısın? sorusuna "*Siz Osmanlılar da Karamanlılar gibi insanın yüreğindeki nesneye mi karşısınız? Müslüman olup olmadığımı niye soruyorsun? Türk olduğum yetmiyor mu? Biz insanların dinlerine göre değil, soylarına göre ayırırız.*" cevabını vererek adeta Atsız'ın din ve milliyet hakkındaki görüşlerinin bir özetini sunmaktadır.

Hüseyin Nihal Atsız, Deli Kurt eserinde kahramanlığın, yiğitliğin ve mücadeleciliğin hayattaki önemini göstermek istemiştir. Bunu da Türk mitolojisinden ödünç aldığı kimi fikir ve kavramları ustalıkla hikâye örgüsüne uygulayarak yapmıştır. Böylece fantastikleşen roman daha çekici kılınmıştır. Zaten hikâyenin ana karakteri Deli Kurt'un fantastik hatta mitolojik bir karakter olarak tasarlanması da şaşırtıcı değildir. Benzer şekilde Gökçen, Esen Börü, Satı Kadın, İsa Bey, Çakır mitolojik birer figür gibidirler. Öte yandan, eserde dönemin Anadolu'daki Türkmen obalarındaki yaşam ve Anadolu'nun Türkleşmesi hakkında bilgiler verilmiştir. Eseriyle Atsız özellikle genç okuyucuları hedeflemiştir. Tarihi roman ekseninde gençleri Türklük şuuruna aşına kılmayı amaçlamıştır. Yazar, Fetret Devri'nin iç karışıklıkları, savaşlar, yeniden kurulan devlet ve gerçek aşk bağamlarında doğumdan ölüme değin sınanan insan portresi çizmiştir. Deli Kurt kendini ispatladığı her sınavdan daha olgun bir şekilde çıkmıştır. Deli Kurt romanı okuyucusuna hayatın bir olgunlaşma sınavı olduğunu kazançlarla beraber acıların olacağını anlatmaktadır. Bu meyanda roman, kahramanı dönüştüren yolculuk ve dönüş tipolojisine uygundur.